

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

A 467826

E. DORSCH, M. D.
Monroe, Mich.

THE DORSCH LIBRARY.

The private Library of Edward Dorsch, M. D., of
Monroe, Michigan, presented to the University of Michi-
gan by his widow, May, 1888, in accordance with a wish
expressed by him.

578 L5
T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

LIBRI

QUI SUPERSUNT OMNES.

LJL

TOMUS PRIMUS.

EDITIO NOVA EMENDATIO.

HALAE ET BEROLINI,
IMPENSIS ORPHANOTROPHI,
MDCCLXVIII.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 309

LECTURE 10

STATISTICAL MECHANICS

LECTURE 10

STATISTICAL MECHANICS

LECTURE 10

STATISTICAL MECHANICS

LECTURE 10

STATISTICAL MECHANICS

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER I.

EPITOME LIBRI I.

*A*dventus Aeneae in Italiam, et ejus res gestae referuntur. Ascanii regnum Albae, et deinceps Silviorum. Numitoris filia a Marte compressa, nati Romulus et Remus. Amulius obruncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio lata. In curias populus divisus. Fidenates et Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templam constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primas clausit: cum Dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Post haec trigeminorum pugna. Horatius absoluitur. Metri Fuffetii supplicium. Alba diruta, Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumtus. Ancus Marcius caerimonias, a Numa institutas, renovavit. Latinis victis et ad civitatem adscitis montem Aventinum assignavit. Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisca Latini occupaverant, diruit. pontem sublicium in Tiberim fecit. Janiculum collem Urbi addidit; fines imperii protulit. Ostiam condidit. Regnavit annos viginti quatuor. Eo regnante Lucumo, Damarati Corinthii filius, a Tarquinibus, Etruriae civitate, Romam venit; et, in amicitiam Ancii receptus, Tarquinii nomen ferre coepit; et post mortem Ancii regnum excepit. Centum additis, Parrum numerum auxit. Latinos subegit, circum designavit, ludos edidit. Sabinorum bello

peritus equitum centurias ampliavit. Tentandae scientiae causa Atti Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitares, effici posset: quod cum ille fieri posse respondisset, iussisse, eum novacula cotem praecidere; idque proinus ab Atto factum. Sabinos praeterea acie vicit. urbem muro circumdedit, cloacas fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana, cui puero, adhuc in cunis posito, caput arsisse traditum est. Veientes atque Etruscos proelio fudit. Censum primus egit. Lustrum condidit, quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasque descripsit. Pomoerium protulit. Collas Urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinamque adjecit. Templum Dianae cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus est a L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiae suae Tulliae, quam regnasset annos quadraginta quatuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi jussu, regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemis. Bellum cum Volscis gessit; et ex eorum praeda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus et Juventas non addixere: quorum arae moveri non potuerunt. Filii Sexti Tarquinii doio Gabios in potestatem suam redegit. Hujus filiis Delphos profectis, et consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romae, dictum est, eum regnaturum, qui primus matrem oscularus esset. Quod responsum cum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsus se simulavit, et terram oscularus est. idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum, impotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio ejus Lucretiae pudicitiam (quae, vocato patre ad se Tricipitino et viro Collatino, obtestata, ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit) Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. Tunc consules primum creati sunt L. Junius Brutus, et L. Tarquinius Collatinus.

P R A E F A T I O.

Facturusne operae pretium sim, si a primordio Urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim: quippe qui cum veterem, tum vulgatam esse rem videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi, aut rudem vetustatem superaturos credunt. Utcunque erit, juvabit tamen, rerum gestarum memoriae principis terrarum populi pro virili parte et me ipsum consuluisse; ut, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini efficiant, me consuler. Res est praeterea et immensis operis, ut quae supra septingentesimum annum repetatur; et quae, ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut iam magnitudine laboret sua: et legentium plerisque, haud dubito, quin primae origines proximaque originibus minus praebitura voluptatis sint, festinantibus ad haec nova, quibus iam pridem praevalentis populi vires se ipsae conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris praemium petam, ut me a conspectu malorum, quae nostra tot per annos vidit aetas, tantisper, certe dum prisca illa tota mente repeto, averiam, omnis expertus curae, quae scribentis animum, etsi non flectere a vero, sollicitum tamen efficere possit. Quae ante conditam condendamve urbem, poeticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec affirmare, nec refellere in animo est. Datur haec venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet, consecrare origines suas, et ad Deos referre auctores; ea belli gloria est populo Romano, ut, quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanae patiantur aequo animo, quam imperium patiuntur. Sed haec et his similia, utcunque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quae vita, qui mores fuerint, per quos

viros, quibusque artibus, domi militiaeque, et partum et auctum imperium sit. labente deinde paulatim disciplina, velut desidentes primo mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire coeperint praecipites: donec ad haec tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi taeque reipublicae, quod imitere, capias: inde, foedum inceptu, foedum exitu, quod vites. Ceterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctor, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam civitatem tam serae avaritia luxuriaeque immigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniae honos fuerit. adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiae avaritiam, et abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querelae, ne tum quidem gratiae futurae, quum forsitan et necessariae erunt, ab initio certe tantae ordiendae rei absint. Cum bonis potius omnibus votisque ac preceationibus Deorum Dearumque, si, ut poetas, nobis quoque mos effet, libentius inciperemus, ut oris tanti operis successus prosperos darent.

LIBER I.

Nam primum omnium satis constat, Troja capta, in ceteros laevitum esse Trojanos; duobus, Aenea Anteaeroque, et vetusti jure hospitii, et quia pacis reddendaque Helenae semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetum, qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, et sedes et duces, rege Pylaemene ad Trojam amisso, quaerebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum: Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: et in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur, pagoque inde Trojano nomen est: gens universa Veneti appellati. Aeneam, ab simili clade domo pro-

profugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fatia, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quaerentem sedes delatum: ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse: Trojae et huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso prope errore nihil, praeter arma et naues, superesset, quum praedam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama est. Alii proelio victum Latinum pacem cum Aenea, deinde affinitatem junxisse tradunt: alii, quum infructuae acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium: percontatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quaerentes in agrum Laurentem exissent? postquam audierit, multitudinem Trojanos esse; ducem Aenean, filium Anchisae et Veneris; cremata patria et domo profugos sedem condendaeque urbi locum quaerere: et nobilitatem admiratum gentis virique, et animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futurae amicitiae sanxisse. Inde foedus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Aenean apud Latinum fuisse in hospitio. ibi Latinum apud Penates Deos domesticum publico adjunxisse foedus; filia Aeneae in matrimonium data. ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certa que sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Aeneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Alcanium parentes dixerunt nomen.

II. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Aeneae fuerat, praelatum sibi advenam aegre patiens, simul Aeneae Latinoque bellum intulerat. Neutra acies laeta ex eo certamine abiit. visti Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amiserunt. Inde Turnus Rutulique diffusi rebus, ad florentes Etruscorum opes Mezentiumque eorum regem confugunt: qui, Caere opulento tum oppide imperitans, jam inde ab initio

minime laetus novae origine urbis, et tum nimio plus, quam satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim loca arma Rutulis junxit. Aeneas, adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Aenean cessere, fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Aeneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiae longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis sui impleffet; tamen, quum moenibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde proelium Latinis, Aeneae etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcunque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen. Jovem indigetem appellant.

III. \ Nondum maturus imperio Ascanius Aeneae filius erat: tamen id imperium ei ad puberem aetatem incoluere mansit. tantisper tutela muliebri (tanta indolis in Lavinia erat) res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hicine fuerit Ascanius, an major, quam hic, Creusa matre Ilio incoluere natus, comesque inde paternae fugae, quem Julum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicunque et quacunque matre genitus, certe natum Aenea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercae, reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condidit; quae, ab situ porrectae in dorso urbis, Longa Alba appellata. Inter Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. tantum tamen opes creverant, maxime fuis Etruscis, ut ne morte quidem Aeneae, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma, aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii accolae ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albulus, quem nunc Tiberim vocant, finis esset.

effet. Silvius deinde regnat, Alcanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Aenean Silvium creat. Is deinde Latinum Silvium. Ab eo coloniae aliquot deductae, Prisci Latini appellati. Manfit Silvius postea omnibus cognomen, qui Albae regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulae amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanae urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetulum Silviae gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia aetatis. Pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri scelus: stirpem fratris vilem interimat: fratris filiae Rheae Silviae per speciem honoris, quam Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantae origo urbis, maximique secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus auctor culpae honestior erat, Martem incertae stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant. sacerdos vinceta in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte quaedam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad justum cursum poterat amnis; et, posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio, in proxima aluvie, ubi nunc fons Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastae tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in secco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam submissas infantibus adeo mitem praebuisse mammam, ut lingua lambetu-

tem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Larentiae uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent; inde locum fabulae ac miraculo datum. Ita geniti, itaque educati, quum primum adolevit aetas, nec in stabulis, nec ad pecora legnes, venando peragrare circa saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones, praeda onustos, impetus facere, pastoribusque rapta dividere: et cum his, crescente in dies grege juvenum, seria ac iocos celebrare.

V. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium, montem appellatum. Ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus ea tenuerat loca, solemne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes, Lyceum Pana venerantes, per lulum atque lasciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicrum, quum solemne notum esset, insidiatos ob iram praedae amissae latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes, Crimini maxime dabant, iam Numitoris agros ab his impetum fieri; inde eos, collecta juvenum manu, hostilem in modum praedas agere. sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam et expositos jussu regis infantes sciebat, et tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem, aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita, metu subactus, Romulo rem aperit. Forte et Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque, geminos esse fratres, comparando et aetatem eorum, et ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum in memoria nepotum; sciscitandoque eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur, Romulus, non cum globo juvenum, (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussu certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impe-

Roma cond. Ol. VII. 1. 2. ante C. N. 751.

impetum facit: et a domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus, ita regem obruncant.

VI. Numitor, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dicitans, quum pubem Albanam in arcem praelidio armisque obtinendam advocasset; postquam juvenes, perpetrata caede, pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, caedem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiique regi effecit. Ita Numitori Albania permilla re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis; ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendae. et supererat multitudo Albanorum Latinorumque. ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, prae ea urbe quae conderetur, fore. Interveniit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde foedum certamen coortum a satis miti principio. Quoniam gemini essent, nec aetatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelae ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novae urbi daret, qui conditam imperio regeret, Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures; jamque, nuntiatio augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat, tempore illi praecepto; at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad caedem venturum. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatur fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros; inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, *Sic deinde, quicumque alius transilierit moenia mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus: condita urbs conditoris nomine appellata, Pa-

latium primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra Diis aliis Albano ritu, Graeco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interemto, boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua, prae se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo laeto reficeret boves, et ipsum fessum via procubuisse. ibi quum eum, cibo vinoque gravatum, sopor oppressisset, pastor aecola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam praedam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quaerentem dominum eo deductura erant; aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules, ad primam auroran somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, et partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. quae ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum coepit. Inde quum actae boves quaedam ad desiderium, ut sit, relictarum mugissent, reddita incluserum ex spelunca boum vox Herculem convertit. quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset, ictus clava, fidem pastorum nequidquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis, quam imperio, regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novae inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentae matris, quam fatiloquam, ante Sibyllae in Italiam adventum, miratae haec gentes fuerant. Is tum Evander, concursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestae reum caedis, excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogitat, qui vir esset? Ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Jove nate, Hercules, salve, inquit; te mihi mater, veridica interpretes Deum, aucturum coelestium numerum cecinit; tibi que aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, suoque ritu colat. Dextra Hercules data, accipere se omen impleturumque fata, ara condita*

diva atque dicata, ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege, sacrum Herculi, ad ministrerium dapemque Potitiis ac Pinariis, *nuae* tum familiae maxime inclitae ea loca incolebant, factum. ✓ Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus praesto essent, iisque exta apponerentur; Pinarii, extis adestis, ad ceteram venissent dapem: inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solemnium vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas aetates fuerunt: donec, tradito servis publicis solemnii familiae ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Haec tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partae, ad quam cum sua fata ducebant, fautor. ✓

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quae coalescere in populi unius corpus nulla re, praeterquam legibus, poterat, jura dedit. quae ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, quum cetero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumtis, fecit. Alii ab numero avium, quae augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. ne haud poenitet eorum sententiae esse, quibus et apparitores et hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga praetexta sumta est, numerum quoque ipsum ductum placet: et ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interrim urbs, munitionibus alia atque alia appetendo loca, quum in spem magis futurae multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendae multitudinis causa, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem ementiebantur; locum, qui nunc septus descendentibus inter duos lucos est, Aylum aperit. eo ex finitimis populis turba omnis sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad coeptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam

VIRIUM

virium haud poeniteret, consilium deinde viribus parat. centum creat senatores: sive quia is numerus satis erat; sive quia soli centum erant, qui creari Patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset: sed, penuria mulierum, hominis aetatem duratura magnitudo erat; quippe quibus nec domi spes proliis, nec cum finitimis connubiâ essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent. *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde, quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanae et Deos adfuisse, et non defuturam virtutem: proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem et genus miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque regitantibus, dimissi, *Ecquod feminis quoque asyllum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* Aegre id Romana pubes passa, et haud dubie ad vim spectare res coepit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, aegritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri solemnes; Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatu tum sciebant, aut poterant, concelebrant; ut rem claram expectatamque facerent. Multi mortales convenere, studio etiam videndae novae urbis; maxime proximi quique, Caeninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit. Invitati hospitallyter per domos, quum situm moeniaque et frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. * Ubi spectaculi tempus venit, deditaque eo mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato, juvenus Romana ad rapiendas virgines discurrit. Magna pars forte, ut in quem quaeque inciderat, raptae; quasdam forma eccellente, primoribus Patrum

Patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferabant. Unam, longe ante alias specie ac pulchritudine insignem, a globo Talassii cujusdam raptam ferunt. multisque sciscitantibus, cuienam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, moesti parentes virginum profugiant, incufantes violati hospitii foedus, Deumque invocantes, cujus ad solemne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio minor: sed ipse Romulus circuibat, docebatque: *Patrum id superbis factum, qui connubium suis inis negassent; illas tamen in matrimonio, in societate forsanarum omnium civitatisque, et, quo nihil carius humano generi sit, liberam fore. Mollirent modo iras: et quibus fors corpora dedisset, dantes animos. Saepe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usus viris, quod adversurus pro se quisque sit, ut, quum suam vicem functus officio sit, parantum etiam patriaeque expleat desiderium.* Accedebant blanditiae virorum, factum purgantium cupiditate atque amore: quae maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. et raptarum parentes tum maxime sordida veste lacrimisque et querelis civitates concitabant. nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium, regem Sabinorum: et legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Caeninenses Crustuminique et Antemnates erant, ad quos ejus injuriae pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique vili sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Caeninensium, satis se impigre movent. ita per se ipsum nomen Caenium in agrum Romanum impatum facit. Sed effuse vastantibus sit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit fugatque: fufum persequitur: regem in proelio obruncat et spoliat: duce hostium occiso, urbem

primo

primo impetu capit. Inde exercitu victore reddito, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium caeli suspenſa fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium ascendit: ibique ea quum ad quercum pastoribus sacra deponisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: *Jupiter Feretri*, inquit, *haec tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque his regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem opimis spoliis, quae, regibus ducibusque hostium caesis, me auctorem sequentes, posteri ferent.* Haec templi est origo, quod primum omnium Romae sacratum est. Ita deinde Diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos eo spolia posteros nuncupavit: nec multitudinem compotum ejus doni vulgari laudem. Hinc postea inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia. adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatum exercitus per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionem facit. Raptim et ad hos Romana legio ducta, palatos in agris oppreſſit. Fuli legitur primo impetu et clamore hostes: oppidum captum, duplicique victoria ovantem Romulum Herſilia conjux, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, et in civitatem accipiat: ita rem coalceſcere concordia poſſe. Facile impetratum. Inde contra Crustuminoſ profectus, bellum inferentes. Ibi minus etiam, quod alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque coloniae missae. plures inventi, qui propter ubertatem terrae in Crustuminoſ nomina darent. * et Romam inde frequenter migratum est, a parentibus maxime ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quam intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus Romanae praecerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tum sacris extra moenia petendum ierat. *Accipiti obrutam armis necavere:* seu ut

vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli causa, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabulae, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio laevo, gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent: eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris manibus esset, directo arma petisse dicant: et fraude visam agere, sua ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde postero die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatium Capitolinumque collem campi est, compleffet, non prius descenderunt in aequum, quam, ira et cupiditate recuperandae arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrinque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus, et ipse turba fugientium actus, arma ad coelum tollens, *Jupiter, tuis, inquit, jussus avibus hic in Palatio prima urbi fundamenta jeci. arcem jam, scelere empta, Sabini habent. inde hic armati, superata media valle, tendunt. At tu, pater Deum hominumque, hic saltem arce hostes: deme errorem Romanis, fugamque foedam siste. Hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tua praesenti ope servatam urbem esse, voveo.* Haec precatus, veluti si sensisset auditas preces, *Hinc, inquit, Romani, Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet.* Resistere Romani, tanquam coelesti voce jussi, ipse ad priores Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, et effulos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans, *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. Jam sciunt, longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum, haec gloriantem, cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Me-

tus pugnabat: eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur. et alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, coniecit: adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant proelium; sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausae se inter tela volentia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent: ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberam hi progemem. Si affinitatis inter vos, si connubii pigas, in nos vertite iras: nos causa belli, nos vulnerum ac caedum viris ac parentibus sumus. melius peribimus, quam sine alteris vestrum viduae aut orbas videmus.* * Movet res tam multitudinem, tum duces. Silentium et repentina fit quies. inde ad foedus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed et civitatem unam ex duabus faciunt: regnum confociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati. monumentum ejus pugnae, ubi prius ex profunda emerfus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi laeta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque, quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, quum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, aetate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectae sint, quae nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriae tres equitum conscriptae sunt, Ramnenses ab Romulo, ab Tito Tatius Titenses appellati. Lucerum nominis et originis causa incerta est. Inde non modo communi, sed concursu etiam regum duobus regibus fuit.

XIV. Post aliquot annos *propinqui regis Tatii legatos Laurentium pullant. quumque Laurentes iure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum et preces plus poterant. Igitur illorum poenam in se vertit. nam Lavinii, cum ad sollempne sacrificium eo venisset, concursu facto interficitur. Eam rem minus aegre, quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt. seu ob infidam societatem regni, seu quia haud injuria caelum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur legatorum injuriae regisque caedes, foedus inter Romanam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis, bellum ortum. Fidenates, nuntis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. juventute armata immissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad laevam versis, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agresium populantur: tumultusque repens, ex agris in urbem illatus, pro nuntio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra a Fidenis mille passuum locat. ibi modico praesidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum locis circa densa oblita virgulta obscuris subdere in insidiis iussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quaerebat, tumultuoso et minaci genere pugnae, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit: fugae quoque, quae simulanda erat, eadem equestris pugna causam minus mirabilem dedit. et cum, velut inter pugnae fugaeque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, impulsu Romanae acie, studio insidandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in praesidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius paene quam Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius, (quippe vera fuga) qui simulantes paulo ante secuti erant, oppidum repetebant. non tamen eri-

puere se hosti: haerens in terga Romanus, priusquam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Vejentium animi, et consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) et quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta fuiturimis essent, stimulat, in fines Romanos excucurrerunt; populabundi magis, quam iusti more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris praedam portantes, Vejos rediere. Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimae instructus intentusque, Tiberim transit. quem postquam castra ponere, et ad urbem accessurum Vejentes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis moenibusque dimicarent. Ibi, viribus nulla arte adjunctis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit; persecutusque fufos ad moenia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis, quam praedae, studio. Eaue clade, haud minus quam adversa pugna, subacti Vejentes, pacem petitem oratores Romam mittunt. Agri partemultatis in centum annos induciae datae. Haec ferme, Romulo regnante, domi militiaeque gesta: quorum nihil absonum fidei divinae originis divinitatisque post mortem creditae fuit: non animus in regno avito recuperando, non condendae urbis consilium, non bello ac pace firmandae. ab illo enim profectu viribus datitantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet, multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus; longe ante alios acceptissimus militum animis. trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello solum, sed etiam in pace habuit.

XVI. His immortalibus editis operibus, * cum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Caprae paludem haberet; subito coorta tempeestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo,

bo, ut conspectum ejus concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuum sedem regiam vidit, etsi satis credebatur Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, velut orbitatis metu icta, motum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem parentemque urbis Romanae salvere universi Romulum jubent: pacem precibus exposcunt, uti volens propitiis suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim haec quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri et pavor praesens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Julius, sollicita civitate desiderio regis, et infensa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnae rei auctor, in concionem prodit. *Romulus, inquit, Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce coelo repente delapsus, se mihi obvium dedit. Quum persusus horrore venerabundusque adstissem, perens precibus, ut contra intueri fas esset; abi, nuntia, inquit, Romanis, Coelestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant: sciantque, et ita posteris iradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. haec, inquit, locutus, sublimis abiit.* Mirum, quantum illi viro, nuntianti haec, fidei fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. necdum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatura, in societate aequa possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus regem tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne civita-

tem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. et esse igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summae rerum praeesent, confociant. * decem imperitabant, unus cum insignibus imperii et lictoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs, multiplicatam servitatem, centum pro uno dominos factos: nec ultra nisi regem, et ab ipsis creatum, videbantur passuri. Cum sensissent ea moveri Patres; offerendum ultro rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permitta, ut non plus darent juris, quam detinerent. decreverunt enim, ut, cum populus regem iussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent. hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus, vi adempta: priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitorum eventum Patres auctores sunt. Tum interrex, concione advocata, *Quod bonum, faustum, felixque sit*, inquit, *Quirites, regem create; isa Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, creavitis, auctores fieri.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent juberentque, ut senatus decerneret, qui Romae regnaret.

XVIII. Inclita iustitia religioque ea tempestate Numae Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam aetate esse poterat, omni divini atque humani juris. Auctorem doctrinae ejus gloria non exstat alius, falso Samium Pythagoran edunt: quem, Servio Tullio regnante Romae, centum amplius post annos, in ultima Italiae ora, circa Metapontum Heracleamque et Crotona, juvenum aemulationis studia coetus habuisse constat. Ex quibus locis, etsi ejusdem aetatis fuisset, quae fama in Sabinos, aut quo

peritae lin.

linguae commercio, quenquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove praesidio unus per tot gentes, diffonas sermone moribusque, pervenisset? Suapte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numae, Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumto; videbantur; tamen, neque se quisquam, nec factionis suae alium, nec denique Patrum aut civium quenquam praeferre illi viro ausi, ad unum omnes * Numae Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli iussit. inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus confedit. Augur ad laevam ejus, capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dexteris ad meridiem partes, laevas ad septentrionem esse dixit. Signum contra, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lacvam manum translato, dextra in caput Numae imposita, precatus est ita: *Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romae esse, uti tu signa nobis certa acclarassis inter eos fines, quos feci.* Tum peregit verbis auspicia, quae mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi et armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus cum inter bella adulescere videret non posse, quippe efferatos militia, animos; mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Janum ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus ut in armis esse civitatem, clausus pacatos circa omnes populos significaret. Bis de-

inde post Numae regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostrae aetati Dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Caesare Augusto, pace terra marique parata. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac foederibus junxisset animos, positis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaeque militaris contineret; omnium primum, rem ad multitudinem imperitam, et illis seculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est. qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset; simulat sibi cum Dea Egeria congressus nocturnos esse: ejus se monitu quae acceptissima Diis essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique Deorum praeficere. Atque omnium primum, ad cursum lunae, in duodecim menses describit annum. quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe) intercalariis mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto et vigesimo anno ad metam eandem Solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis dies congruerent. Idem nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit, quanquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quae nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicosa plures Romuli, quam Numae, similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella; ne sacra regiae vicis defererentur, flaminem Jovi assiduam sacerdotem creavit, insignique eum veste et curuli regia sella adornavit. huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Vestae legit, Alba oriundum sacerdotium, et genti conditoris haud alienum. his, ut assiduae templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque caerimoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicaeque pictae insigne dedit, et super tunicam aeneum pectori tegumen: coelestiaque arma, quae
anci-

ancilia appellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis sollempnique saltatu iussit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta exsignataque attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quae templa sacra fierent, atque unde in eos sumtus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra Pontificis scitis subjecit: ut esset, quo consultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque addiscendo, turbaretur. Nec coelestes modo caerimonias, sed iusta quoque funebria placandosque Manes, ut idem Pontifex edoceret, quaeque prodigia, fulminibus aliis quo visu missa, susciperentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque consuluit auguriis, quae suscipienda essent.

XXI. Ad haec consultanda procurandaque, multitudine omni a vi et armis conversa, et animi aliquid agendo occupati erant, et Deorum assidua insidens cura, quum interesse rebus humanis coeleste Numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, proximo legum ac poenarum metu, civitatem regerent. et quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante castra, non urbem, positam in medio ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem, totam in cultum versam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua: quo quia se per saepe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deae, inferebat, Camenis eum lucum sacravit; quod earum ibi concilia cum conjuge sua Egeria essent. Et soli Fidei sollempne instituit, ad id sacrum flamines bigis, curru arcuato, vehi iussit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam faceret, significantes fidem tutandam, sedemque ejus, etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quae Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela per omne regni tempus, hanc

minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem et triginta regnavit annos; Numa tres et quadraginta. Tum valida, tum temperata et belli et pacis artibus, erat civitas.

XXII. Numae * morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus iussit. Patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit. tum aetas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quaerebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano praedas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albae. Utrinque legati ferè sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus praeceperat suis, ne quid prius, quam mandata, agerent. satis sciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum iudici posse. Ab Albanis fociodius res acta; excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. tantisper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant. haec renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. illi, omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invisos quidquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi: res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere iussos.* Ad haec Tullus: *Nuntiate, inquit, regi vestro, regem Romanum Deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos aspexerit dimiserit, ut in eum omnes expectantes hujusce cladis belli.* >

XXIII. Haec nuntiant domum Albani. ** Et bellum utrinque summa prope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes natosque, Trojanam utramque prolem, cum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fe-

fecit: quod nec acie certatum est; et, tecis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum coacti sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant: fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettum Fuffetium creat. Interim Tullus ferrox, praecipue morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite ortum, in omne nomen Albanum expetiturum poenas ob bellum impium dictitans, nocte, praeteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettum. ducit, quam proxime ad hostem potest: inde legatum praeminissum nuntiare Tullo jubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire, ea se allaturum, quae nihilominus ad rem Romanam, quam ad Albanam, pertinereant. Haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, in aciem educit. Exeunt contra et Albani. Postquam instructi utrinque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi inquit Albanus: *Injurias et non redditas res ex foedere, quae repetitae sint, et ego regem nostrum Cluilium, causam hujusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem prae te ferre. sed, si vera potius, quam dictu speciosa dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinisque populos ad arma stimulas. Neque, recte, an perperam, interpretor: fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum suscepit, me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Errasca res, quanta circa sit, reque maxime sit, quo propiores vos, hoc magis scis. multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor esto, jam, cum signum pugnae dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque, simul victorem ac vicum, aggrandiantur. Itaque, si nos Dii amant, quoniam, non committam libertate certa, in dubium imperii servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua utri usque imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit.* Haud displicet res Tullo, quanquam tum indole animi, tum spe victo-

riae, ferocior erat. Quaerentibus utrinque ratio ini-
tur, cui et fortuna ipsa praebuit materiam.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant tri-
gemini fratres, nec aetate, nec viribus dispares. Hora-
tios Curiatiosque fuisse, satis constat; nec ferme res an-
tiqua alia est nobilior, tamen in re tam clara nominum
error manet, utrius populi Horatii, utrius Curiatii fue-
rint. Auctores utroque trahunt: plures tamen invenio,
qui Romanos Horatios vocent. hos ut sequar, inclinât
animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quis-
que patria dimicent ferro: ibi imperium fore, unde
victoria fuerit. nihil recufatur: tempus et locus convê-
nit. Priusquam dimicarent, foedus ictum inter Roma-
nos et Albanos est his legibus, ut, cujusque populi cives
eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace
imperitaret. Foedera alia aliis legibus, ceterum eodem
modo omnia, fiunt. Tum ita factum accepimus, nec
ullius vetustior foederis memoria est. Feccialis regem
Tullum ita rogavit: *Jubesne me, Rex, cum patre patri-
to populi Albani foedus ferire?* jubente rege, *Sagminê,*
inquit, *te, Rex, posco.* Rex ait, *Puram sollo.* Fe-
ccialis ex arce graminis herbam puram attulit. postq̃
regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nuntium po-
puli Romani Quiritium? vasa, comitesque meos?* Rex re-
spondit: *Quod sine fraude mea populi que Romani Quiri-
tium fiat, facio.* Feccialis erat M. Valerius. patrem pa-
tratum Sp. Fufium fecit, verbena caput capillosque tan-
gens. Pater patratum ad jusjurandum patrandum, id
est, fanciendum sit foedus; multisque id verbis, quae
longo effata carmine non operae est referre, peragit.
Legibus deinde recitatis: *Audi, inquit, Jupiter; audi,
pater patrare populi Albani; audi tu, populus Albanus; ut
illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt
sine dolo malo; utique ea tibi hodie rectissime intellecta sunt,
illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior
defexit publico consilio, dolo malo: tu illo die, Jupiter,
populum Romanum sic ferito, ut ego hunc patrem hic ho-
die feriam: tantoque magis ferito, quanto magis poses pol-
lesque.* Id ubi dixit, porcum saxo filice percussit. Sua
item

item carmina Albani suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt. v

XXV. Foedere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Cum sui utrosque adhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intruere manus*: feroces et suo apte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Confederant utrinque pro castris duo exercitus, periculi magis praesentis, quam curae, expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute aique fortuna positum. itaque ergo erecti suspenisque in minime gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum. infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque observatur animo, futuraque ea deinde patriae fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fullere gladii, horror ingens spectantes perstringit: et, neutro inclinata spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, cum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius; vulneratis tribus Albanis, expirantes corruerunt. ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat, exanimis vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. ergo, ut segregaret pugnam eorum, cepisset fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sine ret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, cum respiciens videt magnis intervalis sequentes; unum haud procul ab se abesse. in eum magno impetu rediit. Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatis, uti opem ferant fratri; jam Horatius, caeso hoste victor, secundam pugnam petebat. tum clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani ad-

juvant

juvant militem suum: et ille defangi proelio festinat. Prius itaque, quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit. Jamque, aequato Marte, singuli supererant; sed nec spe, nec viribus pares, alterum, intactum ferro corpus et geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant; alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori obicitur hosti. nec illud proelium fuit. Romanus exultans, *Duos, inquit, fratrum manibus dedi: reversum causae belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male sustinenti arma gladium supernè jugulo defigit: jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt; eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditioris alienae facti. Sepulcra exstant, quo quisque loco cecidit: duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romanam versus; sed, distantia locis, et ut pugnatum est.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex foedere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis haheat: usurum se eorum opera, si bellum cum Vejentibus foret. ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina spolia prae se gerens. cui soror virgo, quae desponsa uni ex Curiatiiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, et flebiliter nomine sponsum mortuum appellat: *Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico.* Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transigit puellam. *Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum, inquit, oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriae. Sic eas, quaecumque Romana lugebit hostem.* Atrox visum id facinus Patribus plebique: sed recens meritum facto obstabat, tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratiue ad vulgus judicii, aut, secundum judicium, supplicii auctor esset, concilio popu-

puli advocato, *Duumviros*, inquit, *qui Horatio per-*
duellionem judicent, secundum legem facta, Lex horren-
 carpinis erat: *Duumviri perduellionem judicent. Si*
duumviri provocarit, provocatione certato: si vincent,
pus obauro: infelici arbori recte suspendito: verberato
l intra pomoerium, vel extra pomoerium. Hac lege
 tumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege,
 innoxium quidem, posse, cum condemnassent; tum
 er ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, in-
 it. *I, licitor, colliga manus.* Accesserat licitor, *in-*
ibatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo, cle-
 ente legis interprete, *Provoco*, inquit. ita de provo-
 catione certatum ad populum est. Moti homines sunt
 eo judicio, maxime *P. Horati* patre proclamante,
filiam jure caesam judicare. ni ita esset, patrio jure
filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, *ne se,*
em paulo ante cum egregia stirpe conspexissent, or-
m liberis facerent. Inter haec senex, juvenem am-
 exus, *Ipolia* Curiatorum fixa eo loco, qui nunc *Pila*
oratio appellatur, ostentans, *Hunc* cine, ajebat, *quem*
modo decoratum ovantemque victoria incedentem vidistis,
irites, eum sub furca vincrum inter verbera et cruciatus
tere potestis? quod vix Albanorum oculi iam deforme spe-
culam ferre possent. *I, licitor, colliga manus, quae*
ulo ante armatae imperium populo Romano pepererunt:
capus obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici su-
nde: verbera, vel intra pomoerium, modo inter illa pila
spolia hostium; vel extra pomoerium, modo intra sepul-
Curiatorum. Quo enim ducere hunc juvenem potestis,
 i non sua decora cum a tanta foeditate supplicii vindi-
 it? Non tulit populus nec patris lacrimas, nec
 ius parem in omni periculo animum: absolverunt-
 e admiratione magis virtutis, quam jure causae.
 que, ut caedes manifesta aliquo tamen piaculo lue-
 tur, imperatum patri, ut filium expiaret pecunia
 blica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis,
 ae deinde genti *Horatio* tradita sunt, transmissio
 r viam *tigillo*, capite adoperto, velut sub jugum mi-
 juvenem. Id hodie quoque publice semper refe-
 um manet. *Sororium* *tigillum* vocant. *Horatiae* se-
 pul-

pulcrum, quò loco corruerat icta, constructum est laxo quadrato. ✓

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corruptit; et, quoniam recta consilia haud bene evererant, pravis reconciliare popularium animos coepit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quaerens, cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendum alios concitat populos: suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Vejentibus locis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. Cum Fidenae aperte descissent, Tullus, Metto exercituque ejus ab Alba accito, contra hostes ducit. Ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum et Fidenas Vejentium exercitus Tiberim transierat. Hi et in acie prope flumen tenere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Vejentem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quam fidei. nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem; fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nuntiat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vocat Salios, fanaque Pallori ac Pavori. equitem, clara increpans voce, ut hostes exaudirent: redire in proelium jubet: *nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant.* idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnae partipeditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit: et audiverant clara voce dictum, et magna pars Fide.

Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Vejentem, alieno pavore percussus, ferocior redit. Nec illi tulere impetum: sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo postquam fuga incliniavit; alii, arma foede jactantes, in aquam caeci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugae pugnaeque consilium oppressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Mettum benigne alloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Praecones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos. hi, novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi consistere. Ex composito armata circumdatur Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus insit: *Romani, si unquam anse alias ullo in bello fuit, quod primum Diis immortalibus gratias ageritis, deinde vestrae ipsorum virtuti; hesternum id proelium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam, quae dimicatio major atque periculosior est, cum praedione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneret, injussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium et imperii simulatio fuit: ut nec, vobis ignorantibus deserere vos, averteretur a certamine animus; et hostibus, circumveniri se a tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est. ducem securi sunt: ut et vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettus ille est ductor iuvenis hujus, Mettus idem hujus machinator belli. Mettus foederis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia aliis, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dedero. Centuriones armati Mettum circumstant.* rex

cete-

caetera, ut orfus erat, peragit. *Quod binum, faustum, felixque sit populo Romano ac mihi, vobisque, Albani: populum omnem Albanum Romam traducere in animo est; civitatem dare plebi; primores in patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos, divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat. Ad haec Albana pubes, inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus: Mette Fuffesi, inquit, si ipse discere posses fidem ac foedera servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset. Nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, ac tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quae a te violata sunt. Ut igitur paulo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti; ita jam corpus passim distrahendum dabis. Exinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum disientium illigat Mettum, deinde in diversum iter equi-concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhaeserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes a tanta foeditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse poenas.*

XXIX. Inter haec *jam praemissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductae ad diruendam urbem. Quae ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille; nec pavor, qualis captarum esse urbium solet; cum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis et cursus per urbem, armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste ac tacita moestitia ita defixit omnium animos, ut praeter metu oblitii, quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum, quae diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat;

raptim, quibus quisque poterat, elatis, quum larem, ac penates, tecta que, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent, jam continens agmen migrantium impleverat vias: et conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas, vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum praecipue, quum obfessa ab armatis templa angusta praeterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adaequat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

XXX. Roma interim crescit Albae ruinis. duplicatur civium numerus. Coelius additur urbi mons; et, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiae capit, ibique habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars reipublicae cresceret, legit Tullios, Servilios, Quinctios, Geganos, Curiatios, Cloelios: templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quae Hostilia usque ad patrum nostrorum aetatem appellata est. et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. *Legiones et veteres eodem supplemento explevit, et novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimae viris armisque. Utrunque injuriae factae, ac res nequidquam erant repetitae. Tullus ad Feroniae fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur. Sabini suos prius in lucum confugisse, ac Romae retentos. hae causae belli ferebantur. Sabini, haud parum memores, et suarum virium partem Romae a Tatio locatam, et Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere et ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. Inde, ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere. et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti sunt. valuitque apud Veientes (nam de ceteris minus mirum est).

pacta cum Komulo induciarum fides. Quum bellum utrinque summa ope pararent, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent; occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit: ubi et peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna caede potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nuntiatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quam cum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere coelo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quae, velut Diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: et aut Romana sacra susceperant; aut, fortunae, ut fit, obirati, cultum reliquerant Deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novemdiale sacrum publice susceptum est: seu voce coelesti ex Albano monte missa, (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu, mansit certe sollemne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur, feriae per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est, unde quum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur a bellicoso rege, salubriora etiam credente militiae, quam domi, juvenum corpora esse: donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. Vulgo jam homines, eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam operam aegris corporibus relictam, si pax veniaque ab Diis impetrata esse, credebant. Ipsum regem, tradunt, volentem commentarios Numae, quum
ibi

*11 C. 114.

a. C. N. 334

ibi quaedam occulta sollempnia sacrificia Jovi Elcijo facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum, aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam coelestium speciem, sed ira Jovis, sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

XXXII. *Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores Numae Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat, qui, ut regnare coepit, et avitae gloriae memor, et quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis; longe antiquissimum ratus sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem in album relata, proponere in publico jubet. inde et civibus otii cupidis, et finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullus regnante, ictum foedus erat, sustulerant animos: et, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repentibus res Romanis superbe responsum reddunt; defidem Romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, et Numae, et Romuli memor: et, praeterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, cum in novum, tum feroci populo; etiam; quod illi contigisset otium, sine injuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam, et tentatam contemni: temporaque esse Tullo-regi aptiora, quam Numae. Ut tamen, quoniam Numae in pace religiones instituisset, a se bellicae caerimoniae proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Aequicolis, quod nunc faciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo (lanae velamen est) *Audi, Jupiter, inquit, audite, fines, (cujuscunque gentis sunt, nominat) audiat fas, Ego sum publicus nuntius populi*

C 2

Roma.

Romani, juxte pieque legatus venio, verbisque meis fides fit. Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit: Si ego injuste impieque illos homines illasque res dedier nuntio populi Romani mihi exposco, tam patriae compotem me nunquam firis esse. Haec, cum fines suprascandit, haec, quicumque ei primus vir obvius fuerit, haec, portam ingrediens, haec, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus et triginta (tot enim solemnes sunt) peractis, bellum ita indicit: Audi, Jupiter, et tu, Juno, Quirinae, Diique omnes coelestes, vosque terrestres, vosque inferni, audite. Ego vos testor, populum illum, (quicumque est, nominat) injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores nati consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur. Cum his nuntius Romam ad consulendum redit. Confestim rex his ferme verbis Patres consulebat: Quarum rerum, lizium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quirizium patri patrato pristorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic, inquit ei, quem primum sententiam rogabat, quid censes? Tum ille: Puro pioque duello quaerendas censeo; itaque consentio, consciscoque. Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu. Fieri solitum, ut facialis hastam ferratam aut sanguineam praeustam ad fines eorum ferret, et, non minus tribus puberibus praesentibus, diceret: Quod populi pristorum Latinorum hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quirizium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quirizium bellum cum priscis Latinis iussit esse, senatusque populi Romani Quirizium censuit, consentit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis pristorum Latinorum hominibusque priscis Latinis bellum indico facioque. Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitae res, ac bellum indictum: moremque eum posterius acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romanam traduxit. et, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum, Sabini Capitolium atque arcem, Coelium montem Albani impleissent; Aventinum novae multitudini datum. additi eodem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisca Latini. eaque causa diruendae urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam compulsio, aliquamdiu ibi Marte incerto, varia victoria pugnatum est: nam et urbs tuta munitionibus, praesidioque firmata valido erat, et, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connisus Ancus, acie primum vincit: inde, ingenti praeda potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis: quibus, ut jungeretur Palatio, Aventinum, ad Murciae datae sedes. Janiculum quoque adjectum; non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primum in Tiberi facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Ancus regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem incrementis audaciae media urbe, imminens foro aedificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Maesia Vejentibus adempta, usque ad mare imperium prolatum, et in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinae circa factae, egregieque rebus bello gestis, aedis Jovis Feretrii amplificata.

XXXIV. *Anco regnante, Lucumo, vir impiger ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine ma-

xime ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte confederisset, uxore ibi ducta duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium heres: Aruns prior, quam pater, moritur, uxore gravida relicta. Nec diu manet superstes filio pater: qui cum, ignorans natorum venturum ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero, post avi mortem in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium heredi bonorum, quum divitiae jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, et quae haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea, quae innupisset. Spernentibus Etruscis Lucumoneum, exfule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitae erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id petissimum visa, in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: accessitque in regnum Numam a Curibus: et Ancum Sabina matre ortum, nobilemque una imagine Numae esse. Facile persuadet, ut cupido honorum, et cui Tarquiniis materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat. ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila suspensis demissa leniter alis pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit: inde sublimis abiit. Accipisse id augurium laeta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, coelestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta sperare complexa virum jubet. eam alitem ea regione coeli et ejus Dei nuntiam venisse. circa summum culmen hominis auspicium fecisse. levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priscum

Priscum edidere nomen. Romanis conspicuum eam novitas divitiaeque sciebant: et ipse fortunam benigno alloquio, comitate inviandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est: notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiae adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis bello domique interesset: et, per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor et viginti, cuiuslibet superiorum regum belli pacisque et artibus gloria par. Jam filii prope puberem aetatem erant. eo magis Tarquinius instare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit. isque primus et petisse ambitiose regnum, et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: *Cum, se non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirari possit, sed tertius Romae peregrinus regnum affectet: et Latium non ex peregrino solum, sed etiam ex h. ste, regem factum: et Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro accitum. So, ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjuge ac. fortunis omnibus commigrasse: majorem partem aetatis ejus, qua civilibus officiis fungantur homines, Romae se, quam in vetere patria, vixisse: domi militiaeque sub haud poenitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio et observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.* * Haec eum haud falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare iussit. Ergo virum, cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. nec minus regni sui firmandi, quam augendae reipublicae memcer, centum in Patres legit; qui deinde minorum gentium sunt appellati: factio haud dubie regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Apiolas vi cepit: praedaeque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, reecta, ludos opulen-

tius instructiusque, quam priores reges, fecit. Tum primum circo, qui nunc maximus dicitur; designatus locus est: loca divisa Patribus equitibusque, ubi Spectacula sibi quisque facerent, fori appellati. Spectavere furcis duodenos ab terra Spectacula alta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit equi pugilesque, ex Etruria maxime acciti. Sollemnes deinde annui mansere ludi, Romani Magnique varie appellati. Ab eodem rege et circa forum privatis aedificanda divisa sunt loca; porticus tabernaeque factae.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, cum Sabinum bellum coeptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romae est. et primo dubia victoria, magna utrinque caede pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Titienfes, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attus Navius, inclitus ea tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, ut ferunt, *Agedum*, inquit, *divine tu, inaugura, ferine possis, quod nunc ego mente concipio.* Cum ille in augurio rein expertus, profecto futuram dixisset: *Atqui hoc animo agitavi*, inquit, *re novacula cotem discissuram. cape haec, et perage, quod aves tuae fieri posse portentunt.* tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Atti capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad laevam curiae fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguribus certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicato, gereretur: concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarqui-

quinius de equitum centuriis quidquam mutavit: numero alterum tantum adjecit, ut mille et octingenti equites in tribus centuriis essent. Posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt: quas nunc, quia geminatae sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis configitur. Sed praeterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missi, qui magnam vim lignorum in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, et pleraque in ratibus impacta, publicis quum haerent, pontem incendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis. Effulsis eadem fugam impedit: multique mortales, cum hostem effugissent, in flumine ipso periere: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius paene, quam nuntiari posset, insignem victoriam fecere. Eo proelio praecipua equitum gloria fuit. utrimque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non siferent modo Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam averterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, et pauci tenuere; maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, praeda captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere: et, quanquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant, tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite. iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, et quidquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiae in praesidio relictus. deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit: *Estisne vos legati oratoresque, missi a*

*populo Collatino. ut vos populumque Collatinum dedere-
ris? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate?
Est. Deditisne vos; populum Collatinum, urbem, agros,
aquam, terminos, delubra, uenitalia, divina, humanaque
omnia, in meam populi que Romani ditionem? Dedimus.
At ego recipio.* Bello Sabino perfecto, Tarquinius trium-
phans Roman rediit. Inde priscis Latinis bellum fecit.
ubi nusquam ad uniuersae rei dimicationem ventum est:
ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen
Latinum domuit Corniculum, Ficulea vetus, Came-
ria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum,
haec de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant,
capta oppida. Pax deinde est facta. Majore inde ani-
mo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat
bella: ut non quietior populus domi esset, quam mili-
tiae fuisset. Nam et muro lapideo, cujus exordium ope-
ris Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum
munierat, cingere parat: et infima urbis loca circa fe-
rum aliasque interjectas collibus conualles, quia ex pla-
nis locis haud facile euehebant aquas, cloacis e fastigio
in Tiberim ductis siccata: et aream ad aedem in Capi-
tolio Jovis, quam uoverat bello Sabino, jam praesa-
giente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat
fundamentis.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu
eventuque mirabile fuit. Pueri dormienti, cui Servio
Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in
conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantae rei
miraculum orto excitos reges. et cum quidam fami-
liarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina re-
tentum: sedatoque eam tumultu, moveri uetuisse pue-
rum, donec sua sponte experrectus esset. Mox cum
somno et stannam abiisse. Tum abducto in secretum
viro Tanaquil, *Viden' tu puerum hunc, inquit, quem tam
humili cultu educamus? Scire licet, hunc lumen quondam
rebus nostris dubiis futurum, praesidiumque regiae affli-
ctae. proinde materiam ingentis publice privasique deco-
ris omni indulgentia nostra nutrimus.* Inde puerum libe-
rum loco coeptum haberi, erudiri que artibus, quibus
inge-

ingenia ad magnas fortunae cultum excitantur. Evenit facile, quod Diis cordi esset. Juvenis evasit vere indolis regiae. nec, quum quaereretur gener Tarquinio, quisquam Romanae juventutis ulla arte conferri potuit: filiamque ei suam rex despondit. Hic quacunq; de causa tantus illi honos habitus credere prohibet, serva natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiae sum; qui, Corniculo capto; Ser. Tullii, qui princeps in illa urbe fuerit, gravidam viro occiso uxorem, cum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam servum servitio, partum Romae edidisse, Prisci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio et inter mulieres familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo a parvo educatum, in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare coeperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud Patres plebemque, longe maximo honore Ser. Tullius erat. Tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pullos, regnare Romae advenam, non modo civicae, sed ne Italicae quidem stirpis; tum impensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed praiceps inde porro ad servitia caderet: ut in eadem civitate post centesimum fere annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat, tum commune Romani nominis, tum praecipue id domus suae dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam, regnum Romae pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed et injuriae dolor in Tarquinium ipsum magis, quam in Servium, eos stimulabat: et quia gravior ultor caedis, si superesset, rex futurus erat, quam privatus: tum, Servio occiso, quemcunq; alium generum delegisset, eundem regni heredem facturus videbatur. Ob haec ipsi regi insidiae parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi dele-

delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regias, quam potuere tumultuosissime, specie rixae in se omnes apparitores regios convertunt. inde, cum ambo regem appellerent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, et certatim alter alteri obstrepere: coerciti ab lictore, et iussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Quum intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput deiecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras eiciunt.

XLI. Tarquinius moribundum cum, qui circa erant, exceperant, illos fugientes lictores comprehendunt. clamor inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros eiecit: simul, quae curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulo comparat: simul, si destituat spes, alia praelidia molitur. Servio prope accito quum paene exlanguem virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam mortem loceri, ne locrum inimicis ludibrio esse sinat: *Tuum est, inquit, Servi, si vis es, regnum; non eorum, qui alienis manibus possimum facinus fecere. Erige te, Deosque duces sequere, qui clarum hac fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa coelestis excizat flamma: nunc expergiscere vere. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere.* Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte aedium per fenestras, in novam viam verfas, (habitabat enim rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur: jubet bono animo esse: *sopitum fuisse regem subito ictu: ferrum haud alie in corpus descendisse: jam ad se redisse. Inspectum vulnus, absterse cruore: omnia salubria esse: confidere, propediem ipsum eos visuros. Interim Ser. Tullio jubere populum dicto audientem esse. Eum jura redditorum, obiturumque alia regis munia esse.* Servius eum trabea et lictoribus prodit; ac sede regia sedens alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque,

* U. C. 176. a. C. N. 576. ** U. C. 197. a. C. N. 555.

que, per aliquot dies, cum jam exspirasset Tarquinius, celata morte, per speciem alienae fungendae vicis suas opes firmavit. * tum demum palam facto, et comploratione in regia orta, Servius praesidio firmo munitus, primus injussa populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tum comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, et tantas esse opes Servii nuntiatum est, Sullam Pometiam exsulatum ierant.

XLII. Nec jam publicis magis consiliis Servius, quam privatis, munire opes. et ne, qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquinii liberum esset, duas filias juvenibus regibus, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportune ad praesentis quietem status bellum cum Vejentibus (jam enim induciae exierant) aliisque Etruscis sumtum. In eo bello et virtus et fortuna enituit Tullii: fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde ad pacis longe maximum opus: ut, quemadmodum Numa divivai auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunaeque aliquid interlucet, posteris fama ferrent. ** Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritum, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes centuriasque et hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

XLIII. - Ex iis, qui centum millium aeris, aut majorem censum haberent, octoginta confecit centurias; quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis omnes appellati. Seniores, ad urbis custodiam ut praesto essent: juvenes, ut foris bella gererent. arma his impetrata, galea, clipeum, ocreae, lorica, omnia ex aere: haec ut tegumenta corporis essent. tela in hostem, hastae et gladius. Additas huius classis duas fabrum centurias.

turiae, quae sine armis stipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque et septuaginta millium censum instituta; et ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptae centuriae: arma imperata, scutum pro dlypeo, et praeter loricae omnia eadem. Tertiae classis in quinquaginta millium censum esse voluit. totidemque centuriae et haec, eodemque discrimine aetatum factae: nec de armis quidquam mutarum; ocreae tantum ademptae. In quarta classe census quinque et viginti millium, totidem centuriae factae. arma mutata; nihil praeter hastam et verutum datum. Quinta classis aucta, centuriae triginta factae: fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. in his accensi, cornicines, tibicinesque. in tres centurias distributi. Undecim millibus haec classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit. inde una centuria facta est, immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item aliae centurias tribus a Romulo institutis sub iisdem, quibus inauguratae erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia aeris ex publico data; et, quibus equos alerent, viduae attributae, quae bina millia aeris in annos singulos penderent. Haec omnia indites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus: non enim (ut ab Romulo traditum ceteri servaverant reges) viritum suffragium eadem vi eodemque jure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, et vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primae classis centuriae: ibi sivarieret, quod raro incidebat, ut secundae classis vocarentur: nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque et triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Ser. Tullio summam non convenire. quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque, quae habitabantur partes, Tribus eas appellavit, ut ego arbitror, ab tribato: nam eius quoque

aequa.

aequaliter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hae tribus ad centuriarum distributionem numerumque quidquam pertinere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latae cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit: idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles; Quirina em Viminalemque. Inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere et fossis et muro circumdat urbem. ita pomoerium profert. Pomoerium; verbi vim solam intuentes, postmoerium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte aedificia moenibus continuarentur, quae nunc vulgo etiam conjungunt; et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomoerium Romani appellarunt. et in urbis incremento semper, quantum moenia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi et ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul et aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inlitolum Dianae Ephesiae fanum: id communiter a civitatibus Asiae factum fama ferebat. Cum consensum Deosque consociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat; saepe iterando eadem,

eâdem, perpulit tandem, ut Romae fanum Dianae populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatum armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis eûidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas aetates cornua in vestibulo templi Dianae monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: et cecinere vates, cujus civis tatis eam civis Dianae immolasset, ibi fore imperium; idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ: Sabinus, ut prima apta dies sacrificio visa est, bovem Romanam actam deducit ad fanum Dianæ, et ante aram stetit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu, hospes, paras, inquit, inceste sacrificium Dianæ facere? Quin tu ante viros perfrunderis flumine? Infima valle præfluas Tiberis.* Reluctatione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem: id mire gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quanquam jam usâ haud dubium regnum possederat, tamen, quia interdum jactari solet a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritum diviso, ausus est ferre ad populum, *vellent, juverentne, se regnare?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: immo eo impensius, quia de agro plebis adversa Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, incrementique in curia sibi occasionem datam ratus est, et ipse juvenis ardentis animi, et domi uxore Tullia inquietum animum stimulantem. Tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut taedio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere par-

partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquini regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut ante dictum est, duae Tulliae, regis filiae, nupserant, et ipsae longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiae in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse: tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere sit malum malo aptissimum: sed initium turbandi omnia a femina ortum est. Ea, secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum; et se rectius viduam, et illum coelibem futurum fuisse contendere, quam cum impari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, Diï dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suae temeritatis implet. *Annus* Tarquinius et Tullia minor prope continuatis funeribus cum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam approbante.

XLVII. Tum vero in dies infestior Tullii senectus, infestius coepit regnum esse. jam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquietere pati, ne gratuita praeterita parricidia essent. *Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo sacra servires: defuisse, qui se regno dignum parares; qui meminisses, se esse Prisci Tarquini filium; qui habere, quam sperare, regnum mallet. Si tu is es, cui nuptiam esse me arbitror, et virum et regem appello: sin minus, eo nunc pejus mutata est res, quod isthic cum ignavia est scelus. Quin accingeris? Non tibi ab Corincho, nec ab Tarquinio, ut patri tuo, peregrina regna moliri*

neceſſe eſt. Dii te penates patriſque, et patris imago, et domus regia, et in domo regale ſolium, et nomen Tarquinium creat vocaque regem. Aut ſi ad haec parum eſt animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem conſpici ſinis? Faceſſe hinc Tarquinius, aut Corinthum. Devolvere retro ad ſtirpem, fraſtri ſimilior, quam patri. His aliisque increpando juvenem iſtigat, nec conqueſcere ipſa poteſt: ſi, cum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuiſſet animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dediffet; ipſa, regio ſemina orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus inſinctus furiis Tarquinium circumire et preſſare minorum maxime gentium Patres: admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere: allicere donis juvenes: tum de ſe ingentia pollicendo, tum regis criminibus, omnibus locis creſcere poſtreino, ut jam agenda rei tempus viſum eſt, ſtipatus agmine armatorum, in forum irrupit: inde, omnibus percuſſis pavore, in regia ſede pro curia ſedens, Patres in curiam per praeconem ad regem Tarquinium citari juſſit. Convencere extemplo, alii jam ante ad hoc praeparati, alii metu, ne non veniſſe fraudi eſſet, novitate ac miraculo attoniti, et jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinium, maledicta ab ſtirpe ultima orſus: *Servium, ſervaque natum, poſt mortem indignam parentis, ſuum non interregno, ut antea, inſito, non comitiis habitis, non per ſuffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri domo regnum occupaffe. Ita natum, ita creatum regem, faſtorem iſſimi generis hominum, ex quo ipſe ſit, odio alienae honeſtatis ereptum primoribus agrum ſordidiſſimo cuique diſiſſe: omnia onera, quae communia quondam fuerint, inclinaffe in primores civitatis: inſtituiſſe cenſum, ut inſignis ad invidiam locupletiorum fortuna eſſet, et parata, unde, ubi vellet, egentiſſimis largiretur.*

XLVIII. Huic orationi Scerrius cum interveniſſet, trepido nuntio excitatus, extemplo a veſtibus curiae magna voce, *Quid hoc, inquit, Tarquini, rei eſt? qua tu audacia me vivo vocare auſus es Patres; aut in ſede conſidere mea?* Cum ille ferociter ad haec, *Se patris ſui*

*fui tenere sedem, multo, quam servum, potiozem, filium regis regni heredem: satis illum diu per licentiam eludem-
 zem insultasse dominis; clamor ab utriusque fautoribus
 oritur, et concursus populi fiebat in curiam: apparebat-
 que regnatorum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessi-
 tate jam ipsa cogente, ultima audere: multo et aetate et
 viribus validior, medium arripit Servium; elatumque e
 curia in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde
 ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis
 apparitorum, atque comitum. Ipse prope exsanguis,
 cum semianimi regio comitatu domum se reciperet,
 pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui
 missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur.
 Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, ad-
 monitu Tulliae id factum. carpento certe (id quod satis
 constat) in forum invecta, nec reverita coetum virorum,
 evocavit virum e curia; regemque prima appellavit. a
 quo facessere iussa ex tanto tumultu cum se domum
 reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum,
 ubi Dianium nuper fuit; flectenti carpentum dextra in
 Virbium cliyum, ut in colleum Esquiliarium eveheretur,
 restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui iumenta
 agebat, jacentemque dominae Servium trucidatum ostendit.
 Foedum inhumanumque inde traditur scelus; mo-
 numentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo
 amens, agitantibus furis sororis ac viri, Tullia per pa-
 tris corpus carpentum egisse fertur; partemque sangui-
 nis ac caedis paternae oruento vehiculo, contaminata
 ipsa resperfaque, tulisse ad penates suos virique suis qui-
 bus iratis, malo regni principio similes propediem exi-
 tus sequerentur. Servius Tullius regnavit annos qua-
 tuor et quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque suc-
 cedenti regi difficilis aemulatio esset. Ceterum id quo-
 que ad gloriam accessit, quod cum illo simul iusta ac le-
 gitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam
 moderatum imperium, tamen, quia unius esset, depo-
 nere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt; ni
 scelus intestinum liberandae patriae consilia agitantium in-
 tervenisset.*

XLIX. *Inde L. Tarquinius regnare coepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit, *Romulum quoque insepulcrum perisse* dicitans: primores Patrum, quos Servii rebus fuisse credebat, interfecit; conscius deinde, male quaerendi regni ab se ipso adversus se exemplum capere posse, armatis corpus circumsepsit. neque enim ad jus regni quidquam praeter vim habebat; ut qui neque populi iussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti, metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exilium agere, hominis multare poterat non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud, quam praedam, sperare posset. Ita Patrum praecipuo numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quo contemptior paucitate ipse ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regnum primum traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, foedera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatus, fecit, dirigitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset. neque hospitium modo cum primoribus eorum, sed affinitates quoque, jungebat. Octavio Mamilio Tuscolano, (is longe princeps Latini nominis erat, si famae credimus, ab Ulixee Deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; cum, in diem certam ut ad lucum Ferentinae conveniant, indicit; esse, quae agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paulo ante, quam sol occideret, venit. Multa tibi tota die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus: *Haud mirum esse Superbo inditum Romae co-*
gno-

gnomen. (jam enim ita clam quidem mullitantes, vulgo tamen, eum appellabant.) *An quidquam superbius esse, quam iudicari sic omne nomen Latinum? Principibus longe ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, nos adesse. sentari profecto patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, affectate eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint civis, aut si creditum illud, et non raptum parricidio sis, credere et Latinos (quanquam ne sic quidem alienigenae) debere. Sin suos ejus poeniteat, (quippe qui alii super alios irruerentur, exsulatum eant, bono amittant,) quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quamque inde abiituros; neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet. Haec atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maxime differeret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversis omnes ad Tarquinium salutandum, qui, silentio facto, monitus a proximis, ut purgaret se, quod id temporis venisset, *Disceptatorem*, ait, *se summum inter patrem et filium cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse: et, quia ea res eximisset illum diem, postero die acturum, quae constitueret.* Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, *Nullam breviorum esse cognitionem, quam inter patrem et filium, paucisque transigi verbis posse: si parcat patri, habiturum infortunium esse.**

LI. Haec Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, aegrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret. et quia pro imperio palam interfici non poterat, obdoto falso crimine insontem oppressit. Per adversae factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corruptit, ut in deversorium ejus viam magnam gladiatorum inferri clam sineret. ea cum una nocte perfecta essent, Tarquinius, paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, *Moram suam hesternam, velut Deorum quadam providentia illatam*, ait, *soluti sibi atque illis*

fuisse. ab Turno dici sibi et primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesternae die in concilio. dilatarem esse, quod auctor concilii abfuerit, quem maxime peteret. Inde illum absens infestationem esse natam, quod morando spem destituat. Non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatusque venturus sit. Dicit, gladiatorum ingentem numerum esse ad eum convectum. id vinum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant. Suspectam fecit rem et ingenium Turni ferox, et oratio hesternae, et mora Tarquinii; quod videbatur ob eam differri caedes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum astitis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumstant custodes: comprehensaque fervis, qui caritate domini vim parabant, cum gladii abditis ex omnibus locis deverticuli protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectaeque Turno catenae: et confestum Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta causa, novo genere leti, dejectus ad caput aquae Ferentinae, crate superne injecta laxisque congestis, mergeretur.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinus, collaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifesto patricidio merita poena affecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vestro jure agere, quod, cum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo foedere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterum se utilitatis id magis omnium causa censere, ut renovetur id foedus; secundaque potius fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut exspectent, aut pariantur.* Haud difficile per suasum Latinis, quanquam in eo foedere superior Romana res erat. ceterum et capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant, et Turnus tui cuique peti-

culi,

culi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum foedus; indictumque junioribus Latinorum, ut ex foedere die certa ad lucum Ferentinae armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere; ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. ita geminatis manipulis centuriones imposuit.

LIII. Nec, ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. quin ea arte acquasset superiores reges, ni degeneratum in aliis huic quoque deceri officisset. Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam aetatem annos movit; Sueffamque Pometiam ex his vi cepit. ubi cum dividenda praeda ~~quandam~~ ^{quandam} talenta argenti aurique refecisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quae digna Deum hominumque rege, quae Romano imperio, quae ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in aedificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequidquam vi adortus, cum oblidendi quoque urbem spes pulso a moenibus adempta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo, aggressus est. nam cum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet; Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se saevitiam intolerabilem conquerens: *Jam ab alienis in suos veruisse superbiam: et liberorum quoque eum frequentiae tacere; ut, quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat: ne quam stirpem, ne quem heredem regni relinquit. Se quidem, inter tela et gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur; et per occasionem eum incautos invasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererrasurum, se omne Latium: Volscosque se inde, et Aequos, et Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis regere libe-*

ros sciunt. Forſitan etiam ardoris aliquid ad bellum armatque ſe adverſus ſuperbiſſimum regem ac ferociſſimum populum inveniturum. Cum, ſi nihil morarentur, inſenſus ira porro inde abiturus videretur; benigne ab Gabinis excipitur. vetant mirari, ſi, qualis in cives, qualis in ſocios, talis ad ultimum in liberos eſſet. In ſe ipſum poſtremo ſaeviturum, ſi alia deſint. Sibi vero gratum adventum ejus eſſe: futurumque credere brevi, ut, illo adjavante, ab portis Gabinis ſub Romana moenia bellum transferatur.

LIV. Inde in conſilia publica adhiberi. ubi, cum de aliis rebus aſſentire ſe veteribus Gabinis diceret, quibus hae notiores eſſent; ipſe identidem belli auctor eſſe, in eo ſibi praecipuam prudentiam aſſumere, quod utriusque populi vires noſſet, ſciretque, inviſam proſecto ſuperbiam regiam civibus eſſe, quam ferre ne liberi quidem potuiſſent. Ita cum ſenſim ad rebellandum primores Gabinatorum incitaret, ipſe cum promiſſimis juvenum praedatum atque in expeditiones ireret, et dictis factisque omnibus ad fallendum inſtructis vana accreſceret fides; dux ad ultimum belli legitur. Ibi cum, in ſcilia multitudinis quid ageretur, proelia parva inter Romanam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res ſuperior eſſet; tum certatim ſummi inſinique Gabinatorum Sextum Tarquinium dono Deum ſibi miſſum ducem credere. Apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter praedam munifice largiendo, tanta caritate eſſe, ut non pater Tarquinius potentior Romae, quam filius Gabius eſſet. Itaque, poſtquam ſatis virium collectum ad omnes conatus videbat; tum e ſuis unum ſciſcitatum Romam ad patrem mittit, quidnam ſe facere vellet, quandoquidem, ut omnia unus Gabius poſſet, ei Dii dediſſent. Huic nuntio, quia, credo, dubiae fidei videbatur, nihil voce reſponſum eſt. rex, velut deliberrabundus, in hortum aedium tranſit, ſequente nuntio filii: ibi, inambulans tacitus, ſumma papaverum capita dicitur baculo decuſſiſſe. Interrogando exſpectandoque reſponſum nuntius ſellus, ut re imperfecta, redit Gabios; quae dixerit ipſe, quaeque viderit, reſert. ſeu ira,

ira, seu oratio, seu superbia infra ingenio, nullam eum vocem emiſſiſſe. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve praeciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia opportunos interemit. multi palam; quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt, absentiumque bona juxta atque intereuntorum divisui fuere. Largitionis inde praedaeque et dulcedine privati commodi, sensus malorum publicorum adimi; donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LIV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Aequorum gente fecit: foedus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpejo, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinius reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et, ut libera a ceteris religionibus esset tota Jovis templique ejus, quod inaedificaretur; exaugurare sana sacellaque statuit, quae aliquot ibi a Tatio rege, primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnae vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deis: nam, cum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixerunt. Id omen auguriumque ita acceptum est: non motam Termini sedem, unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliisque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud, magnitudinem imperii portendens, prodigium est. caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quae visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat: idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impensas regis animus. Itaque Pometinae manubiae, quae perducendo ad,

aliqua

da n
hi a
qui
Cetero
quo
aliqui
hab.

culmen operi destinatae erant, vix in fundamenta sup-
 peditaere. eo magis Fabio, praeterquam quod anti-
 quior est, crediderim, quadringenta ea sola talenta fuisse,
 quam Pisoni, qui quadraginta millia pondo argenti
 seposita in eam rem scribit, summam pecuniae neque
 ex unius tum urbis praeda sperandam, et nullius, ne
 horum quidem magnificentiae operum, fundamenta non
 exsuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique
 ex Etruria accitis, non pecunia solum ad id, publica est
 usus, sed operis etiam ex plebe. qui cum haud parvus
 et ipse militiae adderetur labor, minus tamen plebs gra-
 vabatur, se templa Deum exaedificare manibus suis:
 quae posita et ad alia, ut specie minora, sic laboris ali-
 quanto maioris, traducebatur opera; foros in circo fa-
 ciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium
 purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duo-
 bus operibus vix nova haec magnificentia quidquam ad-
 acquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia et
 urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur
 esse, et colonis mittendis occupari latius imperii fines
 volebat; Signiam Circejosque colonos milit, praesidia
 urbi futura terra maique. Haec agenti portentum terri-
 bile visum. anguis, ex columna lignea elapsus, cum
 terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non
 tam subito pavore percussit pectus, quam anxiiis implevit
 curis. Itaque cum ad publica prodigia Etrusci tantum
 vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu,
 Delphos ad maxime inclitum in terris oraculum mittere
 statuit. neque responsa sortium ulli alii committere au-
 sus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotio-
 ra maria, in Graeciam milit. Titus et Aruns profecti.
 comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia sororis
 regis natus, juvenis longe alius ingenio, quam cujus
 simulationem induerat. Is, cum primores civitatis, in
 quibus fratrem suum, ab avunculo interfectum audisset;
 neque in animo suo quidquam regi timendum, neque
 in fortuna concupiscendum relinquere statuit, contem-
 tuque tutus esse, ubi in jure parum praesidii esset. Ergo
 ex

ex industria factus ad imitationem stultitiae, cum se suaque praedae esse regi sinceret, Bruti quoque haud audivit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquinii ductus Delphos, ludibrium verius, quam comas, aureum baculum, inclusum corneo cavato ad id baculo, tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incescit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt: *Imperium summum Romae habebis, qui vestram primus, o juvenes, osculum matri zuleris.* Tarquinii, ut Sextus, qui Romae relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, cum Romam redissent, matri osculum daret, sortì permittunt. Brutus, alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea aetate, divitiis praepollens. eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum praeda delinire popularium animos studebat; praeter aliam superbiam regno infestus etiam, quod se in laborum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitionibusque coepti premi hostes. In iis stativis, ut sit longo magis, quam acri bello, satis liberi commeatu erant: prioribus tamen magis, quam militibus. Regi quidem juvenes interdum otium conviviis comestationibusque inter se terebant. sorte potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi et Collatinus coenabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collati-

mus negat, *verbis opus esse; paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris praesbet Lucretia sua. Quis, si ubi-
gor juvenae ineat, conscendimus equos, iuvimusque pro-
senses nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum sit,
quod nec opinato viri adventu occurreris oculis. Incaluo-
rant vino. age sane, omnes, citatis equis avocant Ro-
mam. Quo cum, primis se intendentes tenebris,
pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam,
haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxu-
que cum aequalibus viderant tempus terentes, sed nocte
sara deditam lanae inter lucubrantes ancillas in medio
aedium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis lan-
penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquinique ex-
cepti benigne. victor maritus comiter invitat regios juve-
nes. Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiae per
vim stuprandae capit. tum forma, tum spectata casti-
tas incitat. Et tam quidem ab nocturno juvenili ludae
in castra redeunt.*

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sextus Tarquinius,
in scio Collatino, cum comite uno Collatiam venit. ubi
exceptus benigne ab ignaris consilii, cum post coenam
in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens,
postquam satis tata circa, sopitique omnes videbantur,
stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistra-
que manu mulieris pectore oppresso, *Tace Lucretia, in-
quit, Sextus Tarquinius sum: ferrum in manu est: mori-
re, si emisseris vocem.* Cum pavida ex somno mulier
nullam opem, prope mortem imminentem, videret;
tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus
minas, versare in omnes partes muliebre animum, ubi
obstinatam videbat, et ne mortis quidem metu incli-
nari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum
servum nudum positurum, ait, ut in fordido adulterio
necata dicatur. Quo terrore cum vicisset obstinatam
pudicitiam velut victrix libido; profectusque inde Tar-
quinius, serox expugnato decore muliebri, effugit; Lu-
cretia, moesta tanto malo, nuntium Romam eundem
ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singu-
lis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus
esse;

esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Voleii filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; eum quo forte Romam rediens ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem moestam in cubiculo inveniunt. adventu suorum lacrimae obortae: quaerentique viro, *Sasim salvae? Minime*, inquit: *quid enim salvi est mulieri, amissa pudicitia? Vestigia viri alieni; Collatine, in lecto sunt tuo. Caeterum corpus est tantum violatum, animus insons, mors restis eris. Sed date deum: vras fidemque, haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinus, qui hostis pra hospite prioris nocte vi armatus mihi sibi que, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem: consolantur aegram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus: et, unde consilium abfuerit, culpam abelle. *Vos*, inquit, *videritis, quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero. nec ulla deinde impudica Lucretiae exemplo vivet. Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.*

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex vulnere Lucretiae extractum, manantem cruore prae se tenens, *Per hunc*, inquit, *castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge et omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacumque delinc vi possim, excrucurum, nec illos, nec alium quenquam regnare Romae passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut praeceptum erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiae corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut sit, rei novae atque indignitate homines: pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris moestitia, tum Brutus, castigatior lacrimarum atque interitum querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capi-

piendi adversus hostilia ausos. Ferocissimos quisque juvenum cum armis voluntarius adest. sequitur et cetera juvenus. Inde, pari praesidio relicto Colatiae ad portas, custodiibusque datis, ne quis eum motum regibus nuntiaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum est, quacunq̄ue incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. rursus, ubi antea primores civitatis videant, quidquid sit, haud temere esse rentur. Nec minorem motum animorum Romae tam atrox res facit, quam Colatiae fecerat. Ergo omnibus locis urbis in forum curritur. Quo simul ventum est, praeco ad tribunal Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sexti Tarquinii, de stupro infando Lucretiae et miserabili caede, de orbitate Tricipitini, cui morte filiae causa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriaeque et labores plebis, in fossas cloacasque exhauriendas demersae. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapidas pro bellatoribus factos. Indigna Servii Tullii regis memorata caedes, et invecta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quae praesens rerum indignitas haudquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipse, junioribus, qui ultro nomina debant, lectis armisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, praefecto urbis jam ante ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, execrantibus, quacunq̄ue incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nuntiis in castra perlatis, cum re nova trepidus rex spergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (senferat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diver-

verlis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Roznam, venerunt. Tarquinio clausae portae, exiliumque indictum: liberatorem urbis laeta castra accipere; exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Caere in Etruscos ierunt, Sextus Tarquinius Gabios, tanquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse caedibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti. Regnatum Romae ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis a praefecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati sunt, L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

EPITOME LIBRI II.

Brutus jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romae passuros: Tarquinius Collatinum, collegam suum, propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coegit consulatu se abdicare, et civitate cedere. bona regum diripi jussit: agrum Marci consecravit, qui Campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoque et sororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit. servo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicta est appellata. Cum adversus reges, qui, contractis Vejentium et Tarquiniensium copiis, bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunse, filio Superbi, commortuus est: eumque matronae annum luxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena, rex Clusinarum, bello pro Tarquiniis suscepto, cum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coelitis Horatii prohibitus est: qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit; et, ponte rupto, armatus se in flumen misit, et ad suos transiit. Alterum accessit virtutis exemplum a Mucio: qui, cum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occisi,

ciso scriba, quem regem esse putabas, comprehensus, impostam altaris manum, in quibus sacrificatum eras, exuri passus est; dixitque, tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis, quorum admiratione coactus Porſena pacis condiciones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. ex quibus virgo una Cloelia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit: et, cum reddita esset, a Porſena honorifice remissa, equestri statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Roman transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. Adversus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitum bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, cum propter nexos ob aes alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Mucienſis Agrippae a seditione revocata est. Idem Agrippa, cum secessisset, propter pauperatam publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volſcorum Corioli captum est virtute et opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Arinius, vir de plebe, cum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, et neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam, delatus ad senatum lectica, eadem illa indicaveras, usu pedum recepto, domum reversus est. Cum C. Marcus Coriolanus, qui in exilium erat quisus, dux Volſcorum factus, exercitum hostium urbi Romae admovisset, et missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ut bellum patriae inferret; Vesuriâ mater et Volunnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. Oppia, virgo Vestalis, ob incestum viva defossa est. Cum vicini hostes Veientes incommodi magis, quam graves, essent, familia Fabiorum id bellum gerendum deposcivit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus caesi sunt, uno impubere domi relicto. Ap. Claudius consul, cum adversus Volſcos contumacia exercitum male pugnatum esset, decimum quemque militem fuste percussit. Res praeterea adversum Volſcos et Aequos, et Veientes, et seditiones inter Patres plebemque continet.

LIBER II.

I. **L**iberi *jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, potentiora quam hominum, peragam. Quae libertas ut laetior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud inmerito omnes deinceps conditores partium certe urbis, quas novas ipsi sedes ab saevae multitudini addiderunt, numerentur. neque attingitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriae, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico id facturum fuerit, si libertatis immaturae cupidine priorum regum alicui regnum extorisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certe impunitatem adeptam, soluta regio metu, agitari coepisset tribunicis procellis? et in aliena urbe cum Patribus ferere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatae res nondum adultae discordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quidquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere. id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum novae libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regis posset, iurejurando adegit, neminem Romae passuros regnare. Deinde, quo plus virium in senatu frequentiae etiam ordinis faceret, caedibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestri gradus lectis, ad trecentorum summam explevit. traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres, quique con-

scripti essent. ~~con~~scriptos, videlicet, in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis jungendosque Patribus plebis animos.

II. Rerum deinde divinarum habita cura, et, quia quaedam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificium creant. Id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret, ac nescio, an, nimis undiqua eam minimis quoque rebus muniendo, modum excoerent. Consul anim alterius, cum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimum Tarquinio regno affuisse, iniuriam a Prisco factum. Regnasse deinde Ser. Tullium, ne intervallo quidem facto oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hereditatem gentis sceleris ac vi repetisse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinos privatos vivere, non placere nomen, periculosum libertati esse.* Hic primo sanum tantantium animos sermo per totam civitatem est datus; sollicitamque suspitione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum iurandum populi recitat: *Neminem regnare passuros, nec esse Romae, unde periculum libertati foret. Id summa ope evitandum esse: neque ullam rem, quae eo pertineat, contemnendam. Iovisum se dicere hominis causa: nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicae vinceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse. Regium genus, regium nomen, non solum in civitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, id obflare libertati. Hunc tu, inquit, tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, facinus, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Anfer hinc regium nomen. Res tuas sibi non saltem reddent cives tui, auctore me; sed, si quid desit, munuscula augetur. Amicus tibi, ex omni civitate raro forsitan metum. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum. Consuli primo tam novae rei ac subitae admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumstant, eadem multis precibus orant. Et ceteri quidem*

dem movebant minus, postquam Sp. Lucretius, major aetate ac dignitate, foeder praeterea ipsius, agere varie, rogando alternis suadendoque, coepit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniae gentis exules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

III. Cum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit. ceterum, id quod non timebant, per dolum ac prodicionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, aequales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum, aequato jure omnium, licentiam quaerentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutum inter se conquerebantur. *Regem hominem esse, a quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratias locum, esse beneficium; et irasci et ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quam possenti: nihil laxamenti nec veniae habere, si modum excessaris. periculosum esse, in tot humanis erroribus sola ignorantia vivere.* Ita, jam sua sponte aegris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione redditus bona tantum repetentes. eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia et adjumentum essent. Interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia firmare: et, tanquam ad id, quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant, a quibus placide oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt; et de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquantur.

IV. Vitelliis Aquilliisque fratribus primo commissi-
 sa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat:
 jamque ex eo matrimonio adulescentes erant liberi, Ti-
 tus Tiberiusque. eos quoque in societatem consilii avun-
 culi assumunt, praeterea et nobiles aliquot adulescen-
 tes consilii assumunt, quorum vetustate memoria abiit. In-
 terim cum in senatu vicisset sententia, quae censabat
 reddenda bona; eamque ipsam causam morae in urbe
 haberent legati, quod spatium ad velicula comparanda
 a consulibus sumissent, quibus regum asportarent res;
 omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt,
 evincuntque instando, ut literae sibi ad Tarquinius da-
 rentur: nam aliter qui credituros eos, non vana ab le-
 gatis super rebus tantis afferri? Datae literae, ut pignus
 fidei essent, manifestum facinus fecerunt. nam cum,
 pridie quam legati ad Tarquinos proficiscerentur, coenatum forte apud Vitellios esset, conjuratique ibi,
 remotis arbitris, multa inter se de novo, ut sit, consilio
 egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui
 jam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut lite-
 rae legatis darentur, quae deprehensae rem coarguere
 possent, expectabat. postquam datas sensit, rem ad con-
 sules detulit. Consules, ad deprehendendos legatos con-
 juratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem op-
 pressere: literarum inprimis habita cura, ne interci-
 derent, Proditoribus extemplo in vincula coniectis, de
 legatis paululum addubitatum est: et quanquam visi
 sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gen-
 tium valuit.

V. De bonis regiis, quae reddi ante censuerant,
 res integra refertur ad Patres. illi victi ira vetuere red-
 di, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt
 data; ut, contacta regia praeda, spem in perpetuum
 cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter
 urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius de-
 inde campus fuit. Forte ibi tum leges farris dicitur fuis-
 se matura messi. quem campi fructum quia religiofum
 erat consumere, delectam cum stramento legetem magna
 vis hominum simul inamissa corbis fudere in Tiberim,
 tenui

tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. ita in vadis haesitantis frumenti acervos sedisse illitos limo. Insulam inde paulatim, et aliis, quae fert temere flumen, eodem invecis, factam: postea credo additas moles, manique adjutum, ut tam eminentis area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, suntumque supplicium, conspectus eo, quod poenae capiendae ministerium patri de liberis consulatus imposuit, et, qui spectator erat amovendus; eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes. sed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, confusi liberi omnium in se averterant oculos: miserabatque non poenae magis homines, quam sceleris, quo poenam meriti essent; illos, eo potissimum anito, patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quidquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exfuli, proderent. Consules in sedem processere suam, missique liciores ad sumendum supplicium, nudatos virgis caedunt, securisque feriunt: cum inter omne tempus pater, vultusque et os ejus, spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicae poenae ministerium. Secundum poenam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, praemium indici, pecunia ex aerario, libertas et civitas, data. Ille primum dicitur vindicta liberatus. quidam vindictae quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nuntiatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantae ad irritam cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte moliendum ratus, circumire supplex Etruriae urbes; orare maxime Veientes Tarquinientesque, *Ne se orsum, ejusdem sanguinis, extorrem, egeptem, ex tanto modo regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios peregre in regnum Romanum accitor; se regem, augentem bello Romanum imperium.*

*riam, a proximis scelerata conjuratione pulsam. eos inter-
 fe, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni
 repuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis ex-
 pers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere,
 et persequi ingratos cives velle. Ferrens opem, adjuvarens;
 suas quoque veteres injurias ultum irens, socios caesas legio-
 nes, agrum ademptum. Haec moverunt Veientes: ac pro
 le quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas,
 belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarqui-
 nienles nomen ac cognatio movet. pulchrum videbatur,
 suos Romae regnare. Ita duo duarum civitatum exerci-
 citus, ad repetendum regnum belloque persequendos
 Romanos, secuti Tarquinius. Postquam in agrum Ro-
 manum ventum est, obviam hosti consules eunt. Vale-
 rius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explo-
 randum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus
 eques hostium agminis fuit. Praeerat Aruns Tarquinius,
 filius regis. Rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns,
 ubi ex licitoribus procul consulem esse, deinde jam pro-
 pius ac certius facio quoque Brutum cognovit, inflam-
 matus ira, *Ille est vir, inquit, qui nos extorres expulsi
 patria. Ipse, en, ille, nostris decoratus insignibus, magni-
 fice incedis. Dii regnum ultores adeste!* Concitat calcari-
 bus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit.
 Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capes-
 sere pugnam ducibus: avide itaque se certamini offert.
 adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum ho-
 stem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut,
 contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus
 haerentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. simul et
 oetera equestris pugna coepit; neque ita multo post et
 pedites superveniunt. Ibi varia victoria, et velut aequo
 Marte pugnatum est. dextra utrinque cornua vicere,
 laeva superata. Veientes, vinci ab Romano milite af-
 fecti, fusi fugatique. Tarquinienlis, novus hostis, non
 stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.*

VII. Ita cum pugnatum esset, tantus terror Tar-
 quinius atque Etruscos incescit, ut, omnia irrita re,
 nocte ambo exercitus, Veientis Tarquinienisque, suas
 quis

quisque abirent domos. Adjiunt miracula huic pugnae: silentio proxima noctis ex silva Ardia ingentem editam vocem; Silvani vocem eam creditam; haec dicta, *Uno plus Etruscorum cecidisse in acie: vincere bello Romanum.* Ita certe inde abiere Romani ut victores; Etrusci pro victis. Nam, postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit. collegae funus, quanto tum potuit apparatu, fecit. sed multo majus morti decus publica fuit moestitia, eo ante omnia insignis, quia matronae annum, ut parentem, eum luxerunt, quod tam acer ultor violatae pudicitiae fuisset. Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modo, sed suspicia etiam cum atroci crimine, orta. Regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, et aedificabat in sanua Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Haec dicta vulgo creditaque cum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, submissis fascibus in concionem ascendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit; submissa sibi esse imperii insignia; confessionemque factam, populi, quam consulis, majestatem vimque majorem esse. Ubi audire iussi, consul laudare fortunam collegae, quod, *liberata patria, in summo honore, pro republica dimicans, matura gloria, nec dum se vertente in invidiam, mortem occubuisse. se superstitem gloriae suae ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriae ad Aquillos se Vitelliosque recidisse.* Nunquamne ergo, inquit, ulla adeo a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si in ipsa arce Capitolioque habitarem, mesui me crederem posse a civibus meis? Tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeoque est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quam qui sim, magis referas? Non obstabunt P. Valerii aedes libertati vestrae, Quiritis: rata eris vobis Velia. Deferam non in planum modo aedes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me eipem habitetis. In Velia aedificans, quibus melius, quam P. Valerio, creditur libertas. Delata consuetudine materia

U. C. 245. a. C. N. 507. *U. C. 246. a. C. N. 506.

omnis infra Veliam; et, ubi nunc Vicepotae est, domus in infimo clivo aedificata.

VIII. Latae deinde leges, non solum quae regni suspicione consulem absolverent, sed quae adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent. inde cognomen factum Publicolae est. ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset, gratiae in vulgus leges fuere. Quas cum solus pertulisset; ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia collegae subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius consul, qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem. Bruto statim Horatium suggerunt, credo, quia nulla gesta res inignem fecerit consulatum, memoria interciderit. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis aedes. Valerius Horatiusque consules sortiti, uti dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad Ventium bellum profectus. Aegrius, quam dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam incliti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem jam tenenti consuli foedum inter precationem Deam nuntium incutiunt: *Mortuum ejus filium esse, funestaque familia dedicare eum templum non posse.* Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. Nihil aliud ad eum nuntium a proposito averfus, quam ut cadaver efferrı juberet, tenens postem, precationem peragit, et dedicat templum. Haec post exactos reges domi militiaeque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules facti.

IX. *Jam Tarquinii ad Lartem Porfenam, Clusinum regem, perfugerant. ibi, miscendo consilium praesque, nunc orabant, *Ne se, oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egenses exfulare pateretur: nunc mone-*

monabant etiam, ne orientem morem pellendi reges insul-
 zam fineret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi,
 quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defen-
 dant, aequari summa infimis. nihil excelsum, nihil, quod
 supra cetera emineat, in civitatibus fore. Adeste finem
 regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimae. Porfena,
 tum regem esse Romae, tum Etruscae gentis regem, am-
 plum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non
 unquam alias ante tantus terror senatum invalit. Adeo
 valida res tum Clusina erat, magnumque Porfensae no-
 men. nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi cives,
 ne Romana plebs, metu percussa, receptis in urbem re-
 gibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur
 blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. anno-
 nae inprimis habita cura, et ad frumentum comparan-
 dum missi, alii in Volscos, alii Cumas. Salis quoque
 vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in
 publicum omni sumtu, ademptum privatis. Portoribusque
 et tributo plebes liberata, ut divites conferrent, qui
 oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere,
 si liberos educarent. Itaque haec indulgentia Patrum,
 asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo con-
 cordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi
 magis, quam infimi, horrerent: nec quisquam unus
 malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene
 imperando univcrsus senatus fuit.

X. Cum hostes adessent, pro se quisque in ur-
 bem ex agris demigrant: urbem ipsam saepiunt praesi-
 diis. alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta.
 Pons sublicius iter paene hostibus dedit, ni unus vir
 fuisset, Horatius Cocles: (id munimentum illo die for-
 tuna urbis Romanae habuit) qui, positus forte in statio-
 ne pontis, cum captum repentino impetu Janiculum,
 atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidam-
 que turbam suorum arma ordinesque relinquere, repre-
 hensans singulos; obstitens, obtestansque Deum et ho-
 minum fidem, testabatur: *Nequidquam deserto praesidio
 eos fugere. Si transitum pontem a tergo reliquissent, jam
 plus hostium in Palatio Capisolioque, quam in Janiculo, fore.*

*Isaque monere, praedicere, ut pons ferro, igni, quacunque vi possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posses obsisti, excepturum. Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cadentium pugnae terga, obversis cominus ad ineandum proelium armis, ipso miraculo audaciae obstupescit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos alaros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, et quod tumultuosissimum pugnae erat, parumper sustinuit. deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus, qui rescindebant, cedere in tutum coëgit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscoorum, nunc singulos provocare. nunc increpare omnes, *Servis regum superborum, suae libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut proelium incipiant, circumspectant. pudor deinde commovit aciem, et, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quae cum in objecto cuncta scuto haesissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu; jam impetu conabantur detrudere virum: cum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, *Tiberis pater*, inquit, *te sancte precor, haec arma et hunc militem propitio flumine accipias.* Ita sic armatus in Tiberim descendit: multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem aulus plus famae habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in comitio posita, agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia eminebant, nam in magna inopia pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.*

XI. Portens, primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda urbe ad obsidendum versis, praesidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus undique accitis, et ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret, et ut praedatum milites

tes trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajiceret: brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quicquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiae Etruscis, non metu magis, quam consilio, concessum. namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul et effusos improviso adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret praedatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quae averfissima ab hoste erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quod in obsidione et fame servitia infida transfugerent. Et sciens per fugae indicio; multoque plures, ut in spem universae praedae, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabina via occultum considere jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam stare, donec hostis praetereat. deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius porta Naevis cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Coelio monte cohortes delectas educit. hique primi apparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, occurrit ex insidiis; versisque in Valerium Etruscis terga caedit. dextra laevaue, hinc a porta Collina, illinc ab Naevis, redditus clamor. ita casu in medio praedatores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fugam saeptis omnibus viis. finisque ille tam effulse evagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus et frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem Persena habebat: cum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, cum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum saepe exercitus fuderit: itaque, magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit. dein metuens,

ne, si consulum injussu et ignavis omnibus iret, forte deprehensus a custodiibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen asfirmante, lenatum adiit: *Transire Tiberim, inquit, Patres, et incirare, si possim, castra hostium volo; non praedo, nec populationum invicem ulcor. majus, si Dii juvant, in animo est facinus.* Approbant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi cum stipendium forte militibus daretur, et scriba, cum rege sedens pari fere ornata, multa ageret, eum milites vulgo adirent; timens sciscitari, uter Porfena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret, quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obruncat. Vadentem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, cum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque, inter tantas fortunae minas, metuendus magis, quam metuens, *Romanus sum, inquit, civis. C. Mucium vocant. hostis hostem occidere volui. nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad cadem. Et facere et pati fortia, Romanum est. Nec unus in re ego hos animas gessi: longus post me ordo est idem potentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regiae. Hoc tibi Juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum proelium timueris. Uni tibi, et cum singulis, res erit.* Cum rex, simul ira infensus, periculo conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi exproneret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: *En tibi, inquit, ut sentias, quam vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident: dextramque accento ad sacrificium foculo injicit. quam cum velut alienato ab sensu torreret animo; prope attonitus miraculo rex, cum ab sede sua profluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, Tu vero abi, inquit, in te magis, quam in me, hostilia ausus. Juberem morte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc jure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mucius, quasi remunerans meritum, *Quandoquidem,*

dem, inquit, est apud te virtutis honos, ut beneficio tuleris a me, quod minus nequissimi; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanae, ut in te hac via grassaremur. Mea prima fors fuit. ceteri, ut cuique ceciderit primo: quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore, aderunt.

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scaevolae a clade dextrae manus cognomen inditum, legati a Porfena Romam secuti sunt. Adeo moverat eum et primi periculi casus, quo nihil se praeter errorem insidiatoris texisset, et subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequidquam de Tarquiniiis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniiis, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Vejentibus restituendo impetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo praesidium deduci vellent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porfena, et agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quae postea sunt Mucia prata appellata. Ergo, ita honorata virtute, feminae quoque ad publica decora excitatae. Et Cloelia virgo, una ex obsidibus, cum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberium tranavit: sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nuntiatum est, primo incensus ira, oratores Romam milit ad Cloeliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, *Supra Coclites Muciosque dicere id facinus esse, et prae se ferre, quemadmodum, si non dedatur oisces, pro vipro se foedus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum.* Utrinque consistit fides: et Romani pignus pacis ex foedere restituerunt: et apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam, virtus fuit: laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa, quos velle, legeret. Productis omnibus, elegisse impubes dicitur: quod et virginitati decorum, et consensu

Regillo, magnâ clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data, agerque trans Anienem. vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, appellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, cum ita vastatione, dein proelio, afflixissent operum hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus; anno post, * Agrippa Menenio, P. Postumio consulibus; moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumtus deesset: de publico est elatus. Luxeré matronae, ut Brutum. Eodem anno duae coloniae Latinae, Pometia et Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post proelium, quam in proelio, caedibus temperatum est. et caeli aliquanto plures erant, quam capti; et captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, iram belli hostis abstulit. Et hoc anno Romae triumphatum.

XVII. ** Secuti consules, Opiter Virginius et Sp. Cassius, Pometiam primo vi, deinde vincis aliisque operibus, oppugnaverunt. in quos Aurunci, magis jam in-expiabili odio, quam spe aliqua aut occasione, coorti, cum plures igni, quam ferro, armati excurrissent, caede incendioque cuncta complent. vineis incensis, multis hostium vulneratis et occisis, consulum quoque alterum, (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum. inter multos faucios consul spe incerta vitae relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vuneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiae arma illata. et cum, vineis refectis atque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. ceterum nihilo

pinus foede, dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alii; oppidum dirutum, ager venit. Consules, magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt. †

XVIII. * Insequens annus Postumum Cominium et T. Lartium consules habuit. Eo anno Romae, cum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope proelium fuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod triginta jam conjurasse populos, concitantem Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum expectatione rerum sollicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta. sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis constat. apud veterimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. Consulares legere: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam, Lartium, qui consularis erat, potius, quam M. Valerium, M. filium, Voleii nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem et magistrum consulibus appositum. qui si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatae virtutis et consularem virum, legissent. Creato dictatore primum Romae, postquam praeferri secures viderunt, magnus plebem metus incellit, ut intentiones essent ad dicto parendum. neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romae dictator (eo magis quod propter se creatum crediderant) metum incussit. itaque legatos de pace mittunt. quibus orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum: *ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex*
T. Livii Tom. I. F. bellis

*U. C. 254. a. C. N. 498. **U. C. 255. a. C. N. 497.

bellis fererent. actum tamen est de pace: impetratque foret, si, quod impensae factum in bellum erat, praestare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum. tacitae induciae quietum annum tenuere.

XIX. *Consules Sex. Sulpicius, M^o Tullius. nihil dignum memoria actum. **T. Aelutius deinde et C. Vetulius. His consulibus Fidenae oblesae, Crustumeria capta, Praeneste ab Latinis ad Romanos descendit. nec ultra bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatatum. A. Postumius dictator, T. Aebutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt. et, quia Tarquinius esse in exercitu Latinerum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam proelium aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modo consilio rem affuere, sed, suis met ipsi corporibus dimicantes, miscuere certamina. nec quisquam procerum ferme hac aut illa ex acie sine vulnere, praeter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruenteque, Tarquinius Superbus, quanquam jam aetate et viribus erat grayior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Aebutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat. nec sefellit veniens Tusculanum ducem: contra quem et ille concitat equum, tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Aebutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Aebutius, cum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, proelium ciet; et, quia suos perculos videbat, arcessit cohortem exfulum Romanorum, cui L. Tarquinius filius praeerat. ea, quod maiore pugnabat ira ob erepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper resituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolae frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium, ostentantem se in prima exsulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut, cujus familiae decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forant, subdit calcaria equo, et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infesto cecidit hosti. Valerium, temere invectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transigit: nec quidquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine inveni, suos percussos cedere animadvertit: cohorti suae, quam delectam manum praesidii causa circa se habebat, dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint pro hoste habeant. ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, et restituta acies. Cohors dictatoris tum primum proelium iniit. integris corporibus animisque fessos adortii exsules caedunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, intorque eos insignem veste armisque Mamiliam noscens, tanto vi majore, quam paulo ante magister equitum, cum hostium duce proelium iniit, ut et uno ictu transfixum per latus occiderit Mamiliam, et ipse inter spoliandum corpus hostis verberato percussus, cum victor in castra esset relatus, inter primam curationem expiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtectans, ut, fesso jam pedite, descendant ex equis, et pugnam capessant. Dicto parvare: desiliunt ex equis, provolant in primum, et pro antesignanis parvas objiciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres aequato genere pugnae secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsu Latini, percussa et inclinavit acies. Equiti admoti equi, ut persequi hostem posset. secuta et pedestris acies. Ibi, nihil nec divinae nec humanae opis Dictator praetermittens,

* U. C. 256. a. C. N. 496. ** U. C. 257. a. C. N. 495.
 *** U. C. 258. a. C. N. 494. † U. C. 259. a. C. N. 493.

aedem Castori vovisse fertur: ac pronuntiasse militi praemia, qui primus, qui secundus, castra hostium intrasset. tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator et magister equitum triumphantes in urbem rediere.®

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. * Consules Q. Cloelius et T. Lartius. ** Inde A. Sempronius et M. Minucius. His consulibus aedes Saturno dedicata: Saturnalia institutus festus dies. *** A. deinde Postumius et T. Virginus consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio: A. Postumium, quia collega dubiae fidei fuerit, se consulatu abdicasse: dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta veritate, non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis. † Ap. Claudius deinde et P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuntio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quo se post fractas opes Latiorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuntio erecti Patres, erecta plebes. sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit laetitia: plebi, cui ad eam diem summa opes inservitum erat, injuriae a primoribus fieri coepere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colorum, iterum deducta est. Romae tribus una et viginti factae. Aedes Mercarii dedicata est Idibus Majis.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam et Volsci comparaverant auxilia, quae mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: et maturavit Romanus, ne proelio uno cum Latino Volscisque contenderet. Hae ira consules in Volscum agrum legiones duxerunt. Volscos, consilii poenata non metuentes, necopinata res per-

percudit. Armorum inmemores obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductae legiones. Nec ita multo post Volscis, levatis metu, suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumens. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira odioque ejus, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus. indicatumque est; Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut et captivorum sex millia Latinis remitterent; et de foedere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servierat: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua: inde hospitia jungunt. Nunquam alias ante publicae privatimque Latinum nomen Romanis imperio conjunctus fuit.

XXIII. Sed et bellum Volscum imminabat, et civitas, sicut ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob aes alienam. Fredebant, *se, fors pro libertate et imperio dimicantes, domi a civibus captos et oppressos esse, tantiorumque in bello, quam in pace, inter hostes, quam inter cives, libertatem plebis esse.* invidiamque eam, sua sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam eum omnium malorum suorum insignibus se in sortum projecit. oblitus erat squalore vestis, foedior corporis habitus pallore ac macie perempti. Ad hoc, praemisissa barba et capilli efferaverant speciem oris. Nolentibus tamen in tanta deformitate, et ordines duxisse aiebant, atque militiae decora vulgo, miserantes eum, jactabant. *tipse, testes: non estiarum aliquot locis pugna-*

rum, cicatrices adverso pectore ostentabat. Scissitantibus unde ille habitus? unde deformitas? cum circumfusa turba esset prope in concisionis modum, Sabine bello, ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fractu modo carueris, sed villa incensa fueris, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, aus alienum fecisse: id cumularum usuris, primo se agro puzerno avitque exuisse, deinde fortunis aliis: postremo, velut tabem, pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditoribus, non in servitium, sed in ergastulam et carnificianam esse.* Inde ostentare tergum, foedum recentibus vestigiis verberum. Ad haec visa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. Nexu victi solutique se undique in publicum proripiunt; implorant Quiritium fidem. Nullo loco desit seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno eum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret, ni prope consules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Haec se meritos dicere, exprobrantes suam quisque prius alibi militiam. Postulare multo minaciter magis, quam suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumstant. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat. nec agi quidquam per infrequentiam poterat senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare; et, Patrum, qui absissent, non casu, non metu, sed impediendas rei causae abesse, et consules ipsos tergiversari; nec dubie ludibrio esse miseras suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem maiestas coherceret iras hominum: cum, incerti, morando, ac veniendo, plus periculi contraherent, tandem in senatam veniunt: frequentique tandem curia, non modo inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat. Appetit vehementer ingenii vir, imperio consulari rem agendam cautebat: uno aut

alte

altero arrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat cum tutius, tum facilius esse.

XXIV. Inter haec major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuntio: *Volsos infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire.* quae audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem affecere. Exultare gaudio plebes; *ulores superbiae Parrum adesse dicere Deos.* alius alium confirmare, *ne nomina darent: cum omnibus potius, quam solos, perituros. Patres milisarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos praemia, essent.* At vero curia, moesta ac trepida ancepiti metu et ab cive et ab hoste, Servilium consulē, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. ibi curae esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi ceterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse. nec posse, cum hostes prope ad portas essent, bello praevertisse quidquam: nec, si sit lamento aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse; neque Patribus satis decorum, per metum potius, quam postmodo voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuevissent. Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum victum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: libros nepotesve ejus moraretur.* Hoc proposito edicto, et, qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina; et undique ex tota urbe propicientium se ex privato, cum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit: parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proxima inde nocte Volsci, discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditione fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato concursum est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit, reliquum noctis utrinque quieti datum. Postero die prima luce Volsci, fossis repleta, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, cum consul, quanquam cuncti undique, et nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causa parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emit. Primo statim incursum pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga caesa: eques usque ad castra pavidos egit. mox ipsa castra, legionibus circumdatis, cum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Sueffam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum praedae datum. inde paulum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romanum reducit. decedentem Romanam Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademtus.

XXVL. Confestum et Sabini Romanos terrifavere. tumultus enim fuit verius, quam bellum. Noctis in urbe nuntiatum est, exercitum Sabinum praedabundum ad Anienem amnem pervenisse. ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat, secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit. nec adveniēti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessis, tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugae quod satis esset virium habuerat. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magna jam spe undique partae pacis, legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Volscis agro, bellum in-

dicen-

dicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum, domo profectus erat. cujus fama, haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordinē Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa collata, proelioque uno debellatum est. †

XXVII. Fugis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatus expectabat: cum Appius, et insita superbia animo, et ut collegae vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deinceps et, qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, et necebantur alii. Quod ubi, cui militi inciderat, collegam appellabat: concursus ad Servilium fiebat; illius promissa jaetabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas. postulabant, ut aut referret ad senatum, aut ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem haec; sed tergiversari res cogebat. adeo in alteram causam non collega solum praeceps ierat, sed omnis factio nobilium. ita, medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem et ambitionum rati; plebes fallacem. brevique apparuit, aequalse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii aedem. Senatus a se rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum praeesse annonae, mercatorum collegium instituire, sollemnia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedicationem aedis dat M. Laetorio, primi pili centurioni; quod facile appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum ignominiam. Saevire inde utique consulum alter Patresque. sed plebi creverant animi; et longe alia, quam primo instituerant, via grassabantur. Desperato enim consulum senatusque auxilio, cum in jus duoi debitorem vidissent, undique convolabant. neque decretum exaudiri consilia prae strepitu et clamore

poterat: neque, cum decreisset, quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis et periculum libertatis, cum in conspectu consulis singuli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterat. Super haec timor incessit Sabini belli; delectoque decreto, nefas nomen dedit, furente Appio, et infectante ambitionem collegae, hui populari silentio rempublicam prodere, et ad id, quod de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet. *Non esse tamen desertam omnino rempublicam; neque projectum consulare imperium. Se unum et suae et Patrum majestatis vindicem fore.* Cum circumstaret quotidiana multitudo licentia accensa, arripi unum insignem decem seditionum iussit. Ille, cum a flictoribus jam traheretur, provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi iudicium, nisi aegre victa pertinacia foret, consilio magis et auctoritate principum, quam populi clamore. adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisit plebi consules magistratu absunt, Ssevilius nemtris, Appius Patribus mire gratus.

XXVIII. * A. Virginius inde et T. Vetustus confisatum ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura consules esset, coetus nocturnos, pars Esquiliis, pars in Aventino, facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis; et omnia temere ac fortuito ageret. Rem rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit. adeo tumultuose excepta est clamoribus undique, et indignatione Patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profecto si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romae, nisi publicum, concilium. Nunc in mille curias concionesque (cum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersum et dissipatum esse rempublicam. Unum, Hercule, virum, (id enim plus esse, quam consulem) qualis*
Ap.

Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos coerere fuisse. Corrupti consules cum, quid ergo se facere vellent, (nihil enim legnius molliusve, quam Patribus placeat, acturos) percunctarentur; decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant. otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal adscendunt. citant nominatim juniores. Cum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, *Ultra decipi plebem posse. Nunquam unum militem habituros, si praestaretur fides publico, libertatem unicuique prius reddendam esse, quam arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis, pugnent.* Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiae ferociter loquerentur, neminem adesse invidiae suae participem: et apparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum vero ad sellas consulum prope convolare minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatum jubentes, et deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. Utraque re satis experta, tum demum consules: *Ne praedictum negetis, Patres conscripti, adest ingens seditio. Postulamus, ut ii, qui maxime igneviam increpant, adfuit nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal: citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita opera jubent. Cum stare tacitus, et circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt, quo repulso, tum vero, *indignum facinus esse, clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent.* Sed ab lictore nihil aliud quam prehendere prohibito, cum conversus in Patres impetus esset, consilium intercursum ira sedata est: in qua tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam injuriae, fuerat. Senatus, tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quaestionem postulantis iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissime quo-

quoque, non sententiis magis, quam clamore et strepitu. Tandem, cum irae resedissent, exprobrantibus consulibus, nihil plus sanitatis in curia, quam in foro, esse, ordine consuli coepit. Tres fuere sententiae. P. Virginius rem noui vulgabat: *De iis tantum, qui, fidem secuti P. Servilii consulis, Volscis, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum censebat.* T. Lartius, *Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsoluerentur. totam plebem aere alieno demersam esse: nec fisci posse, ni omnibus consulatur. quin, si alia dierum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari.* Ap. Claudius, et natura immitis, et elseratus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *Non miseris, ait, sed licentia, tantum concitum servarum; et lasivire magis plebem, quam servire.* Id adeo malum ex provocatione natum. quippe minus esse consulum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. *Agedum, inquit, dictatorem, a quo provocatio non est, creemas. Jam hic, quo nunc omnia ardens, consistes furor. Pulsat tunc mihi licorem, qui sciet, jus de cergo utraque sua penes unum illum esse, cujus majestatem violavit.*

XXX. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Lartiique exemplo haud salubres; utique Lartii putabant sententiam, quae totam fidem tolleret. medium inaxime et moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione respectuque rerum privatarum, quae semper offecere officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuis, ut dictator ille idem crearetur. quae res utique alienasset plebem periculofissimo tempore, cum Volsci Aequique et Sabini forte una omnes in armis essent. Sed curae fuit consulibus et senioribus Patrum, ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. M' Velerium dictatorem Volsci filium, creant. Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, cum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde, a dictatore propositum, confirmavit animos, Servilii fere consulibus edicto conveniens. sed et homini et potestati melius

lius rati credi, omisso certamine nomina dedere. Quantus nunquam ante exercitus, legiones decem effectae. terna inde datae consulibus: quatuor dictator usus. Nec poterat jam bellum differri. Aequi Latinum agrum invalerant. oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium causa capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est. is finis populationibus fuit. Cessere Aequi campis: locoque magis, quam armis, freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter consul, in Volscos profectus, ne et ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra dimicandumque acie excivit. Medio inter castra campo, ante suum quisque vallum, infestis signis conkitere. multitudinem aliquantum Volsci superabant. Iraque effusi et contemtum pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos iussit: ubi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu et clamore fessi, cum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex adverso factam, et ante oculos micare gladios, haud secus, quam si in insidias incidissent, turbati vertunt terga; et ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in proelium ierant. Romani contra, qui principio pugnae quieti steterant, vigentes corporibus, facile adepti fessos, et castra impetu ceperunt, et castris exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. plusque ibi sanguinis, promiscua omnium generum caede, quam in ipsa dimicatione, factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt. / 112

XXXI. Dum haec in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit-fugatque, exiitque castris. Equitatu immisso median turbaverat hostium aciem, qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invasit. eodem impetu castra cepta,
de-

debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores locus in quo ipsi posterisque ad spectaculum datus: sella in eo loca curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademptus: Velitras coloni ab urbe missi et colonia deducta. Cum Aequis post aliquanto pugnatum est, invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa ejus caderent, perpulere, ut forte temere in adversos montes agmen erigeret. Id male commissam, ignavia hostium in bonam vertit: qui, priusquam ad conjectum teli venirent, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quas munitissimis tenuerant locis, in adversas valles delibere: ubi satis praedae et victoria incrementa fuit. In trifarum re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat. tanta cum gratia, tum arte preparaverant foeneratores, quae non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetustii consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid nexis fieri placeret: quae cum rejecta relatio esset, *Non placeo, inquit, concordiae auctor. optabitis, me Deus fidius, propediem, ut mei similes Romana plebes patronos habeas. Quod ad me attinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Discordiae intestinae, bellum externum, fecere, ut hoc magistratu egeret respublica. Pax foris parva est, domi impeditur. privatus potius, quam dictator, seditioni intererem.* ita, curia egressus, dictatura se abdicavit. Apparuit causa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. itaque, velut per soluta fide, quoniam per eum non stetit, quin praestaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

XXXII. Timor inde Patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus coetus occulti conjurationesque

que fierent, itaque, quanquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba iurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovari ab Aequis belli, educi ex urbe legiones iusserunt. quo facto maturata est seditio. Et primo agitata dicitur de consulum caede, ut solverentur sacramento: doctos deinde, nullam scelere religionem exsolvi, Sicipio quodam auctore, injussu consulum in Sacrum montem secessisse (trans Anienem omnem castra ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quam, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi sine ullo duce, vallo fossaque communitis castris, quieti, rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo, per aliquot dies neque lacessiti, neque lacessentes, sese tenere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam, an abire molent. quam diu autem tranquillam, quae secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum exsistat? nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere. eam per aequa, per iniqua, reconciliandam civitati esse. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, et quod inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromissus in castra, prisco illo dicendi et horrido modo nihil aliud, quam hoc, narrasse fertur: *Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quaeri: ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui, conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac ira, dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam sabem venisse. Inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas matrum, confecto cibo, sanguinem.* Comparando hinc

* U. C. 262. a. C. N. 490. ** U. C. 263. a. C. N. 489.

nium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiae civium, legato Patrum ad plebem, reductor plebis Romanae in urbem, sumtus funeri defuit. extulit eum plebs sextantibus collatis in capita.

XXXIV. * Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, cum et foris quieta omnia a bello essent, et domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit: caritas primum annonae, ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, qualis clausis solet. ventumque ad interitum servitorum utique et plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Ostia litoribus, laevoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quaesitum in Siciliam quoque. adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis cum coemtum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemum tyranno, qui heres erat, retentae sunt. in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis comitatibus vexati forent, ni Volscos, jam moventes arma, pestilentia ingens invalisset. ea clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remississet, terrore aliquo tenerentur, et Velitris auxere numerum colonorum Romani, et Norbae in montes novam coloniam, quae arx in Pomptino esset, miserunt. ** M. Minucio deinde et A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatunque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendae plebi putabant, recuperandique jura, quae extorta secessionem ac vi Patribus essent: in primis Marcius Coriolanus, hostis tribuniciae potestatis, *Si annonam, inquit, veserem volans, jus pristinum reddant Patribus. Cur ego plebejos magistratus, cur Sicinium potentem video, sub ju-*

hinc, quam intestina corporis seditio si-
plebis in Patres, flexisse mentes homin-

gome hinc

Laviniam

Scedat nunc,

aliosque colles:

admodum tertio

jurore suo fecere.

otius cultores agro-

nem celi prohibeant.

endumne fuerit, quam

ditionibus laxandi anno-

u, et omnia invitis jura

XXXIII. Agi deinde de ex-
cessumque in conditiones, u-
sent sacrosancti, quibus
isset: neve cui Patrum cap-
Ita *tribuni plebei, ca-
nus. hi tres collegas
fuisse, seditionis auc-
nus convenit. Sum-

creatos tribunos c-

tam. Per sece-

minius consu-

populis icu-

mae man-

Volcos

lam per-

Volsc-

Era-

ad-

1

nimis atrox viva sententia est,
amavit. Fame se jam, sicut hostes,
ari: peregrinum frumentum, quae
to fortuna dederit, ab ore capi, nisi
antur tribuni, nisi de tergo plebis Ro-
sibi carnificem novum exortum, qui
vire jubeat. In exeuntem e curia impe-
ni peropportune tribuni diem dixit.
est suppressa, se judicem quisque, se domi-
acis inimici factum videbat. Contentum
audiebat minas tribunicias: auxilii, non
datum illi potestati; plebisque, non Patrum,
esse. sed adeo insensa erat coorta plebs, ut
poena defangendum esset Patribus. Restiterunt
adversa invidia, usque sunt, qua suis quisque,
obtus ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si,
positis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus
conciliisque, disjicere rem possent. Universi deinde
processere, (quidquid erat Patrum, reos diceret) preci-
bus plebem exposcentes: *Unum sibi civem, unum senato-*
rem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente dona-
rent. Ipse cum die dicta non adesset, perseveratum in
ira est. Damnatus absens in Volcos exsulatum abiit, mi-
nitans patriae, hostilesque jam tum spiritus gerens. Ven-
nientem Volsci benigne exceperunt; benigniusque in dies
colebant, quo major ira in suos eminebat, crebraeque-
nunc

nunc querelae, nunc minae percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tullii. Longe is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. ita cum alterum vetus odium, alterum ira recens stimulare, consilia conferunt de Romano bello. Haud facili credebant, plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. Multis saepe bellis, pestilentia postremo amissa juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto jam vetusto odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi forte ex instauratione magni Romae parabantur. instaurandi haec causa fuerat. Ludis mane servum quidam paterfamiliae, nondum commisso spectaculo, sub furca caelum medio egerat circo. coepi inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinisset. Haud ita multo post Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere, *Sibi ludis praefulgentem displicuisse: nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. irer, ea consulibus nuntiares.* Quamquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit: filium namque intra paucos dies amisit, cujus repentinae cladis ne causa dubia esset, aegro animi eadem illa in somnis obversata species visa est rogitare, *Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat praeperere, ac nuntiet consulibus.* Jam praesentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subita. Tum enimvero Deorum ira admonuit. fessus igitur malis praeteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, cum visa atque audita, et obversatum toties somno Jovem, minas irasque coelestes, repraesentatas casibus suis, exposuisset; consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules lectica deferitur. inde in curiam jussu consulum delatus, eadem illa cum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus mem-

bris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriae est. †

XXXVII. Ludi quam amplissimi ut fierent, senatus decrevit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullio, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Maro fuerat, ad consules venit. dicit esse, quae secreto agere de republica velit. Arbitris remotis, *Inuitus, inquit, quod sequius fit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quidquam ab iis criminatum venio, sed cautum, ne admittam.* Nimio plus, quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id claudibus sensimus. quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia, incolumes sumus. Magna hinc nunc Volscorum multitudo est. ludi sunt. spectaculo insenta civitas erit. Memini, quid per eandem occasionem ab Sabinorum juventutis in hac urbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. Haec, nostra vestraque causa, prius dicenda vobis, consulcs, ratus sum. Quod ad me attinet, exemplo hinc domum abire in animo est, ne cuius facti dicitive contagione praesens violer. Haec locutus abiit. Consules cum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut sit, quam res, ad praecavendum vel ex supervacuo movit. factoque senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, praecones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem iuberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: *Se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, coetu quodammodo hominum Devorumque, abactos esse.* †

XXXVIII. Cum prope continuo agmine irent, praegressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, querendo indignandoque, et eos ipsos sedulo audientes secunda irae verba, et per eos multitudinem aliam in subjectum viae campum deduxit. Ibi in concionis modum oratione exorsus, *Veteres populi Romani injurias, cladesque generis Volscorum,*

scorum. *Vos omnia, inquit, obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam qua tandem animo feris, qua per nostram ignominiam ludos commiseris? An non sensitis, triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus, civibus, peregrinis, et finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras conjuges, vestros liberos traductos per ora hominum? Quid eos, qui audire vocem praeconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si inserimus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque meraturi: ideo nos ab sede piorum, coetu, concilioque abigi. Quid, deinde? illud non succurrit, vivere nos, quod naurarimus proficisci? si hoc profectio, et non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuis? Bellum vobis indictum est: magno eorum malo, qui indixere, si viri estis. Ita et sua sponte irarum pleni, et incitati, domos inde digressi sunt; insigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.*

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus et C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequaquam fefellit: ut facile appareret, ducebus validiorem, quam exercitu, rem Romanam esse. Circejos profectus, primum colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluseam, Coriolos, novella haec Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad urbem a Peto ducit; et, ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive insensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quae profecto orta esset; adeo tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant. sed externus timor,

maximum concordiae vinculum, quamvis suspectos in-
 fensosque inter se jungebat animos. * Id modo non con-
 veniebat; quod senatus consulesque nusquam alibi spem,
 quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum,
 malebat. Sp. Nautius iam et Sex. Furius consules erant.
 Eos, recententes legiones, praedidia per muros aliaque,
 in quibus stationes vigiliisque esse placuerat, loca dis-
 tribuentes, multitudo ingens pacem poscentium pri-
 mum seditioso clamore conterruit. deinde vocare sena-
 tum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coegit.
 Acceperunt relationem Patres, postquam apparuit, la-
 bare plebis animos; missique de pace ad Marcium ora-
 tores atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redde-
 retur, posse agi de pace: si praeda belli per otium frui ve-
 lint, memorem se ex civium injuriae, et hospitem beneficii,
 annisurum, ut appareat, exilio sibi irritatos, non fractos
 animos esse.* Iterum deinde iidem missi non recipiuntur
 in castra. Sacerdotes quoque, suis insignibus velatos,
 ille supplices ad castra hostium, traditum est, nihilo
 magis quam legatos flexisse animum.

XL. Tum matronae ad Veturiam, matrem Corio-
 lani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. - Id
 publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum
 invenio. Pervicere certe, ut et Veturia, magno natu
 mulier, et Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens
 filios, secum in castra hostium irent; et, quam armis
 viri defendere urbem non possent, mulieres precibus la-
 crimisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nun-
 tiatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen:
 in primo (ut qui nec publica majestate in legatis, nec
 in sacerdotibus tanta offusa oculis animoque religione
 motus esset) multo obstinatio adversus lacrimas mulie-
 bres erat. Dein familiarium quidam, qui inlignem moe-
 stitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum
 nepotesque stantem, *Nisi me frustrantur, inquit, oculi,
 mater tibi conjuxque et liberi adsunt.* Coriolanus, prope
 ut amens, consternatus, ab sede sua cum ferret matri
 obviae complexum; mulier in iram ex precibus versa,
 Sine,

U. C. 266. a. C. N. 486.

*U. C. 267: a. C. N. 485. **U. C. 268. a. C. N. 484.

*Sine, priusquam complexum accipio, sciam, inquit, ad hostem, an ad filium, venerim: captiva materno in castris cuius sim? In hoc me longa vita et infelix senectus traxit, ut exsulem te, deinde hostem videram? Potuisti populari hanc terram, quae te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingrediens fines ira cecidit? non, cum in conspectu Roma fuit, succurrit: intra illa moenia domus ac penates mei sunt, mater, uxor, liberisque? Erga ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quam mihi miserius, possum: nec, ut sim miserima, diu futura sum. De his videris: quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet: Uxor deinde ac liberi amplexi: fletusque ab omni turba mulierum ortus, et comploratio sui patriaeque, fringere tandem virum. complexus inde suos dimittit: ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppressum perisse tradunt; alii alio leto, apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. Refert certe, hanc saepe eum exacta aetate usurpasse vocem, *Multo miserius seni exsilium esse.* Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani, adeo sine obtreccatione gloriae alienae vivebatur. Monumento quoque quod esset, templum Fortunae Muliebris aedificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis Aequis, in agrum Romanum. sed Aequi Attium Tullum haud ultra tulere duces. Hinc ex certamine, Volsci Aequine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox proelium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minus pernicioso quam pertinaci certamine, confecit. *Consules T. Sicinius et C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volscis aequo Marte discessum est.*

XLI. ** Sp. Cassius deinde et Proculus Virginius consules facti. cum Hernicis foedus ictum: agri partes

quam missus, tanquam a latronibus redemptus? Egone has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium faram? Secedat nunc, avocet plebem; paret via in Sacrum montem aliosque colles. Rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuerunt. Utantur annona, quam furore suo fecerunt. Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per secessionem coli prohibeant. Haud tam facile dicta est, faciendumne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, et tribuniciam potestatem, et omnia in vitis jura imposita Patres demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, et plebem ira prope armavit. *Fame se jam, sicut hostes, peri: cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quae sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio victi dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanae satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat.* In exeuntem e curia impetitus factus esset, ni peropportune tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa, se judicem quisque, se dominum vitae necisque inimici factum videbat. Contemptum primo Marcium audiebat minas tribunicias: auxilii, non poenae, jus datum illi potestati; plebisque, non Patrum, tribunos esse. sed adeo insensa erat coorta plebs, ut unius poena defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen adversa invidia, usque sunt, qua suis quisque, qua totus ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus conciliisque, disjicere rem possent. Universi deinde processere, (quidquid erat Patrum, reos dices) precibus plebem exposcentes: *Unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donec iram.* Ipse cum die dicta non adesset, perseveratum in ira est. Damnatu abiens in Volcos exsulatum abiit, minitans patriae, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne excepere; benigniusque in dies colebant, quo major ira in suos eminebat, crebraeque nunc

nunc querelae, nunc minae percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tullii. Longe is tunc princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. ita cum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant, plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. Multis saepe bellis, pestilentia postremo amissa juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi forte ex instauratione magni Romae parabantur. instaurandi haec causa fuerat. Ludis mane servum quidam paterfamiliae, nondum commisso spectaculo, sub furca caesum medio egerat circo. coepti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinisset. Haud ita multo post Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere, *Sibi ludis praesularem displicuisse: nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. irer, ea consulibus nuntiaret.* Quamquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magis ratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit: filium namque intra paucos dies amisit. cuius repentinae cladis ne causa dubia esset, aegro animi eadem illa in somnis obversata species visa est rogitare, *Satis magnam spem numinis haberes mercedem? majorem instare, ni ea preperere, ac nuntiet consulibus.* Jam praefentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subita. Tum enimvero Deorum ira admonuit. fessus igitur malis praeteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, cum visa atque audita, et obversatum toties somno Jovem, minas irasque coelestes, repraesentatas casibus suis, exposuisset; consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules ictica defertur. inde in curiam jussu consulum delatus, eadem illa cum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus mem-

*U. C. 272. a. C. N. 480. ** U. C. 2-3. a. C. N. 479.

per aves confulti, quam haud rite sacra fieri. qui terrores tamen eo evadere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti poenas dederit. l

XLIII. *Q. Fabius inde et C. Julius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, et bellum foris atrocius fuit. Ad Aequis arma sumta. Vejentes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente cura, Caeso Fabius et Sp. Furius consules fiunt, ** Ortonam, Latinam urbem, Aequi oppugnabant. Vejentes, pleni jam populationum, Romanam ipsam se oppugnatos minabantur. Qui terrores, cum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam, sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariae Patribus injungendae, susceperat rem militarem impediendam. Ceterum tota invidia tribuniciae potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acrius quam ipsius ejus collegae, coacti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. ducendus Fabio in Aequos, in Vejentes Furius datur. Et in Vejentibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hostibus, fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam cum consul, praeter ceteras imperatoriae artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emissio, exercitum hostium funderet, insequi suos pedes noluit. nec illos, etiam non adhortatio invisi ducis, suum saevum flagitium et publicum in praesentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. Injussu signa referunt, moestique, (crederes victos) execrantes nunc imperatorem; nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quaesita sunt. adeo excellentibus ingeniis citius.

citius defuerit ars, qua civem regnant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur. ¶

XLIV. * Et hic annus tribunum auctorem legis agrariae habuit. Ti. Pontificius fuit. is, eandem viam, *liber* velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum Patribus, Ap. Claudius, *Victam tribuniciam potestatem, dicere, priore anno; in praesentia re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit; suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui et ex collega victoriam sibi, et gratiam melioris partis bono publico velit quaesitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; et unum vel adversus omnes satis esse. Darent modo et consules et primores Patrum operam, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicae ac senatus conciliarent.* Praeceptis Appii moniti Patres, et universi comiter ac benigne tribunos appellare; et consulares; ut cuique privatim aliquid juris adversus singulos erat; partim gratia, partim auctoritate, obtinere, ut tribuniciae potestatis vires salubres vellent reipublicae esse. quatuorque tribunorum adversus unum mortatorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Veiens bellum profecti; quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Vejentium gratia concitata, quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etrusciae populorum conciliis fremebant, *Aeternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipse seditionibus saevians, id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis reperiam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema venisse. Duae civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. Primum in delectibus saevire solitos: eosdem in bello tamen paruisse*

ruiſſe ducibus. qualicumque urbis ſtatu, manente diſciplinâ militari, ſiſti potuiſſe. jam non parendi magiſtrazibus morem in caſtra quoque Romanum militem ſequi. Proximo bello in ipſa acie, in ipſo certamine, conſenſu exercitus traditam ultro victoriam vicis Aequis: ſigna deſerta, imperatorem in acie relictum, injuſſu in caſtra reditum. Profecto, ſi inſterur, ſuo milite vinci Romam poſſe. Nihil aliud opus eſſe, quam indici oſtendique bellum: cetera ſua ſponte facta et Deos geſturos. Ea ſpes Etruſcos armaverat, multis invicem caſibus victos victoresque. †

XLV. Conſules quoque Romani nihil praeterea aliud, quam ſuas vires, ſua arma, horrebant: memoria peſſimi proximo bello exempli terrebat, ne rem committerent eo, ubi duae ſimul acies timendae eſſent. Itaque caſtris ſe tenebant, tam ancipiti periculo averſi. diem tempuſque forſitan ipſum leniturum iras, ſanitatemque animis allaturum. Veſens hoſtis Etruſcique eo magis praepropere agere: laceſſere ad pugnam: primo obequitando caſtris provocandoque; poſtremo, ut nihil movebant, qua conſules ipſos, qua exercitum increpando: *Simulationem inſeſtinae diſcordiae remedium timoris inventum: et conſules magis non confidere, quam non credere ſuis militibus. Novum ſeditionis genus, ſilentium otiumque inter armatos.* ad haec in novitatem generis originisque, qua falſa, qua vera, jacere. Haec, cum ſub ipſo vallo portisque ſtreperent, haud aegre conſules pati. at imperitae multitudinis nunc indignatio, nunc pudor, pectora verſare, et ab inteltinis avertere malis: nolle inultos hoſtes, nolle ſucceſſum, non Patribus, non conſulibus: externa et domeſtica odia certare in animis. Tandem ſuperant externa. adeo ſuperbe inſolenterque hoſtis eludebat. frequentes in praetorium conveniunt, poſcunt pugnam, poſtulant, ut ſignum detur. Conſules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant; ſed retro revocanda et abdenda cupiditas erat, ut adverſando remorandoque incitato ſemel militi adderent impetum. Redditur reſponſum, *immaturam rem agi, nondum tempus pugnae eſſe:*

esse: castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant pugna. si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accedunt insuper hostes ferocius multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. Quippe impune se insultaturos, non credi militi arma. rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti occursant portis, ingerunt probra, aegre abstinent, quin castra oppugnent. Enimvero non ultra contumelian pati Romanus posse: totis castris undique ad consules curritur, non jam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant; sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultu jam metum seditionis collega concedente, cum silentium classico fecisset: Ego istos, Cn. Manli, posse viacere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum atque decretum est, non dare signum, nisi, viatores se rediituros ex hac pugna, jurant. Consulem Romanum miles semel in acie fefellit; Deos nunquam faller. Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnae flagitator. Victor, inquit, M. Fabi, revertar ex acie. Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum, arma capiunt, eant in pugnam, irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscis probra jacere, nunc armatis sibi quisque lingua promtum hostem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit. multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. Intraitur acies: nec Vejens hostis Etruscaeque legiones detrectant.]

XLVI. Prope certa spes erat, non magis sectum pugnaturus, quam pugnaverint cum Aequis. majus quoque aliud, in tam irritatis animis et occasione anticipati, haud desperandum esse facinus. Res aliter longe evenit. nam non alio ante bello infestior Romanus Cadeo hinc

hinc contumeliis hostes, hinc consules incra exacerbaverant) proelium iniit. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit; cum, pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quam emissis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium, (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus et armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transigit. telo extracto, praeceps Fabius in vulnus abiit. Senlit utraque acies unius viri casum, ce-
debatque inde Romanus: cum M. Fabius consul transiit jacentis corpus, objectaque parma, *Hoc jurastis, inquit, milites, fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hostes magis timeris, quam Jovem Martemque, per quos jurastis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam.* Consuli tum Caeso Fabius prioris anni consul, *Verbi ne istis, frater, ut pugnent, te imperaturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nominis est dignum, pugnando potius, quam adhorrando, accendamus militum animos.* Sic in primum intestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

XLVII. Proelio ex parte una restituto, nihilo fe-
gnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam cie-
bat: ubi prope similis fortuna est versata. nam ut altero
in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Man-
lium, jam velut fufos agentem hostes, et impigre mili-
tes secuti sunt; et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie
cessit, interfectum-rati, gradum retulere. cessissentque
loco, ni consul alter, eum aliquot turmis equitum in
eam partem citato equo advectus, vivere clamitans col-
legam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem ineli-
natam sustinisset. Manlius quoque ad restituendam
aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita
ora accendunt militum animos. simul et vanior jam erat
hostium acies, dum, abundante multitudine freti, sub-
tracta

tes, steterant, domum rediit. Iussi armati postero die ad limen consulis adeste, domos inde discedunt.

XLIX. Manat tota urbe rumor: Fabios ad coelum laudibus ferunt. Familiam unam subisse civitatis onus; Vejens bellum in privatam curam, in privata arma versum. Si sint duae roboris ejusdem in urbe gentes; depolcant, nec Volscos sibi, illa Aequos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postero die arma capiunt: quo iussi erant, conveniunt. Consul, paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt. acceptus in medium, signa ferri jubet. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama et admiratione hominum, per urbem incessit. Sex et trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus lenatus, ibant, unius familiae viribus Vējenti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volentium animo; alia publica sollicitudine excitata, favore et admiratione stupens; *ire fortes, ire felices* jubent, *inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia praemia ab se, omnes honores sperare*. Praetereuntibus Capitolium arcemque et alia templa, quidquid Deorum oculis, quidquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incaustum missae preces. Infelici via dextro Jano portae Carmentalis profecti, ad Cremēram humen perveniunt. is opportunus visus locus communiendo praesidio. *L. Aemilius inde et C. Servilius consules facti. et, donec nihil aliud quam in populationibus res fuit, non ad praesidium modo tutandum Fabii satis erant, sed tota regione, qua Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, facere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum et Vejentes, accito ex Etruria exercitu, praesidium Cremērae oppu-

T. Livii Tom. I. H gnant;

gnant; et Romanae legiones, ab L. Aemilio consule adductae, cominus cum Etruscis dimicant scis. quamquam vix dirigendi aciem spatium Vejentibus fuit. adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, invecta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnae modo incipiendae, sed consistendi, ademit locum. Ita, fusi retro ad saxa Rubra, (ibi castra habebant) pacem supplices petunt ejus impetratae, ab insita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum praesidium, poenituit.

L. Rursus cum Fabii erat Vejenti populo, sine ullo majoris belli apparatu, certamen: nec erant incursiones modo in agros, aut subiti impetus incurfantium, sed aliquoties aequo campo collatisque signis certatum. gensque una populi Romani saepe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Vejentibus visum. inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabii audaciam crescere. Itaque et pecora praedantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: et agrestium fuga vasti reliet agri: et subsidia armatorum, ad arcendas populationes: missa, saepius simulato, quam vero, pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contemserant hostem, at sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. haec spes provexit, ut ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora (quanquam rara hostium apparebant arma) decurrerent. et cum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatque passim vaga, ut sit pavore injecto, reperent pecora: subito ex insidiis consurgitur, et adversi et undique hostes erant. Primo clamor circumlatus exterruit: dein tela ab omni parte accidebant. coeuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogeantur brevioris spatii et ipsi orbem colligere. quae res et paucitatem eorum insignem, et multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arto ordinibus, faciebat. Tum, omnia pugnae, quam

J. C. 277. a. C. N. 475. ** U. C. 278. a. C. N. 474

iam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. eo, nisi corporibus armisque, pere cuneo viam. Duxit via in editum leniter columnam. inde primo resistere. mox, ut respirandi superioribus spatium dedit, recipiendique a pavore tanto animi, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio: paucitas, ni jugo circummissus Vejens in verticem illis evassisset. ita superior rursus hostis factus. Fabii esse ad unum omnes, praesidiumque expugnatum. trementos sex perisse satis convenit: unum prope puberem late relictum, stirpem genti Fabiae, dubisque rebus puli Romani saepe domi bellicae vel maximum futurum auxilium.

LI. * Cum haec accepta clades esset, jam C. Horatius et T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoria elatos confestim missus. Tum quoque male pugnatum est, et Janiculum hostes occupare: obfessaque urbs foret, super bellum annona praesente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius consul ex Volscis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis hostibus moenibus, ut primo pugnatum ad Spei sit aequo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quanquam pro momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura praesidio certamen fecit. ** A. Virginius et Sp. Servilius consules fiunt. post acceptam proximam pugnae cladem jentes abstinuere acie. populationes erant, et velut abesse Janiculi passim in Romanum agrum impetus datur. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Cetero deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. secuti hostis opera passim ad illecebras propulsa pecora, praesertim in insidias. quo plures erant, major caedes erant. Ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii consulis adorti sunt oppugnare. inde fusi magna caecitate in Janiculum se aegre receperunt. Confestim consul ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit. tertio die, luce orta, non nihil et hesternae felicitate

pugnae ferox, magis tamen, quod inopiâ frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia, temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit; foedjusque inde pulsas, quam pridie pepulerat, interventu collegae ipse exercitusque ejus est servatus. inter duas acies Etrusci, cum invicem his atque illis terga darent, occisione occisi. Ita oppressum temeritate felici Vejens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, et advecto ex Campania frumento, et, postquam timor sibi cuique futurae inopiae abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; et pristina mala, postquam foris deerant, domi quaerere. tribuni plebem agitare suo veneno, agraria lege; in resistentes incitare Patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Confidius et T. Genucius, auctores agrariae legis, T. Menenio diem dicunt. invidiae erat amissum Cremerae praesidium, cum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum opprefferunt. Cum et Patres haud minus, quam pro Coriolano adnixi essent, et patris Agrippae favor haud dum exolevisset; in multa temperarunt tribuni. cum capitis anquississent, duo millia aeris damnato multam dixerunt. ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam aegritudinemque: inde morbo absumtum esse. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, *C. Nautio et P. Valerio consulibus, initio statim anni, ab L. Caedicio et T. Statio tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiae gratiaeque, tribunicios impetus tulit. Et huic proelium cum Tulcis ad Janiculum erat crimini. sed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, (cujus patris munere restituta quondam plebs eos ipsos, quibus tum saeviret, magistratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit. jovit et Virginius collega, testis productus, participando laudes: magis tamen

Mene

* U. C. 280. a. C. N. 472. † U. C. 281. a. C. N. 471.

Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit iudicium.

LIII. Certamina domi finita. Vejens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Vejos missus, castra Sabina, quae pro moenibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationem iniecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. intra valium deinde caedes magis, quam proelium, esse, tumultus e castris et in urbem penetrat: tanquam Vejis captis, ita pavidi Vejentes ad arma currunt. pars Sabini eunt subsidio; pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paulisper aversi turbatique sunt. deinde et ipsi utroque versis signis resistunt: et eques, ab consule immissus, Tuscos fundit fugatque. eademque hora duo exercitus, duae potentissimae et maximae finitimae gentes superatae sunt. Dum haec ad Vejos geruntur, Volsci Aequique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti praeda, praeter suas recuperatas res, potiti sunt. missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque sociis propriis viribus consiliisque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliaeque non editum in Volscos est: nec tamen percelli potuere, ut acie dimicarent.

LIV. * L. Furius inde et C. Manlius consules. Manlio Vejentes provincia evenit. non tamen bellatum. induciae in annos quadraginta petentibus datae, frumento stipendioque imperato. Paci externae confestim continuatur discordia domi. agrariae legis tribunicii stimulis plebs furebat. Consules, nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt. abeuntes magistratu Cn. Genucius tribunus plebis arripuit. † L. Aemilius et Opiter Virginius consulatum

latum ineunt. Vopiscum Julium pro Virginio in quibusdam annalibus consulem invenio. Hoc anno (quoecunque consules habuit) rei ad populum Furius et Manlius circumveunt fordidati non plebem magis, quam juniores Patrum. suadent, monent, *Honoribus et administratione reipublicae absineant; consulares vero fasces, praetextam, curulemque sellam, nihil aliud, quam pompam funeris, putent. claris insignibus velus infulis velatos ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant, consulatum captum et oppressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut apparitari tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud, quam plebem, esse in republica crediderit; exilium C. Marcii, Meneii damnationem et mortem, sibi proponat ante oculos.* His accenti vocibus Patres consilia inde, non publica, sed in privato, seductaque a plurium conscientia, habere. ubi cum id modo constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quaeque maxime placebat sententia. nec auctori quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, cum plebs in foro erecta expectatione starat, mirari primo, quod non descenderet tribunus; deinde, cum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, et desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nuntiant, domi mortuum esse inventum, quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alio alio. Praecipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacrae leges haberent, morte collegae monitos. Nec Patres satis moderate ferre laetitiam, adeoque neminem noxae poenitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem.

LIV. Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebes, tribunorum magis silentio, quam consulum imperio, et dicere,

cere, *Accum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genusio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. aliud agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor et viginti lictores apparere consulibus, et eos ipsos plebis homines. Nihil contemtius, neque infirmius, si sint, qui contemnunt. Sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios cum incitassent, ad Volerone[m] Publiliu[m], de plebe hominem, quia, quod ordines duxisset, negaret, se militem fieri debere, lictor missus est a consulibus. Volero appellat tribunos, Cum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, et virgas expediri jubent. *Provoco, inquit, ad populum, Volero, quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis caedi malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari.* quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere et spoliare lictor. Tum Volero, et praevalens ipsa, et adjuvantibus advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confidentissimam recipit, clamitans, *Provoco, et fidem plebis imploro. adeste cives! adeste commilitones! nihil est, quod expectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est.* Concitati homines, veluti ad proelium se expediunt: apparebatque, omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fatis, non privati juris. Huic tantas tempestati cum se consules obtulissent, facile experti sunt, parum tutam majestatem sine viribus esse, violatis lictoribus, fascibus fractis, e foro in curiam compelluntur, incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. Concitescente deinde tumultu, cum in senatum vocari iussissent, queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus, ira Patrum adversus temeritatem plebis certari, non placuit.

LVI. * Volerone[m] amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium consules habuit, contraque omnium

opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus permiffurum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeji magistratus tributis comitiis fierent. Haud parva res sub titulo prima specie minime atroci ferebatur; sed quae patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi, quos vellent, tribunos, auferret. Huic actioni, gratissimae plebi, cum summa vi resisterent Patres; nec, quae una vis ad resistendum erat, ut intercederet, aliquis ex collegio, auctoritate aut consulum aut principum adduci posset; res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. *Patres, ad ultimum dimicationis ratum venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde a paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil prius, quam de lege, agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Laetorius, collega ejus, auctor cum recentior, tum acrior erat. Ferocein faciebat belli gloria ingens; quod aetatis ejus haud quisquam manu promptior erat. Is, cum Volero nihil, praeterquam de lege, loqueretur, insectatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appii, familiaeque superbissimae ac crudelissimae in plebem Romanam, exorsus, cum a Patribus non consulem, sed carnificem ad vexandam et lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque. Itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non facile loquor, inquit, Quirites, quam, quod locurus sum, praesto; crastino die adeste. Ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni templum postero die. consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. Submoveri Laetorius jubet, praeterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori. tum ex his prehendi quosdam Laetorius jubet. Consul Appius negare, jus esse tribuno in quenquam nisi in plebejum. Non enim populi, sed plebis, eum, magistrat-

gistratum esse. nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum; quia ita dicatur: *Si vobis videretur, discedite, Quirites.* Facile et contemptim de jure differendo perturbare Laetorium poterat. Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem: consul licitorem ad tribunum, privatam esse clamitans, sine imperio, sine magistratu; violatusque esset tribunus, ni et concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset, et concursus hominum in forum ex tota urbe concitatae multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud incruento proelio foret, ni Quinctius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem saevientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. *Darent irae spatium. non vim suam illis tempus additurum; sed consilium viribus additurum. et Patres in populi, et consulem in Patrum fore potestate.*

LVII. Aegre sedata ab Quinctio plebs, multo aegrius consul alter a Patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. ubi cum timor atque ira invicem sententias variassent; quo magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandam advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi: adeo ut Quinctio gratias agerent, quod ejus opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, *Ut tansam consularem majestatem esse vellet, quanta esse in concordi civitate posset. Dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse virium in medio: distractam laceratamque rempublicam magis, quorum in manu sit, quam ut incolomis sit, quaeri.* Appius contra, testari Deos atque homines, *rempublicam praei per metum ac deseri. non consulem senatui, sed senatum consuli deesse. graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptae sint.* Victus tamen Patrum consensu quievit. lex silentio perfertur.

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt: numero etiam addito, tres, perinde ac duo antea fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos,

hos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Maecilius, Volscum Aequicumque inter seditionem Romanam est bellum coortum. vastaverant agros, ut, si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quinctio Aequi provincia evenit. Eadem in militia saevitia Appii, quas domi, esse liberior, quod sine tribuniciis vinculis erat. Odisse plebem plus quam paterno odio; se victum ab ea; se unico consule objecto adversus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse; quam minoris conatu, nequaquam tanta Patrum spe, priores impediunt consules. Haec ira indignatioque ferocem animum ad vexandum saevo imperio exercitum stimulabat. nec ulla vi domari poterat. tantum certamen animis imbiberat. Segniter, otiose, negligenter, contumaciter, omnia agere. nec pudor, nec metus coercerat. Si citius agi vellent, tardius sedula incedere; si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motam remittere industriam. praesenti vultus demittere, tacite praetereuntem execrari: ut in victus ille odio plebeo animus interdum moveretur. Omni nequidquam acerbitate prompta, nihil jam cum militibus agere; a centurionibus corruptum exercitum dicere: tribunos plebi cavillans interdum et Volucrones vocare.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes, idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. Ceterum multo Appio, quam Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem turpi fuga petit castra; nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, foedamque extremi agminis caedem. Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo submoveretur hostis: satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. alii gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, cum insuper saevire vellet, concionemque adve-

caret;

caret; concurrunt ad eum legati tribuniq̄ue, morientes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnia in consensu obedientium esset. Negare vulgo milites, se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces postulatorum, ut castra ex Volscis agro moveantur. Hostem victorem paulo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil praeter tempus noxae lucrarentur) remissa concione, iter in sequentem diem pronuntiari cum iussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Cum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultos, eo pavore signaque et ordine turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent, nemo ullius, nisi fugae, memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. Tandem, collectis ex dissipato cursu militibus, consul, eum revocando nequidquam suos persecutus esset, in pacato agro castra poluit; advocataque concione, invectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinae, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis caesos securi percussit. cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea in Aequis inter consulem ac militem consitate ac beneficiis certatum est. et natura Quinctius erat lenior, et saevitia infelix collegae, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantae concordiae ducis exercitusque non ausi offerre se, Aequi vagari populabundum hostem per agros passi. Nec ullo ante bello latius inde actae praedae, omnis militi data est. Addebantur et laudes, quibus, haud minus quam praemio, gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab sensu,

tu, memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt: res major victoria suscepti certaminis, quam usu; plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex consilio submovendis, quam virium aut plebi additum est, aut demtum Patribus.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Tib. Aemilio consulibus, cum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter iudicium Ap. Claudii: cui, acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri, tanquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius et C. Sicinius diem dixere. Nunquam antea tam inivisus plebi reus ad iudicium vocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo aequae annisi sunt; propugnatorem senatus, majestatisque vindicem suae, ad omnes tribunicios plebejosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, iratae objici plebi. Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, et tribunos, et plebem, et suum iudicium pro nihilo habebat. Illum non minae plebis, non senatus preces percellere unquam potuerunt, non modo ut vestem mutaret, aut supplex preflaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, cum ad populum agenda causa esset, aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu. adeoque constantia sua et tribunos obstupescit et plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent: trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit, ante tamen, quam predicta dies veniret, morbo moritur. cuius cum laudationem tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solemni honore supremum diem tanti viri noluit; et laudationem tam aequis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat; et exsequias frequens celebravit.

* U. C. 285. a. C. N. 467. ** U. C. 286. a. C. N. 466.

LXII. Eodem anno Valerius consul, cum exercitu in Aequos profectus, cum hostem ad proelium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. Prohibuit foeda tempestas, cum grandine ac tonitribus coelo dejecta. Admirationem deinde auxit, ligno receptum dato, adeo tranquilla serenitas reddita: ut, velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum, religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Aemilius in Sabinis bellum gessit. et ibi, quia hostis moenibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde, non villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, cum praedatoribus occurrissent, ancipiti proelio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

LXIII. * Inter haec bella, manente discordia domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariae legis, ultimaque vis parabatur, cum, Volcos adesse, fumo ex incendiis villarum fugaque agrarium cognitum est. ea res maturam jam seditionem ac prope erumpentem repressit. Consules, coacti extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe juventute, tranquilliores ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud quam perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adversus Volcos, Virginius contra Aequos profectus. ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem, prolapsam negligentia consulis, restituit. Melius in Volcis imperatum est. Fusi primo proelio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti. quam consul oppugnare non ausus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatis cepit. Dum Aequi Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere. ** deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladum, quam intulerant, acceperunt.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper alias, sollicitae certamine Patrum et plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. Per Patres clientisque Patrum consules creati T. Quinctius, Q. Servilius. similem annum priori consules habent, seditionosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini, Crustuminos campos citato agmine transgressi, cum caedes et incendia circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina moenibusque pulsi, ingentes tamen praedas hominum pecorumque egere. quos Servilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci aequis locis non potuit; populationem adeo effusa fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplici- que capta praeda rediret. Et in Volscis respublica egregie gesta, cum ducis, tum militum opera. Primum quoque campo signis collatis pugnatum, ingenti caede utrinque, plurimo sanguine. et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; nisi salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete sumta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Aequisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque tertia fere vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, cum manere in tentoriis quietum militem iussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque, in equos impositos, canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volcos species armatorum peditum, quos et plures esse, et Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui, et insueto sedente equite, et insuper aures agitante sonitu, saeviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

LXV. Ubi illuxit, Romanus, integer satiusque somno productus in aciem, fessum stando et vigiliis Volscum primo impetu percussit. quanquam cessare magis, quam pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles aegre teneri, clamare et poscere, ut percussis instare liceat. Ferocius agunt equites: circumfusi duci vociferantur se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtutē militum fretus, loco parum fidens, conclamant, se ituros: clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effulis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. Resistere primo obstinatis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; et, clamore renovato, commovent aciem. tum rursus, impetu capto, enituntur, atque exsuperant iniquitatem loci. Jam prope erat, ut in summum clivi jugum evaderent, cum terga hostes dedere: effulsoque cursu paene agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. In eo pavore castra capiuntur. qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium et Romanus exercitus ductus: paucos circumfessum dies deditur, nulla oppugnantium nova vi; sed quod jam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

E P I T O M E L I B R I I I.

Seditiones de agrariis legibus factae. Capitolium, ab exsulibus et servis occupatum, caesis iis receptum est. Censurā actus est. priore lustro censa sunt civium capita centum quatuor millia et ducenta quatuordecim, praeter orbos quoque.

que. sequenti, centum septemdecim millia ducenta novemdecim. Cum adversus Aequos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, cum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub jugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. Petitis per legatos, et allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri praesulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero et trecentesimo anno, cum Roma condita erat: et, ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. Hi, decem tabulis legum positis, cum modeste se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, cum complura impoerter fecissent, magistratum noluerunt deponere, et in tertium annum retinuerunt: donec invito eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii. Qui, cum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret; cum aliter eam rueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi venires. Hoc tamen magnae luxuriae exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coegitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius et unus collegarum, qui praecipue poenam meruerant, in carcerem conjecti; ceteri in exilium acti. Res praeterea contra Sabinos, et Volscos, et Aequos prospere gestas continet, et parum honestum populi Romani judicium: qui, iudex inter Ardeates et Aricinos sumtus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

LIBER III.

I. Antio capto, *Ti. Aemilius et Q. Fabius consules sunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus extinctus ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu, Aemilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus et agrarii se in spem legis erexerant, et tribuni rem, contra consules saepe tenta-

tam,

C. 288. a. C. N. 464. **U. C. 289. a. C. N. 463.

1, adjutore utique consule, obtineri posse rati, susci-
 nt; et consul manebat in sententia sua. Possessores
 magna pars Patrum, tribuniciiis se jactare actionibus
 ncipem civitatis, et largiendo de alieno popularem
 ri quereutes, totius invidiam rei a tribunis in consu-
 n averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius con-
 o nentri parti acerbo rem expedisset. T. Quinctii
 ctu et auspicio agri capti priore anno aliquantum a-
 llscis esse: Antium, propinquam, opportunam, et ma-
 imam urbem, coloniam deduci posse: ita sine quere-
 possessorum plebem in agros ituram, civitatem in con-
 rdia fore. Haec sententia accepta est. Triumviros
 ro dando creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Fu-
 um, jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fe-
 statum (ut sit) fastidium copia: adeoque pauci nomi-
 dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci
 derentur: cetera multitudo poscere Romae agrum mal-
 , quam alibi accipere. Aequi a Q. Fabio (is eo cum
 ercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi
 bita incurfione in agrum Latinum fecere.

II. Q. Servilius insequenti anno *(is enim cum
). Postumio consul fuit) in Aequos missus, in Latino
 pro stativa habuit, intra castra quies necessaria morbo
 mplicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium
 annum bellum est. Q. Fabio et T. Quinctio consuli-
 as. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Aequis
 oderat, ea provincia data. qui, haud dubia spe profes-
 us, famam nominis sui pacaturam Aequos, legatos in
 oncilium gentis missos nuntiare jussit: *Q. Fabium con-
 silem dicere, se ex Aequis pacem Romam tulisse, ab Roma
 levis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatam
 us antea dederat. quorum id perfidia et perjurio fiat,
 hos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcu-
 us sit, etiam nunc, poenitere sua sponte Aequos, quam pati
 ostilia, velle. Si poeniteat, ratum receptum ad exper-
 em clementiam fore: sin perjurio gaudeant, Diis magis irā-
 is, quam hostibus, gesturos bellum.* Haec dicta adeo ni-
 il moverunt quengnam, ut legati prope violati sint; ex-

T. Livii Tom. I.

I

erxi

et itaque in Algidum adversus Romanos missus. Quae
 in Romanam sunt nummata, indignitas rei, magis quam
 periculum, consulē alterum ab urbe exivit: ita duo
 consulares exercitus ad hostem accessere acie instructi,
 ut confectius dimicarent. Sed cum forte haud multum
 diu superisset, unus ab statione hostium exclamavit:
*Obstant hoc est, Romani, non gerere bellum. in noctem
 committendum aciem instruitis. longiore luce ad id certamen,
 quod iustas, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite
 in aciem: eris copia pugnandi, ne timere.* His vocibus in-
 citatus miles in diem posterum in castra reducitur, lon-
 gae venire noctem ratus, quae moram certamini foret.
 Tum quidem corpora cibo somnoque curantur: ubi
 illuxit postero die, prior aliquanto confectis Romanam
 acies; tandem et Aequi processere. Proelium fuit viri-
 que vehemens; quod et Romanus ira odiditque pugnabat,
 et Aequos conscientia contracti culpa periculum, et culpa
 ratio futurae sibi postea fidei, ultima audere et experi-
 cogebat. Non tamen sustinere aciem Romanam Aequi
 pulsive cum in fines suos se recepissent, nihil inopi-
 nationibus ad pacem animis ferox multitudo increpare
 duces, quod in aciem, quae pugnandi arte Romanus ex-
 cellat, commissa res sit. Aequos populationibus inopi-
 sionibusque meliores esse: et multas passim manus, quam
 magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

III. Relicto itaque castris praesidio, egressi tanto
 cum tumultu invadere fines Romanos, ut ad urbem quo-
 que terrorem pertulerint. necopinata etiam res plus ter-
 pidationis fecit, quod nihil minus, quam ne victus ad
 prope in castris obsessus hostis memor populationis esset,
 timeri poterat. agrestesque, pavidi incidentes portis,
 non populationem, nec praedonum parvas manus; sed
 omnia vano augentes timore, exercitus et legiones ad
 esse hostium, et infesto agmine ruere ad urbem, clama-
 bant. Ab his proximi audita incerta, eoque variorum
 ferre ad alios, cursus clamorque vocantium ad arma
 haud multum a pavore captae urbis abesse. Forte ab Ae-
 gido Quinctius consul redierat Romanam, (id remedium
 time-

* U. C. 290. a. C. N. 462.

timori fuit) tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, praesidia portis imposuit. Vocato dein senato, cum, ex auctoritate Patrum iustitio indicto, praefectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio praefecto urbis relicto, hostem in agris non invenit. Ab altero consule res gesta egregie est. qui, qua venturum hostem sciebat, gravem praeda, eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evadere ex insidiis: praeda omnis recepta est. sic finem iustitio, quod quatrimum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit. Census deinde actus, et conditum ab Quinctio iustrum. censa civium capita centum quatuor millia et ducenta quatuordecim dicuntur, praeter orbos et basque. In Aequis nihil deinde memorabile actum, in oppida sua se recepere, uri sua popularique passi. Consul, cum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus illet, cum ingenti laude praedaque Romam rediit.

IV. * Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furfos Fusios scripsere quidam: id admodum, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quae nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Aequis alter consulum bellum gereret. Itaque Aequi ab Ecetranis Volscis praesidium petiere. quo cupide oblato, (adeo civitates hae perpetuo in Romanos odium vertere) bellum summa vi parabatur. Sentiant Hernici, et praedicant Romanis, Ecetranum ad Aequos descisse. Suspecta et colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, cum oppidum captum esset, confugisset ad Aequos: isque miles per bellum Aequicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Aequis, ea multitudo dispersa cum Antium redisset, sua sponte iam infidos actiones Romanis abalienavit. Necdum matura re, cum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus; ut, principibus coloniae Romam exortis, quaererent, quidnam rei esset. qui cum haud gravati venissent, introducti a consulibus ad senatum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam

venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Aequos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, impetum copiis exercitum temere pugnae commisit. primo concursu pulsus se in castra recepit. neque is finis periculi fuit, namque et proxima nocte et postero die tanta vi castra sunt circumfessa atque oppugnata, ut ne nuntius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, et male pugnatum, et consulem exercitumque obsideri, nuntiaverunt, tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quae forma senatusconsulti ultimae semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, *Videtur ut quid respublica detrimenti caperet.* Ipsum consulum Romanae manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est; pro consule T. Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti, ad eum explendum Latini, Hernicique, et colonia Antium dare Quinctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) iussi.

V. Multi per eos dies motus multaque impetus hinc atque illinc facti, quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffocituras ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad praesidium urbis relictus; consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curae aut laboris, vigiliae in castris, stationes ante portas, praesidiaque in muris dispositae; et, quod necesse erat in tanto tumultu, iustitiam per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul, cum primo quietus obsidionem passus esset, in incantum hostem decumana porta erupit; et, cum persequi posset, metu substitit, ne qua, ex parte altera, in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes, per-

sequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis saepe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuntio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, aegre ab circumstantibus ereptus, et suorum animos turbavit, et ferociores hostes fecit. qui, caede legati et consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri potuere, cum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares. venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is, intentos in castra Romana Aequos legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor caedes, fuga effusior Aequorum in agro fuit Romano. in quos palatos, praedam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna inposuerat praesidia, impetum dedit. ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum saucio consule revertentem, incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati et cohortium ultus est caedem. magnae clades ultro citroque illis diebus et illatae et acceptae. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero. audet tamen Antias Valcrius concipere summas: Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex praedatoribus Aequorum, qui populabundi in sinibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia et quadringentos caesos: ceteram multitudinem, praedam agentem, quae inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam esse caede. interfecta inde quatuor millia, et, exsequendo subtiliter numerum, ducentos, ait, et triginta. Ut Romam reditum et iustitium remissum est, coelum visum est ardere plurimo igni; portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriae indictae, per quas omnia delubra pacem Deum exposcentium virorum

mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinae Hernicaeque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, rethillae domos. Antiates nulle milites, qui serum auxilium post proelium venerant, prope cum ignominia dimissi.

VI. * Comititia inde habita. creati consules L. Aebutius, P. Servilius, Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus et forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pecori; et auxere vim morbi, terrorem populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea colluvio mixtorum omnis generis animantium et odore infolito urbanos, et agrestem, confertum in arcta tecta, aestu ac vigiliis angebat, ministeriaque invicem ac contagio ipsa vulgebant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repente legati Hernici nuntiant, in agro suo Aequos Volcosque conjunctis copiis castra posuisse, inde exercitu ingenti fines suos depopulari. Praeterquam quod infrequens senatus indicio erat focis, afflictam civitatem pestilentia esse, moestum etiam responsum tulere: *ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam subita Deum ira morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias; sociis opem lauros.* Discessere focii, pro tristi nuntio tristiter domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fultis viribus sustinissent. Non diutius se in Hernico hostis continuavit, pergit inde infectus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi cum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia non praelidius modo deserta, sed etiam ovultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Aebutius erat Romanus consul. collega ejus Servilius exigua in spe trabebat animam, affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere aetas omnis: ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas susceptiones viribus sufficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per potestatem ac valetudinem poterant, per se

se ipsi obibant: circuitio ac cura aedilium plebei erat. ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii praesides ac fortuna urbis tutata est, quae Volscis Aequisque, praedonum potius mentem, quam hostium, dedit. adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romanae moenia, animos eorum cepit, tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis passim castris fremitu orto, *quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominum, que desides sine praeda tempus terepent, cum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?* Signa repente convellerent, transversisque itineribus per Lavinianos agros in Tusculanos colles transfirent. eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latini-que, pudoræ etiam, non misericordia solum, moti, si nec obtitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergant. Ubi cum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii sunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam aequo proelio pugnatum est, fidesque sua sociis parum felix in praesentia fuit. Haud minor Romae sit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui et alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, curio maximus. et per ignota capita late evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. iussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exoptare Deum. Ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent, stratae passim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum coelestium, sinemque pesti exposcunt.

VIII. Inde paulatim, seu pace Deum impetrata, seu graviore tempore anni jam circumfecto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque ani-

* U. C. 292.

a. C. N. 460.

mis jam ad publicam curam, cum aliquot interregna exissent, P. Valerius Publicola tertio die, quam interregnum inierat, consules creat *L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium Geminum; sive ille Vetusus fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nuntiantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus, populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultra, quam in Hernicos, procedit. Veturius primo proelio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, praedonum agmen fessellit, supra montes Praenestinos ductum, inde demissum in campos. Vastare agros Praenestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romae ingens praebitus terror, magis in re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius praeerat urbi. is, armata juventute, dispositisque praesidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, praeda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non ausi, cum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, et ad certamen intentum. Igitur, praeparatis animis, repentino pavore perculos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; et compulso in cavas valles, cum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope delatum est. tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe caedes fuit. Victor consul, ingenti praeda potitus, eadem in stativa rediit. Tum consules castra conjungunt: et Volsci Aequique affictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. suis hostibus, etiam castra capta.

* U. C. 292.

a. C. N. 460.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundaeque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is, consulis absentibus, ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberae civitati, invehebatur: *Nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius, quam regium, esse. Quippe duos pro uno domino acceptos, immoderata, infinita potestate: qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes merus legum omniaque supplicia verterent in plebem. Quae ne aeterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros. Qua promulgata lege, cum timerent Patres, ne, absentibus consulis, jugum acciperent, senatus a praefecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invocatus, ut nihil, si ambo consules infestis circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: infidiarum eum, et tempore capto adorsum rempublicam. Si quem similem ejus prioris anno, inter morbum bellumque, irati Dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulis, jacentis aegra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum e republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Aequisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi non licere, si quid consules superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere? accusare his ipsis iudicibus, quorum in aliquem saevitum sit? Non illud consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum se deprecari, quo minus pergat, ut coeperis. Vos, inquit Fabius, ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogiteris, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum, comparatam esse. tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi. non jus vestrum, sed inv-*

diam, minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. ne Aequi quidem ac Volsci, morbo absumentis priore anno consulibus, crudeli superboque vobis bello insistere. Agunt cum Terentillo tribuni: dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo arcessiti.

X. Lucretius cum ingenti praeda, maiora multo gloria rediit. et auget gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio praeda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non exstiteret. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies cum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, et destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Aequisque: triumphantem secutae suae legiones. alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde insequenti lex Terentilla, ab toto relate collegio; novos aggressa consules est. erant consules * P. Volturnius, Ser. Sulpicius. Eo anno coelum ardere visum; terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia et carnem pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolutando rapuisse fertur: quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumvros sacrorum aditi: pericula a conventu alienigenarum praedicta, ne qui in loca summa urbis impetus paedesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem, tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nuntiant, Volscos et Aequos, etsi accisae res sint, reficere exercitus: Antii summam rei positam: Ecetrae Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas vires belli esse. Ut haec dicta in senatu sunt, delectus edioitur: consules belli administrationem inter se dispartiri iussi, alteri ut Volsci, alteri ut Aequi provincia esset. Tribuni coram in foro personare.

Fabu

Fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos, jam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi. quia, occisione prope occisos Volscos et Aequos movere sua sponte arma posse, jam fides abierit, novos hostes quaeri, coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. bellum innoxiiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana. quam, oneratam armis, ex urbe praecipiti agmine acturi essent, exsilio et relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ne quid aliud acrum putent, victam legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum rogati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse Deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset. Haec tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, velut rei experiundae causa: et statim vis coorta. Quemcunque lictor jussu consulisprehendisset, tribunus mitti jubebat. neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe et manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quae per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixae, cum discedere populum jussissent tribuni, quod Patres se submoveri haud sinebant. nec fere seniores rei intererant; quippe quae non consilio regenda, sed permilla temeritati audaciaeque esset. Multum et consules se abstinebant, ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliae offerrent. Caeso erat Quinctius, ferox juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine et viribus. ad ea munera, data a Diis, et ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu, promptior, in civitate haberetur. Hic, cum in medio patrum agmine consitisset, eminens inter alios, velut omnes dietaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. Hoc duca, saepe
puli

pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat: ut fatis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum, prope jam percussis aliis tribunis, A. Virginius; ex collegio unus, Caesoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat; eo acrius obfata legi, agitare plebem, tribunos velut iusto persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiaeque flammam ac materiam criminibus suis suggerere; legem interim, non tam ad spem perferendi, quam ad laceffendam Caesonia temeritatem, ferre. Ibi multa, saepe ab juventute inconsulte dicta factaque, in unius Caesonis suspectum incidunt ingenium; tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid sentitis jam, vos, Quirites, Caesonem simul civem et legem, quam cupitis, habere non posse? Quanquam quid ego legem loquor? libertati obstat: omnes Tarquinius superbia exsuperas. Expectate, dum consul aut dictator fiat, quem privatam viribus et audacia regnantem videatis.* Assentiebantur multi, pulsator se querentes, et tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat iudicio dies, apparebatque, vulgo homines in damnatione Caesonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, cum multa referret sua familiaeque decora, affirmabat: *Neque in Quinctia gente, neque in civitate Romana tantam indebitam materiam virtutis unquam existisse. Suum primum militem fuisse; se saepe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio, neminem unum esse, *cujus magis opera puerum restitutum.* L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Caesone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie; luadere et monere, *juvenem egregium, instructum naturae fortunaeque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcumque venisset, suum, quam alienum, mallet civem esse.*
Quod

U. C. 293.

a. C. N. 459.

Quod offendas in eo, fervorem et audaciam, aetatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescensibus vitiis, maturescenae virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri. Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumlaret invidiam, sed veniam errori atque adolescentiae petendo, sibi, qui non dicto, non facto quenuquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii averlabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso iudicium suum praeferebant.

XIII. Premebat reum, praeter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volcius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *Se haud multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in juvenem, grassantem in Subura, incidisse. ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo sanis validum, pugno ictum ab Caesone cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari: nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse.* Haec Volcio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Caeso interiret. Virginius arripi jubet hominem, et in vincula duci. patricii contra vi resistunt. T. Quinctius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicca fit, et de quo futurum propediem iudicium, eum indemnatum indicca causa non debere violari.* Tribunus supplicium negat sumturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad iudicii diem: ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fit. Appellati tribuni medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici ventant: sibi reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronuntiant. Summam pecuniae quantam equum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, contentus in publico est. vades dare placuit. unum vadem tribus millibus aeris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem sinjerunt. tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit. d'is.

missus e foro nocte proxima in Tuscos in exilium abiit. Iudicii die cum excusaretur solum vertisse exilii causa, nihilominus Virginio comitia habente, collegae appellati dimisere concilium: pecunia a patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, in devio quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc iudicium et promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Cum, velut victores, tribuni, perculsis Patribus Caesonis exilio, prope perlata esse crederent legem, et, quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicae; juniores, id maxime quod Caesonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere impetus suos. Cum primo post Caesonis exilium lex coepta ferri est; instructi paratique cum ingenti clientium exercitu suo tribunos, ubi primum submoventes praebuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde praecipuum quidquam gloriae domum invidiaeque ferret; mille pro uno Caesones exstitisse, plebes quereretur. Misdie diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli, neque publice, neque private, trucis esse, nisi cum de lege agi coeptum esset. Alibi popularis juvenus erat. nec cetera modo tribuni tranquillo peregere; sed refecti quoque in insequentem annum. Ne voce quidem incommoda; nedum ut ulla vis fieret, paulatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV. * Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius, Appii filius, et P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendae aut accipiendae cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribunos tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent.

U. C. 294. a. C. N. 458.

rent. *Conjuracionem factam, Caesinem Romae esse: inter-
ficiendorum tribunorum, trucidandae plebis consilia inisa. Id
negotii datam ab senioribus Patrum, ut juvenis tribuniciam
potestatem e republica tolleret, formaque eadem civitatis
esset, quae ante Sacrum montem occupatum fuerat. Et ab
Volscis et Aequis statum jam ac prope solemne in singu-
los annos bellum timebatur: propiusque aliud novum
malum, necopinato exortum. Exsules servique, ad qua-
tuor milia hominum, et quingenti, duce Ap: Herdonio
Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Con-
festim in arce facta caedes eorum, qui conjurare et simul
capere arma noluerant. alii inter tumultum praecipites
pavore in forum devolant. alternae voces, *Ad arma*, et
Hostes in urbe sunt, audiebantur. Consules et armare
plebem; et inermem pati timebant. Incerti, quod ma-
lum repentino, externum an intestinum, ab odio ple-
bis, an ab servili fraude, urbem invalisset, sedabant tu-
multus; sedando interdum movebant. nec enim poterat
pavida et consternata multitudo regi imperio. Dant ta-
men arma, non vulgo; tantum ut, incerto hoste, prae-
sidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum no-
ctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium
esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis ur-
bis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque
belli. Servos ad libertatem Ap: Herdonius ex Capitolio
vocabat: *Se miserrimi cuiusque suscepisse casum, ut exsu-
les injuria pulsos in patriam reduceret, et servituti grave ju-
gum demeret. id male populo Romano auctore fieri. Si ubi
sper non sit, se Volscos, et Aequos, et omnia extrema tenui-
surum et concitaturam.**

XVI. Diluere res magis Patribus atque consuli-
bus, praeter ea tamen, quae dehaerant, ne Vejen-
tium, neu Sabinorum id consilium esset, Vinere: et,
cum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinae Etru-
scaeq; legiones ex composito adessent; tum aeterni ho-
stes Volsci et Aequi, non ad populandos, ut ante, fines,
sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi et
varii timores: fateri ceteros eminebat terror servilis, ne
suis

suus cuique domi hostis esset: cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. Vixque concordia fisci videbatur posse. tantum superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. mansuetum id malum, et per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunge furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse contenderent: patriciorum hospites clientesque, si per lata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, maiore, quam venerint, silentio abiturós. Concilium inde legi perferendae habere, avocato populo ab armis. Senatium interim consules habent, alio se maiore ab tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat.

XVII. Postquam arma poni, et discedere homines ab stationibus nuntiatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit: *Quid hæc rei est, inquit, tribuni? Ap. Herdonii dæctu et auspicio rempublicam everfuri estis? Tam felix vobis corrumpendis fuis, qui servitia vestra non commovis auctor? Cum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione verba: *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; ac vos veremini Deos vestros ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, et Minerva, alii Dii. Deaque obsidentur. castra servorum publicos vestros penates tenent. Hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? Tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum curiamque: comitia interim in foro sunt: senatus in curia est: velut cum otium superat, senator sententiam dicit: alii Quirites suffragium incunt. Non, quidquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, Deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem, ab his iisdem Sabinis auro captam, recepisti, da stirpi tuæ.*

nae. jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus, en, ego consul, quantum mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar. Ultimum orationis fuit, Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis impediatur, jam se consularis imperii, jam tribuniciae potestatis sacrarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium viderent, in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod princeps familiae suae ausus in regibus esset. Vim ultimam apparebat futuram, Spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit. nox certamina coepta oppressit: tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones temporis aptos ferere: admonere, Ut viderent, in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse; sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi. Dum haec in foro sedandae discordiae causa aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Veiens hostis moverentur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eadem nocte et Tusculum de aere captum, Capitolioque occupato, et alio turbatae urbis statu nuntii veniunt. L. Mamilius Tusculum dictator erat. is, confestim convocato senatu, atque introductis nuntiis, magno opere censet, Ne exspectent, dum ab Roma legati, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum, discrimenque, ac sociales Deos, fidemque foederum id pascere. De merendi beneficio tam potenssem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem daturus Deos. Placet ferri auxilium: juvenus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium praebuere. Aequi aut Volsci venire visi sunt. deinde, uli vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum praesidia collega, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, asfirmantis; Capitolio recuperato, et urbe pacata, si adoceri

T. Livii Tom. I. K. se

se fissent, quae fraus ab tribunis occulta in lege ferretur, memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quod populi colendi velut hereditaria cura sibi a majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum. Hunc ducem secuti, nequidquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur et Tusculana legio. certare locii civesque, utri recuperatae arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes; nec ulli satis rei, praeterquam loco, fidere. trepidantibus inferunt signa Romani lociique. Jam in vestibulum pertruperant templi, cum P. Valerius, inter primos pugnam ciens, interficitur. P. Volumnium consularis vidit cadentem. is, dato negotio suis, ut corpus obtigerent, ipse in locum vicemque consulis proolat. Prae ardore impetuque tantae rei sensus non pervenit ad militem: prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exfulum caede sua foedavere templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suae fortunae a quoque sumtum supplicium est. Tusculanis gratiae actae: Capitolium purgatum atque instratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut facere ampliore efferretur, jactasse fertur.

XIX. Pace parta, instare tum tribuni Patribus, ut P. Valerii fidem exsolverent: instare Claudio: ut collegae Deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret. Consul, antequam collegam sibi subrogasset, negare, passurus agi de lege. Hae tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Caesonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Percussa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Caesoni cedebat magnitudine animi; consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniiit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quam senata castigando, vehementior fuit: *cujus ordinis languore perperui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo,*
lin

lingua criminibusque regnarent. Cum Caesone filio suo virtutem, constantiam, omnia iuventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana et fugata esse. loquaces, sediciosos, femina discordiarum, iterum ac tertium tribunos pessimis artibus regia licentia vivere. Aulus, inquit, ille Virginus, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem aestimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo prope denunciavit, ut arma caperetur: hic, negando bellum esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris et exsulis objecit. Et vos (C. Claudii pace, et P. Valerii mortui loquar) prius in civium Capitolium signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretur? Pudet Deorum hominumque. cum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum et servorum dux, profanatis omnibus, in cella Iovis optimi maximi habitaret, Tusculi ante, quam Romae, sumta sunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius consules Romanam arcem liberarent: et qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsis, cum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sunt; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumissent; capti et deleri erant. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti tradendam obicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, (quam partem, velut abruptam a cetero populo, vestram patriam peculiarent, ue rempublicam fecistis) si quis ex his domum suam obsessam a familia armata nuntiaret, ferendum auxilium putaretis. Iupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? et hi postulant, ut sacrosanti habeantur, quibus ipsi Dii neque sacri, neque sancti sunt? At enim, divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dicitis? Tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta respublica est, pejus multo, quam cum P. Valerius consul periret, si ruleretur. Jam primum omnium, inquit, Quirites, in Volsos et Aequos mihi atque collegae legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes, quam pacati, propitios habemus Deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulis obsessum scissent, suspicari de praeterito, quam re ipsa experiri, est melius.

se fissent, quae fraus ab tribunum
 morem se majorum suorum
 puli colendi velut her
 esset, concilium r
 cuti, nequidqu
 pitolinum er
 certare loci
 facerent. r
 hostes; u
 pidantib
 bulum
 mores
 sular
 obt
 Pr
 a

erecti Pa
 consul alter, co
 colligam prio
 passus, in perogendis
 vindicabat. Tum tribu
 persequi quaerendo, quo
 ules essent, quos delectum
 Nobis vero, inquit Quinctius,
 quo tempore P. Valerius ad
 plebi dedit, omnes in verba
 jussu consulis, nec injussu abiru
 omnes, qui in verba jurastis, cr
 Regillum adfiris. Cavillari tum
 um exsolvere religione velle: privatum
 fuisse, cum sacramento adacti sint.
 haec, quae nunc tenet saeculum, negligens
 fuerat: nec interpretando sibi quisque jusju
 re et leges aptas faciebat, sed suos potius mores
 modabat. Igitur tribuni, ut impediendae rei
 erat, de proferendo exercitu agere: eo magis,
 et augures jussos adesse ad Regillum lacum, fama ex
 locumque inaugurari, ubi auspiciato cum populo agi
 us, quidquid Romae vi tribunicia rogatum esset, id
 ibi abrogaretur. Omnes id jussuros, quod consules
 neque enim provocationem esse longius ab urbe mille
 passuum: et tribunos, si eo adveniant, in alia turba Quiri
 rium subjectos fore consulari imperio. Terrebant haec:
 sed ille maximus terror animos agitabat, quod saepius
 Quinctius dicitabat, Se consulum comitia non habiturum.
 Non ita civitatem aegram esse, ut consuetis remediis fisti
 possit. dictatore opus esse reipublicae, ut, qui se moverit ad
 sollicitandum statum civitatis, sentiat, sine provocatione di
 ctaturam esse.

XXI. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum
 perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti,
 nunc consulum, nunc Patrum, fidem implorant. nec
 ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni, se
 in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc,
 referente consule de tribunorum et plebis postulatis, se
 natus-

senatusconsulta fiunt, Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, et eorundem tribunos refici, iudicare senatum contra rempublicam esse. Consules fuere in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulibus, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, et ipsi L. Quinctium consulem reficiabant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. Mirer, inquit, si una vestra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem esset? Vos elevatis eam, quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solum valis, ne remerzant multitudinis ceteris: tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiae habere. levius enim vaniusque profectio est, sua decreta et consilia tollere, quam aliorum. Imitemini, Patres conscripti, urbem inconsultam: es, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccatis potius, quam alii vestro recte faciant; dum ego ne imitem tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renuntiari patiar. Te vero, C. Claudi, adhortor, ut et ipse populum Romanum hac licentia arceas: et de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, sed gloriam spei honoris auctam, invidiamque, quae ex continuo eo impenderet, levatam putem. Communiter inde edicunt, Ne quis L. Quinctium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.

XXII. * Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium, et L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. Iusurum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni fratrum res turbulenta. Insurgabant plebem tribuni. bellum ingens a Volscis et Aequis Latini atque Hernici nuntiabant. iam Antii Volscorum legiones esse: et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam. aegreque impetratum a tribunis, ut bellum praeverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum; Cornelio, ut Romae praesidio esset, ne qua pars hostium, qui Aequis mos erat, ad populandum veniret. Hernici et Latini iussi milites dare ex foedere: duaeque partes socio-

rum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem praeflitutum venerunt focii, consul extra portam Capenam castra locat. inde, lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium confedit. Ubi cum Volsci, quia nondum ab Aequis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permissam unam fociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare iussit, ut pariter et focii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites item iussu cuique parti post principia collocat. Ita trifariam ad ortus castra circumvenit: et, cum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, cum ad id spectator pugnae adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriae fruitur, territis caedendo. Magna et in castris et extra munimenta caedes fugientium fuit: sed praeda major; quia vix arma secum efferre hostis potuit; deletusque exercitus foret, ni fugientes silvae texissent.

XXIII. Dum ad Antium haec geruntur, interim Aequi, robore juventutis praemisso, arcem Tusculanam improviso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul moenibus Tusculi confidunt, ut distenderent hostium copias. Haec celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nuntiaretur. adeo et recens erat Tusculanorum meritum, et similitudo ipsa periculi reperfcere datum auxilium videbatur. Fabius, omissis omnibus, praedam ex castris raptam Antium conveyit. Ibi modico praesidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil praeter arma, et quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. Aliquot menses Tusculi bellatum, parte exercitus consul castra Aequorum oppugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi
tium.

nunquam eo subiri potuit. fames postremo inde detraxit hostem. Quo postquam ventum ad extremum est, inermes undique omnes sub jugum ab Tusculanis missi, hos, ignominiosâ fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam moenibus jam Romanis, pulso hoste, periculum esse desierat, et ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Aequos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores invenio. I. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse, certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausum.

XXIV. Hoc bello profecto, tribunicium domi bellum Paires territat. Clamant, *fraude fieri, quod foris zcneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendae esse, se nihilominus rem susceptam peracturos.* Obtinuit tamen P. Lucretius praefectus urbis, ut actiones tribuniciae in adventum consulum differantur. Erat et nova exorta causa motus. A. Cornelius et Q. Servilius quaestores M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Caesonem exsticisset, diem dixerant, multis enim emanabat indicis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit aeger, unquam non modo visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum: nec his temporibus, in quae testis crimen conjecisset, Caesonem Romae visum: affirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo comite fuisse. nisi ita esset, multi privatim ferebant Volscio iudices. Cum ad iudicium ire non auderet, omnes eas res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Caesoniâ Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribunici erant, qui comitia quaestores habere de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de

lege erat, percussos magna pars oredebant tribunos. At illi, (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitorum disceptationem ab lege certamen averterant, et cum consules nihilominus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendae suae majestatis causa promulgata ferretur, tendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Aequis pax est potentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum septemdecim millia trecenta novemdecim. Consulum magna domi bellicae eo anno gloria fuit: quod et foris pacem peperere, et domi, etsi non concors, minus tamen, quam alias, infesta civitas fuit.

XXV. * L. Minucius inde et C. Nautius consules facti duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni iudicium de Volscio impediabant: sed in quaestoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio, Valerii filio, Volsci nepote, quaestor erat T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat. Is, quoniam neque Quinctiae familiae Caeso, neque reipublicae maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendae causae innoxio potestatem ademisset, iusto ac pio bello persequabatur. Cum Virginius maxime et tribuni de lege agerent, dum mensuratum spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut, cum edocuissent populum, quid fraudis occultae ferretur, sinerent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diurnam quietem Aequi dederunt: qui, rupto foedere, quod istum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Cloelium deferunt. is tum longe princeps in Aequis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, pleni-que praedae in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volturnus, A. Postumius, legati ab Roma, venerunt questum injurias, et ex foedere res repetitum. eos Aequorum imperator, *quae mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum jubet dicere: se alia interim acurum,*
quer-

querous ingens arbor praetorio imminebat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abians, et haec, inquit, *sacrae quercus, et quidquid Deorum est; audiant foedus a vobis ruptum: nostrisque et nunc querelis adfuit, et. mox armis: cum Deorum hominumque simul violata jura exsequemur.* Romam ut redire legati, senatus iussit, alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem sinium Aequorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum, et forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subito additus terror est.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad moenia urbis infesta populatione venit, foedati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benigne arma cepit, reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti, alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incurfionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, prope intacti bello fines Romani viderentur. Minuulo neque fortuna nec vis animi sedem in gerendo negotio fuit. nam, cum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserant hostes, crevit ex metu alieno, ut sit, audacia: et, nocte adorti castra, postquam perum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. quas priusquam, undique vallo objecto, clauderent exitus, quinquo equites, inter stationes hostium emissi, Romani per tulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil nec tam inopinatum, nec tam insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulam arcessunt. in quo cum parum praesidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem percussam restitueret, L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operse pretium est audire, qui omnia prae divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi afflue affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim, contra

tra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quae prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palae innissus, seu eum araret, operi certe, id quod constat, agresti intentus, salute data invicem redditaque, rogatus, *ut, quod bene verteret ipsi rei publicae, rogatus mandata senatus audires*, admiratus, rogatusque, *facin' salva essent omnia?* togam proferre e tugurio proferre uzorem Raciliam jubet. Qua simul, absterfo pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant: in urbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publice parata fuit, transvectumque tres obviam egressi sibi exiipiunt; inde alii propinqui atque amici; tum Patrum major pars. Ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum, et plebis concursus ingens fuit. sed ea nequaquam tam laeta Quinctium vidit, et imperii nimium, et viram in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil praeterquam vigilatum est in urbe.

XXVII. Postero die dictator, cum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciae gentis, sed qui, cum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanae juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, iustitium edicit, claudi tabernae tota urbe jubet, vetat quenquam privatae quidquam res agere. Tum, quicumque aetate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis, vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus aetas militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere iussit. Sic juvenus discurrit ad vallum petendam. sumere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreque omnes ad edictum dictatoris praesto fuere. Inde composito agmine, non itineri magis apti, quam proelio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quasi tempus ipsum poscebat, adhortationes erant; *adderent gra-*

gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent. consulem exercitumque Romanum obsideri. tertium diem jam clausos esse: quid quaeque nox aut dies ferat, incertum esse: puncto saepe temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera signifer, sequere miles, inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. media nocte in Algidum perveniunt: et, ut sensere, se jam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus castrorum, quaeque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quae imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, et, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet: clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, et jacere vallum. Editio imperio, signum secutum est. iussa miles exsequitur: clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium, et in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, civilem esse clamorem, atque auxilium adesse, inter se gratulantes, ultero ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: *Illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis coeptam: mirumque esse, si jam exteriore parte castra hostium oppugnentur. Itaque arma suos capere, et se subsequi jubet.* Nocte initum proelium est a legionibus: dictatori clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera Aequi parabant, cum, ab interiore hoste proelio coepto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere. pugnatumque eum consule ad lucem est. Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum a Quinctiano exeroitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna: illa nihil remiserat prior. Tum, ancipiti malo urgente, a proelio ad preces versi, hinc dicta-

dictatorem, hinc consulem orare, ne in occisione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire iussu ignominiam infensus addidit. Gracchum Cloelium duces principesque alios victos ad se adduci iubet, oppido Corbione decedi: *Sanguinis se Aequorum non egere: licere abire: sed, ut exprimatür tandem confessio, subaccam domitamque esse gentem, sub jugum abiturus.* Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata. sub hoc jugo dictator Aequos misit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) praedam omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum ipsumque consulem increpans, *Carebis, inquit, praedae parte, miles, ex eo hoste, cui prope praedae fuisti et tu, L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus praeris.* Ita se Minucius abdicat consulatu, iustusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiae, hic exercitus memor, et coronam auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiscentem eum patronum salutarerit. Romae a Q. Fabio praefecto urbis senatus habitus triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi iussit. ducti ante currum hostium duces: militaris signa praelata: iunctus exercitus praeda onustus. Epulae instructae dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali et solemnibus jocis, comissantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamillio Tufesulano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestum se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obtulit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exilium abiit. Quinctius sexto decimo die dictatura, in sex menses accepta, se abdicavit. Per eos dies consul Naevius ad Eretum eum Sabinis egregie pugnat. ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno gitatum de lege ab tribunia est. sed, quia duo exerci-
tus

tus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt a canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Haec eo anno gesta.

XXX. * Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni cum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque ventum foret, (adeo exarserant animis) ni, velut dedita opera, nocturno impetu Aequorum Corbione amissum praesidium nuntiatum esset. Senatum consules vocant, jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. inde, posito legis certamine, nova de delectu contentio orta. vinoebaturque consulere imperium tribunicio auxilio, cum alius additur terror: Sabinum exercitum praedatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. Is metus perpulit, ut foribi militem tribuni sinerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi praesidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus. id modo exceperere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunicia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset) extemplo habita. Tricesimo sexto anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus. itaque cautum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, cum jam Aequi, Corbione interfecto praesidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modo, sed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter praeditum praesidium.

XXXI. ** Deinde M. Valerius, Sp. Virginus consules facti. Domi forisque otium fuit. annona propter aquarum intemperiam laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. † Tribuni plebis eidem selecti

dictatorem.
 riam pon
 consule
 didit.
 victo
 Sangu
 expr
 rem
 fix
 he

Curio consulibus, le-
 cebant. Pudere se
 res aequo suo biennio ja-
 cuisset. Cum maxime
 ab Tusculo veniunt, Ae-
 Fecit pudorem recens ejus
 auxilii: ambo consules, cum
 in sua sede in Algido inveniunt.
 septem millia hostium caesa: alii
 ingens. Eam, propter inopiam
 vendiderunt. Invidiae tamen res ad
 denique tribunis materiam criminan-
 consules praebuit. Itaque ergo, ut magi-
 Sp. Tarpejo, A. Aterio consulibus, dies
 Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno ple-
 ab L. Alieno, sedili plebis. Uterque ma-
 indignatione damnatus, Romilius decem
 aetatis, Veturius quindecim. Nec haec priorum
 consulum legniores novos fecerat consules, et
 avari posse aiebant: et plebem, et tribunos legem
 posse. Tum, abjecta lege, quae promulgata
 fuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. Finem
 certaminum fecerunt. si plebejæ leges displicerent,
 et illi communiter legum latores, et ex plebe, et ex Patri-
 bus, qui utrisque utilis ferrent, quaeque aequandae liber-
 tatis essent, fierent creati. Rem non aspernabantur Pa-
 tres: daturum leges nonnem, nisi ex Patribus, aiebant.
 Cum de legibus conveniret, de latore tantum discre-
 parat; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Man-
 lius, P. Sulpicius Camerinus; jusque inclitas leges So-
 lonis describere, et aliarum Graeciae civitatum instituta,
 mores, juraque noscere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit:
 quietior insequens, ** P. Curiatio et Sex. Quinctilio con-
 sulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primo le-
 gatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum
 expectatio praebuit; dein duo simul mala ingentia ex-
 orta, fames pestilentiaque, foeda homini, foeda pecori.
 Vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus: mul-
 tae

tae et clarae lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cuius locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade foedatus annus. ab hoste otium fuit. Inda consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quidquam belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, et ne quis eo anno alius magistratus esset. Admischerentur ne plebei, controversia aliquamdiu fuit. postremo concessum Patribus, modo ne lex Icilia de Aventino, aliaque sacrae leges abrogarentur.

XXXIII. * Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translatum imperio. Minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. laeta enim principia magistratus ejus nimis luxuriaverunt. eo citius lapsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curvius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honos redditus: et Sestio alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres, qui Athenas ierant. simul ut pro legatione tam longinqua praemio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura ului fore credebant. Supplere ceteri numerum. Graves quoque aetate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratus penes Appium erat favore plebis, adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente omnisque auras popularis captator evaderet, pro truci saevoque insectatore plebis. Decimo die jus populi su-

* U. C. 300: a. C. N. 452. ** U. C. 311.

sequente anno, T. Romilio, C. Vetur^{us} ^{sum} juris falces
 gem omnibus concionibus suis cele^{stibus} accensis appare-
 numeri sui nequidquam ausi, si ea^{rum} ipsos (qui consensus
 ceres, ac toto superiore lustro ^{summa} adversus alios
 haec agerent, trepidi nunti^{erunt} ^{eorum} argumentum exem-
 quos in agro Tusculano esse. Cum sine provocatio-
 populi meritum morant^{ur} ^{adversus}, domi apud P. Sestium,
 exercitu missi, holter^o invento prolatoque in concio-
 libi pugnatum. super^{ius} ⁱⁿ invento prolatoque in concio-
 fugati: praeda po^{liti} ^{missis}, et acculator ad populum ex-
 aerarii, consule ^{legitimus} erat: decellitque jura
 exercitum fuit ^{de} vi magistratus populi libertati ad-
 di ad plebe^m
 stratu abie-

dicta est
 bis; V
 gna
 mil

XXXV. Cum promptum hoc jus velut ex oraculo
 pariter ab his summi infimique ferrent,
 condendis opera dabatur: ingentique homi-
 nibus expectatione propositis decem tabulis, populum ad
 concionem advocaverunt: et, Quod bonum, sanctum, fe-
 licemque reipublicae, ipsis, liberisque eorum esset, ire, et le-
 gis leges propositas jussere. Se, quantum decem hominum
 ingenii provideri poterit, omnibus summi infimisque jura
 arguisse, plus pollere multorum ingenia consiliaque. Ver-
 ferent in animis secum unamquamque rem; agerent deinde
 sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus mi-
 nusve esset, conferrent. Ear leges habiturum populum Ro-
 manum, quas consensus omnium non jussisse laras magis, quam
 calisse, videri posset. Cum ad rumores hominum de
 unoquoque legum capite edito satis correctae videren-
 tur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatae
 sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super
 alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici pri-
 vatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse
 tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis
 Romani juris. Ea expectatio, cum dies comitiorum
 appropinquaret, desiderium decemvros iterum creandi
 fecit. Jam plebs, praeterquam quod consulum nomen,
 haud secus quam regum, perosa erat, ne tribunicium
 quidem auxilium, cedentibus invicem appellatione de-
 cemvris, quaerebat.

XXXV.

XXXV. Postquam vero comitia decemviris creatis in trinum nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem, summa ope a se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contendebant, suppliciter petentes. Demissa jam in discrimen dignitas, ea aetate, iisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium, nescires, utrum inter decemviros, an inter candidatos, numerares. Propior interdum petendo, quam gerendo, magistratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque. ipse medius inter tribunicios Duilios Sciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegae quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, coniecero in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Apparere, nihil sinceri esse; *Profecro haud gravissam in tanta superbia comitatem fore. nimium in ordinem se ipsum cogere, et vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quaerentis, esse.* Propalam obviam ire cupiditatarum ausi obsecundando mollire impetum aggrediuntur. comitorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars haec erat, ne semet ipse creare possit; quod praeter tribunos plebis (et id ipsum pessimo exemplo) nemo unquam fecisset. ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripit. dejectisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino et Cincinnato; et patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatum causa, et aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitae pares decemviros creat: se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minutius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Poetelius, T. Antonius Merenda, Caeso Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M. Rabulejus.

XXXVI. Ille finis Appio alienae personae ferendae fuit. suo jam inde vivere ingenio coepit, novotque col-

legas jam prius, quam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus instructi contiliis, quae secreto ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad Idus Majas rem perduxere. * Idus tum Majae solemnes ineundis magistratibus erant. In initio igitur magistratus primum honoris diem denuntiatione ingentis terroris insignem fecere. nam cum ita priores decemviri servassent, ut unus fasces haberet, et hoc insigne regium in orbem, suam cujusque vicem, per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodire. Centum viginti lictores forum impleverant, et fascibus securas illigatas praeferebant. nec attinuisse demi securim, cum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat; multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, raris caedis causam ac principium quaeri: ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgae securaeque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, praeterquam quod in populo nihil erat praesidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: eum priores decemviri appellatione collegae corrigi reddita ab se jura tulissent; et quaedam, quae sui iudicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu aequatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem coepit. Abstinebatur a Patribus: in humiliores libidinose crudeliterque consulebatur: hominum, non causarum, toti erant; ut apud quos gratia vim aequi haberet. Judicia domi constabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam appellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut poeniteret, non prioris decreto stetit. Opinio etiam sine auctore exierat, non in praesentis modo temporis eos injuriam conspirasse, sed foedus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeji, et inde libertatis captare auram, unde servituta-

tem

tem timendo in eum statum reipublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare, quae fierent; et credere, haud indignis accidere: avide ruendo ad libertatem in servitutem elapsos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut taedio praesentium consules duo tandem et status pristinus rerum in deliderium veniant. Jam et processerat pars major anni, et duae tabulae legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectae: nec quidquam jam supererat, si hae quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicae opus esset. Expectabant, quammoxcensulibus creandis comitia edicerentur. Id irrodo plebes agitabat, quonam modo tribunicianam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Cum interim mentio comitiorum nulla fieri, et decemviri, qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebei, patriciis juvenibus se sperant latera. eorum catervae tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem plebisque res; cum fortuna, quae quidquid cupitum foret, potentior esset. Et jam netergo quidem abstinerebatur: virgis caedi, alii securi subijci; et ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juvenus nobilis corrupta non modo non ire obviam injuriae, sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

XXXVIII. *Idus Majae venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus, prodeunt. id vero regnum haud dubie videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam existit, aut futurus videtur. nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni coepti erant a finitimis populis: imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incurtionem in agrum Romanum fecere. lateque populati, cum hominum atque pecudum inulti praedas egissent; recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant, spem in discordia Romana ponentes, eam

impedimentum delectui fore. Non nuntii solum, sed per urbem agresium fuga trepidationem injicit. Decemviri consultant, quid opus facto sit. delictis inter Patrum et plebis odia addidit terrorem insuper alium fortuna. Aequi alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, praesidium orantes, nuntiant. Is pavor perpulit decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulere citari jubeat in curiam Patres, haud ignari, quanta invidias immineret tempestas: omnes vastati agri periculorumque imminentium causas in se congesturos: tentationemque sanam fore abolendi sibi magistratas, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos praeferois animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est praekonis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatus, mirandam plebem convertit. *Quidam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam insurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quidquam liberae civitatis fieret.* Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare: curiam inde ac solitudinem circa decemviros intrari; cum et ipsi invisum consensu imperium, et plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur; jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, et, quemadmodum Patres vocati non coeant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Haec fremunt plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerum erant, amissa publica: tantum ab injuria se abesse rati, quantum a coevis congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores, simul ad pigra capienda, sciscitandumque, num consulto detrectarent? referunt, senatum in agris esse. Laetius id decemviris accidit, quam si praesentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem postera edicunt; qui ali-

quan-

quanto spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditum a Patribus plebs libertatem rata, quod iis, quos jam magistratu abissent, privatisque, si vis abisset, tanquam jure cogentibus, senatus pervisset.

XXXIX. Sed magis obediēter ventum in curiam est, quam obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriae est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiae rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denuntiantem, tumultum exivisse. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum ille in certamen, *Decem Tarquinios appellatorem, admonentemque, Valerius et Horatii ducibus pulsos reges. Nec nominis homines tum peractum esse; quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam, ut solenne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis. quae si in rege tum eodem, aut in filia regis, ferenda non fuerint, quem lasurum in eos privatis? Kiderent, ne, utando in curia libere liberos loqui, extra curiam etiam moverent vocem, neque se videre, qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatus cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur, quanto ferocior dolo libertate sua vindicanda, quam cupiditas injusta dominatione esset. De bello Sabino eos referre; tanquam majus ullum populo Romano bellum sit, quam cum iis, qui, legum ferendarum causa creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exaequandae sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces et regium imperium habeant. Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus creatos; postea, post secessionem plebis, plebejos. Cujus illi patris essent, rogare? Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republica loqui prohibeant? Ne nimium in mesu alieno spei ponent. graviora, quae patiantur, videri jam hominibus, quam quae metuant.*

guli reddebant. eo die penes praefectum juris fasces duodecim erant: collegis novem singuli accensis apparebant. et in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios aequitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Cum sine provocatione creati essent; desolito cadavera, domi apud P. Sestium, patriciae gentis virum, invento prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit, et accusator ad populum exstitit, cujus rei iudex legitimus erat: decellitque jure suo, ut dentum de vi magistratus populi libertati adjiceret.

XXXIV. Cum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique serrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentisque hominum expectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: et, *Quod bonum, sanctum, felixque reipublicae, ipsis, liberisque eorum esset, ire, et legere leges propositas jussere. Se, quantum decem hominum ingenii provideri paruerit, omnibus summi infimisque jura aequare, plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem; agitare deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium non jussisse laras magis, quam tulisse, videri posses.* Cum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctae viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatas sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cunulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea expectatio, cum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviro iterum creandi fecit. Jam plebs, praeterquam quod consulum nomen, haud secus quam regum, perosa erat, ne tribuniciam quidem auxilium, cedentibus invicem appellatione decemviris, quaerebat.

esse, utrum in unum annum creari sint, an donec leges, quae deessent, perferrentur. In praesentia omnia praeter bellum omitti placere: cujus si falso famam vulgasset, vanaque non nuntios solum, sed Tusculanorum etiam legatos, attulisse putarent; speculatores missendos censere, qui certius explorata referant. Sin fides et nuntiis et legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi, decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem aliam praeverti.

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *Ut de republica liceret dicere. dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione, posse ob stare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius, jam prope esse ratus, ut, ni violentiae eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset, *Non erit melius, inquit, nisi de quo consulimus, vocem misisse, et ad Valerium, negantem se privato reticere, lictorem accedere jussit.* Jam Quiritium fidem implorante Valerio a curiae limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, dixit certamen, factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quae vellet. Cum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribuniciae potestatis odio, cujus desiderium plebi multa acrius, quam consularis imperii, rebantur esse, prope malebant, postmodo ipsos decemviri voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exurgere rursus plebem. Si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpolitis, aut moderatione consulum in imperii exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus. juniores, cum sine provocacione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos praeesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius. bellum domi majus, quam foris, apparebat. Appii violentiam aptio-

rem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono constans, quam nayum in malitia, ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiaeque, decemviratus collegaeque ita mutaverant, ut Appii, quam sui, similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, M. Rabulejo et Q. Postelio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et T. Antonio et Caesone Duilio, et M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorem ad urbem tuendam, aequo omnium decemvirorum imperio, decernunt.

XLII. Nihilo militiae, quam domi, melius republica administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio essent civibus, fecerant. alia omnis penes milites noxa erat; qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam geretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fasi et ab Sabinis ad Ereto, et in Algido ab Aequis, exercitus erant, ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumariamque, locoedita castra communierant. persecutis hostibus nusquam se aequo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculam se, fide misericordiaeque victurus hospitem, (quas tamen non sefellerunt) contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per aetatem arma ferre nossent, custodire moenia, ac pro portis stationes agere juberent; arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem habere: castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandae.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Sicinium in Sabinis, per invidiam decemviralem tribunorum

rum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis ferentem, prospectatum ad locum castris capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecerunt. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, cum ipse se praevalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nuntiant in castra ceteri, praecipitatum in insidias esse Siocium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primo fides nuntiantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui occiderant, decemvirorum permisso, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium; profecto ab suis interfectum memorantes, retolere corpus. Invidiasque plena castra erant, et Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum moestitia, pessima decemvirorum in vulgus fama, est.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minus foedo eventu, quam quod per stuprum caedemque Lucretiae urbe regnoque Tarquinius expulerat: ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebejæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Alge ducebat, vir exempli recti domi militiaeque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, et pro causa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, formæ excellentem, Appius, amore ardens, pretio ad se pellicere adortus, postquam omnia pudore septa animadvertenterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: quod pater puellæ abes-

set, locum injuriae esse ratus. Virgini, venienti in forum, (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) minister decemviri libidinis manum injecit; serva sua natam (servamque appellans) esse. sequique se jubebat; cunctantem vi abstracturum. Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginii patris sponlique Iciliii populare nomen celebratur. notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat; cum Tortor, *Nihil opus esse multisudine concitata*, ait, *se jure grassari, non vi*. Vocat puellam in jus; auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem arguementi, peragit: *Puellam, domi suae natam, furtoque inde in domum Virginii translata, suppositam ei esse. Id se indicio compertum asserere, probsturumque vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriae ejus pertineat. Inserim dominum sequi ancillam, aequum esse*. Advocati puellae, cum Virginium reipublicae causa dixissent abesse, biduo affuturum, si nuntiatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem adultam famae prius, quam libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto praefatus, *Quam libertati faveris, e. m. ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suae praecedant. Ceterum in ea firmum libertati fore praesidium, si nec causis, nec personis variet. In his enim, quae asserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea, quae in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedas. Placere itaque patrem arcessi. interea juris sui jacturam asseritorem non facere, quin ducas puellam sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promissat. Adversus injuriam decreti cum multi magis fremerent, quam quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius, puellae avunculus, et sponsus Icilius interveniunt. dataque inter turbam*

bam via, cum multitudo, Iciliū maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor *decesse* ait: vociferantemque Iciliū subinovit. Placidū quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. *Ferro hinc tibi submovendus sum, Appi, inquit, ne tacitum feras, quod celeri vis. Virgīnem ego hanc sum ducturus, nuptiam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convocata, expediri virgas et securas jube: non manebis extra domum patris sponsa Iciliū. Non, si tribunicium auxilium et provocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tenebas, ademitis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestrae libidini datum est. Sævis in tergum et in cervicem nostras, pudicitia saltem in turo sis. Hinc si vis affererur, ego præsentiam Quiritium pro sponsa, Virgīnis militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque implorabimus fidem: neque tu istud unquam decretum sine caede nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virgīnis videris, de filia, ubi veneris, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi, si hujus vindictis cesserit, conditionem filiae quaerendam esse. me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quam fides.*

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Iciliū circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. Cum Appius, *Non Virgīniam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quaerere, diceret; non præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam scires, non id petulantiae suae, sed Virgīnio absenti et patrio nomini et libertati, datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in postero diem pateretur. Quod nisi pater postero die affuisset, denuntiare se Icilio similibusque Iciliū, neque legi suae latarem, neque decemviro constantiam desere: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coercendos seditionis auctores: consensum se suis lictoribus fore.* Cum dilatatum tempus injuriae esset, *cessissentque advocati puellae; placuit omnium primum, fratrem Iciliū filiumque Numito-*

rii, impigros juvenes, pergere inde recta ad portam, et, quantum accelerari posset, Virginium acciri a castris. In eo verti puellae salutem, si postero die vindex injuriae ad tempus praesto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuntium ad patrem perferunt. Cum instaret assertor puellae, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum praeciperent iter nuntii missi in castra; manus tollere undique multitudo, et se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, *Gratum est, inquit, crastina die vestra opera utar. sponsores nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paulisper moratus, ne ejus rei causa sedisse videretur, postquam, omiſſis rebus aliis prae cura unius, nemo adibat, domum se recipit; collegisque in castra scribit, *Ne Virginia comneatum dens, atque etiam in custodia habeant.* Improbum consilium serum, ut debuit, fuit: et jam comneatu sumto profectus Virginis prima vigilia erat, cum postero die mane de retinendo eo nequidquam literae redduntur.

XLVII. At in urbe prima luce, cum civitas in foro exspectatione erecta staret, Virginis sordidatam filiam suam obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocacione in forum deducit. Circumire ibi et preſare homines coepit; et non orare solum precariam opem, sed pro debita petere: *Se pro liberis earum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si, incolumi urbe, quae capta, ultima sineantur, liberis suis sine patiendâ? Haec prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito flatu, quam ulla vox, movebat. Adversus quae omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiae verius, quam amoris, mentem turbaverat) in tribynal escendit: et, ultro querente pauca petitoris, *quod jus sibi pridie per ambirionem dictum non esset, priusquam aut ille postulatam perageret, aut Virginio respondendi daretur lectis,*
Appius*

Appius interfatur. Quem decreto sermonem praetenderit; forsitan aliquem verum auctores antiqui tradiderint, quia nusquam ullum in tanta foeditate decreti verisimilem invenio: id, quod constat, nudum videtur proponendum, decreuisse vindicias secundum servitutum. Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit: silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein cum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret adprehendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset: Virginius, intentans in Appium manus, Icilio, inquit, *Appi, non tibi, filiam despondi: es ad nuptias, non ad stuprum, educavi. Placet pecudam ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? Passurine haec isti sunt, nescio. non spero esse passuros illos, qui arma habent.* Cum repelleretur assertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per praecenam.

XLVIII. Decemvir, alienato ad libidinem animo, negat, *Hesterno tantum convicio Icilio violentiaque Virgini, cujus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indicis comperum se habere, nocte rosa coetus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se, haud inscium ejus dimicationis, cum armis descendisse; non ut ququam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coerceret. Proinde quiesse erit melius.* I, inquit, *lictor, submove turbam; et da viam domino adprehendendum mancipium.* Cum haec intonuisset plenus irae, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque praeda injuriae puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quaeso, inquit, Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum invocans: deinde finas hic coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei sit; ut, si falso parer dictus sum, aequiore hinc animo discedam.* Data venia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinae ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen. atque ibi ab Ianio cultro arrepto. *Hoc te uno, quo possum, ait, modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellae transigit; respectansque ad tribunal, Te, in-

inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quacunque ibat, viam facere: donec, multitudine etiam prosequentium tuente, ad portam perrexit. Icilius Nunitoriusque ex sanguine corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellae infelicem fornam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronae, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiae praemia esse?* ceteraque, quae in tali re muliebris dolor, quo est moestior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum et maxime Iciliii vox tota, tribuniciae potestatis ac provocationis ad populum ereptae, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendae libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripit; postremo, cum locus abeundi apparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius. qui, repulso lictore, si jure ageret, vindicare se a privato Icilium aiebant; si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit. franguntur a multitudine fasces. In concionem Appius ascendit. Sequuntur Horatius Valeriusque. eos concio audit: decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere a privato lictores jubebat: cum, fractis animis, Appius, vitae metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegae esset, in forum ex altera parte irrumpit. videt imperium victum. Agitatus deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus, senatum postremo vocari jussit. ea res, quod magnae parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendae potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus

nec plebem irritandam censuit; et multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque milli juniores Patrum in castra, quae tum in monte Vecilio erant, nuntiant deceunviris, *ut omni ope ab seditione milites contineant.* ubi Virginii majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, praeterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum tenens, resperfusque ipse cruore, tota in se castra convertit. et togae, multifariam in castris visae, majoris aliquanto, quam erat, speciem urbanae multitudinis fecerant. Quaerentibus, *quid rei esset,* flens diu vocem non misit: tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium turba consistit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans, orabat, *Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribueret; ne se, ut parricidam liberum, averterentur.* Sibi vitam filiae suae cariorem fuisse, si liberae ac pudicae vivere licitum fuisset. cum, velut servam, ad stuprum rapti videres, morte amitti melius ratum, quam contumelia, liberos, misericordia se in speciem crudelitatis lapsum. *Nec se superstitem filiae futurum fuisse, nisi spem ulciscendae mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset.* Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse. nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii extinctam esse; sed, quo impunitior sit, eo effrenatorem fore. *Aliena calamitate documentum datum illis cavendae similis injuriae. quod ad se attineat, uxorem sibi ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honestam, mortem occubuisse.* Non esse jam Appii libidini locum in domo sua. ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiae. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent. Haec Virginio vociferanti succlamabat multitudo, *nec illius doleri, nec suae libertati se defuturos.* Et immixti turbae militum togati, cum eadem illa querendo, docendoque, quanto visa, quam audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nuntians Romae esse; inse-

infecutique, qui Appium prope interentum in exilium abisse dicerent; perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellentque signa, et Romam proficiscerentur. Decemviri simul his, quae videbant, simul his, quae sota Romae audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: et leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiberet, *es viros et armatos se esse*, responderetur. Eunt agmine ad urbem, et Aventinum insidunt; ut quisque occurreret, plebem ad repetendam libertatem creandoque tribunos plebis adhortantes. alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aspectu agi: quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpejus, C. Julius, P. Sulpicius, qui quaerent senatus verbis, *cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsidissent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent?* Non defuit, quid responderetur: deerat, qui daret responsum, nullo dum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiae se offerre. id modo a multitudine conclamatum est, *ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent, his se daturos responsum.*

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginias, *in re non maxima paulo ante trepidatum esse, quia sine capite multando fueris: responsumque, quanquam non iustiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio esse. Placere decem creari, qui summae rei praeesent, militarique honore tribunos militum appellari. Cum ad eum ipsum primum is honos deferretur, Melioribus meis vestrisque rebus reservate, inquit, ista de me iudicia. Nec mihi filia in ultra honorem ullum jucundum esse paritur; nec in perturbata republica eos utile est praeesse vobis, qui proximi invidiae sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur. Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Sicili caedis memoria revocata, quam quem nova fama de virgine adeo foedo*
ad

ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino creatos, ne comitorum militarium praerogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium imminensque ei potestati, et ipse prius, quam iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. Ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summae rerum praessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres solliciti de summa rerum, cum senatus, quotidie esset, jurgis saepius terunt tempus, quam consiliis. Siccii caedes decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiae objiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent. Decemviri, querentes se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum causa creati essent, deposituros imperium se aiebant.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit; affirmante Duilio, *Non prius, quam deserui urbem videant, curam in animos Patrum descensuram, admoniturum Sacrum montem constantiae plebis, scisuros, quod sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* Via Nomentana, cui tum Ficulenti nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per aetatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, *cuiusnam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset, miserabiliter rogantes.* Cum vasta Romae omnia inusitata solitudo fecisset, in foro praeter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures jam, quam Horatius et Valerius, vociferabantur, *Quid expectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem pertinaciae non fat-*

tiunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet, licitorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quam rogatorum aliorumque? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? Occasione urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebejis. Novam inexpectatamque eam potestatem eripere patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capta, ferant desiderium. cum praefertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant. Cum haec ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum affirmant. Id modo simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur: nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem affuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque, missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam componendasque res, decemviris quoque ab ira et impetu multitudinis praecavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur; quippe liberatores haud dubie et motus initio, et exitu rei. Ob haec advenientibus gratiae actae. Icilius pro multitudine verba facit. Idem, cum de conditionibus ageretur, quaerentibus legatis, quae postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut apparet, in aequitate rerum plus, quam in armis, reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant, quae ante decemviros creatos auxilia plebi fuerant, et ne cui fraudi esset, concille milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit. Dedit quippe eos aequum censebant, vivosque igni concrematurus minabantur. Legati ad ea: *Quae consilii fuerunt, adeo aequa postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea praesidia petistis, non licentiae ad impugnan-*
dos

dos alios. *Irae vestrae magis ignoscendum, quam indulgendum est, quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et prius paene, quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversariis vultis. Nunquamne quiesces civitas nostra a suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis, quam gladio, opus est. Satis superque humilis est, qui iure aequo in civitate vivit, nec inferendo injurias, nec patiendo. Etiam, si quando mactandos vos praebituri estis, cum, recuperatis magistratibus legibusque vestris, iudicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque; tunc, ut quaeque causa erit, staretis, nunc libertatem repeti satis est.*

LIV. Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Perfecti cum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem praeter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quidquam abnuere. Appius, truci ingenio et invidia praecipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, *Haud ignoro, inquit, imminet fortuna. Video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen. dandus invidiae est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam.* Factum senatusconsultum, *Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent. Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet, et ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum laetitia. Nantiantur haec plebi. legatos, quidquid in urbe hominum superaret, prosequitur. Huic multitudini laeta alia turba ex castris occurrit. congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, factum, felixque sit vobis, rei publicae, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque vestros: sed, qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu necessario tantae multitudini est violatus, eam modestiam ferre in urbem. in Aventinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima iniuria inchoastis libertatis vestrae, tribunos plebi cre-*

his. praesto eris pontifex maximus, qui comisia habeat. Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. Convellunt inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio. armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comisia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. Virginium, inde L. Icilium, et P. Numitorium avunculum Virginiae, auctores secessionis; tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriae est; et M. Duilium, qui tribunatum insignem ante decemviro creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Opius. Tribunatu invito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, et plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestum de consulibus oreandis cum provocatione M. Duilius rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc Ciriacum Flaminium appellant.

LV. *Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius, qui extemplo magistratum ceperunt. quorum consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine offensione fuit. quidquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, cum veluti in controverfo jure esset, tenerenturne Patres plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, *Uz, quod iribatim plebes jussisset, populum teneret.* qua lege tribunicii rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicam praesidium libertatis, decemvirali potestate everfam, non restituant modo, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo novam legem, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet. qui creasset, cum jus fasque esset occidi: neve ea caeter capitalis noxae, haberetur.* Et cum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur, (cujus rei prope jam memoria abole-

aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo caerimoniis, renovarunt; et cum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo. *Ut, qui tribunis plebis, aedilibus, iudicibus, decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset: familia ad aedem Cereris, Liberi, Liberaeque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quenquam sacrosanctum esse; sed eum, qui eorum cuiquam noceat, sacrum sanciri. Itaque aedilem prehendi ducique a majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui haec lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto aedilem: tribunos vetere jurejurando plebis, cum primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque et praetoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse: iudicem enim consulem appellari. Quae refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum consulem iudicem, sed praetorem, appellari mos fuerit. Haec consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in aedem Cereris ad aediles plebis deferrentur; quae antea arbitrio consulum supprimebantur vitabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit: *Qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocacione creasset, ergo ac capite puniretur.* Haec omnia ut in vitis, ita non advexantibus, patriciis transacta; quia nondum in quenquam unum saeviebatur.

EVI. Fundata deinde et potestate tribunicia, et plebis libertate, tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium et Appium reum deligunt. Cum diem Appio Virginius dixisset, et Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria foedissimae potestatis, cum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, *Oratio, inquit, rebus dubiis inventa est. Itaque neque ego accusando apud vos eum tempus terram, a cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicatis: nec istum ad cetera scelera impudentiam in de-*

LVIII. C. Claudius, (qui, perofus decemvirorum scelera, et ante omnes fratris filii superbiae-infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat) is magno jam natu, cum ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro preflabat singulos; orabatque, *Ne Claudii genti eam inustam maculam vellem, ut carcere et vinculis viderentur digni: virum, honoratissimae imaginis futurum ad posteros, legum latorem conditoremque Romani juris, jacere vincum inter fures nocturnos ac latrones. Averterens ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: es potius unum tot Claudii deprecansibus condonarent, quam propter unius odium multorum preces aspernarentur. Sa quoque id generi ac nomini dare; nec cum eo in gratiam redisse, cujus adversae fortunae velis succursum. Virtus libertatem recuperatam esse: clementia concordiam ordinum stabiliri posse.* Erant, quos moveret sua magis pietate, quam ejus, pro quo agebat, causa. sed Virginus, sui potius ut miserentur, orabat, filiaeque: *nec generis Claudiae, regnum in plebem sortitae, sed necessariorum Virginiae et trium tribunorum preces audirent; qui, ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent.* Justiores haec lacrimae videbantur. itaque, spe incisa, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invidiae, quod in urbe fuerat, cum injustae vindiciae a collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiae fecit. testis productus, qui; septem et viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quis, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se saevires.* Oppius quoque ductus in vincula est, et ante iudicii diem finem ibi vitae fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicaverunt. collegae eorum exilii causa solum verterunt: bona publicata sunt. et M. Claudius, assertor Virginiae, die dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam poenam, dimissus Tibur exsulatum abiit: manesque Virginiae,

mor-

mortuae quam vivae felicioris, per tot domos ad petendas poenas vagati, nullo relicto fonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus inceserat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, cum M. Duilius tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimiae potestatis, *Es libertatis, inquit, nostrae et poenarum ex inimicis satis est. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam neque vetera peccata reperti jam oblitterata places, cum nova expiata sint decemvirorum suppliciis; et nihil admissum tri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.* Ea primum moderatio tribuni metum Patribus demisit, eademque auxit consulum invidiam; quod adeo toti plebis fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebejo magistratu, quam patrio, cura fuisset; et ante inimicos fatiata poenarum suarum cepisset, quam obviam ituros licentiae eorum consules appareret. Multi enim erant, qui mollius consultum dicerent, quod legum ab iis latarum Patres auctores fuissent. neque erat dubium, quin turbato reipublicae statu tempori succubuissent.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algide exercitus Aequorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. Quod si extemplo rem fortunae commisisset, haud scio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen statum fuerit. Castris, mille passuum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant. provocantibusque ad proelium responsum Romanus nemo reddebat. tandem fatigati stando, ac nequidquam expectando certamen, Aequi Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos praedatum abeunt. relinquitur magis castris praefidium, quam satis virium ad certamen, quod ubi consul sensit,

reddit illatum antea terrorem, instructaque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detrectavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, et pro victis habebant paventes intra vallum. Cum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere: et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuntios passim trepidi ad revocandos praedatores dimittunt. recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnae fieret. et; postquam multa jam dies erat, neque movebatur quidquam ab hoste, jubet signa inferri consul. motaque acie, indignatio Aequos et Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius, quam virtus et arma tenerent. Igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnae acceperunt. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, cum consul Romanus prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos, nec qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ad suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primo pedem hostes. deinde, cum animos collegissent, et undique duces, *victisne cessuri essent*, increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos meminisse jubebat, *illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibi et ipsis vicuros, non ut decemvirorum victores praemium essent. Non Appio dace rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent, prioribus proeliis per duces, non per milites, fuisse, ne vincerent. Turpe esse, contra civem plus animi habuisse, quam contra hostes: et domi, quam foris, servitutem magis vitasse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiae in pace periculum esset: unum Appium civem periculosa libidinis, at, si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore.* *Nolle omni-*

ominari, quae nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint iis auspiciis conditae urbi accidere. Aventini Sacrique montis admonerat, ut, ubi libertas parva esset paucis anse membris, eo imperium illibatum referrent; ostenderentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quae ante creatos fueris: nec, aequatis legibus, immixtam virtutem populi Romani esse. Haec ubi inter signa peditum dicta dedit, avolat deinde ad equites: Agite, juvenes, inquit, praestare virtute peditum, ut honore atque gloria praestatis. Primo concursu pedes movit hostem. pulsum vos, immixtis equis exigite e campo. Non sustinebus impetum. et nunc cunctantur magis, quam resistunt. Concitant equos, permittuntque in hostem, peditum jam turbatum pugna: et, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, iam fugam undique capessentes plerosque a castris avertunt, praeterequitantesque absterrent. Peditum acies, et consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti caede, majore praeda potitur. Hujus pugnae fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe laetitia modo celebrata est; in castris animos militum ad aemulandum decus accendit. Jam Horatius eos, excursionibus sufficiens, proelisque levibus experiundo assuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiae decemvirorum ductu acceptae; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re prior anno bene gesta, laceffere atque instare, rogantes, Quid latecissimi modo procurstantes pauci recurrentesque tererent impus, et in multa proelia parvaque carperant summam animi belli? Quin illi congregarentur acie, inclinandaque semel fortunae rem darent?

LXII. Ad id, quod sua sponte satis collectum anteriorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi altero per consumelias hostem insulsare. quando autem se, si sum non sint, pares hostibus fore? Ubi haec fremere militum in castris sensus, concione advocata, Quomodo

admodum, inquit, in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse. qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. consultu collegae, virtute militum victoria parva est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos mihi effeceritis, et trahi bellum salubriter, et mature perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. Si jam satis animi est, decernique placet, agredum, clamorem, qualem in acie sublatu estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestrae. Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, Quod bene versas, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducurum, affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumtum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, et ipsi, jam pridem avidi certamina, procedunt. Proelium fuit, quale inter fidentes sibi met ambo exercitus, veteris perpetuaeque alterum gloriae, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvare. nam cum aequassent aciem, duo extra ordinem millia, quae in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenere. quae ubi, illatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cadentibusque jam suis provolant in primum; simulque et hosti se opponunt, et, aequato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiae erat, equitem suo alienoque Marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in proelium ab sua parte omissum; et locum, ex quo cesserant, repetunt; momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit. transvolat inde in partem alteram, suis victoriae nuntius: simul et in hostes jam pavidos, quippe fuso suae partis validiore cornu, impetum facit. non aliorum eo proelio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum ope-

operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes commisi hostem avertunt: nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad praedam relinquunt. ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus, populationibus agrorum amissas, recipit. Gemina victoria duobus bifariam proeliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu et altero die frequens iit supplicatum. et haec vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules ex composito eodem biduo ad urbem accedere, senatumque in Martium campum evocavere. ubi cum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc aedes Apollinis est, (jam tum Apollinarem appellabant) avocavere senatum. Ubi cum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum, multis disuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem, peti. nunquam ante de triumpho per populum actum, semper aestimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. ne ita omnia tribuni potestatis suae implerent, ut nullum publicum consilium facerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita nequas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat. In eandem sententiam multa et a ceteris senioribus Patrum cum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, sine auctoritate senatus, populi jussa triumphatum est.*

LXIV. Haec victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni rescicerentur, et, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur,

que

quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerius Horatiorque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis praeesset, potissimum M. Duilio sorte evenit, viro prudenti, et ex continuatione magistratus invidiam imminuentem cernenti. qui cum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegae, ut liberis tribus in suffragium mitteret, aut cederet fortem comitorum collegis, habiturus e lege potius comitia, quam ex voluntate Patrum; injecta contentione, Duilius, consules ad subfellia accitos cum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, auctores popularis sententiae haud populares nactus, in concionem cum iis processit. Ubi cum consules, producti ad populum, interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptae domi, memor militiae rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiae suae mutassent; collaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: et quinque tribunis plebis creatis, cum prae studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit; nec deinde comitorium causa habuit. Satisfactum legi aiebat, quae, numero nunquam praefinito tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret; et ab iis, qui creati essent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebi decem rogabo, si qui nos minus hodie decem tribunos plebei feceritis: hi tum uti, quos sibi collegas cooprasint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius, cum ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebes rempublicam habere posse, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

LXV. *Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt. duos etiam patricios

* U. C. 308. a. C. N. 444. ** U. C. 309. a. C. N. 443.

consularesque, Sp. Tarpejum et A. Aterium, cooptare. Consules creati, Lar Herminius, T. Virginius Coelimonianus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infestus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude optum, proditum a collegis, eiebat, rogationem tulit, *ut qui plebem Romanam tribunos plebi rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebi faceret*; infectandisque Patribus, unde Asperio etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. * Inde M. Geganius Macerinus et C. Julius, consules facti, coitiones tribunorum adversus nobilium juventutem ortas, sine infectione potestatis ejus, conservatam majestatem Patrum, sedavere. plebem, decreto ad bellum Volscorum et Aequorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis concordiae quoque internae causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiae erat. quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriae fieri coeptae. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus, cum et per coitiones potentiorum injuria fieret, et vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid sui, si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantum se biennio habuisse. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis, quam adversariis, superesse animos. adeo moderatio tuendae libertatis, dum sequari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: et injuriam a nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

LXVI. ** T. Quinctius Capitolinus quartum et Agrippa Furius, consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum, coeperunt: sed imminerebat utrumque.

que. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe incitata in Patres, cum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Aequi ac Volsci: simul quod persuaserant iis duces, cupidi praedarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium. *eo adversus se non esse missos exercitus, dissolvi licentia militandi morem. nec pro communi jam patria Romam esse. quidquid irarum simulatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. obcoecos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse.* Coniunctis exercitibus Latinum primum agrum perpopulati sunt: deinde postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero, exsultantibus belli auctoribus, ad moenia ipsa Romae populabundi regione portae Esquilinae accessere, vastationem agrorum per contumeliam urbi ostentantes. unde postquam inulti, praedam prae se agentes, retro ad Corbionem agmine ire, Quinctius consul ad concionem populum vocavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Et si mihi nullius noxae conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriae traditum iri, Aequos et Volscos, vis Hernicis modo pares, T. Quinctio quartum consule, ad moenia urbis Romae impune armatos venisse. Hanc ego ignominiam, (quanquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quae in portis fuere nostris, capi Roma me consule potnis? satis honorum, satis superque vitae erat: mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempsere? nos consules? an vos Quirites? Si culpa in nobis est, auferre imperium indignis; et, si id parum est, insuper poenas expetere. Si in vobis, nemo Deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites: vultus tantum eorum poeniteat. Non illi vestram ignaviam contempsero, nec suae virtuti confisi sunt; quippe totius fusi fugati-*
que.

que, castris exiit, agro multati, sub jugum missi, et se et vos novere. Discordia ordinum est venenum urbis hujus, Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum vaedet vos patriciorum, nos plebejorum magistratum, sustulere illi animos. Pro Deum fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis, concordiae causa concessimus. Decemviros desiderastis, creati passi sumus. Decemvirorum vos pertractum est, coegimus abire magistratu. Manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exsulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. Tribunos plebis creare iterum voluistis, creastis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamus iniqum; patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus, auxilium tribunicium, provocationem ad populum, scisa plebis injuncta Patribus, sub titulo aequandarum legum, nostra jura oppressa tulimus et ferimus. Qui finis erit discordiarum? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos aequiore animo quiescimus, quam vos victores. Satisne est, nobis vos metuentibus esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste prope captas, et scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit, in nos viri, in nos armati estis.

LXVIII. Agredum, ubi hic curiam circumfederatis, et forum infestum feceritis, et carcerem impleveritis principibus; iidem istis feracibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut, si ne hoc quidem audeatis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, praedam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per haec loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatae res vestrae in quo statu sunt? Jam unicuique ex agris sua damna nuntiabuntur, quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, et criminum in principes, et legum aliarum super alias, et concionum. Sed ex illis concionibus nunquam vestrum quisquam re, fortuna, domum auctior reddiit. Ecquis retulis aliquid ad conjugem ac liberos, praeter

ter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At, Hercules, cum stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus, et in castris, non in foro, faciebatis, et in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant; praeda parva, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriaeque, simul publicas, simul privatas, triumphantes domum ad Penates rediebatis. nunc oneratum vestris fortunis hostem abire finitis. Haerete affixi concionibus, et in foro vivite. sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Aequos et Volscos proficisci? Aut: portas est bellum. si inde non pellitur, jam intra moenia eris, et arcem et Capitolium scandes, et in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus decretum haberi, et educi exercitum in Algidum iussit. sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, praesenti pace laeti, nec cernentes, ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dicere alia esse scio; sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneat, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites; sed nullo malo vos salvos esse, qualicumque erga me animo fururi estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit, cuius mens nihil, praeter publicum commodum, videt. nisi forte assentatores publicos, plebicos istos, qui vos nec in armis, nec in otio esse sinunt, vestra vos causa incitare et stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quaestui illis estis: et quia in concordia ordinum, nullos se usquam esse vident, malae rei se, quam nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos taedium tandem capere potest, et patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populares agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, et a portis nostris moenibusque ad illorum urbes nunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.

LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quae inter tales metus detractionem
mili-

militiae telum acerrimum adversus Patres habere solita erat, arma et bellum spectabat: et agrestium fuga, spoliaticque in agris et vulnerati, foediora iis, quae subjicebantur oculis, nuntiantes, totam urbem ira implevere. In senatum ubi ventum est, ibi vero in Quinctium omnes versi; ut unum vindicem majestatis Romanae intueri; et primores Patrum dignam dicere concionem imperia consulari, dignam tot consularibus antea, dignam vita omni, plena honorum saepe gestorum, saepius meritorum. Alios consules aut per prodicionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis asperiores domando multitudinem fecisse: T. Quinctium orationem memorem majestatis Patrum, concordiaeque ordinum, et temporum in primis habuisse. Orare eum collegamque, ut capefferent rempublicam: orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac moenibus propulsari vellent, plebemque obediens in re tam trepida Patribus praeberent: appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope oppugnata. Consensu omnium delectus decernitur habeturque. Cum consules in concione pronuntiasent, Tempus non esse causas cognoscendi; omnes juniores postero die prima luce in campo Martio aessent; cognoscendis causis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturus tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent causam: omnis juvenus adfuit postero die. Cohortes sibi quaeque centuriones legerrunt: bini senatores singulis cohortibus praepositi. Haec omnia adeo mature perfecta accepimus, ut signa, eo ipso die a quaestoribus ex aerario prompta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo sint: exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequentis dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. Tertio die, cum ira Romanos, illos, cum toties rebellassent, conscientia culpae ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano cum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in administra-

tione magnatum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat: et praelatus ille facilitati submittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, et aequando imparem sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus praeficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnare, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perripit. unde cum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium latius visum est, momentoque temporis, in aversam incurfando aciem, anticipi terrore dissipasset hostes, si suo proprio eum proelio equites Volscorum et Aequorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi vero Sulpicius negare, *cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis votiferans, ni equestre proelium commisi omni vi perficerens. Nec fugare equitem integrum satis esse: conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad proelium, aut integraret pugnam. non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset.* Haud surdis auribus dicta: impressione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis praecipitavere, ipsos equosque spiculis confodere. is finis pugnae equestris fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuntios ad consules rei gestae mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. nuntius deinde et vincentibus Romanis animos auxit, et referentes gradum perculit Aequos. In media primum acie vinci coepti, qua permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quinctio consule pelli coeptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, aetate viribusque ferox, cum omni parte pugnae melius rem geri, quam apud se, videret, accepta ligna ab signiferis ipse inferre, quaedam jacere etiam in confertos hostes coepit. Cujus ignominiae metu concitati milites, invasere hostem. ita aequata ex omni parte victoria est. Nuntium a Quinctio venit, victorem jam se imminere hostium castris: nolle irrumperere, antequam sciat debellatum

tum et in sinistro cornu esse. Si jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus praeda potiretur. Victor Agrippa cum cuncta gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit. ibi paucis defensionibus, momentoque fuis, sine certamine in munitiones irruunt: praedaque ingenti copiosum exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quae populatione agrorum amissae erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur causa sperati aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, cum Valerio atque Horatio consulibus, qui praeter Volcos et Aequos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset: verecundiae fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum: ne etiam, si impetrassent, magis hominum ratio, quam meritum, habita videretur.

LXXI. Victoriā honestam ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum iudicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro cum saepe bello certassent, multis invicem cladibus fessi, iudicem populum Romanum cepere. Cum ad causam orandam venissent, concilio populi a magistratibus dato, magna contentione actum. jamque editis testibus, cum tribus vocari, et populum inire suffragium oporteret, confurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: et, *Si licet, inquit, consules, de republica dicere, errare ego populum in hac causa non patiar.* Cum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque, *prodi publicam causam, submoveri iussissent, tribunos appellat.* Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine magis, quam regunt, dedere cupidae audiendi plebi, ut, quae vellet, Scaptius diceret. Ibi inquit, *Annum se ferrinum et ocogesium agere, et in eo agro, de quo agitur, militasse, non juvenem, vicesima jam stipendia morantem, cum ad Coriolos sit bellarum. Eo rem se vetustate obliscratam, ceteram suae memoriae inflexam, afferre: agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Co-*

riolis, jure belli publicum populi Romani factum. Mirari se, quoniam more Ardeares Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint incolumi Coriolana re, eum se a populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitae tempus superesse: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro virili parte manu cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, ut inusili pudore suam ipse causam damnares.

LXXII. Consules cum Scaptium non silentio modo, sed cum assensu etiam, audiri animadvertissent, Deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt. cum his circumire tribunos, orare, Ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent judices, in suam rem litem versendo; cum praesertim, etiamsi fas sit, curam emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis. Nam famae quidem ac fidei damna majora esse, quam quae aestimari possent. Hoc legatos referre domum: hoc vulgari: hoc socios audire: hoc hostes. quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione haec, concionali seni, assignaturos putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine Scaptium: populum Romanum quadruplasoris et interceptoris lisis alienae personam laurum. quem enim hoc privatae rei judicem fecisse, ut sibi controversam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi praemortui jam sit pudoris, non facturum. Haec consules, haec Patres vociferantur. sed plus cupiditas et auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatae tribus judicaverunt, agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc haud sane quidquam bono causae levatur dedecus judicii. idque non Aricinis Ardeatibusque, quam Patribus Romanis, foedius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis mansit.

EPITOME LIBRI IV.

*Lex de connubio Patrum et plebis a tribunis plebis concen-
tione magna, Patribus repugnantibus, perlata est. Tri-
buni militares. Aliquot annis res populi Romani domi mili-
tariaeque per hoc genus magistratus administratae sunt. Item
Censores tunc primum creati sunt. Ager Ardeatibus populū
Romani iudicio ablatas, missis in eum colonis, restitutus est.
Cum fame populus Romanus laboraret, Sp. Maelius, eques
Romanus, frumentum populo sua impensa largitus est: et
ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans, a C.
Servilio Ahaia, magistro equitum, jussu Quinctii Cincin-
nati dictatoris, occisus est: L. Minucius index bove aurata
donatus est. Legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam
ob rempublicam occubuerant, staturae in Rostris positae sunt.
Cossus Cornelius tribunus militum, occiso Tolumnio rege
Vejentium, opima spolia secunda retulit. Mamercus Aemilius
dictator, censurae honore, qui antea per quinquennium ge-
rebat, anni et sex mensium spatio finiro, ob eam rem a
censoribus notatus est. Fidenae in potestatem redactae, eo-
que coloni missi sunt. quibus occisis, Fidenates, cum defec-
issent, a Mamercio Aemilio dictatore victi sunt, et Fidenae ca-
ptae. Conjuratio servorum oppressa est. Postumius, tri-
bunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est.
Stipendium ex aerario tum primum militibus datum est. Res
praeterea gestas adversus Volscos, et Fidenates et Faliscos,
continet.*

LIBER IV.

1. *Hos *secuti M. Genucius et C. Curtius consules.
Fuit annus domi forisque infestus. nam anni principio
et de connubio Patrum et plebis C. Canulejus tribunus
plebis rogationem promulgavit; qua contaminari lan-
guinem suum Patres, confundique jura gentium reban-
tur: et mentio, prime sensum illata a tribunis, ut
alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit de-
inde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, ut*

populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus velles, consules faciendi. Id vero si fieret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Laeti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descisse, et Veientes depopulatos extrema agri Romani, et Volcos Aequosque ob communitam Verruginem frangere. adeo vel infelix bellum ignominiosae paci praeferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribuniciae, delectus haberi, bellum armaque vi summa apparari jubent; si quo intentius possit, quam T. Quinctio consule apparatus sit. Tum C. Canulejus pauca in senatu vociferatus, *Nequidquam territando consules avertere plebem a cura novarum legum; nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quae promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset; confestim ad concionem advocavit.*

II. Eodem tempore et consules senatum in tribunum, et tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules, *Jam ultra ferri posse furores tribunicios. ventum jam ad finem esse: domi plus belli concitari, quam foris. Id adeo non plebis, quam Patrum; neque tribunorum magis, quam consulum, culpa accidere. cujus rei praemium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romae praemium seditionum esse: id et singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam majestatem senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; ut (quemadmodum plebs gloriari posset) auctiorem amplioremque esse. Finem ergo non fieri, nec futuram; donec, quam felices seditiones, iam honorati seditionum auctores essent. Quas quantaque res C. Canulejum aggressum? collusionem gentium, perturbationem auspiciorum publicorum privatorumque afferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noveris. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque?*

ut,

ut, qui, natus sit, ignoret, cujus sanguinis, quorum sacerorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: jam ad consularum vulgi turbatores accingi; et primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tenuasse: nunc rogari, ut, seu ex Patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: et creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quemque. Canulejos igitur Icilioque consules fore. ne id Jupiter optimus maximus sineret, regiae majestatis imperium eo recidere: et se milites morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque, si divinaissent, concedendo omnia, non mitiorem in se plebem, sed asperiozem, alia ex aliis iniquiora postulando, cum prima impetrasset, futuram, primo quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi imponi paterentur. quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse. Finem non fieri posse. in eadem civitate tribunos plebis et Patres esse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse: potiusque sero, quam nunquam obviam eundem audaciae temeritatisque. Illine ut impune primo discordias ferentes concitent finitima bella, deinde adversus ea, quae concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? et, cum hostes tantum non arcesserint, exercitus conscribi adversus hostes non patiantur? Sed audeat Canulejus in senatu proloqui, se, nisi suas leges tanquam victoris Patres accipi sinant, delectum haberi prohibitorum. quid esse aliud, quam minari, se proditurum patriam? oppugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanae, sed Volscis et Aequis et Vejentibus allaturam? Nonne, Canulejo duce, se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si Patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius adversus scelus civium, quam adversus hostium arma.

III. Cum maxime haec in senatu agerentur, Canulejus pro legibus suis et adversus consules ita disseruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quam indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem moenia*

viveretis, saepe equidem et ante videor animadvertisse: nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quam admonemus, cives nos eorum esse, et, si non easdem opes habere, eandem tamén patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet. nos quidem civitatem, quae plus quam connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Altera nihil novi ferimus; sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus: ut, quibus velit, populus Romanus honores mander. Quid tamen est, cur coelum ac terras misceant? cur in me impetus modo pacis in senatu sit factus? negeat se manibus temperaturos, violaturosque denuntiens sacrosanciam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consulatum mander, et non praedicatur spes plebejo quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi summi honoris, stare urbs haec non poterit? de imperio actum est? et perinde hoc valet, plebejus ne consul fiat, tanquam servum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis, in quanto contemni vobis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant. quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam (si Diis placet) nefas ajunt esse, consulens plebejum fieri. Obsecro vos, si non ad festos, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quae omnes peregrini etiam sciunt? consules in lacum regum successisse? nec aut juris, aut majestatis quidquam habere, quod non in regibus ante fuerit? En unquam credidistis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romae regnasse? L. deinde Tarquinium, non Romanae modo, sed ne Italicae quidem gentis, Damarati Corinthii filium, incolam ab Tarquinis, vivis liberis Anci, regem factum? Ser. Tullium post hunc, captiva Corniculana nasum, patre nullo, matre serva, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatío Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo enisret virtus, crevis imperium Romanum. Poenitent nunc vos plebeji consulis, cum majores nostri

nostri advenas reges non fastidierint, et ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinae virtuti. Claudiam certe gentem post reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinatione patricius, deinde consul fiat? civis Romanus si sit ex plebe, praetisa consulatus spes erit? Utrum tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus, ex plebe, sit Numae, L. Tarquinio, Ser. Tullio similis? An ne, si sit, quidem ad gubernacula reipublicae accedere eum patiemur? potiusque decemviris, deterrimis mortalium, qui tum omnes ex Patribus erant, quam optimis regum novis hominibus, similes consules sumus habituri?

IV. At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? et, quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si inutilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures, Romulo regnante, nulli erant: ab Numae Pompilio creati sunt. census in civitate et descriptio censuriarum classiumque non erant: ab Ser. Tullio est facta. Consules nunquam fuerant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium nec nomen fuerat: apud Patres esse coepit. Tribuni plebis, aediles, quaestores, nulli erant: institutum est, ut fierent. Decemvros legibus scribendis intra decem hos annos et creavimus, et e republica sustulimus. Quis dubitat, quin, in aeternum urbe condita, in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne connubium Patribus cum plebe esset, non decemviri valerunt paucis his annis pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? An esse ulla major aut insignitior contumelia potest, quam partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? Quid est aliud, quam exilium intra eadem moenia, quam relegationem pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus impistamur, cavent; ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique omnium ex Albanis et Sabinis, non genere, nec sanguine, sed per cooperationem Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis confi-

liis non poteratis, nec ducendo ex pede, neque vestras filias sororesque enutrire faciendo e Patribus? Nemo plebejus patriciae virgini vim afferret: patriciorum ista libido est. nemo invitum pacionem nuptialem quenquam facere coëgisset. Verum enim vero lege id prohiberi, et connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. cur enim non conferatis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper fuis, ut, in quam cuique feminae convenisset domum, nuberet; ex qua pactus esse vir domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissimae vincula conjicitis, qua dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebejus? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebejam patricius duxerit, si patriciam plebejus? quid juris tandem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi. nec, quod nos ex connubio vestro petamus, quidquam est, praeterquam ut hominum, ut civium numero simus. nec, vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quidquam est.

V. Denique, utrum tandem populi Romani, an vestrum summum imperium est? Regibus exactis, utrum vobis dominatio, an omnibus aequa libertas parata est? Oportet licere populo Romano, si velis, jubere legem. an, ut quaeque rogatio promulgata erit, vos delectum pro poena decernitis? et, simul ego tribunus vocare tribus in suffragium coepero, tu statim consul sacramento juniores adiges, et in castra educes? examinaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non, quantum istae minae adversus plebis consensum valeant, his jam experti essetis? scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuitis. an ideo non est dimicatum, quod, quae pars firmitior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. animos vestros illi censabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consulas, parata vobis plobes est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis; si, condescere, si iungi miserique vobis privatis ne, crudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores virtis frenis et foribus datur;

darur; si in consortio, si in societate reipublicae esse, si, quod aequae libertatis est, invicem annuis magistratibus parere atque imperis licet. Si haec impediet aliquis, ferre sermionibus, et multiplicata fama bella: nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis; cum quibus nec in republica honorum, nec in privata connubii societas est.

VI. Cum in concionem et consules processissent, et res a perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, *cur plebejum consulem fieri non oporteres?* ut fortasse vere, sic parum utiliter in praesens certamen respondit, *quod nemo plebejus auspicia haberet: ideoque decemviros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maxime indignatione exarsit, quod auspicari, tanquam invisi Diis immortalibus, negarentur posse. nec ante finis contentionum fuit, (cum et tribunum acerrimum auctorem plebes nacta esset, et ipsa cum eo pertinacia certaret) quam victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maxime rati, contentionem de plebejis consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Cum Canulejus victoria de Patribus et plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summa vi pugnant, et, crescente in dies fama belli, delectum impediunt. Consules, cum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant. apparebat, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quinctiorum, Cincinnatique et Capitolini sententiae abhorrebant a caede violandisque, quos, foedere icto cum plebe, sacrosantos accepissent. Per haec consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex Patribus ac plebe creari licerent; de consulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit.

potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, ex templo quicumque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, quam maxime tribunicii, et praeflare homines, et concurrere toto foro candidati coepere: ut patricios desperatio primo, irritata plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, detereret. poliremo coacti tamen a primoribus petiere, non cessasse possessione reipublicae viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios, secundum deposita certamina, incorrupto iudicio esse: tribunos enim omnes patricos creavit populus, contentus eo, quod ratio habita plebsjorum esset. Hanc modestiam aequitatemque et altitudinem animi, ubi nunc in uno inveneris, quae tum populi universi fuit?

VII. * Anno trecentesimo decimo, quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro consulibus magistratum inveniunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Caecilius: quorum in magistratu concordiae domi pacem etiam foris praebuit. Sunt, qui propter adjectum Aequorum Volscorumque bello et Ardeatium defectioni Vejens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatae legis de consulibus creandis ex plebe, et imperio et insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratus ejus jus; quia tertio mense, quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere; quod C. Curtius, qui comitiis eorum praefuerat, parum recte tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut, si dederetur ea, in foedere atque amicitia mansuros, restituito agro, appareret. Ab senatu responsum est, *Judicium populi rescindi ab senatu non posse, praeterquam quod nullo nec exemplo nec jure feret, concordiae etiam ordinum causa. Si Ardeates sua tempora expectare velint, arbitriumque senatui levandae injuriae suae permittant, fore, ut postmodo gaudeant, se irae moderatos; sciantque, Patribus acque curae fuisse, ne qua in-*

U. C. 311 a. C. N. 441. *U. C. 312. a. C. N. 440.

injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset. Ita legati, cum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, cum sine curuli magistratu publica esset, coiere, et interregem creavere. contentio, consulesne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis et plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia et plebs, patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersevit: et principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut indigni praeterirentur. tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quinctius Barbatus interrex consules creavit L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus foedus renovatum est. idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus prisca, neque in libris magistratum inveniuntur. credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, praetermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, et in foedere Ardeatino, et in linteis libris ad Monetae inventa. Et foris, cum tot terrores a finitimis ostentati essent, et domitiam fuit.

VIII. * Hunc annum (seu tribunos modo, seu tribunis suffectos consules quoque habuit) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Gegano Macerino iterum, T. Quinctio Capitolino quintum consulibus. Idem hic annus censurae initium fuit, rei a parva origine ortae: quae deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinaeque Romanae penes eam regimen, senatus, equitumque centuriae, decoris dedecorisque discrimen subditione ejus magistratus, publicorum jus privatorumque locorum, vectigalia populi Romani sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quod in populo, per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, cum tot populorum bella
immi-

imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, *Rem operosam ac minime consularem, suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiaeque et tabularum cura, cui arbitrium formulæ censendi subjiceretur.* Et Patres, quanquam rem parvam, tamen, quo plures patricii magistratus in republica essent, laeti acceperunt: id, quod evenit, futurum credo etiam rati, ut vox opes eorum, qui praeessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent. Et tribuni, (id quod tunc erat) magis necessariam, quam speciosi ministerii procuracionem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode adversarentur, haud sane tetendere. Cum a primoribus civitatis spectus honor esset, Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitabatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum experient, censui egendo populus suffragiis praecepit. Censores ab re appellati sunt.

IX. Dum haec Romae geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate renovatoque foedere recenti, auxilium prope eversae urbi implorantes. frui namque pace, optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina arma non licuit; quorum causa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quae fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames morbiva, quaeque alia in Deum iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebeji generis, maxime forma notam, petiere juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui et ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, praeterquam forma, captus. adjuvabant eum optimatum studia, per quae in domum quoque puellae certamen partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse, quae quam splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat, tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Cum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est, postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. sed vis potentior fuit. namque tutores, inter suas par-

partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta optimatum acies sequitur accensum injuria juvenem. fit proelium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanae plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatum cum ferro ignique excursionses facit. urbem quoque, omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad spem praedae evocata, obsidere parat. nec ulla species cladisque belli abest: velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriae petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum. optimates Romanos ad auxilium urbis obsessae, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volcos excivere. Priores Volsci, duce Aeque Cloelio, Ardeam venere, et moenibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nuntiatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, praecipitique jam die curare corpora milites jubet. quarta deinde vigilia signa profert: coeptumque opus adeo approperatum est, ut, sole orto, Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam a se urbem, viderent. et alia parte consul muro Ardae brachium injunxerat; qua ex oppido sui comneare possent.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non comneatu praeparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluisset militem, postquam septus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, *Si solvendae obsidionis causa venerit Romanus, abducturum se inde Volcos*, ait. Adversus ea consul, *Victis conditiones accipiendas esse, non ferendas*, respondit; neque, *ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volcos esse*. *Dedit imperatorem, arma poni, jubet, facientes victos se esse, et imperio parere. aliter, tam abeuntibus, quam manentibus, se hostem insensum, victoriam potius ex Volcis, quam pacem insidam, Romam relaturum*. Volsci exiguam spem in armis, alia undique abscessa, cum tentassent, praeter cetera

T. Livii Tom. I. ①

tera adversa loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, cum ab omni parte caederentur, ad preces a certamine versi, deditis imperatore traditisque armis, subjugum missi, cum singulis vestimentis ignominiae cladisque pleni dimittuntur. et, cum haud procul urbe Tusculo confedissent, vetere Tusculanorum odio inerme oppressi dederunt poenas, vix nuntiis caedis relictis. Romanus Ardeae turbatas seditione res, principibus ejus motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: dentamque injuriam iudicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicae avaritiae monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem redit, Cloelio duce Volscorum ante curram hostium sub jugum miserat. Aequavit, quod haud facile est, Quinctius consul togatus armati gloriam collegae: quia concordiae pacisque domesticam curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eam et Patres leverum consulem, et plebs satis comem crediderint. Et adversus tribunos auctoritate plura, quam certamine, tenuit. quinque consulatus, eodem tenore gessi, vitaeque omnis, consulariter acta, verendum praene ipsam magis, quam honorem, faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

XI. * Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Aebutium Cornicinem. Fabius et Aebutius consules, quo majori gloriae rerum, domi forisque gestarum, succedere se cernebant, (maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re praecipiti tanta foret cura subventum) eo impensius, ut deleerent prorsus ex animis hominum infamiam iudicii, senatusconsultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo praesidii causa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret iudicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut multo majore parte Rutulorum solo-

* U. C. 314. a. C. N. 438. ** U. C. 315. a. C. N. 437.

colonorum, quam Romanorum, scripta, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus iudicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Cloelius Siculus, M. Aebutius Elva. qui, per minime populare ministerium agro assignando lociis, quam populus Romanus suum iudicasset, cum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quod nihil gratiae cuiusquam dederant; vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, coloni adscripti remanendo in colonia, quam testem integritatis iustitiaeque habebant, vitavere.

XII. Pax domi forisque fuit et hoc et insequente anno, C. Furio Pacilo et M. Papirio Crasso consulibus. Ludi, ab decemviris per secessionem plebis a Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequidquam a Poetelio quaesita. qui, tribunus plebis iterum ea ipsa denunciando factus, neque, ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit: et, cum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creati iussi sunt. Iudibrioque erant minae tribuni, denuntiantis se delectum impediturum; cum, quietis finitimis, neque bello, neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, ** Proculo Gegano Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum absuit bellum externum: quo si aggravatae res essent, vix ope Deorum omnium resisti potuisset. Coepere a fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum et urbis, deserto agrorum cultu. nam utrumque traditur. et Patres plebem desidem, et tribuni plebis nunc fraudem nunc negligentiam consulum accusabant. Postremo perpulere plebeji, haud adversante senatu, ut L. Mucius praefectus annonae crearetur; felicior in eo ma-

gistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad curationem ministerii sui: quanquam postremo annonae quoque levatae haud immeritam et gratiam et gloriam tulit. Qui cum, multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequidquam missis, (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonae fecisset; et revolutus ad dispensationem inopiae, profiteri cogendo frumentum, et vendere, quod usu menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde et objiciendo irae populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis, quam levaret, inopiam; multi ex plebe, spe amissa, potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim praecipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Maelius ex equestri ordine, ut illis temporibus, praedives, rem utilem, pessimo exemplo, pejore consilio, est aggressus. frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitem clientiumque ministeria coempto, (quae, credo, ipsa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque, hoc munere delinitam, quacunque incederet, conspectus elatusque supra modum hominis privati, secum trahere, haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus inflatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora et non concessa tendere. et, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu consiliorum et certamine, quod ingens exsudandum esset, praemium fore. Jam comitia consularia instabant. quae res eum, necdum compositis maturisque satis consiliis, oppressit. * Consul sextum creatus T. Quinctius Capitolinus, minime opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Meneius, cui Lanato erat cognomen. et L. Minucius praefectus annonae, seu reffectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus. nihil enim constat, nisi in libris linteos utroque anno relatum inter magistratus praefecti nomen. Hic Minucius, eandem publice curationem agens,

agens, quam Maelius privatim agendam susceperat, cum in utraque deum genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert, *sola in domum Maelii confertur, cumque conciones domi habere; ac non dubia regni consilia esse. tempus agendas rei nondum stare; cetera jam convenisse; et tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem, et partita duciibus multitudinis ministeria esse. Serius se patre, quam tutum fueris, ne cujus incerti vanique auctor esset, ea deferre.* Quae postquam sunt audita, et undique primores Patrum et prioris anni consules increparent, quod eas largitiones coetusque plebis in privata domo passi essent fieri, et novos consules, quod expectassent, donec a praefecto annonae tanta res ad senatum deferretur, quae consulem non auctorem solum desideraret, sed etiam vindicem; tum T. Quinctius, *consules immerito increpari, ait, qui, constructi legibus de provocazione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virum in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi, haberent. opus esse non foris solum vixi, sed etiam libero exsolutoque legum vinculis. Iraque se dicereorem L. Quinctium dicendum. ibi animum parem tantaeposestati esse.* Approbantibus cunctis, primo Quinctius abnuere: et, *quid sibi vellet, rogare, qui se assate exacta causae dimicationi objicerent.* Dein, cum undique plus in illo senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis esse, quam in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, et consul nihil remitteret; precatus tandem Deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicae esset, dictator a consule dicitur. ipse deinde C. Servilius Ahalam magistrum equitum dicit.

XIV. Postero die, dispositis praesidiis, cum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, et Maeliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cerberent; expertos consiliorum regni, *qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem, aut Quinctium post octogesimo annu rectorem reipublicae quaesisset, rogarent; missus ab*

dictatore Servilius magister equitum ad Maelium. *Vocas te, inquit, dictator. Cum pavidus ille, quid vellet, quaereret; Serviliusque causam dicendam esse proponeret, criminisque, a Minucio delatum ad senatum, diluendum; tunc Maelius recipere se in catervam suorum, et primum circumspectans tergiversari: postremo, eum apparitor iussu magistri equitum duceret, creptus a circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanae implorare; et opprimi se consensu Patrum dicere, quod plebi benigne fecisset; orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Haec eum vociferantem assentus Ahala Servilius obruncat: resperfusque cruore obruncati, stipatus caterva patriciorum juvenum, dictatori renuntiat, vocatum ad eum Maelium, repulsa apparitore concitantem multitudinem, poenam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute, inquit, C. Servili, esto, liberata republica.**

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incerta existimatione facti ad concionem vocari iussit; et, *Maelium jure caesum, pronuntiavit, etiam si regni crimine insons fueris: qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset. Se ad causam cognoscendam confedissee; qua cognita, habiturum fuisse Maelium similem causae fortunam. Vim parantem, ne iudicio se committeres, vi coercitum esse, nec cum eo, tanquam cum cive, agendum fuisse; qui natus in libero populo inter jura legesque, ex qua urbe reges exactas scires, eodemque anno sororis filios regis, es liberae consulis liberatoris patriae, propter partitionem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exsulare iussum; in qua de Sp. Cassio post aliquos annos, propter consilia inita de regno, supplicium sumtum; in qua nuper decemviros bonis, exilio, capite multatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Maelius spem regni conceperis. Ex quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pendere viam; sed tamen Claudios, Cassios, consulibus, decemviribus, suis majorumque honoribus,*
splen-

splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Sp. Maelium, cui tribunatus plebis magis opsandas, quam sperandus fuerit, frumentarium divitem, bitibris farris sperasse libertatem se civium suorum emisse, ciboque objiciendarum, victorem finitimorum omnium populum in servitusem perlici posse: ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab Diis orsi, recepti ad Deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quam pro monstro, habendam. Nec fasces esse sanguine ejus expiatum, nisi secra parietesque, intra quae tantum amentiae conceptum esset, dissiparentur; bonae, contacta pretiis regni mercandi, publicarentur. jubere itaque, quaestores vendere ea bona, atque in publicam redigere.

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressae nefariae spei, dirui extemplo iussit. id Aequinaelium appellatum est. L. Minucius bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Maelianum, assibus in modis aestimatum, plebi divisit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, transisse a Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem motam ex Maeliana caede sedasse, invenio. Ceterum vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos, idque potissimum exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certe tentasse. sed ante omnia refellit fallum imaginis titulum paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Caecilius, Q. Junius, Sext. Titinius, soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; et criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Maelii non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quam consulum, comitia haberentur; haud dubii, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) et plebeji aliqui, profitendo se ultres fore Maelianae caedis, crearentur. Plebs, quamquam agitata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures, quam tres, tribunos consulari potestate creavit.

*U. C. 317. a. C. N. 435. **U. C. 318. a. C. N. 434.

et in iis L. Quinctium Cincinnati filium : ex cujus dictaturae invidia tumultus quaerebatur. Praelatus suffragiis Quinctio Mam. Aemilius, vir summae dignitatis. L. Julium tertium creant.

XVII. *In horum magistratu Fidenae, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium Vejentium regem ao Vejentes defecere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Cloesium Tullum, Sp. Antium, L. Roscium, legatos Romanos, causam novi consilii quaerentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus. in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambigam, ut occidi jussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. Reu incredibilem; interventu Fidenatium, novorum sociorum, consulentium de caede ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lufus animam: nec deinde in horrorem versum faonus. propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris voluisse. Legatorum, qui Fidenis caeli erant, statuae publice in Rostris posita sunt. Cum Vejentibus Fidenatibusque, praeterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summae rerum, quieta plebe tribunisque ejus, nihil controversiae fuit, quin ** consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium, et L. Sergius Fidenas; a bello credo, quod deinde gessit, appellatus. Hic enim primus cis Anienem cum rege Vejentium secundo proelio conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quam laetitia fufis hostibus fuit. et senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem diei Mam. Aemilium jussit. Is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quinctium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum a consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti, et numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos Quinctium Capitolinum et M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit.

Cum

Cum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovere, collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in campos degressi sunt, quam legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro moenibus Fidenarum posita. et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes confedit in utriusque ripis amnis, qua sequi munimento poterat, vallo interposito. postero die in aciem eduxit.

XVIII. Inter hostes variae fuere sententiae. Fallseus, procul ab domo militiam aegre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam: Vejenti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quanquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere: posteroque die, jam militibus castra urbemque se oppugnatos frementibus, ni copia pugnae fiat, utrinque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Vejens, multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggredierentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Vejentos, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Vejentem Capitolinus Quinctius intulit signa. ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium et quies fuit, nec Etruscis, nisi cogentur, pugnam inituris, et dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod simul conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta pedes acies ingenti vi conflixit. Nulla parte legiones Etruscae sustinuerunt impetum Romanorum. eques maxime resistebat; equitumque longe fortissimus ipse rex, ab omni parte effuse sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

XIX. Erat tunc inter equites tribunus militum A Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris. is cum ad impetum Tolumnii, quacunq; se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognosset, *Hiccinne est, inquit, raptor foederis humani, violatorque gentium juris? Jam ego hanc maceratam victimam, (si modo saucii quidquam in terris esse Dii volunt) legatorum manibus dabo.* Calcaribus subditis, infesta cuspage in unum fertur hostem. quem cum ictum equo dejecisset, confestim et ipse hasta innisus se in pedes excepit. Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque saepius cuspage ad terram affixit. tum ex sanguine detracta spolia; caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore caeli regis hostes fundit. Ita equitum quoque fusa acies, quae una secerat anceps certamen. Dictator legionibus fugatis instat, et ad castra compulsos caedit. Fidenatum plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Vejentano ingentem detulit praedam ad urbem. Inter proelium et ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra principali, cum triariis repente invadit. quo pavore injecto, caedes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie, fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longe maximum triumphis spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens, in eum milites carmina incondita, aequantes eum Romulo, canere. Spolia in aede Jovis Feretrii prope Romuli spolia, quae, prima Opima appellata, sola ea tempestate erant, cum solemnibus dedicatione dona fixit, averteratque in se curru dictatoris civium ora, et celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo

U. C. 318. a. C. N. 434. * a. C. 310. a. C. N. 433.

ex publica pecunia, populi jussu in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossam tribunum militum secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. ceterum, praeterquam quod ea rite opima spolia habentur, quae dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur: titulus ipse, spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossam cepisse. Hoc ego cum Augustum Caesarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum aedem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cossa spoliis suorum Caesarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem, qui si ea in re sit error, quod tam veteres annales, quodque magistratuum libri, quos linteos in aede repositos Monetae Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium Cossam consulem habeant, existimatio communis omnibus est, nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri possit, quod imbelles triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo ut quidam annales, velut funesti, nihil praeter nomina consulum suggerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet; eodem anno magistrum equitum: quo in imperio alteram insignem edidit pugnam squestrem. ea libera conjectura est. Sed (ut ego arbitror) vana versare in omnes opiniones licet: cum auctor pugnae, recentibus spoliis in sacra sede positis, Jovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, sese A. Cornelium Cossam consulem scripserit.

XXI. * M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Veientem ac Faliscum ducti: praedae abactae hominum pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta, urbes tamen non oppugnatae, quia pestilentia populum invaluit. Et seditiones domi quassatae sunt, nec motae tamen,

tamen, ab Sp. Maelio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum se aliquid ratus, et Minucio diem dixerat, et rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalae tulerat: falsis criminibus a Minucio circumventum Maelium arguens, Servilio caedem civis indemnati objiciens, quae vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingravescens curae erat, terroresque ac prodigia; maxime quod crebris motibus terrae ruere in agris nuntiabantur tecta. Obsecratio itaque a populo, duumviris praeeuntibus, est facta. *Pestilentior inde annus, C. Julio iterum et L. Virginio consulibus, tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo praedandi causa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde, Vejentium exercitu accito, (nam Falisci perPELLI ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque fociorum precibus, potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa habuere. Trepidatum itaque, non in agris magis, quam in urbe, est. Julius consul in aggere murisque explicat copias, a Virginio senatus in aede Quirini consulitur. Dictatorem dici A. Servilium placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consulere, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Postumum Aebutium Elvam dicit.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse jubet. quibuscunque vires suppetebant ad arma ferenda, praesto fuere: signa aerario prompta feruntur ad dictatorem. Quae cum agerentur, hostes in loca altiora concessere. eo dictator agnine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis, fudit h. truscas legiones. compulit inde in urbem Fidenas, vallisque circumdedit. Sed neque scalis capi poterat urbs alta et munita; neque in oblidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati modo satis, sed copiae quoque,

que, abunde ex ante convecto sufficiebat. Ita, expugnandi pariter cogendique ad deditionem spe amissa, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab averfa parte urbis maxime neglecta, quia suaspe natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit. ipse, diversissimis locis subeundo ad moenia, quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte proelio ab sensu operis hostes avertibat: donec, perfollo a castris monte, erecta in arcem via est; intentisque Etruscis ad vanas a certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius Macerinus censores villam publicam in campo Martius probaverunt: ibique primum census populi est actus.

XXIII. * Eosdem consules insequenti anno relictos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias et Q. Tubero M. Manlium et Q. Sulpicium consules in eum annum edunt. ceterum in tam discrepante editione et Tubero et Macer libros linteos auctores profitentur: neuter, tribunos militum eo anno fuisse, traditum a scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio libros haud dubie sequi linteos placet: et Tubero incertus veri est. sed inter cetera, vestigata incomperta, hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Vejentibus solum exterritis metu similis excidii, sed etiam Faliscis memoria initi primo cum iis belli; quanquam rebellantibus non affuerant. Igitur cum duae civitates, legatis circa duodecim populos missis, impetrassent, ut ad Voltunnæ fanum indiceretur omni Etruriae concilium: velut magno inde tumultu imminente, senatus Mam. Aemilium dictatorem iterum dici iussit. ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellumque tanto majore, quam proximo, conatu apparatus est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea res aliquanto expectatione omnium tranquillior fuit. Itaque cum renuntiatum a mercatoribus

ribus esset, negata Vejentibus auxilia, jussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec aduersarum rerum quaerere socios, cum quibus spem integram communicati non sint: tum dictator, ne nequidquam creatus esset, in materia quaerendae bello gloriae adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturae, cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate, offensus. Concione itaque advocata, *republicam foris gerendam*, ait, *rutaeque omnia praestanda, Deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, liberari populi Romani consulurum. maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; et temporis modus imponeretur, quibus iuris imponi non posset. Alios magistratus annuos esse, quinquennale censuram: grave esse, iisdem per eos annos magna parte vitae obnoxios vivere. se legem lacurum, ne plus, quam annua ac semestris, censura esset.* Consensu ingenti populi legem postero die pertulit, et, *ut re ipsa*, inquit, *scias, Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdo.* Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, sine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores, aegre passi, Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisset, tribu moxerunt, octuplicatoque censu aerarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potius ignominiae influentem, quam ignominiam; primores Patrum, quanquam deminutum censurae jus noluisent, exemplo acerbitatis censoriae offensos: quippe cum se quisque diutius ac saepius subiectum censoribus fore cerneret, quam censuram gesturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate, praeterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

XXL. Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, cum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriae praemium; quod

* U. C. 322. a. C. N. 430. ** U. C. 323. a. C. N. 429.

quod petebatur, ut plebejus crearetur, nullum fuit. omnes patricii creati sunt, * M. Fabius Vibulanus, M. Fostius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium praebuit. aedes Apollini pro valetudine populi vota est. multa duumviri ex libris, placandae Deum irae, avertendaeque a populo pestis causa, fecere: magna tamen clades in urbe agrisque, promiscue hominum pecorumque pernicie, accepta. famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam, Pomptinumque agrum, et Cumas, postremo in Siciliam quoque fruventi causa misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, ** L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque a penuria frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Aequorumque conciliis, et in Etruria ad fanum Voltumnae, agitata. Ibi prolatae in annum res: decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret: nequidquam Vajente populo querente, eandem, quia Fidenas deleta sint, imminere Vejis fortunam. Interim Romae principes plebis, jam diu nequidquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, coetus indicere in domos tribunorum plebei. ibi secreta consilia agitare: queri, *se a plebe adeo spreto, ut, cum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebejo ad eum honorem aditus fuerit. multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeji magistratus paterent; aut patricios habendos fuisse tribunos plebei, adeo se suis etiam sordere; nec a plebe minus, quam a Patribus contemni.* Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: *Eorum ambitione aribusque fieri, ut obsequium plebi sit ad honores iter. si plebi respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, et parvo auxilio imperium quoque adscituram.* Placet, tollendae ambitionis causa tribunos legem promulgare, ne cui album in vestimentum addere petitionis liceret causa. Parva nunc res, et vix serio agenda videri possit, quae tunc ingenti certamine Patres ac plebem ad-

con-

*U. C. 317. & C. N. 13.

et in eis L. Quinctium Cretensem invidiam tenuissimum quod
Quinctio Mam. Aemilium
Ilium tertium creant.

XVII. *In horum
Romana, ad Lartem T
Veientes descere. At
C. Fulcinium, Cloelium
Icium, legatos Romanos
tes, iussa Tolumnii in
git facinus. In refferat
bigam, ut occidi iussa
ceptam, causam moer
lem; interventu Fiden
sulentium de caede rap
ab intentione iusur an
versam facinus, propi
populum, ne respicere
consentia tanti sceler
denis caeli erant, ratio
Cam Veientibus Fiden
populis, ab causa etio
atrox dinicatio infrua
rum, quieta plebe iruo
sunt, quin **confilior
nus tertium, et L. Sapi
deinde gessit, appellato
cum rege Veientium in
croentam victoriam re
amillis dolor, quam la
tus, ut in trepidis velo
lium iussit. Is magis
anni, quo simul tribu
rant, L. Quinctium Cre
venem, dixit. Ad des
tutiones veteres belli p
rum proxima pugna es
tolinum et M. Fabium

U. C. 318. a. C. N. 434. * a. C. 310. a. C. N. 433.

ex publica pecunia, populi jussu in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossium tribunum militum secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. ceterum, praeterquam quod ea rite opima spolia habentur, quae duci detrahit; nec ducem novimus, nisi cujus suspicio bellum geritur: titulus ipse, spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossium cepisse. Hoc ego cum Augustum Caesarem, templorum omnium conditorem aut resitutum, ingressum aedem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cossio spoliorum suorum Caesarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem, qui si ea in re sit error, quod tam veteres annales, quodque magistratum libri, quos linteos in aede repositos Monetae Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium Cossium consulem habeant, existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri possit, quod imbelles triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo ut quidam annales, velut funesti, nihil praeter nomina consulium suggerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet; eodem anno magistrum equitum: quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. ea libera conjectura est. Sed (ut ego arbitror) vana versare in omnes opiniones licet: cum auctor pugnae, recentibus spoliis in sacra sede positus, Jovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque memens, haud spernendos falsi tituli testes, sese A. Cornelium Cossium consulem scripserit.

* M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Cra-
 exercitus in agrum Vejentem ac Faliscum
 tactae hominum pecorumque: hostis in-
 ventus, neque pugnandi copia facta,
 cognatae, quia pestilentia populum
 domi quaesitae sunt, nec motae
 tamen,

dat. Q. Sulpicium legatum praeficit castris: M. Fabio legato assignat equites, nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quae vel alius imperator prudens et impiger in talis praeciperet ageretque, praecipit ordine atque agit. illud eximium consilii animique specimen, et neutiquam vulgatae laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui, postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibusque, est adortus, prius pene cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent. inde, fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra: nuntiarique passim jubet.

XXVIII. Et jam lucebat, omniaque sub oculis erant: et Fabius cum equitatu impetum dederat, et consul eruptionem e castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem, parte altera subsidia et secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitumque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes poenas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis, quam genere, jam orbem volventes suos increpans clara voce, *Hic praebituri, inquit, vos velis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis, in otio sumultraasi, in bello segnes? Quid hic stantibus spei est? an Deum aliquem protecurum vos, rapturumque hinc putatis? Ferro via facienda est. Hac, qua me praegressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, isecum. Non murus, nec vallum, sed armati armatis obstant. virtute pares, necessitate, quae ultimum ac maximum velum est, superiores estis.* Haec locutum exsequentemque dicta redintegrato clamore secuti, dant impressionem, qua Postumius Albus cohortes objecerat, et moverunt victorem, donec dictator, pedem jam referentibus suis, advenit. eoque omne proelium versum est.

Uni viro Messio fortuna hostium inicitur, multa utrinque vulnera, multa passim caedes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius, ictus saxo, perfracto capite, acie excessit. non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo semur, non brachium abscisum consulem ex tam ancipiti proelio submovit.

XXIX. Messium impetus per stratos caede hostes cum globo fortissimorum juvenum extulit ad castra Volscorum, quae nondum capta erant. eodem omnis acies inclinatur. Consul, effusus usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur: eodem et dictator alia parte copias admovet. non segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator, proruto vallo, jam in castra proelium intulerat. Tum abjici passim arma, ac dedi hostes coepti. castrisque et his captis, hostes praeter senatores omnes venduntati sunt. Praedae pars cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita; partem sub hasta dictator vendidit; praepositoque consule castris, ipse, triumphans in vectus urbem, dictatura se abdicavit. Egregiae dictaturae, tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod, occasione bene pugnandi captus, injuste decesserit praesidio, victorem securi percussum tradunt. Nec libet credere; et licet, in variis opinionibus, et argumentis est, quod *imperia Manliana*, non *Postumiana*, appellata sint: cum, qui prior auctor tam saevi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. *Imperioso* quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Julius consul aedem Apollinis, absente collega, sine sorte dedicavit: aegre id passus Quincius, cum, dimisso exercitu, in urbem redisset, nequidquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod Carthaginenses, tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

* U. C. 325. a. C. N. 427. ** U. C. 326. a. C. N. 426.
 † U. C. 327. a. C. N. 425. †† U. C. 328. a. C. N. 424.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur; nec obtineri potuit. * Consules sunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Aequorum legati foedus ab senatu cum petissent et pro foedere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volschorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores in iurgia et seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. ** Legem de multarum aestimatione per gratam populo, cum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi praeoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. † Saguti eos consules A. Cornelius Cassus, T. Quinctius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatum juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio, et Q. Servilio, et Mam. Aemilio permessa. Quidam Ostiam relegati, quod, carper eos dies a Fidenis abfuissent, parum constabat. colenerum additus numerus, sgerque iis bello intestatorum assignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec coelestes modo defuerunt aquae, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia abluuta. vulgatique contactu in homines morbi, et primo in agrestes ingruerant servitiaque. urbs deinde impletur. Nec corpora modo affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, et pleraque externa, invalit; novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quaestui sunt capti superstitione animi; donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, carnentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deum exposcendae. Datum inde negotium aedilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more, quam patrio, colerentur. †† Irae adversus Veientes in insequentem annum;

C. Ser.

* U. C. 329. a. C. N. 423.

C. Servilium Aham, L. Papirium Mugillanum consules, dilatae sunt. Tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obsti- tit. faciales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Vejentibus puper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerit: induoiseque inde, non pax ifacta: quarum et dies exierat, et ante diem rebellaverant. Missi tamen faciales: nec eorum, cum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum populi jussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultam. Pervicere tribuni, denuntiando impedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferrent. omnes centuriae jussere. In eo quoque plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in proximum annum crearentur.

XXXI. * Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, T. Quinctius Pennus ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus. ex iis Cossus praefuit urbi. tres, delectu habito, profecti sunt Vejos, documentoque fuere, quam plurimum imperium bello inutile esset. Tendendo ad sua quisque consilia, cum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque aciem, signum illis dari receptui, aliis cani jubentibus, invasere opportune Vejentes: castra propinqua turbatos ac terga dantes accipere. plus ita ignominiae, quam cladis, est acceptum. Moeστα civitas fuit, vinci inueta: odisse tribunos, poscere dictatorem, in eo verti spes civitatis. et cum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem extemere. A. Cornelius dictatorem Mam. Aemilium dixit: et ipse ab eo magister equitum est dictus. adeo, si nul fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil censoria animadversio effecit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur. Vejentes, re secunda elati, missis circum Etruriae populos legatis, jactando tres duces Romanos al se uno proelio fusos, cum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios

undique ad spem praedae adsciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit; et, tanquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum caede imbutis armis, Vejentibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Vejos an Fidenas sedem belli caperent. Fidenae viae opportuniore. itaque, trajecto Tiberi, Vejentes Fidenas transtulerunt bellum. Romae terror ingens erat. acito exercitu ab Vejis, eoque ipso ab re male gesta percusso, castra locantur ante portam Callianam, et iam muris armati dispositi, et institutum in foro, tabernaeque clausae: suntque omnia castris, quam urbi, similiora.

XXXII. Tum trepidam civitatem, praekonibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam inrepsit, *Quod animos ex tam levibus fortunae momentis suspensos gererent, ut, parva jactura accepta, quae ipsa non virtute hostium, nec ignavia Romani exercitus, sed discordia imperatorum, accepta sit, Vejentem hostem sexies victum, pertimescant, Fidenasque prope saepius captas quam oppugnatas. Eisdem et Romanos et hostes esse, qui per tot saecula fuerint: eosdem animos, eandem corporis vires, eadem arma gerere: se quoque eundem dictatorem Mam. Aemilium esse, qui ante Vejentium Fidenatiumque, adjunctis Faliscis, ad Nomentum exercitus fuderat; et magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larre Tolumnio rege Vejusium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Ferestrii templo intulerit. Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse; cum hostibus scelus legatarum castrorum genitum interfectorum, caedem in pace Fidenatium colonorum, indicias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diurnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore; et populum Romanum intellecturum, quanto melius de republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, quam eos, qui, ob creprum cenjuram regnum, labem secundae dignitatis suae imposuerint.* Votis deinde nuucupatis profectus, mille et quin-

gen-

gentos passus citra Fidenas castra locat: dextra montibus, laeva Tiburi amne septus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, cum Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione, quam pugna, in aciem processissent, cunctatus parumper, dura speculatores referrent, Quinctium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum praecipit, ne injussa pugnam incipiat: se, quo opus sit, equestri auxilio signum daturum, tum ut memor regiae pugnae, memor opimi domi, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret. Legiones impetu ingenti configunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, praedonem Vejentem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda caede, resperfos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imballes hostes compellens, factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem; cum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, insaudita ante id tempus inviditataque, ignibus armata itgens multitudo, facibusque ardentibus tota collacens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit: formaeque insolitae pugnae Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex montibus Quinctio accito, proelium cians, ipse in sinistras eorum, quod, incendio similis quata proelio, territorum cesserat flammis, accurrit: oltraque voco, *Fumone victi, inquit, velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis, pugnandum est, ereptas utro inferetis? Agite, nominis Romani ac virtutis patrum vestraeque memores, vertite incendium haec in hostium urbem; et suis flammis delate Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum haec vos vestrorum colonorumque sanguis, vestratique fines movent.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissas excipiuntur, partim vi eripiuntur. utra-

que acies armatur igni. Magister equitum et ipse novat pugnam equestrem. frenos ut detrahant equis, imperat: et ipse princeps, calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: et alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus, mixtusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea, quae militem terruerat, species nihil terruit equos. ruinae igitur similem stragem eques, quascunque pervaserat, dedit. Clamor deinde accedit novus: qui cum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat, *Quinctium legatum et suos ab tergo hostem adorsos*: ipse, redintegrato clamore, infert acius signa. Cum duae acies, duo diversa proelia, circumventos Etruscos et a fronte et, ab tergo urgerent; neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugae esset; et equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Vejentium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam caedem: obtruncantur in ripis: alios, in aquam compullos, gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo et vulnera et pavor degravant; pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem. eadem et Romanos sequentes impetus rapit: Quinctium maxime, et cum eo degressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militum, quia ultimo proelio advenerat.

XXXIV. Hi, postquam mixti hostibus portam intravere, in muros evadunt; suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim et ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad praedam, Ipse injecta majoris in urbe praedae, ad portam ducit; receptusque intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor caedes in urbe, quam in proelio, fuit; donec, abjectis armis, nihil praeter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captivis ab equite ad centionem sorte ductis, et, quorum eximia virtus fuerat
binis,

binis, aliis sub corona venundatis, exercitum victorem opulentumque praeda triumphans dictator Romam reduxit: jussuque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. Classi quoque ad Fidenas pugnatum cum Vejentibus, quidam annales retulere: rem aequae difficilem atque incredibilem; nec nunc lato satis ad hoc aetate; et tum aliquanto, ut a veteribus accepimus, arctiore: nisi in trajectu forte fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriae vanum titulum appetivere.

XXXV. * Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quinctium Cincinnatum, L. Furium Medollinum, L. Horatium Barbatum. Vejentibus annorum viginti induciae datae, et Aequis triennii, eum plurimum annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. ** Annum insequentem, neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludii bello voti celebrem, et tribunorum militum apparatu, et finitimorum concursu, fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Julius Julius: spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones seditionisae tribunorum plebi fuerunt, objurgantium multitudinem, quod, admiratione eorum, quos odisses, stupens, in aeterna se ipsa teneret servitio: et non modo ad spem consulatus in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quae communia essent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna praemia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat caecus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeas, Patres, adversus quos tenderet, bello inexpiabili se

persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore, neque sperandum, neque postulandum esse. Magnos animos magnis honoribus fieri. neminem se plebejum contenturum, ubi contemni desissent. Experendam rem derique in uno aut altero esse, siue aliquis plebejus ferendo magno honori; an portento simile miraculoque sit, forem ac strenuum virum aliquem existere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate et ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiaeque spectatos: primis annis sugillatos, repulso, risui paribus fuisse: desisse postrema praebere ad contumeliam os. Nec se videre, cur non lex quoque abrogeretur, qua id liceat, quod nunquam futurum sit. minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum praetercantur.

XXXVI. Hujus generis orationes, eum assensu auditaе, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitemem. Agri publici dividendi coloniarum quo de ducendarum ostentatae spes; et vectigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi aeri. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, cum Patres clandestina denuntiatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebi: ut, quoniam Volcos in Hernicorum agros praedatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficisceretur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemviri, praefectum urbis relinquerent, impigrum juvenem, et jam inde ab incunabulis in utrum odio tribunorum plebisque. tribunis plebi nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio, transacta re, quod contenderent, fuit.

XXXVII. *Creati consules sunt C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna, traditur eo anno facta: Vulturum, Etruscorum urbem, quae nunc Capua est, ab Samnitibus

bus, captam; Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) a campestri agro appellatam. Cepero autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna caede adorti. His rebus actis, consules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occipere. Jam non solum, qui ad id missi erant, retulerant, imminere Volscom bellum; sed legati quoque ab Latinis et Hernicis nuntiabant, *Non ante unquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo, intentiores fuisse. valgo fremere, aus in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse.* Haud vana attulere: sed nec perinde Patres moti sunt; et C. Sempronius, cui ea provincia sorte evenit, tanquam constantissima re, fortuna fretus, quod victoris populi adversus victos dux esset, omnia temere ac negligenter egit: adeo ut disciplinae Romanae plus in Volsco exercitu, quam in Romano, esset. Ergo fortuna, ut saepe alias, virtutem est secuta. Primo proelio, quod ab Sempronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, concursum est. clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset. exercitior crebriorque ab hoste sublatu; ab Romanis dissonus, impar, segnitus saepe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeae, et incerti trepidant, applicantque se turbae. Signa nunc resistencia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus, quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus caedis hostium videre, quam fugae.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur, nequidquam Sempronio consule objurgante atque hortante, nihil nec imperium, nec majestas valebat: dataque mox
targa

tergâ hostibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente jam re, praesenti animo subvenisset. qui cum magna voce exclamasset, *ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis desilirent; omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium motis, Nisi haec, inquit, armata cohors sistat impetum hostium, acrum de imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam. estendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Cum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens. quacunque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt objectis parmis, ubi fuorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quae eos impetus tulit: nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et cum jam parte nulla sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut parmatis, novae cohorti hostium, locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites: nec perrumpere eadem, qua transierant, posse: ibi maxime confertis hostibus, qua viam fecerant: et consul legionesque Romanae, cum, quod regumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum. Diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, altera fronte instare Tempanio atque equitibus. qui cum saepe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnae finis ante noctem fuit. consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quidquam superfuit lucis, hostem tenuit. nox incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut, relictis faucibus et magna parte impediendorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumfessus ultra mediam noctem est. quo cum circumfessibus nuntiatum esset, castra deferta esse, victos rati suos, et ipsi, qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius

nus metu insidiarum suos ad lucem tenuit. digressus deinde ipse cum paucis speculatum, cum ab faucibus hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, laetus ab tumultu suos devocat, et in castra Romana penetrat. ubi cum vasta desertaque omnia, atque eandem, quam apud hostes, foeditatem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat faucibus ductis secum, ignarus quam regionem consul perisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

XL. Jam eo fama pugnae adversae castrorumque desertorum perlata erat: et ante omnia deplorati erant equites, non privato magis, quam publico, luctu: Fabiusque consul, terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat: cum equites, procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu laetitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium, salvos victoresque rediisse equites: et ex moestis paulo ante dombibus, quae conclamaverant suos, procurreretur in vias; pavidaeque matres ac conjugae, oblitae prae gaudio decoris, pavidaeque matres ac conjugae, oblitae prae gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in suos quaeque, simul corpore atque animo vix prae gaudio compotes, effusae. Tribunis plebi, qui M. Postumio et T. Quinctio diem dixerant, quod ad Vejos eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est, per recens quodiam Sempronii consulis renovandae in eos invidiae. Itaque, advocata concione, cum proditam Vejis republicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad caedem fortissimos equites, deserta foede castra, vociferati essent; C. Julius, unus ex tribunis, Tempanium equitem vocari iussit: coramque eis, *Sexte Tempani, inquit, quaero de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis functum officio? et, tunc ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subvenerit, aut miserit praesidium? postero denique die equid praesidii us-*
quans

quam habueris? an tu cohorsque in castra vestra virtute per-
ruperis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum
inveneris? an deserta castra, relictos saucios milites? Haec
pro virtute tua fideque, qua una hoc bello respublica stetit,
dicenda sibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi
legiones nostrae sint? desertus sis, an deserueris consulem
exercitumque? vicci denique sumus, an vicerimus?

XLI. Adversus haec Tempanii oratio incompta
fuisse dicitur; ceterum militariter gravis, non suis vana
laudibus, non crimine alieno laeta: *Quanta prudentia
rei bellicae in C. Sempronio esset, non militis de imperatore
existimationem esse, sed populi Romani fuisse, cum eum com-
militis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria confi-
lia, neu consulares artes exquirent, quae pensanda quo-
que magnis animis atque ingenis essent; sed, quod viderit,
referre posse. Vidisse autem se prius, quam ab acie inter-
cluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortan-
tem, inter signa Romana relaque hostium versantem: postea
se, ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen et cla-
more sensisse, usque ad noctem extracrum certamen: nec ad
tumulum, quem ipse tenuerat, praec multitudine hostium
credere perumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire;
arbitrari, velut ipse in re trepida loci praesidio se suosque
sit tutatus, sic consulem servandi exercitus causa loca ratio-
ra castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere,
quam populi Romani. Fortunam noctemque omnia erroris
muri implese. precantemque deinde, ne se fastum la-
bore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude, non
virtutis magis, quam moderationis, dimissum. Cum
haec agerentur, jam consul via Lavicana ad fanum Quie-
tis erat. eo missa plaustra jumentaue alia ab urbe exer-
citurum, affectum proelio ac via nocturna, excepero. Pau-
lo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis
enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis lau-
dibus ferens. Moestae civitati ab re male gesta et iratae
ducibus M. Postumius reus objectus, qui tribunus mili-
tium pro consule ad Vejos fuerat, decem millibus aeris
gravis damnatur. T. Quinctium collegam ejus, quia et
in*

in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Aemilii, res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in praedamnatam collegam transferentem, omnes tribus absolverunt profuisse ei Cincinnati patris memoria dictatori venerabilis viri, et exactae jam aetatis Capitolinus Quinctius, suppliciter oraus, ne se, brevi reliquo vitae spatio, tam triste nuntium ferre ad Cincinatam paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebi absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex. Antistium, et Sp. Iulium, fecit; quos et pro centurionibus sibi praefecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, cum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari iussit. * creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugilianus. Principio statim anni L. Hortensius tribunos plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem cum quatuor collegae, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil praeter fortunam reprehendi posset, vexaret: aegre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiae suae; nec precibus tribunorum, quae in speciem modo jactentur, sed auxilio confidere reman. itaque motu ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi subnatus et fidens innocentiae animus esset, quaerebat. sub tribunicia umbra consularem virum deluisset. modo ad collegas, Vos autem; si rem perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, et eversuri tribuniciam potestatem? Cum illi, et de Sempronio et de omnibus summam populi Romani potestatem esse, dicerent, nec se iudicium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si preces suae pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent. se vestem cum eo mutaturos: tum Hortensius, Non videbit, inquit, plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus. Nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium, pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Aequis indulsit, qui*

qui ambiguan victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant.

XLIII. * Proximo anno Numerio Fabio Vibulano, T. Quinctio, Capitolini filio, Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui forte ea provincia evenerat; nihil dignum memoratu actum. cum trepidam tantum ostendissent aciem Aequi, turpi fuga funduntur, haud magno consulibus decore. itaque triumphus negatur. Ceterum ob Semproniae eladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quam timuerant, dimicatione erat perfectum; sic in urbe ex tranquillo nec opinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est, coepta ab duplicando quaestorum numero. quam rem, (ut, praeter duos urbanos quaestores, duo consulibus ad ministeria belli praesto essent) a consulibus relatam, cum et Patres summa ope approbassent, consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quaestorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam actionem primo et consules et Patres summa ope annisi sunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adaeque in quaestoribus liberum esset arbitrium populi, cum parum proficerent, totam rem de augendo quaestorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliaeque subinde, inter quas et agrariae legis, seditiosae actiones existunt: propter quos motus cum senatus consules, quam tribunos, creari mallet, neque posset per intercessionem tribunicias senatusconsultum fieri; respublica a consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricos tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Cum pars maior insequentis anni per novos tribunos plebi et aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohibentibus tribunis patricos coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; postremo L. Papirius Mugillanus, proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebi; *desertam omissamque ab hominibus respublicam, Deorum providentiae curaque exceptam*

ptam, memorabat Vejentibus induciis et cunctatione Aequorum stare. Unde si quid increperet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam opprimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse? an bello incestino bellum externum propulsaturos? Quae si in unum conveniant, vis Deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse: quin illi, remittendo de summa quisque juris, mediis copulans concordiam: Patres, paciendo tribunos militum pro consulibus fieri; tribuni plebis, non intercedendo, quo minus quatuor quaestores promiscue de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.

XLIV. *Tribunicia primum comitia sunt habita: creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quaestorum habente, petentibusque inter aliquot plebejos filio Antistii tribuni plebis et fratre alterius tribuni plebis Sae. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate praeferrent. Fuere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque, repulsa suorum aedentis, *Quidnam id rei esset? noq̄ suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique usurpandi libidine, cum liceat, quod ante non licuerit, si non tribunum militarem, ne quaestorem quidem quenquam ex plebe sacrum. non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctae, ad auxilium libertatis creatae. Fraudem profecto in re esse, et A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quam fidei. Ejus injuria queri suos honore dejectos. Itaque cum in ipsum, et innocentia tutum et magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non posset; flexere iras in C. Sempronium, patrelem Atratini: eique ob ignominiam Volsci belli, adjutore collega M. Canulejo, diem dixere. Subinde ab iisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est, (cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat) ratis, id quod erat, aut deposita causa levio rem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub judi-*

*U. C. 336. a. C. N. 416. **U. C. 337. a. C. N. 415.

cii tempus plebem offensurum. Adversae invidiae ob-
 jecti maluit, et suae nocere causae, quam publicae de-
 esse; stetitque in eadem sententia, *Ne qua largisio, ces-
 sura in trium gratiam tribunorum, fieret. nec tum agram
 plebi, sed sibi invidiam, quaeri. Se quoque subiturum eam
 tempestatem forti animo. nec senasui tanti se civem, aut
 quenquam alium debere esse, ut in parcendo uni malum pu-
 blicum fiat.* Nihilo demissiore animo, tum dies venit,
 causa ipse pro se dicta, nequidquam omnia expertis Pa-
 tribus, ut mitigarent plebem, quindecim millibus aeris
 damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de
 incestu causam dixit, crimine innoxia; ob suspicionem
 propter cultum amoeniorum ingeniumque liberius, quam
 virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam,
 deinde absolutam, pro collegii sententia pontifex maxi-
 mus abstinere jocis, colique sancte potius, quam scite,
 iussit. Eodem anno a Campanis Cumae, quam Graeci
 tum urbem tenebant, capiuntur. *Insequens annus tri-
 bunos militum consulari potestate habuit, Agrippam
 Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp.
 Nautium, C. Servilium.

XLV. Annus, felicitate populi Romani, periculo
 potius ingenti, quam clade, insignis. Servitia, urbem
 ut incenderent distantibus locis, conjurarunt; populo-
 que ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem
 Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda con-
 silia Jupiter: indicioque duorum comprehensi fontes
 poenas dederunt. indicibus dena millia gravis aeris, quae
 tum divitiae habebantur, ex aulario numerata, et liber-
 tas praemium fuit. Bellum inde ab Aequis reparari coe-
 ptum: et, novos holtes Lavicanos consilia cum veteribus
 jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. A
 Aequorum jam velut anniversariis armis assuerat civitas.
 Lavicos legati missi cum responsa inde retulissent du-
 bia, quibus, necdum bellum parari, neo diuturnam
 pacem fore, appareret: Tusculanis negotium datum,
adverserent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur.
 **Ad insequentis anni tribunos militum consulari pote-
 state,

U. C. 337. a. C. N. 415.

state, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium, Prisci filium, quo dictatore Fidenae captæ fuerant. Nuntiabant legati, Lavicanos arma cepisse, et cum Aequorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictam: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romae curaret, certamen subito inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potiorum ferre, curam urbis, ut ingratis ignobilemque, adspernari. Cum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla, inquit, nec reipublicae est verecundia, parva majestas altercationem istam dirimet. filius meus extra sortem urbi praeris. Bellum usinam, qui appetunt, consideratius concordiusque, quam cupiunt, gerant.*

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit. decem tribus sorte ductae sunt; ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Coepta inter eos in urbe certamina cupiditate eadem imperii multo impensius in castris accendi: nihil sentire idem: pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere invicem, et contemni: donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quae cum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, aetate et usu doctus, precatus ab Diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reipublicae esset, quam ad Vejos fuisset: et, velut haud dubia clade imminente, instituisse filio, ut milites scriberet, et arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, cum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Aequorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina majore quam fuga oppressi obruncati: castraque, eo die aegre retenta, postero die, circumfusus jam magna ex

parte hostibus, per averfam portam fuga turpi deseruntur. duces legatique, et quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculam petiire. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quam accepta erat, cladis nuntii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat; et quod subsidia, quae respicerent in re trepida, praeparata erant ab tribuno militum; jussuque ejusdem, per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores prope missi nuntiavere, Tusculi duces exercitumque esse, hostem castra loco non movisse. et, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus, vir, ejus providentiam in republica cum multis aliis tempestatibus ante experta, civitas erat, tum eventu ejus belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alii Aham Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Aequos, quae in Romanis ducibus fuerat. itaque primo statim proelio cum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri prope jussit, ligniferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantis ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Aequi non tulerint: victique acie cum fuga effusa petissent castra, brevior tempore et certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quam proelium fuerat. Captis direptisque castris, cum praedam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renuntiasent, omnes Lavicanos victos, magnam partem Aequorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque, corona circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo, quam creatus erat, magistratu se abdicavit; et opportune senatus, priusquam

* U. C. 338. a. C. N. 414. ** U. C. 339. a. C. N. 413.

ab tribunis plebi agrariae seditiones, mentione illata de agro Lavicano dividendo, fierent, censuit frequens, coloniam Lavicos deducendam. coloni ab urbe mille et quingenti missi bina jugera acceperunt. * Captis Laviciis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, et L. Servilio Structo, et P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, et Sp. Rutilio Crasso, et ** insequente anno A. Seppronio Atracino tertium, et duobus iterum M. Papirio Mugillano, et Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillae externae res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Spurii Maecilius quartum et Metilius tertium tribuni plebis, ambo absentes creati. et cum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus vitum divideretur, magnaque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunae; (nec enim ferre quidquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset assignatumve publicae esset, praeterquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum, nunc in senatu, nunc in conciliis privatis principum cogendis, viam consilii inveniebant; cum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio, dicitur dixisse, *Vetus se ac familiare consilium domo offerre. proavum enim suum Ap. Claudium ostendisse Patribus viam novam dissolvendae tribunitiae potestatis per collegarum intercessionem. Facile homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potius, quam majestatis, memor adhibeatur oratio. Pro fortuna illis animos esse. ubi videant, collegas principes agenda rei gratiam omnem ad plebem praecoccupasse, nec locum in ea relictum sibi; haud gravate acclinasuros se ad causam senatus, per quam universo ordini cum prioribus se Patrum conciliens. Approbantibus cunctis, et ante omnes Q. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum, ad intercessionem perlicerent. Misso senatu,*

prestantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, se ad intercessionem comparavere. Posteroque die cum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Maecilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eae orationes a primoribus Patrum habitae sunt, ut pro se quisque jam nec consilium sibi suppeteret diceret, nec se ullam operam cernere aliam usquam, praeterquam in tribunicio auxilio. in ejus potestatis fidem circumventam rempublicam, tanquam privatum inopem, confugere. Praeclarum ipsas potestatique esse, non ad vexandum senatum discordianque ordinem movendam plus in tribunatu virium esse, quam ad resistendum improbis collegis. Fremitus deinde universi senatus ortus, cum ex omnibus partibus curiae tribuni appellarentur: tum, silentio facto, ii, qui praeparati erant gratia principum, quam rogationem a collegis promulgatam senatus censerat dissolvendae reipublicae esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratiae intercessoribus ab senatu actae. Latore rogationis, concione advocata, proditores plebis commodorum ac servos consularium appellantes, aliaeque truci oratione in collegas inveci, actionem deposuere.

XLIX. * Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. Quinctius Cincinnatus, Numerius Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt; ni Vejens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis, super ripas effusus, maxime ruinis villarum vastavit. Simul Aequos triennio ante accepta clades prohibuit Bolanis, suae gentis populo, praesidium ferre. Excursionem inde in confinem agrum Lavicanum factae erant, novisque colonis bellum illatum, quam noxam cum se consensu omnium Aequorum defensuros sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem levamque unam pugnam et oppidum et fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, qua Bolas quoque, sicut Lavicos, coloni

mit-

mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nulum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus, passuros se perferri ostenderunt; discussum est. Bolis* insequente anno receptis, Aequi, coloniaque eo deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romae consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. Huic bellum adversus Aequos permissum est, pravae mentis homini; quam tamen victoria magis, quam bellum, ostendit. Nam, exercitu impigre scripto ductoque ad Bolas, cum levibus proeliis Aequorum animos fregisset, postremo in oppidum irrupit. deinde ab hostibus in cives certamen vertit: et, cum inter oppugnationem praedam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit. Eam, magis adducor, ut credam irae causam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta coloniaque nova minus praedicatione tribuni praedae fuerit. Auxit eam iram, postquam, ab collegis arcessitus, propter seditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox ejus in concione stolida ac prope vecors: qua Sextio tribuno plebis, legem agrariam ferenti, simul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti, dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Bolanum esse; *Malum quidem militibus meis, inquit, nisi quieverint.* quod auditum non concionem magis, quam mox Patres, offendit, et tribunus plebis, vir acer, nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium inmodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quae invidiae, non ipsi tantum, sed causae atque universo ordini, essent, neminem ex collegio tribunorum militum saepius, quam Postumium, in discepcionem trahebat. Tum vero secundum tam saevum atque inhumanum dictum, *Audistis, inquit, Quirites, sicut servis malum minantem militibus? tamen haec bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos, urbe agrisque donatos, in colonias mittens; qui sedem senectutis vestrae prospiciunt; qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde pirari, cur pauci jam vestram suscipiant causam, quid*

*ut a vobis sperem? an honores, quos adversariis vestris potius, quam populi Romani propugnatoribus, datis? Inge-
muistis modo, voce hujus audita. quid id refert? Jam, si
suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui
agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, praeferebis.*

L. Perlata haec vox Postumii ad milites multo in castris majorem indignationem movit. *Praedaene interceptorem fraudatoremque etiam malum minari milibus?* Itaque cum fremitus aperte esset, et quaestor P. Sestius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat; misso ad vociferantem quendam militem lictore, cum inde clamor et jurgium oriretur, saxo ictus turba excedit; insuper increpante, qui vulneraverat, *habere quaestorem, quod imperator esset milibus minatus.* Ad hunc tumultum accitus Postumius asperiora omnia fecit acerbis quaestionibus, crudelibus suppliciis. postremo cum modum irae nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes poenam vecors de tribunali decurrit. Ibi cum submoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nuntiatum, tribunis militum de morte collegae per senatum quaestiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quod cura incesserat Patres, ne metu quaestionum plebs iraque tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Cum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deinde penes Patres fuit.

LI. *Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quaestione Postumianae caedis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque praeficeret quaestioni, quem vellet. A plebe consensu

*U. C. 343. a. C. N. 409. **U. C. 344. a. C. N. 408.

lenſu populi conſulibus negotium mandatur. qui, ſumma moderatione ac lenitate per paucorum ſupplicium, quos ſibi met ipſos conſciſſe mortem ſatis creditum eſt, transacta re, nequivere tamen conſequi, ut non aegerrime id plebs ferret. *jacere tamdiu irritas ſanctiones, quae de ſuis commodis ferrentur: cum inſerim de ſanguine et ſupplicio ſuo laſam legem conſeſſim exerceri, et ſantam vim habere.* Aptiſſimum tempus erat, vindicatis ſeditionibus, delenimentum animis Bolani agri diſiſionem objici: quo facto minuiſſent deſiderium agrariae legis, quae poſſeſſo per injuriam agro publico Patres pellebat. Tunc haec ipſa indignitas angebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem eſſe: ſed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hoſtibus captum, plebi dividere; mox paucis, ut cetera, futurum praedae. Eodem anno adverſus Volſeos, populantes Hernicorum fines, legiones ductae a Furio conſule, cum hoſtem ibi non inveniſſent, Ferentinum, quo magna multitudo Volſcorum ſe contulerat, cepere. Minus praedae, quam ſperaverant, fuit: quod Volſci, poſtquam ſpes tuendi exigua erat, ſublatis rebus, nocte oppidum reliquerunt. poſtero die prope deſertum capitur. Hernicis ipſe ager dono datus.

LII. *Annum modestia tribunorum quietum ex-
cepit tribunus plebis L. Icilius, Q. Fabio Ambuſto, C. Furio Pacilo conſulibus. Is cum principio ſtatim anni, velut penſum nominis familiaeque, ſeditiones agrariis legibus promulgandis cieret; peſtilentia coorta, minacior tamen quam pernicioſior, cogitationes hominum a foro certaminibusque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit. minusque eam damnolaſam fuiſſe, quam ſeditio futura fuerit, credunt. Deſuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, peſtilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) exceperit, **M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo conſulibus. Jam fames, quam peſtilentia, triſtior erat: ni, dimiſſis circa omnes populos legatis, qui Etruſcum mare, quique Tiberim accolunt, ad

frumentum mercandum, annonae foret subventum. Superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adjuti. maximos commeatus summo Etruriae studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate aegra experti consules sunt: cum, in legationes non plus singulis senatoribus inveniētes, coacti sunt binos equites adjicere. Praeterquam ab morbo annonaeque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. at ubi hae sollicitudines discessere, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

LIII. * M^o Aemilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Aequi parabant; Volscis, quanquam non publico consilio, capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) deletum habentem Valerium consulem M. Maenius tribunus plebis, legis agrariae lator, cum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repente nuntiat, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta cum apud Patres invidias Maenio fuit, tum ceteris tribunis, jam ante praeparatis intercessoribus legis agrariae, praebeuit justiore causam resistendi collegae. Itaque cum res diu ducta per alterationem esset; consulibus Deos hominesque testantibus, *quidquid ab hostibus cladis ignominiaeque aut jam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Maenium fore, qui delectum impediret; Maenio contra vociferante, si injussi domini possessione agri publici cederent, se moram delectum non facere; decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen; pronuntiaveruntque ex collegii sententia, C. Valerio consuli se, damnam aliamque coercionem; adversus intercessionem collegae, delectus causa deserventibus militiam inhibenti, auxilio futuras esse.* Hoc decreto consul armatus cum paucis, appellantihus tribunum; collum torfisset, metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quanquam invisus infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, de-

dejectis qui in praesidio erant, arce[m] recipit. praedatores, ex praesidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Praedae ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum venditum sub hasta consul in aerarium redigere quaestores iussit; tum praedicans participem praedae fore exercitum, cum militiam non abnuisset. Auctae inde plebis ac militum in consulem irae, itaque, cum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia jactati: quibus consul increpuit, Maenii celebre nomen laudibus fuit, cum ad omnem mentionem tribuni favor circumstantis populi plausuque et assensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res, quam prope solemnem militum lasciviam in consulem, curae Patribus iniecit. et tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Maenii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

LIV. *Creati consules sunt C. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias aegrius plebs tulit, tribunicia sibi comitia non commissa, eum dolorem quaestoriis comitiis simul ostendit, et ulta est, tunc primum plebejis quaestoribus creatis; ita ut, in quatuor creandis, uni patricio Caesoni Fabio Ambusto relinquere-tur locus; tres plebeji, Q. Silius, P. Aelius, P. Pupius, clarissimarum familiarum juvenibus praeferrerentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilius accipio, ex familia infestissima Patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum mole[m] avidissimo adeo populo ostentantes; cum affirmassent, nihil se moturos, si ne quaestoriis quidem comitiis, quae sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tandiu vellent, et per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: quaesturamque eam non honoris ipsius sine aestimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus, fremere; negare, Si ea ita sunt, *liberos solvendo esse: qui pulsi majorum loco,*
cer-

*cernentesque alios in possessione dignitatis suae, Salii Flamini-
mesque nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo, sine
imperii ac possessionibus relinquuntur.* Irritatis utriusque
partis animis, cum et spiritus plebes sumisset, et tres
ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duc-
ces: Patres omnia quaestoriis comitiis, ubi utrumque
plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consu-
lum comitia, quae nondum promiscua essent. Icilius con-
tra tribunos militum creandos dicere, et tandem ali-
quando impartiendos plebi honores.

LIV. Sed nulla erat consularis actio, quam impe-
diendo id, quod petebant, exprimerent: cum mira
opportunitate, Volcos et Aequos praedatum extra fines
exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur. ad
quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum
habere occipiunt; obstare tunc enixe tribuni, sibi ple-
bique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant,
et omnes acerrimi viri, generosique jam, ut inter ple-
bejos. duo, singuli singulos, sibi consules asservendos
affidua opera desumunt: uni concionibus data nunc de-
tinenda, nunc concienda, plebs. Nec delectum con-
sules, nec comitia, quae petebant, tribuni expediebant.
inclinante deinde se fortuna ad causam plebis; nuntii
veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad praedam mili-
tibus, qui in praelidio erant, Aequos, interfectis pau-
cis custodibus arcis, invalisse. alios recurrentes in ar-
cem, alios palantes in agris caesos. Ea adversa civitati
res vires tribuniciae actioni adjecit. nequidquam enim
tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello,
postquam non cessere nec publicae tempestate, nec suae
invidiae, perveniunt, ut senatusconsultum fiat de tribu-
nis militum creandis: certo tamen pacto, ne cuius ratio
haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis
reficeretur in annum tribunus plebis; haud dubie Ici-
lius denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribuna-
tus petere consulatum insimulabant. Tum delectus ha-
beri, bellumque omnium ordinum consensu apparari
coeptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carven-
tanam,

tanam, an alter ad comitia habenda subliterit, incertum diverſi auctores faciunt: illa pro certo habenda, in quibus non diſſentiunt, ab arce Carventana, cum diu nequidquam oppugnata eſſet, reſeſſum: Verruginem in Volſcis eodem exercitu receptam, populationeſque et praedas et in Aequis et in Volſco agro ingenteſ factaſ.

LVI. *Romae ſicut plebiſ victoria fuit in eo, ut, quae mallent, comitia haberent: ita eventu comitorum Patreſ vicere. namque tribuni militum conſulari poteſtate contra ſpem omnium treſ patricii creati ſunt, C. Julius Julius, P. Corneliuſ Coſſuſ, C. Serviliuſ Ahala. Artem adhibitam ferunt a patriciis, (cujus eoſ Icilij tum inſimulabant) quod turbam indignorum candidatorum intermiſcendo digniſ, taedio ſordium in quibuſdam inſignium, populum a plebeiſ averſiſſent. Volſcoſ deinde et Aequoſ, ſeu Carventana arx retenta in ſpem, ſeu Verrugine amiſſum praefidium ad iram compuliſſet, fama affertur ſumma vi ad bellum coortoſ: caput rerum Antiateſ eſſe: eorum legatoſ utriuſque gentiſ populoſ circumiſſe, caſtiganteſ ignaviam, quod, abdiſi intra muroſ, populabundoſ in agriſ vagari Romanoſ priore anno, et opprimi Verruginiſ praefidium, paſſi eſſent. jam non exercituſ modo armatoſ, ſed coloniaſ etiam, in ſuoſ fineſ mitti: nec ipſoſ modo Romanoſ ſua diviſa habere, ſed Ferentinum etiam de ſe captum Herenicis donaſſe. Ad haec cum inflammarentur animi, ut ad quoſque ventum erat, numeruſ juniorum conſcribebatur. Ita omnium populorum juventuſ Antium contracta, ibi caſtriſ poſitiſ hoſtem opperiebantur. Quae ubi tumultu majore etiam, quam reſ erat, nuntiantur Romanoſ, ſenatuſ extemplo (quod in rebus trepidiſ ultimoſ conſilium erat) dictatoreſ dici juſſit. quam reſ aegre paſſoſ Juliuſ Corneliuſque ferunt; magnoque certamine animorum reſ actam: cum primoreſ Patrum, nequidquam conqueſti, non eſſe in auctoritate ſenatuſ tribunoſ militum, poſtremo etiam tribunoſ plebeiſ appellarent, et conſulibuſ quoque ab ea poteſtate vim ſuper tali re inſibitam referrent: tribuniſ plebeiſ, laeti di-

scordia Patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent: si quando promiscui honores, communicata respublica esset: tum se animadversuros, ne qua, superbia magistratum, irrita senatusconsulta essent; interim patricii, saluti legum magistratumque verecundia, per se quoque tribuniciam potestatem agerent.

LVII. Haec contentio minime idoneo tempore, cum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, cum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse aequum, mandarum sibi a populo eripi honorem, differuere; tum Ahala Servilius tribunus militum, *Tecuisse se tandem, ait, non quia incertus sententiae fueris; (quem enim bonum civem secernere sua a publicis consilia?) sed quia malueris, collegas sua sponse cedere auctoritati senatus, quam tribuniciam potestatem adversus se implorari paterebantur. Tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus eis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiae. sed, cum belli necessitates non expectent humana consilia, potiorum sibi collegarum gratia rempublicam fore: es, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proximam dicturum: at, si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contenturum.* Quo facto cum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facili proelio caesi ad Antium hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum. castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra moenia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunae videretur, felicitate, quam gloria, major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitorum consularium habita, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt.

Tum.

*U. C. 348. a. C. N. 404. ** U. C. 349 a. C. N. 403.

Tum vero gravior cura Patribus incessit; quippe cum prodi causam ab suis cernerent. Itaque licet priore anno per indignissimos ex plebejis candidatos omnium, etiam dignorum, taedium fecerant; sic tum, primoribus Patrum splendore gratiaque ad petendum praeparatis, omnia loca obtinere, ne cui plebejo aditus esset. * Quatuor creati sunt, omnes iam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Numerius Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic relictus continuato honore, cum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

LVIII. Eo anno, quia tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos facialesque res repeti coeptae. quibus venientibus ad finem legatio Veientium obviam fuit. Petiere, ne prius, quam ipsi senatum Romanum adissent, Vejos iretur. Ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur. tantum absuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine praesidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, cum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti caede palati ad praedandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit, quam in tribunis: qui, quia summa vi restare nuntiabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem inulti fuere. ** Insequenti anno, P. et Cn. Corneliis Cossis, Numerio Fabio Ambusro, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum motum ob superbum responsum Veientis senatus; qui legatis repetentibus res. ni facerent propere urbe finibusque, duros, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi iussit. Id Patres aegre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere juventus, *Nondum debet.*

debellatum cum Volscis esse: modo duo praefidia occisione occisa, et cum periculo retineri. Nullum annum esse, quo non acie dimiceretur: et tanquam poeniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo et potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concisaturus. Haec sua sponte agitata. insuper tribuni plebis accendunt: Maximum bellum Patribus cum plebe esse dicitant: eam de industria vexandam militia trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii liberi ferendi comitia agitet: prenlantesque veteranos, stipendia cujusque et vulnera ac cicatrices numerabant: quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid super sanguinis, qui dari pro republica posses? rogitantes. Haec cum in sermonibus concionibusque interdum agitantur avertissent plebem ab fuscipiendo bello, proferatur tempus ferendae legis: quam, si subjecta invidiae esset, antiquari apparebat.

LIX. Interim tribunos militum in Volsco agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romae relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commilluros se proelio apparuit, tripartito ad devastandos fines discessere. Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras. quacunque incessere, late populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos. Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quae nunc Tarracinae sunt; urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummillae quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala cum imminentem urbem colleam cepissent; ex loco altiore, qua nullum erat praesidium, ingenti clamore ac tumultu moenia invadere. ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infamam tuebantur, locum dedere scalas admovendi: pleneque hostium cuncta erant, et immittis diu caedes pariter fugientium ac resistantium armatorum atque inermium fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: cum pronuntiatum re-

pen-

penite, ne quis praeter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia et quingenti vivi capiuntur. a cetera praeda Fabius militem abstinuit, donec collegae venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos a praesidio ejus loci avertissent. Qui ubi venterunt, oppidum vetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere. eaque primum benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maxime tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

LX. Nihil acceptum unquam a plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, praefatasque exeuntium manus, et Patres vere appellatos; effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quidquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. Cum commoditas juvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus ad dictum atque operatum republicae esset; tum, quod ultro sibi oblatum esset, non a tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium cumulationemque gratiam rei. Tribuni plebis, commutis ordinum laetitiae concordiaeque soli expertes, negare, *Tam id laetum Patribus universis nec prosperum fore, quam ipsi crederent. consilium specie prima melius fuisse, quam usui appariturum. Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. neque, id etiamsi ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare, quam ipsi militassent; et eosdem in sua stipendia impensas fecisse, et in aliorum facere.* His vocabulis moverunt partem plebis. postremo, indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene coeptam rem perseveranter tueri et conferre ipsi pri-

disi clangore asferum, M. Manlii praecipue opera dejecti sunt. coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, et hoc pretio finem obsidionis emerent; Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, et Gallor post sextum mensem urbe expulsi, ceciditque. Aedes Ajo Locutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est, ad Vejos migrandum esse propter incensam et dirutam urbem. quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione audisae, qui, cum in forum venisset, manipulariis suis dixerat. Sta miles: hic optime manebimus.

LIBER V.

I, Pace alibi parta, * Romani Vejique in armis erant tanta ira odioque, ut victis finem adesse appareret. Comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. octo, quot nunquam antea, creati, M' Aemilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Julius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Vejentes contra taedio annuae ambitionis, quae interdum discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriae animos, non majore odio regni, quam ipsius regis. gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiaque, quia solemnia ludorum, quot intermitteri nefas est, violenter diremisset: cum ob iram repulsae, quod suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei praelatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente abdoxit. Gens itaque, ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Vejentibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cujus decreti suppressa fama est Vejis propter metum regis; qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum princeps, non vani sermonis auctorem, habebat.

bebat. Romanis etsi quietae res ex Etruria nuntiabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari assererebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent: alia in urbem et contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur.

II. Cum spes major imperatoribus Romanis in obsidione, quam in oppugnatione, esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, aedificari coepit: consiliumque erat, hiemando continuare bellum. quod postquam tribunus plebis, jam diu nullam novandi res causam inventientibus, Romam est allatum, in concionem profiliunt, sollicitant plebis animos, *Hoc illud esse dictitantes, quod aera militibus sine constituta. nec se fecerisse, id donum inimicorum veneno illis fore. Venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum et ablegaram ab urbe et ab republica juventutem, jam ne hiemi quidem aut temporis anni cedere, ac domos et res invisere suas. Quam putarent continuatae militiae causam esse? nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plerisque essent, agi de commodis eorum posset. Vexari praeterea et subigi multo acrius, quam Veientes. quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes: militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quae omnium bellorum terra marique sit: quies, arma deponentem: Hoc neque reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemvros injunxisset servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsulari imaginem tam sacram ac iracem fecerint? Sed id accidere haud immerito. non fuisse se in octo quidem tribunis militum locum ulli plebejo. Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire; et ne in turba quidem haerere plebejorum quinquam; qui, si nihil aliud, admonent collegas: libe-*

ros, et cives eorum, non servos, militare, quos hieme saltem in domos ac secta reduci oporteat, et aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, et usurpare libertatem, et creare magistratus. Haec taliaque vociferantes adversarium haud impari nacti sunt Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunicias seditiones comprimendas, virum imbutum jam ab juvena certaminibus plebejis quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est, per collegarum: intercessionem, tribuniciae potestatis dissolvendae.

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: *Si unquam dubitandum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra, an sua causa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo. et cum laetor, tandem longi erroris vobis finem factum esse; tum, quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, et vobis, et propter vos reipublicae gratulor. An est quisquam, qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quae forte aliquando fuerunt, unquam aequae, quam munere Patrum in plebem, cum aera militantiis constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quod illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum, quam dissolvendae maxime tribuniciae potestatis ventur esse? Sic, hercule, tanquam artifices improbi, opus quaerunt: qui et semper aegri aliquid esse in republica volunt, ut sit, ad cujus curationem a vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an impugnatu plebem? utrum militantium adversarii estis, an causam agitis? Nisi forte hoc dicitis, Quidquid Patres faciunt, displicet; sive illud pro plebe, sive contra plebem est. Et, quemadmodum servis suis veteris domini quidquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficia abstinere aequum censent: sic vos interdicitis Patribus commercio plebis; ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. Quanto tandem, si quidquam in vobis, non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, et, quantum in vobis esset, indulgere potius comitati Patrum atque obsequio plebis*

bis oportuit? quae si perpetua concordia sit, quis non spondere aufit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse?

IV. *Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re a Vejis exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea disseram: nunc de ipsa conditione dicere militantium libet. Quam orationem, non apud vos solum, sed etiam in castris si habeatur, ipso exercitu discipulante, aequam arbitror videri posse. in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire possit, adversariorum certe orationibus consensus essem. Negabam nuper, danda esse aera militibus, quia nunquam data essent. quovam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? Nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est. labor voluptasque, dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Molestae antea ferebat miles, se suo sumtu operam rei publicae praebere: gaudebat idem, partem anni se agrum suum colere; quaerere, unde domi militiaeque se ac suos tueri possit. Gaudet nunc, fructui sibi rempublicam esse, et laetus stipendium accipit. aequo igitur animo patiarur, se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulo diutius abesse. An, si ad calculos eum respublica vocet, non merito dicat, annua aera habes, annuam operam dæ? An tu aequum censet, militia semestri solidum re stipendium accipere? Invidus in hac parte orationis, Quiritis, moror: sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur. at vos tanquam cum civibus agere volumus: agique tanquam cum patria nobiscum aequum censemus. Aut non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani, et perfici quamprimum oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos; si non ante abscedimus, quam spei nostrae finem capitis Vejis imposuerimus. Si, Hercule, nulla alia causa, ipsa indignitas persequantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab universa Graecia: quam procul ab domo? quot terras, quot maria distans? Nos intra viceesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostrae, annuam oppugnationem perferre*

piger: scilicet, quia levis causa belli est, nec satis quidquam iusti doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellaverunt: in pace nunquam fida fuerunt; agros nostros millies depopulari sunt: Fidenates descere a nobis coegerunt; colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra iugum gentium caedis impiae legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id molimur: res repetentes legatos nostros haud procul absuit, quin violarent.

V. Cum his molliter et per dilaciones bellum geri oportet? Si nos tam iustum odium nihil mover, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus septia urbs est, cuius evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos, non a cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate imposta ex alieno praedandi, cum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud, quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis, cum stipendium extorquere voluerint, nunc consilium repente volunt, quale est? Vallum fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt; castella prima pauca, postea, exercitu aucto, creberrima fecerunt; munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. Quid turres, quid vineas et studinesque et alium oppugnandarum urbium apparatus loquar? Cum tantum laboris exhaustum sit, et ad finem iam operis tandem perventum; relinquendane haec censeris, ut ad aestatem rursus novus de integra his instituendis exjudetur labor? Quanto est minus opera rueri facta, et instare, et perseverare, defungique cura? Brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur; nec ipsi per intermissiones has intervallaque lenitatem spem nostram facimus, loquor de opere, et de temporis jactura. Quid? periculi, quod differenda bella adimus, num oblivisci nos haec tam crebra Etruriae consilia de mittendis Vejos auxiliis patiuntur? Ut nunc res se habet, irari sunt, oderunt, negant missuros: quantum in illis est, capere Vejos licet. quis est, qui sponteas, eundem, si differatur bellum, animum pos-

stea fore? tum, si laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit: cum, id quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Vejis, spatio interposita mutari possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriae animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Videte, quot res, quam inutiles, sequantur illam viam consilii: jactura operum tanto labore factorum, vastatio imminens finium nostrorum, Etruscum bellum pra Vejenae concitatum. Haec sunt, tribuni, consilia vestra, non, hercule, dissimilia, ac si quis aegro, qui, curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit, cibi gratia praesentis aut potius longinquum et forsitan insanabilem morbum efficiat,

VI. *Si, me Dius fidius, ad hoc bellum nihil perstineret; ad disciplinam certe militiae plurimum intererat, insuescere militem nostrum, non solum parata victoria frui; sed, si res etiam lenior sit, pati taedium, et quamvis serae spei exitum expectare; et, si non sit aestate perfectum bellum, hiemem opperiri; nec, sicut aestivas aves, statim autumnata recta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit; belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere soles? Adeone effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut, tanquam uvale bellum, tempstatibus captandis et observanda tempora anni, gerant, non aestus, non frigora pati possint? Erubescant profecto, si quis eis haec objiciat; contendantque, et animis et corporibus suis virilem patientiam inesse, ut se juxta hieme atque aestate bella gerere posse: nec se patrocinium molliciae inermis mandasse tribunis; et meminisse, hanc ipsam potestatem non in umbra nec in tectis majores suos creasse. Haec virtute militum vestrorum, haec Romano nomine sunt digna, non Vejos tantum, nec hoc bellum insueri, quod instat; sed, sumam et ad alia bella et ad ceteros populos in posterum quaerere. An mediocri discrimen opinionis secururum ex hac reputatis? utrum tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cujus si qua urbe primum illum brevissimi temporis*

sustinueris impetum, nihil deinde timeas? an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non caedium longinquae oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumfessa semel amovere possit; nec finem ullum alium belli, quam victoriam, noveris; nec impetu potius bella, quam perseverantia, gerat? quae in omni quidem genere militiae, maxime tamen in obsidendis urbibus, necessaria est; quarum pleraeque, munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitque tempus ipsum vincit atque expugnat: sicut Vejos expugnavis; nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, et Romae invenerint praesidia Vejentis, quae nequidquam in Erruris quaerunt. An est quidquam, quod Vejentibus optatum neque consingere possit, quam ut seditionibus primus urbs Romae, deinde velut ex contagione castra impleantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis caedio, non demique regni, quidquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Errurjicis irritaverint animos. morietur enim exemplo, quicumque erit seditionis auctor. nec cuiquam dicere ea licebit, quae apud vos impune dicuntur. Fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut praesidio decedit. Auctores signa relinquendi, et deferendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur. adco quidquid tribunus plebi loquitur, etsi prodendae patriae dissolvendaeque republicae est, assuetis aequi audire; et, dulcedine potestatis ejus capti, quaelibet sub ea scelera lascere finitis. Reliquum est, ut, quae hic vociferentur, eadem in castris et apud milites agant, et exercitus corrumpant, ductibusque parere non pariantur; quoniam ea demum Romae libertas est, non senatum, non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta Patrum, non disciplinam veteri militiae.

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunus plebis; cum subito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Vejos, et superiorem Appium in causa, et concordiam ordinum majorem ardoremque ad obsidendos pertinacius Vejos fecit. Nam cum agger promotus ad urbem, vineaeque tantum non jam injunctae moenibus essent, dum opera interdum sunt intentius, quam nocte custodiuntur, patefacta repente por-

porta, ingens multitudo, facibus maxime armata, ignes coniecit: horaeque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales nequidquam opem ferentes, ferro ignique absumti sunt. Quod ubi Romam est nuntiatum, incoestitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset; et tribuni plebis velut ab se victae reipublice insultarent: cum repente, quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt; factaque dicendi potestate, equis se suis stipendia facturos promittunt. Quibus cum amplissimis verbis gratiae ab senatu actae essent, famaue ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus sit plebis. *Pedestris ordinem se, ajunt, nunc esse, operamque reipublicae extra ordinem polliceri, seu Vejos, seu quo alio ducere velint, si Vejos duci sint, negant, se inde prius, quam capta urbe hostium, redituros esse.* Tum vero jam superfundenti se laetitiae vix temperatum est. non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari iussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiae continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem, in comitio stantem, voce manibusque significare publicam laetitiam. Beatam urbem Romanam, et invictam, et aeternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem: diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimae; donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *Ut tribuni militares, concione advocati, pedibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent, se vasum fore. placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam aera procedere.* et equiti certus numerus aeris est assignatus. Tum primum equis merere equites coeperunt. Voluntarius ductus exercitus Vejos non amissa modo restituit opera, sed nova etiam instituit. ab urbe comiteus intentiore, quam antea, subvehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

VIII. * Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M' Sergium iterum. his tribunis, dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri praesidium vacationibus militum, et Volscos mercatores vulgo receprando, proditis repente portarum custodibus, oppressum est. minus militum periiit, quia praeter aegros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Vejis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam et duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi, habuerunt: et auctam est bellum adventu repentinae Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriae populi, quia proximi regione erant, devictis Vejis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci, propria etiam causa infestii, quod Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos iurejurando inter se obligati, cum exercitibus necopinato ad Vejos accessere. Forte ea regione, qua M' Sergius tribunus militum praecerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant, eadem opinio Veientes in urbe concitavit. Ita ancipiti proelio castra Romana oppugnabantur; concurrentesque, cum haec atque illuc signa transferrerent, nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arceri vim, ac tueri se ab exteriora poterant hoste. una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversae legiones, aliae adversus Capenam ac Faliscum, aliae contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris praecerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque, is, cum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrinque invehi hostem nuntiaretur, in armis milites tenedit: si opus foret auxilia, collegam dicitans ad se missurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius aequabat; qui, ne quam opem ab inimico videretur petisse, vincii ab hoste, quam vincere per civem, maluit. Diu in medio caesi milites; postremo, desertis munitionibus, perpauca in majore

U. C. 353 a. C. N. 349. *U. C. 354. a. C. N. 398.

majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt, ubi cum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea praeesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis, pauci reipublicae, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratis occu- paverunt, adfunt.

IX. Primores Patrum, sive culpa sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, *Non expectandum justum tempus comitorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent.* In quam sententiam cum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginique, propter quos poenitere magistratum ejus anni senatum apparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante idus Decembres, solemnem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter haec tribuni plebis, cum in concordia hominum secundisque rebus civitatis irreviti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minaque vestras, nae ego libenter experirer, quam non plus in his juri, quam in vobis animi, esset. Sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus. propinde et vos desinite inter nostra certamina locum injuriae quaerere: et collegae aut facient, quod censit senatus, aut, si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui vos abire magistratu cogat.* Cum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribuniciae potestatis terribilibus inventam esse aliam vim majorem ad coercendos magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent: seque ante eam diem magistratu abdicavere.

X. *L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum, M. Aemilio Mamerchino tertium, Cn. Cornelia

lio Cossio iterum, Caesone Fabio Ambusto, L. Julio Julo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militiaeque gestia. nam et bellum multiplex fuit eodem tempore, ad Vejos, et ad Capenam, et ad Falerios, et in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: et Romae simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: et de tribunijs plebi cooptandis contentio fuit: et haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulo ante consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, iuvitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum, serviendumque reipublicae erat. Haec per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditionis concionibus faciebant; ideo aera militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militiae, partem tributo conficerent. *Unum bellum annum jam tertium trahit, et consulto male geri, ut diutius gerant. in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, et pueros quoque ac senes extractos. Jam non aestatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miserae plebi sit: quae nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit; ut, cum confecta labore, vulneribus, postremo aetate corpora retulerint, incultaque omnia diuino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant; aeraque militaria, velut foenore accepto, multiplicia reipublicae reddant.* Inter delectum tributumque, et occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequirit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandae legis Treboniae causa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius et M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn. Trebonius esset, qui nomini ac familiae debitum praestare videretur Treboniae legis patrocinium. *is, quod pessimum*

U. C. 374.

a. C. N. 198:

zissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse, vociferans, legem Treboniam sublata, et cooptatos tribunos plebis non suffragiis, sed imperio patriciorum; et eo revoluti rem, ut ante per nos, aut patriciorum affectu habendi tribuni plebis sint, omnia sacras leges, extorqueri tribuniciam potestatem, id fraude patriciorum, scelere ac proditioe colligantur factura arguere. Cum arderent invidia, non Patres modo, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, et qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curiatius, M. Metellus, et M. Minucius, trepidi terram suam, in Sergiam Virginianque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab ira plebis invidiamque, die dicta, accedunt. Quibus delectus, quibus tributum, quibus duritia militia longinquitasque belli sit gravis, qui cladi accepta ad se non dolent, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinis, lugubres domos habeant; iis publici priorisque solochi exsequendi jus potestatemque ex duobus novis capitibus datam abire, memorant. Omnium namque malorum in Sergio Virginioque causas esse: nec id accusatorem magis arguere, quam facere reos: qui, noxii ambo, aiter in alterum causam confert, fugam Sergii Virginii, Sergius proditorem in castra Virginii. Quorum a se incredibilem amissionem, et multo verisimilius sit, compacto tam rem et cooptatos patriciorum actum. Ab his et prius datum locum ad incendenda opera, belli trahendi causa; et exercituum exercitum, tradita Faliscis Romana castra, ut conferret ad Vejos juventus: nec de agris et commodis plebis ferre ad populum tribunos, sed urbana celebrare actiones, et resistere contentiones non possunt. Praejudicium jam de re et de populo Romano, et ab ipsorum collegis factum, seratus consulto eos ab republica remotos et abdicare se magistratu, dictatoris metu et effectus: et populum Romanum tribunos creatum Decembrius die solemnem, sed exemplis non manifestis occiderent, quia stare dicitur in magistratu, non possunt: sed in iudicibus confosiles praedamatosque,

ciam; et existimare, defunctos se esse, satisque poenarum dedisse, quod duobus mensibus citius privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diuinus tum potestatem ereptam esse, non poenam irrogatam; quippe et collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. Illos reppererent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, cum fuga trepidam, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint, non fortunam aut quenquam Deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum fortunamque L. Virginii ac M. Sergii sit exsecratus detestatusque. Minime convenire, quibus iratos quisque Deos precatus sit, in iis sua potestate, cum liceat et oporteat, non uti. Nunquam Deos ipsos admovere nocentibus manus. Satius esse, si occasione ulciscendi laesos arment.

XII. His orationibus incitata plebs denis millibus aëris gravis reos condemnat, nequidquam Sergio Martem communem belli fortunamque accusante, Virginio deprecante, ne infelicioi domi, quam militiae, esset. In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum fraudisque, contra legem Treboniam factae, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut praesentem mercedem iudicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque confertur prohibent: cum tot exercitiis stipendio opus esset, resque militiae ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. namque Vejis castra, quae amissa erant, recuperata castellis praefidisque firmantur. Praeessant tribuni militum M. Aemilius et Caeso Fabius. M. Furio in Faliscis, et Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra moenia inventi: praedae actae, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida oppugnata, nec obfessa sunt. At in Volscis, depopulato agro, Anxur nequidquam oppugnatum, loco alto situm; et, postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri coeptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc fratu militarium rerum, seditio intestina maiore mole coorta, quam bella tractabantur. et, cum tributum confertur per tribunos non posset, nec stipen-

*U. C. 355: a. C. N. 397. **U. C. 370, a. C. N. 396.

stipendium imperatoribus mitteretur, aeraque militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin castra quoque urbanae seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, cum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendae libertatis, et ab Sergiis Virginiisque ad plebejos viros fortes ac strenuos transfereendi summi honoris; non tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe, usurpandi juris causa, *P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Maenius, L. Titinius, P. Maelius, L. Furius Medullinus, L. Publius Volscus. Ipsa plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse; non is modo, qui creatus erat, vir nullis ante honoribus usus, vetus tantum senator, et aetate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt, alii orationem ipsam tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoria comitorum exsultantes tribuni plebis, quod maxime rempublicam impediabat, de tributo remiserunt. colatum obedienter, missumque ad exercitum est.

XIII. Auxur in Volsois brevi receptum est, neglectis die festa, custodiis urbis. Insignis annus hieme gelida ac nivosa fuit, adeo ut viae clausae, Tiberis innavigabilis fuerit. annona ex anteconvecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuose magistratum, majore gaudio plebis, quam indignatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invaluit proximis comitiis tribunorum militum plebejos creandi. **Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebejos alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centurias dixerunt, M. Pomponium, C. Duilium, Volerem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie coeli, raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus aestas excepit. cuius insanabili

- T. Livii Tom. I. S. per-

pernicie quando nec causa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque et Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quam amplissime tum apparari poterat, stratis lectis placavere. Privatim quoque id sacrum celebratum est. tota urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt, et cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos, iurgiis ac litibus temperatum; vinctis quoque demta in eos dies vincula; religioni deinde fuisse, quibus eam opem Dii tulissent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis. namque eodem, quo antea, modo circa munimenta, cum repente Capenates Faliscique sublidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti proelio pugnatum est. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virgini. itaque majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductas copias Capenates, in vallum Romanum versos. ab tergo aggrediuntur. Inde pugna coepta et Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportune facta avertit. repullos deinde insecuti victores ingentem ediderunt caedem. Nec ita multo post jam perantes, veluti forte oblatis, populatores Capenatis agri reliquias pugnae absumere: et Vejentium refugientes in urbem multi ante portas caesi, dum praee metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum excludere.

XIV. Haec eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope maior Patribus, quam belli, cura erat; quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum, cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito praeparatis ad petendum, quos praetereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed Deos etiam, excipiebant; in religionem

vertentes comitia biennio habita: priore annq̄ in-
 toje-
 randam hiemem prodigiisque divinis similem coortam:
 proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam
 agris urbiq̄e illatam haud dubia ira Deum: quos pestis
 ejus arcendae causa placandos esse, in libris fatalibus in-
 ventum sit. Comitibus, auspiciato quae fierent, indignum
 Diis visum honores vulgari; discriminaque gentium con-
 fundi. Praeterquam majestate potentium, religione etiam
 attoniti homines patricios omnes, partem magnam ho-
 noratissimum quemque, tribunos militum consulari po-
 testate creavero, * L. Valerium Potitum quintum, M.
 Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertium, L.
 Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidonatem
 iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis
 ad Vejos nihil admodum memorabile actum est. tota vis
 in populationibus fuit. Duo summi imperatores, Poti-
 tus a Faleriis, Camillas a Capena, praedas ingentes ege-
 re, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri
 posset.

XV. Prodigia interim multa nuntiari; quorum
 pleraque, et quia singuli auctores erant, parum credita
 spreataque, et quia, hostibus Etruscois, per quos ea pro-
 curarent, aruspices non erant. in unum omnium curae
 versae sunt, quod lacus in Albano nemore sine ullis coe-
 lestibus aquis, causave qua alia, quae rem miraculo exi-
 meret, in altitudinem insolitam previt. Quidnam eo
 Dii portenderent prodigio, nulli sciscitatum oratores ad
 Delphicam oraculum: sed propior interpretis fati oblati
 senior quidam Vejens, qui, inter cavillantes in stationi-
 bus ac custodiis milites Romanos Etruscoque, vaticinan-
 tis in modum cecinit, *Priusquam ex lacu Albano aqua emis-
 sa foret, nunquam potiturum Vejis Romanum.* Quod pri-
 mo, velut temere jactum, sperni, agitari deinde sermo-
 nibus coeptum est; donec unus ex statione Romana per-
 cunctatus proximorum oppidanorum, (jam per longinqui-
 tatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset,
 qui per ambages de lacu Albano jaceret? postquam audi-
 vit aruspicem esse, vir haud intacti religione animi, cau-
 satus de privati portenti procuratione, si operae illi esset,

confulere velle, ad colloquium vatem elicit. Cumque progressi ambo a suis longius essent inermes, sine ullo metu; praevalens juvenis Romanus senem infirmum, in conspectu omnium raptum, nequidquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui cum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus, quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit: *Profecto iratos Deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut excidium patriae fatale proderet. Itaque, quae tum cecinerit divino spiritus instigatus, ea se nec, ut iudicata sint, revocare posse; et tacendo forsitan, quae Dii immortales vulgari velint, haud minus, quam celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse, ut quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Veentibus dari, antequam id fiat, Deos moenia deserturos non esse.* Exlequebatur inde, quae solemniter derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere, legatos fortesque oraculi Pythioi expectandas.

XVI. Priusquam a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, * L. Julius Iulus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienfes novi hostes exorti, quia simul multis bellis, Volscorum ad Anxur, ubi praedidium obsidebatur, Aequorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Veienti quoque et Falisco et Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter haec locum injuriae rati esse, praedatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim palluros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecuturos. Romanis indignitas major, quam cura, populationis Tarquinienfium fuit. eo ne magno conatu suscepta; nec in longum dilata res est.

est. A. Postumius et L. Julius non iusto delectu, (etiam ab tribunis plebis impediabantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant; coacta manu, per agrum Caeretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus gravesque praeda Tarquinienles oppressere. multos mortales obruncant, omnes exuunt impedimentis; et, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) sub hasta veniere; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximeque Vejens, incertii exitus erant. Jamque Romani, desperata ope humana, fata et Deos spectabant, cum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis: *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine finas. emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis extinguas. Tum tu infiste audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quae nunc penduntur, fatis victoriam dasam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque parria, quorum omissa cura est, instaurata, us assolet, facito.*

XVII. Ingens inde haberi captivus vates coeptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationsem ac Deos rite placandos coepere. Inventumque tandem est, ubi neglectae caerimonias intermissamve solemnem Dii arguerent, nihil profecto aliud esse, quam magistratus vitio creatos, Latinas sacrumque in Albano monte non rite concepisse. Unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro reperiarent, et interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Nunquam delitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur.* Quae dum aguntur, concilia Etruriae ad sanum Voltumnae habita, postulant.

Iantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Vejos communi animo consilioque omnes Etruriae populi ex obsidione eriperent, responsum est: *antea se id Vejentibus negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent, nunc jam pro se fortunam suam illis negare; maxime in ea parte Etruriae. Gentem invitatam, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique et praesentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui juventutis suae voluntate ad id bellum eant, non impediant. Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romae erat. eoque mitescere discordiae intestinae metu communi, ut sit, coepit.*

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum praerogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertae in priore magistratu virum, ceterum jam tum exactae aetatis: omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Maenium, P. Maesium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priusquam renuntiarentur, jure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiae, Quirites, rei maxime in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in inseguentem annum video. Si collegas eosdem reficiitis, etiam usu meliores factos, me jam non eundem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videris. vires corporis affectae, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria laetor, rigor animi obtusus. En vobis, inquit, juvenem, filium tenens, effugiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. Hunc ego, institutum disciplina mea, vicarium pro me Republicae do dicoque. Vosque quaeque pro eo adjectis precibus, mandetis. * Datum id petenti patri; huiusque ejus P. Licinius tribunus militum consulari potestate cum iis, quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum, profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum majore animo gerunt, quam consilio, praecipitavere in insidias. Genucius, morte honesta tameritatem luens, ante signa inter*

inter primores cecidit. Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit: nec se tamen aequo loco hosti commisit. Plus ignominiae erat, quam cladis, acceptum; quae prope in eadem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romae modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Vejos. Aegre ibi miles retentus a fuga est, cum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque caeso, victorem Copenstem ac Faliscum Etruriaeque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romae, jam castra ad Vejos oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crederant: concursuque in muros est, et matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factae: precibusque ab Diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac moenibus Romanis arcerent, Vejosque cum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.

XIX. Jam ludi Latinaeque instauratae erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Vejosque fata appetebant. Igitur, fatalis dux ad excidium illius urbis servandaeque patriae, M. Furius Camillus dictator dictus magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui a Vejis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hostis maxime timendus militi esset. deinde, indicto delectu in diem certam, ipse interim Vejos ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juvenus, Latini Hernicique, operam suam pollicentes ad id bellum, venire: quibus cum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex senatusconsulto vovit Vejis captis se facturum; aedemque Matris matris resectam dedicaturum, jam ante ab rege Ser. Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe exspe-

etatione hominum majore, quam spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis et Capenatibus signa confert. Omnia ibi summa ratione consilioque acta fortuna etiam, ut fit, secuta est. non proelio tantum fudit hostes, sed castris quoque exiit, ingentique praeda est potitus; cujus pars maxima ad quaestorem redacta est: haud ita multum militi datum. Inde ad Vejos exercitus ductus, densioraque castella facta: et a procurvationibus, quae multae temere inter murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis injussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi coeptus. quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: sexnae horae in orbem operi attributae sunt: nocte ac die nunquam ante omissum, quae in arcem viam facerent.

XX. Dictator, cum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque praedae fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuisset; ne quam inde aut militum iram ex malignitate praedae partitae, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit: *Deum immortalium benignitate, suis consiliis, patientia militum, Vejos jam fore in potestate populi Romani. quid de praeda faciendum censerent?* Duas senatum distinebant sententiae: lenis P. Licinii, quem primum dixisse a filio interrogatum serunt, *edici palam placere populo, ut, qui particeps esse praedae veller, in castra Vejos iret:* altera Ap. Claudii, qui, largitionem novam, prodigam, inaequalem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent, captam ex hostibus in aerario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandii, ut eo minus tributi plebes conferret: *Ejus enim domi societasem sensuras aequaliter omnium domos: non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum praerupturas, fortium bellatorum praemia esse, cum ista ferme eveniat, ut segnior sis praedator, ut quisque laboris periculique praecipuum petere partem soleas.* Liciniam contra, *suspe-*

suspectam et inuisam semper eam pecuniam fore, aiebat; cassasque criminum ad plebem, seditionum inde ac legum novarum, praebituram. Satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos: exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri: et sentire praedae fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint. gratius id fore laetiusque, quod quisque sua manu ex hoste caprum domum retulerit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque. eo delegasse ad senatum. Senatam quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit. Haec tutior visa sententia est, quae popularem senatum faceret. Editum itaque est, ad praedam Vejentem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dictator, auspicato egressus, cum edixisset, ut arma milites caperent, *Tuo ductu, inquit, Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Vejos: tibi que hinc decumam partem praedae voueo. Te simul, Juno Regina, quae nunc Vejos colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram, urbem sequare: ubi te dignum amplisudine tua templum accipiat.* Haec precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi senatus esset. Vejentes, ignari se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem praedae suae vocatos Deos, alios, votis ex urbe sua evocatos, hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; nihil minus timentes, quam subrutis cuniculo moenibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrant, mirantes quidnam id esset, quod, cum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum, velut repentino icti furore, improvidi currebant ad muros. Insemitur huic loco fabula: immolante rege Vejentium, vocem aruspici dicentis, *qui ejus hostiae exta profecuisse, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut, adaperto cuniculo, exta raperent, et ad dictatorem*

ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quae similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam. Haec, ad ostentationem scenae, gaudentis miraculis, aptiora, quam ad fidem, neque affirmare, neque refellere est operae pretium. Cuniculus, delectis militibus eo tempore plenus, in aede Junonis, quae in Vejentana arce erat, armatos repente edidit. et pars averfos in muris invadunt hostes: pars claustra portarum revellunt: pars, cum ex tectis saxa tegulaeque a mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, cum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multa jam edita caede, senescit pugna: et dictator praefatos edicere jubet, ut ab inermi abstineatur. is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes coepti: et ad praedam miles permisso dictatoris discurrit. Quae cum ante oculos ejus aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad coelum tollens precatus esse, ut, si cui Deorum hominumque nimia sua fortuna populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire, quam minimo suo privato incommodo publicoque, populo Romano liceret. Convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriae, prolapsus cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captae deinde urbis Romanae, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque illa dies caede hostium ac direptione urbis opulentissimae est censumtus.

XXII. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis. et quod retulere secum praedae, neo ducit, qui ad senatum, malignitatis auctores quaerendo, rem arbitrii sui rejecisset; neo senatui, sed Liciniae familiae, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiae auctor fuisset, acceptum referebant. Cum jam humanas opes egestas a Vejis assens,

amoliri tum Deum dona ipsosque Deos, sed colentium magis, quam sapientium modo, coepere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lotis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam Regina Juno assignata erat, venerabundi templum iniere, primo religiose admoventes manus; quod id signum more Etrusco, nisi certae gentis sacerdos, atrectare non esset solitus. dein cum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, *Visne Romam ire, Juno?* dixisset, annuissis ceteri Deam conclamaverunt: inde fabulae adjectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam. motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus levein ac facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum, aeternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Vajorum occasus fuit, urbis opulentissimae Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultima clade indicantis: quod decem aestates hiemesque continuas circumfessa, cum plus aliquanto cladium intulisset, quam accepisset, postremo, jam fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

XXIII. Romam ut nuntiatum est, Vejos captos, quanquam et prodigia procurata fuerant, et vatium responsa, et Pythicae sortes notae; et, quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, legerant; tamen, quia tot annis varie ibi bellatum erat, multaeque clades acceptae, velut ex insperato immensum gaudium fuit: et, priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum, grates Diis agentium, erant. Senatus in quadriduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam effusus, celebrator, quam ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi diei illius modum aliquantum excessit. Maxime spectatus ipse est, curru equis albis: juncto urbem inventus: parumque id non civile modo, sed humanum
etiam

etiam, visum. Jovis Solisque equis aequiparari dictatorem, in religionem etiam trahabant: triumphusque ob eam unam maxime rem olarior, quam gratior, fuit. Tum Junoni Reginae templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutae Matri. atque, his divinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono coeptum, cui se decumam vovisse praedae partem cum diceret Camillus, pontifices solvendum religionis populum censerent; haud facile inibatur ratio jubendi referre praedam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut, qui se donumque religione exsolvere vellet, cum sibimet ipse praedam aestimasset suam, decumae pretium partis in publicum deferret; ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi ac numine Dei, ex dignitate populi Romani fieret. Ea quoque collatio plebis animos a Camillo alienavit. Inter haec pacificatum legati a Volscis et Aequis venerunt: impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quam quod digni peterent.

XXIV. * Vejis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossium et Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, Caesonem Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Cornelii Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas forte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatae, sed ager est depopulatus, praedaeque rerum agrerum actae. nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. pax potentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romae interim multiplex seditio erat: cujus leniendae causa coloniam in Volscos, quo tria milla civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant; triumvirique ad id creati terna jugera et septuaginta virgatas diviserant. Ea largitio sperni coepta: quis spei majoris avertendae solatium objectum censebant. Cur enim relegari plebem in Volscos, cum pulcherrima urbs Veji agerque Vejentanus in conspectu sit,

lit, uberior ampliorque Romano agro? Urbem quoque urbi Romae, vel situ, vel magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum, praeponebant. quin illa quoque actio movebatur, quae post captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transnigrandi Vejos. Ceterum, partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Vejos; duasque urbes communis reipublicae incoli a populo Romano posse. Adversus quae cum optimates ita tenderent, ut morisuros se citius dicerent in conspectu populi Romani, quam quidquam earum rerum rogaretur. quippe nunc in una urbe tantum dissensionem esse, quid in duabus fore? Victimae ut quisquam victricis patriae praefereat? fueretque, majorem fortunam captis esse Vejis, quam incoluibus fueris? Postremo, se relinqui a civibus in patria posse: ut relinquat patriam atque cives, nullam vim unquam subacturam; et T. Sicihium (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) conditores Vejos sequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parentis et auctore urbis Romae.

XXV. Haec cum foedis certaminibus agerantur, (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogeat, quam quod, ubi rixae committendae causa clamor ortus esset, principes senatus, primi turbae offerentes se, peii, feriri, atque occidi jubebant. ab horum aetatibus dignitatibusque et honoribus violandis dum abstinerebatur, et ad reliquos similes conatus verecundia irae obstabat; Camillus identidem omnibus locis concionabatur: *Haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quae, damnata voti, omnium rerum postiore curam, quam religione se exsolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere, stipis verius, quam decumae; quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimvero, illud se tacere, suam conscientiam non pati: quod ex ea tantum praedia, quae rerum menensium sit, decuma defiguntur: urbis atque agri capri, quae et ipsa voto contineantur, mentionem nullam fieri. Cum ea disceptatio, anceps senatusi visa, delegata ad pontifices esset; adhibito Camillo,*
visum

visum collegio, quod ejus aute conceptum votum Vejentium fuisset, et post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decumam Apollini sacram esse. Ita in aestimationem urbs agerque venit: pecunia ex aenario promta, et tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coemerent, negotium datum. cujus cum copia non esset, matronae; coetibus ad eam rem consultandam habitis, et communi decreto pollicitae tribunis militum aurum et omnia ornamenta sua, in aerarium detulerunt. Grata ea res, ut quae maxime senatui unquam, fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto aestimatoque, ut pecuniae solverentur, crateram auream fieri placuit, quae donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes: ante alios in Camillum: *cum praedam Vejentianam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse.* Absentes ferociter increpant: praesentium, cum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex eo anno videntur, tribunos plebis latores legis in annum eosdem resciant. et Patres hoc idem de intercessoribus legis annisi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem resciti.

XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres summa ope eviderunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem, sed largitioni tribuniciae adversarius quaerebatur. * Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Aemilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt; donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res: et Camillo, quem adversarium maxime metuebant, gloria in Faliscis crevit. Nam, cum primo moenibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum

larum coegit eos egredi urbe; sed timor longius pro redi prohibuit. Mille fere passuum ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes ea satis tutae esse, quam difficultate aditus, asperis confragosisque circa, et partim artis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant. alius exercitus proelio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque: tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut, effusa fuga castra sua, quae propiora erant, praelati, urbem peterent. Multi caesi vulneratique, priusquam paventes portis incidere. castra capta; praeda ad quaestores redacta cum magna militum ira; sed, severitate imperii victi, eandem virtutem et oderant, et mirabantur. Obsidio inde urbis, et munitiones, et interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, proeliaque parva fieri: et teri tempus, neutro inclinata spe; cum frumentum copiaeque aliae ex anteconvecto largius obsessis, quam obsidentibus, suppetere. Videbaturque aequae diuturnus futurus labor, ac Vejis fuisset; ni fortuna imperatori Romano simul et cognitae rebus bellicis virtutis specimen, et maturam victoriam dedisset.

XXVII. Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum et comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Graecia manet, unius curae demandabantur. principum liberos, sicut fere sit, qui scientia videbatur praecellere, erodiebat. Is cum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique causa producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, tum, modo brevioribus, modo longioribus spatiis, trahendo eos a porta, lusu sermonibusque variatis, longius solito, ubi res dedit; progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in praetorium ad Camillum perduxit. ibi scelerato facinori sceleratiorem sermonem addit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse, quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sunt,*

ia potestatem dederis. Quae ubi Camillus audivit, Non ad similem, inquit, tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quae pacto sis humano, societas non est. quam ingeneravit natura, verisque est, erisque. Sunt et belli, sicut pacis, jura: justaeque ea, non minus quam fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversus eam aetatem, cui etiam capsis urbibus parcitur; sed adversus armatos, et ipsos, qui nec laesi, nec laceffisi a nobis, castra Romana ad Vejos oppugnauerunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Vejos, vincam. Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit; virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modo, effervati odio iraque, Vejentium exitum paene, quam Capenatum pacem, mallent, apud eos pacem universa polliceret civitas. Fides Romana, justitia imperatoris, in foro et curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria, cui nec Deus, nec homo quisquam invidet, vicisti a vobis et imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris, victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. Vos fidem in bello, quam praesentem vicioriam, maluistis: nos, fide provocati, vicioriam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem parentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostrae, nec nos imperii vestri poenitebit.* Camillo et ab hostibus et a civibus gratiae actae. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam cum triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis

signis iustitia fideque, hostibus victis, cum in urbem redisset, tacite ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longa una nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam praedam dividere. forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior, quam suis. qui, legatorum nomen, donumque, et Deum, cui mitteretur, et doni causam veritus ipse, multitudinem quoque, quae semper ferme regenti est similis, religionis iustae implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum praesidio etiam navium Delphos profectus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum, donaque publice data. Eodem anno in Aequis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit et apud ipsos exercitus, et Romae, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuerunt tribuni militum C. Aemilius, Sp. Postumius. Primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Aemilium praesidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum, incomposito agmine negligentius ab re bene gesta euntem, adorti Aequi, terrore injecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad praesidium alterum est perlatum. Postumius, suis in tutum receptis, cum concione advocata terrorem increparet ac fugam, fusos esse ab ignavissimo et fugacissimo hoste; conelamat universus exercitus, merito se ea audire, et sateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret, (in conspectu erant posita in plano) nihil poenae recusabant, nisi ea ante noctem expugnassent. Collaudatos corpora curare, paratosque esse quarta vigilia jubet. et hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quae ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: proeliumque ante luxem (sed luna pernox erat) commissum est: et haud in-

certius diurno proelio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, cum castra Romana crederent oppugnari, tantum iniecit pavoris, ut, nequidquam retinente atque obsecrante Aemilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postunium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus iustulit, cum perequitasset aciem, promissa repetens, tantum iniecit ardoris, ut non ultra sustinerint impetum Aequi. caedes inde fugientium, qualis ubi ira magis, quam virtute, res geritur, ad perniciem hostium facta est; tristemque ab Tusculo nuntium, nequidquam exterrita civitate, literae a Postumio laureatae sequuntur: victoriam populi Romani esse; Aequorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, et plebs continuare laboribus legis tribunatum, et Patres rescire intercessores legis annisi sunt. sed plus suis comitiis plebs valuit, quem dolorem ultimi Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. *Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni, ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perfectandam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Aequi expugnant, colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per averla urhis fugam dederat, Romam perfergere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit. is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit, victorque Romam ad majus aliquanto certamen redit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio et Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut vitae ullo crimine alio aut gesti magistratus quisquam arguebat, praeterquam quod, gratificantes Patribus, rogationi tribuniciae intercessissent. Vicit tamen gratiam senatus plebis ira; et pessimo exemplo

U. C. 362. a. C. N. 390. * a. C. 363. a. C. N. 389.

plo innoxii denis millibus gravis aeris condemnati sunt. id aegre passi Patres. Camillus palam sceleris plebem arguere: *quae, jam in suos versa, non intelligeres se pro-vo judicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublata, tribuniciam potestatem evertisse. Nam, quod illi sperarent, effrenatam licentiam ejus magistratus Patres laruros, falli eos. Si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse. Confulesque increpabat, quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent. Haec propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.*

XXX. Senatum vero incitare adversus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, cum die ferendae legis venisset, quam ut qui meminissent, sibi pro aris focus et Deum templis ac solo, in quo nari essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim attineat, si suae gloriae sibi inter dimicationem patriae meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari, quosidie se frui monumento gloriae suae, et ante oculos habere urbem laetam in triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere, desertam ac relictam ab Diis immortalibus incolam urbem; et in captivo solo habitare populum Romanum, et victricem patriam victam mutari. His adhortationibus principis concitati Patres, senes juvenesque, cum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis coepere, Ne eam patriam, pro qua forsissime felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent, Capitolium, aedem Vestae, cetera circa templa Deorum ostentantes. Ne exsilem, extorrem populum Romanum ab solo patrio ac Diis penatibus in hostium urbem agerent; eoque rem adducerent, ut melius fuerit, non capi Vejos, ne Roma desereretur. Quia non vi agebant, sed precibus, et inter preces multa Deorum mentio erat, religiosum parti maxime fuit. et legem una plures tribus antiquarunt, quam jusserunt. Adeoque ea victoria laeta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, * senatusconsultum fieret, ut*

agri Vejentani septena jugera plebi dividerentur; nec patribus familiae tantum, sed ut omnium in domo liberorum caput ratio haberetur; vellentque in eam spem liberos tollere.

XXXI. Eo munere delenita plebe, nihil certatum est, quo minus consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea etiam fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Veienti bello. Eodem anno aedes Junonis Reginae, ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Aequis gestum est, fusis hostibus prius paene, quam manus conferebant. Valerio, quod perseverantior cadendis in fuga fuit, triumphus: Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Volturniensibus exortum: quo propter famem pestilentiamque in agro Romano, ex siccitate caloribusque nimis ortam, exercitus duci nequivit. ob quae Volturnienses, Salpinatibus adjunctis superbia elati, ultro agros Romanos incurfavere. Bellum inde duobus populis indictum. C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius suffectus, quae res postea religioni fuit; quia eo lustro Roma est capta. Nec deinde unquam in demortui locum censor sufficitur. consulibusque morbo implicitis placuit, per interregnum renovari auspicia. Itaque, cum ex senatusconsulto consules magistrata se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate; ut, etiamsi cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratum reipublicae esset.

XXXII. *Kalendis Quinctilibus magistratum occipere L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Aemilius, L. Furius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Aemilius iterum. Ex his L. Lucretio et C. Aemilio Volturnien-

nienſis provincia evenit: Salpinates Agrippae Furio et Ser. Sulpicio. Prius cum Volſtiniensibus pugnatum eſt: bellum numero hoſtium ingens, certamine haud ſane aſperum fuit. Fuſa concuſſu primo acies in fugam: millia octo arinatorum ab equitibus intercluſa, politiſ armis, in deditiōnem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne ſe pugnae committerent Salpinates. moenibus armati ſe tutabantur. Romani praedas paſſim et ex Salpinati agro, et ex Volſtinienſi, nullo eam vim arcente, egerunt; donec Volſtiniensibus feſſis bello, ea conditione, ut res populo Romano redderent, ſtipendiumque ejus anni exercitui praestarent; in viginti annos induciae datae. Eodem anno M. Caecilius de plebe nuntiavit tribunis, ſe in nova via, ubi nunc ſacellum eſt, ſupra aedem Veſtae, vocem noctis ſilentio audiviſſe clariorem humana, quae magiſtratibus dici juberet, Gallos adventare. Id, ut ſit, propter auctoriſ humilitatem ſpretum, et quod longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque Deorum modo monita ingruente fato ſpeta; ſed humanam quoque opem, quae nova erat, M. Furium ab urbe amovere. qui, die dicta ab L. Appulejo tribuno plebis propter praedam Vejentanam, filio quoque adoleſcente per idem tempus orbatus, cum, accitiſ domum tribulibus clientibusque, (magna pars plebis erat) percunctatus animos eorum, reſponſum tuliffet, *ſe collatos, quanti damnatus eſſes, abſolvere eam non poſſe*, in exilium abiit; precatus ab Diis immortalibus, *ſi innoxio ſibi ea injuria fieret, primo quoque tempore deſiderium ſui civitati ingratae facerent*. abſens quindecim millibus graviſ aeris damnatur.

XXXIII. Expulſo cive, quo manente, ſi quidquam humanorum certi eſt, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Cluſinis veniunt, auxilium adverſus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum, maximeque vini, nova tum voluptate, captam, Alpes tranſiſſe, agrosque ab Etruſcis ante cultos poſſediſſe: et invexiſſe in Galliam vim illiciendae gentis cauſa Aruntem Cluſinum, ira

corruptae uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, praepotente juvene, et a quo expeti poenae, nisi externa vis quaesita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos, qui oppugnarent Clusium, non fuisse, qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis ante, quam Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiani Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, saepe exercitus Gallici pugnare. Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulae modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento; quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuscorum colonia, vocavere Italicae gentes. Graeci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras: prius cis Apenninum ad inferum mare, postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quae trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Raetis: quos loca ipsa esse ferunt, ne quid ex antiquo, praeter sonum linguae, nec eum incorruptum, retinerent.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum haec accepimus. Prisco Tarquinio Romae regnante, Celtarum, quae pars Galliae tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque cum sua, tum publica, praepollens, quod imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare praegravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse,

in

in quas Dii dedissent auguriis sedes, ostendit. Quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigovefo fortibus dati Hercynii saltus: Belloveso haud paulo laetiozem in Italiam viam Dii dabant. Is, quod ejus ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Aeduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppolitae erant; quas inexplerabiles visas haud equidem miror, nulla dum via (quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi cum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspicarentque, quamam per juncta coelo juga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tennit, quod allatum est, advenas quaerentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Masilienses erant hi, navibus a Phocaea profecti. Id Galli fortunae suae omen rati adjuvete; ut, quem primum in terram egressi occupaverant, locum patentibus silvis communirent. ipsi per Taurinos saltusque invios Alpes transcendunt: fufisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, cum, in quo confederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Aeduorum, ibi, omen sequentes loci, condidete urbem: Mediolanum appellarunt.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum, Elio-
 tivo duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente
 Belloveso, cum transcendisset Alpes, ubi nunc Bri-
 xia ac Verona urbes sunt, (locos tenuete Libui) confi-
 dunt. post hos Salluvii, prope antiquam gentem Laevos
 Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Penino de-
 inde Boji Lingonesque transgressi, cum jam inter Pa-
 dum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus tra-
 jecto, non Etruscis modo, sed etiam Umbros, agro pel-
 lunt: intra Apenninum tamen sese tenuete. Tum Se-
 nones, recentissimi advenarum, ab Utente flumine us-
 que ad Aesim fines habuete. Hanc gentem Clusium, Ro-
 manaque inde, venisse comperio. id parum certum est.

Tolamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam. Clusini, novo bello exterriti, cum multitudinem, cum formas hominum invilitas cernerent et genus armorum, audirentque, saepe ab iis cis Padum ultraque legiones Etruscorum suas, quanquam adversus Romanos nullum eis jus societatis amicitiaeve erat, nisi quod Veientes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum. legati tres M. Fabii Ambusti filii missi, qui senatus populi que Romani nomine agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam injuriam accepissent, socios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse. sed melius vilum, bellum ipsum amoveri, si posset; et Gallos, novam gentem, pace potius cognosci, quam armis.

XXXVI. Mitis legatio, ni praeferoces legatos, Gallicisque magis quam Romanis similes, habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: *Esti novum nomen audiant Romanorum, iam credere viros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit imploratum. et, quoniam legatione adversus se maluerint, quam armis, tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi afferant, aspernari, si Gallis, egenibus agro, quem latius possideant quam colunt Clusini, pacem finium concedant, aliter pacem impetrari non posse. Et responsum coram Romanis accipere velle: et, si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturus, ut nuntiari omnium possent, quantum Galli virtute ceteros mortales praefarent. Quodnam id jus esset, agrum a possessoribus petere, aut minari arma, Romanis quaerentibus, et, quid in Etruria rei Gallis esset? cum illi se in armis jus ferre, et omnia fortium virorum esse, ferociter dicerent, accensis utrinque animis ad arma discurritur, et proelium conferitur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fati, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, cum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanae juventutis pugnarent. tantum eminebat*

nebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius, evectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incurstantem, per latus transfixum hausta, occidit: spoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. Omnia inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romanum eundem censerent. vicerè seniores, ut legati prius mitterentur questum injurias, postulatamque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum cum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum, piacebat Fabiorum, et jus postulare barbari videbantur: sed, ne id, quod placebat, decerneret in tantae nobilitatis viris, ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptae, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valere, ut, quorum de poena agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus quam dignum erat, insensu Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. * Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quattuor, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Cum tanta moles mali instaret, (adeo occaecat animos fortuna, ubi viam suam ingruentem refringi non vult) civitas, quae adversus Fidenatem ac Vejentem hostem, aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, invisitato atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quaesivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summae rerum praerant: delectumque nihil accuratiorem, quam ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, postquam accepere, ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque legationem suam esse, flagrantes ira, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter

ingrediuntur. Ad quorum praetereuntium raptum tumultum cum exterritae urbes ad arma concurrerent, fugaque agresium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant; quacunque ibant, equis virisque longe ac late fuso agmine imminens obtinentes loci. Sed, antecedente fama nuntiisque Clusinarum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptum ducto, aegre ad undecimum lapidem occursum est, qua flumen Allia, Crustumini montibus praealto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contra circaque hostium plena erant, et nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris ante capto, non praemunito vallo, quo receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicio, nec litato, instruunt aciem deductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent. nec tamen aequari frontes poterant, cum extenuando infirmam et vix cohaerentem mediam aciem haberent. Paulum erat ab dextera editi loci, quem subsidiariis repleri placuit: eaque res, ut initium pavoris ac fugae, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubio, facilem in aequo campi tantum superanti multitudini victoriam fore. adeo non fortuna modo, sed ratio etiam, cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat. pavor fugaque occupaverat animos, et tanta hominum oblivio, ut multo major pars Veios in hostium urbem, cum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus.

locus. in reliqua acie simul est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hostem prius paene quam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla caedes pugnantium fuit. terga caesa suomet ipsorum certamine in turba impediendum fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum sinistram cornu defugit, magna strages facta est: multosque, imperitos nandi aut invalidos, graves loriceis aliisque tegminibus hausere gurgites. maxima tamen pars incolumnia Vejos perfugit; unde non modo praesidii quidquam, sed ne nuntius quidem cladis, Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine et magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, et, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obtupefactos miraculum victoriae tam repentinae tenuit. et ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari, quid accidisset. deinde insidias vereri: postremo caesorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. ubi cum praegressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti et ignotae situm urbis, inter Romam atque Anienem confedere, exploratoribus missis circa moenia aliasque portas, quae nam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, cum pars major ex acie Vejos petisset, nemo superesse quenquam praeter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes, pariter vivi mortique, totam prope urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nuntiatum est. mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa moenia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem iam in urbem futura videretur

impetus primo adventu, quo accesserant ad urbem. man-
 furos enim ad Alliam, fuisse, nisi hoc consilii foret. De-
 inde sub occasum solis, quia haud multum diei super-
 erat, ante noctem rati se invafuros: tum in noctem di-
 latum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postre-
 mo lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo
 ipsum malum continens fuit, cum signa infesta portis
 sunt illata. Nequaquam tamen ea nocte, neque inse-
 quenti die similis illi, quae ad Alliam tam pavide fuge-
 rat, civitas fuit. Nam cum defendi urbem posse, tam
 pauca relicta manu, spes nulla esset, placuit, cum con-
 jugibus ac liberis juventutem militarem senatusque robur
 in arcem Capitoliumque concedere: armisque, et frumen-
 to collatis, ex loco inde munito Deos hominesque et
 Romanum nomen defendere. Flaminem sacerdotesque
 Vestales sacra publica a caede, ab incendiis procul au-
 ferre: nec ante deserui cultum eorum, quam non super-
 essent, qui colerent. Si arx Capitoliumque, sedes Deo-
 rum, si senatus, caput publici consilii, si militaris ju-
 ventus superfuert imminenti ruinae urbis, facilem ja-
 ctturam esse seniorum, relictae in urbe utique periturae
 turbae. et, quo id aequiore animo de plebe multitudo
 ferret, senes triumphales consularesque simul se cum
 illis palam dicere obituros; nec his corporibus, quibus
 non arma ferre, non tueri patriam possent, oneratos
 inopiam armatorum.

XL. Haec inter seniores morti destinatos jactata
 solatia. Versae inde adhortationes ad agmen juvenum,
 quos in Capitolium atque in arcem prosequerantur, com-
 mendantes virtuti eorum juventaeque urbis per trecentos
 sexaginta annos omnibus bellis victricis, quaecun-
 que reliqua esset, fortunam. Digredientibus, qui spem
 omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captae
 urbis non superesse statuerant exitio; cum ipsa res spe-
 ciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus et concur-
 satio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitan-
 tiumque viros natosque, cui se fato darent, nihil, quod
 humanis superesset malis, relinquebant. magna pars
 tamen

tamen earum in arcem suos profectae sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obfusis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, neque alere in tanta incopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapsa, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Vestales, ommissa rerum suarum cura, quae sacrorum secum ferenda, quae vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodia esset; optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo aedibus flaminis Quirinalis, ubi nunc desuper religio est, defodere: cetera inter se onere partito ferunt, via quae sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas cum L. Albinus, de plebe Romana homo, conspexisset, plaustrum conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quae inutilis bello urbe excedebat: salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus, sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; se ac suos in vehiculo conspici; descendere uxorem ac pueros iussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit: et Caere, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romae interim, satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos regressa, adventum hostium obfusinato ad mortem animo expectabat. qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunae pristinae honorumque aut virtutis indignibus morerentur, quae augustissima vestis est tentas ducentibus triumphantibusve, ea vestiti medio aedium ehurneis sellis sedere. Sunt, qui, M. Fabio pontifice maximo praefante carmen, devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis, tradant. Galli, et quia interposita nocte a contentione pugnae remisserant animos, et quod nec in acie ancipiti usquam extaverant

proce-

proelio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem, patente Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa Deum, arcemque solam belli speciem tententem. Inde, modico relicto praesidio, (ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret) dilapsi ad praedam vacuis occursum hominum viis, pars in proxima quaeque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta et referta praeda, petunt, inde rursum ipsa solitudine absteriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua fora conglobati redibant: ubi eos, plebis aedificiis obseratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat, aperta, quam clausa, invadendi, adeo haud secus quam venerabundi intuebantur in aedium vestibulis sedentes viros, praeter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris praeferebat, simillimos Diis. Ad eos velut simulacra versi cum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, perinulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo initium caedis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post principum caedem nulli deinde mortaliū parci, diripi tecta, exhaustis injici ignes.

XLII. Ceterum, seu non omnibus delendae urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari quaedam incendia terroris causa, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; et non omnia concremari tecta, ut, quodcumque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut passim aut late vagatus est ignis. Romani, ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, cum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solum conspiciere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocumque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, tonitus flammae, et fragor ruentium tectorum
aver-

avertisset, paventes ad omnia, animos oraque et oculos flectebant, velut ad spectaculum a fortuna positi occidentis patriae, nec ullius rerum suarum relicti, praeterquam corporum, vindices: tanto ante alios miserandi magis, qui unquam obsessi sunt, quod interclusi a patria oblidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam foede actum excepit: lux deinde noctem inquietam infecta est. nec ullum erat tempus, quod a novae semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, et si omnia flammis ac ruinis aequata vidissent, quamvis inopem parvunque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; et jam, cum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantum ferrunq̄ue in dextris, velut solas reliquias spei suae, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis nequidquam bello gesto, cum inter incendia ac ruinas captae urbis nihil superesse, praeter armatos hostes, viderent, nec quidquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, et impetum facere in arcem statuunt. Prima luce signo dato, multitudo omnis in foro instruitur. inde, clamore sublato ac testudine facta, subeunt adversus quos Romani nihil temere nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore virorum oppposito scanderent hostem finunt: quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive facilius rati. Medio fere clivo resisterent: atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: ut nunquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnae genus. Ommissa itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant: cujus ad id tempus immemores, et, quod in urbe fuerat, frumentum incendiis urbis absumserant, et ex agris per ipsos dies raptum omne Vejos erat. Igitur, exercitu diviso,

par-

partim per finitimos populos praedari placuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus frumentum populatores agrorum praeberent. Proficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit. qui moestior ibi fortuna publica, quam sua, cum Diis hominibusque accusandis senesceret, indignando mirandoque ubi illi viri essent, qui secum Vejos Faleriosque cepissent, qui alia bella fortius semper, quam felicius, gessissent; repente audit, Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. nec secus quam divino spiritu tactus, cum se in mediam concionem intulisset, abstinere suctus ante talibus conciliis:

XLIV. *Ardeates, inquit, veteres amici, novi etiam cives mei, quando et vestrum beneficium ita tulit, et fortuna hoc egit mea, nemo vestrum conditionis meae oblitum me huc processisse pater: sed res ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida praefidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus eris mei vobis, si in bello non fueris? Hac arte in patria steri: et, invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, et pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiae referendae, et huic urbi detus ingens belli ex hoste communi parvendi. Quae effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora animoque magna magis, quam firma, dederit. eo in certamen omne plus terroris, quam virium, ferunt. Argumento sit clades Romana patientem cepere urbem: ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu. Jam obsidionis raddio vicci abscedunt, vagique per agros palantur. cibo vinoque raptim hausto repleti, Ubi nox appetit, prope rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis, passim ferarum ritu sternuntur: nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. Si vobis in animo est iuri moenia vestra, nec pati haec omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me sequimini ad caedem, non ad pugnam.*

pugnam nisi vincos somno, velut pecudis, trucidandos tradidero, non recuso eundem Ardeae rerum mearum exitum, quem Romae habui.

XLV. Aequis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam ea tempestate esse. Conicione dimissa, corpora curant, inienti, quam mox signum daretur. quo dato, primae silentio noctis ad portas Camillo praesto fuere. Egredi, haud procul urbe, sicut praedictum erat, castra Gallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam proelium, omnibus locis caedes est: nuda corpora et soluta somno trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quae aut unde vis esset, ignaros, in fugam, et quosdam in hostem ipsum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Vejenti Tuscorum facta strages est: qui urbis jam prope quadringentesimum annum vicinae, oppresae ab hoste invisitato inauditoque, adeo nihil miseriti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, pleniue praedae Vejos etiam, praesidiumque et spem ultimam Romani nominis, in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per agros et congregatos agmine, praedam prae se agentes, et castra cernebant haud procul Vejis posita. inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit. *Etruscisne etiam, a quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas?* Vix temperare animis, quin extemplo impetum facerent: compressique a Caedicio centurione, quem sibimet ipsi praefecerant, rem in noctem sustinuerunt. Tantum par Camillo defuit auctor, cetera eodem ordine eodemque fortunae eventu gesta. quin etiam ducibus captivis, qui caedi nocturnae superfuerant; ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improvilo majorem caedem edidere, duplicique victoria ovantes Vejos redeunt.

XLVI. Romae interium plerumque obsidio segnis et utrinque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: cum repente juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiae. ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, cum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit: ibique omnibus solemniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu gvadueque, satis sperans propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu attonitis Gallis miraculo audaciae, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens est gens. Vejis interim non animi tantum in dies, sed etiam vires, crescebant: nec Romanis solum eo convenientibus ex agris, qui a proelio adverso aut clade captae urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte praedae essent. Maturum jam videbatur, repeti patriam eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, et magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant: et Caedicius negare, se commissurum, cur sibi aut Deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit, ab Ardea Camillum acciri; sed antea consulto senatu, qui Romae esset. adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur. inde, quae proximum fuit a ripa, per praeruptum, eoque neglectum hostium custodiae saxum, in Capitolium evadit: et, ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. Accepto inde senatus decreto, ut et comitiis curiatis revocatus de exilio, jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent impe-

imperatorem, quem vellent, eadem degressus nuntius Vejos contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere: seu (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam; quod nec injussu populi mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

XLVII. Dum haec Vejis agebantur, interim arx Romae Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuntius a Vejis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxorum adscensu aequo, nocte sublustris, cum primo inermem, qui tentaret viam, praemisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innisi, sublevantesque invicem et trahentes alii alios, prout postularat locus, tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem; sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. Anseres non fefellerent, quibus sacris Junoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur. quae res saluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis, simul ad arma ceteros ciens, vadit; et, dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. Cujus casus prolapsi cum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omiſsis saxa, quibus adhaerebant, manibus amplexos, trucidat. jamque et alii congregati telis missilibusque saxi proturbare hostes, ruinaeque tota prolapsa acies in praecipitum deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum notis (quantum in turbatis mentibus poterat, cum praeteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce orta, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, cum et recte et perperam facto pretium deberetur; Manlius primum ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari: cui universi selibras farris et quartarios vini ad aedesejus, quae in arce erant, contulerant. rem

dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, cum se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat ascendens hostis, citati: et cum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronuntiasset; consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, a ceteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxae, approbantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiores utrinque custodias esse; et apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Vejos Romamque nuntios commeari; et apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala fames utrinque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, cum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido et vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo, ferente, cum quid venti motum esset. quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori afflueta, cum aestu et angore vexata, vulgatis velut in pecua morbis moreretur, jam pigritia singulos sepeliendi promiscue acervatos cumulos hominum urebant; bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Induciae deinde cum Romanis factae, et colloquia permissu imperatorum habita: in quibus cum identidem Galli famem objicerent, eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendae ejus opinionis causa multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per se Ardeae habet, magistrum equitum L. Valerium a Vejis abducere exercitum jubet, parat instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, cum famem unam natura vinci non sinerat, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret; postremo spe quoque jam, non solum cibo, deficiente, et, cum stationes
pro-

procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacunque pactione possent, iussit; jactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquunt. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum et Brennum regium Gallorum colloquio transacta res est, et mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei, foedissimae per se, adjecta indignitas est, pondera ab Gallis allata iniqua, et, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, *Vae victis esse.*

XLIX. Sed Diique et homines prohibere redemptos vivere Romanos. nam forte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auri appenso, dictator intervenit; aufervique aurum de medio, et Gallos submoveri jubet. Cum illi remittentes, pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quae, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: denuntiatque Gallis, ut se ad proelium expediant. Suos in acervum conjicere sarcinas, et arma aptare, ferroque, non auro, recuperare patriam jubet, in conspectu habentes sana Deum, et conjuges, et liberos, et solum patriae deforme belli malis, et omnia, quae defendi repetique et ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutae solo urbis, et natura inaequali; et omnia, quae arte belli secunda suis eligi praeparative poterant, providit. Galli, nova re trepidi, arma capiunt, iraque magis, quam consilio, in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna, jam Deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant. igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quam ad Alliam vicerant. Iustiore altero deinde proelio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi caedes omnia obtinuit. castra capiuntur, et no-

nuntius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriae conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubie servavit, cum prohibuit migrari Vejos, et tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, et per se inclinata magis plebe ad id consilium. eaque causa fuit non abdicandae post triumphum dictaturae, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu.

L. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quae ad Deos immortales pertinebant, retulit; et senatusconsultum facit, *Fana omnia, quod ea hostis possedisset, restituerentur; terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quaeretur. Cum caeretibus hospitium publice fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos Deum immortalium esset: laudi Capitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent.* Expiandae etiam vocis nocturnae, quae nuntia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio illata, iustumque templum in Nova via Ajo Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, cum, in quae referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, et sub Jovis sella poni iustum. Jam ante in eo religio civitatis apparuerat, quod, cum in publico deesset aurum, ex quo summa pactae mercedis Gallis confieret, a matronis collatum acceperant; ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiae actae, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solemnis laudatio esset. his persctis, quae ad Deos pertinebant, quaeque per senatum agi poterant; tum deum, agitantibus tribunis plebem assiduis consensionibus,

ut,

ut, relictis ruinis, in urbem paratam Vejos transmigrarent, in concionem, univervo senatu prosequente, escendit, atque ita verba fecit :

LI. Adeo mihi acerbae sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exilii solasium aliud habuerim, quoad Ardeae vixi, quam quod procul ab his certaminibus eram: et ob eandem haec, non, si me senatusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus unquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe, ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. et nunc quiescerem ac racerem libenter, nisi haec quoque pro patria dimicatio esset; cui deesse, quod vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetimus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? et cum, victoribus Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem Diique et homines Romani tenuerint, habitaverint; victoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque et Capitolium deseritur? et plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa fecit? Equidem, si nobis cum urbe simul positae traditaeque per manus religiones nullae essent; tamen tam evidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultus excemiam hominibus putem. Invenimini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel adversas: invenietis omnia prospere evenisse sequentibus Deos, adversa spernentibus. Jam omnium primum Vejeus bellum (per quos annos, quanto labore gestum!) non ante cepit finem, quam motu Deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid haec tandem urbis nostrae clades nova? num ante exorta est, quam spreta vox coelo emissa de adventu Gallorum? quam gentium jus ab legatis nostris violatum? quam a nobis, cum vindicari deberet, eadem negligentia Deorum praetermissum? Igitur victi captique ac redempti tantum poemarum Diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. Adversae deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis optimi maximi; spera in ruina rerum nostrarum alia terrae celavimus, alia

avecta in finitimas urbes, amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, deserti ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, et victoriam, et antiquum belli decus amissum: et in hostes, qui caeci avaritia, in pondere auri foedus ac fidem sefellerunt, verterunt terrorem fugamque et caedem.

LII. Hæc culti neglectique numinis tanta monumenta in rebus humanis cernentes, ecquid sensitis, Quirites, quantum vixdum e naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes porremus nefas? Urbem auspiciato inauguratoque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum Deorumque est plenus: sacrificiis solemnibus non dies magis stati, quam loca sunt, in quibus fiunt. Hos omnes Deos, publicos privatosque, Quirites, deserruri estis? Quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescentæ C. Fabio, non minore hostium admiratione, quam vestra, conspectum est; cum inter Gallica tela degressus ex arce solemnè Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? An gentilia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra et Romanos Deos etiam in pace deseri places? et pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quam privatus in solemnè gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Vejis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis caerimoniis potest. et ne omnia generatim sacra omnesque percensam Deos: in Jovis epulo num alibi, quam in Capitolio, pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus signoque, quod imperii pignus custodia ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia urbi, quaedam vetustiora origine urbis? Et videte, quid inter nos ac majores interfit. illi sacra quaedam in monte Albano Lavinioque nobis faciendâ tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religionum fuit: hinc fixo piculo in hostium urbem Vejos transferemus? Recordamini, agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casuve prætermisum est. Modo quæ res, post prodigium Albani lacus,

nisi

nisi instaurationis sacrorum auspicioque renovatio, esse ceterae Vejentis bello reipublicae remedio fuit? At etiam, tanquam veterum religionum memores, et peregrinos Deos transulimus Romam, et instituimus novos. Juno Regina, transvecta a Vejis, nuper in Aventino quam insigni ob excellens matronarum studium celebrique dedicata est die? Ajo Lucuzio templum, propter coelestem vocem exauditam in Nova via, iussimus fieri: Capitolinos ludos sollempnibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicuri fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu recensimus Junus? De sacris loquimur, et de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam, praeterquam urbs capta, movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Vejentes pro Romanis facturi estis sacerdotes, et Vestales suae se deserent, Vesta? et flamen peregrare habitando, in singulas noctes tantum sibi rei publicae piaculi contrahet? Quid alia, quae auspiciato agimus omnia fere intra pomerium, cui oblivioni, aut cui negligentiae damus? Comititia curiata, quae rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspiciato, nisi ubi assolent, fieri possunt? Vejosne haec transferemus? an comitiorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc ab Diis hominibusque urbem conveniet?

LIII. Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, et ad integra omnia Vejos migrare, nec hic aedificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis causam, quam veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto; qui meministis, ante Gallorum adventum, salvis secis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Vejos transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam, vestramque inseritis, tribuni. Vos, etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra (nec id mirari fitis prius, quam, quale sit, audieritis). etiamsi

tunc migrandum fuisset, incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quippe cum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc haec migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victores, sed amisisse viciis, patriam videbimur. hoc ad Alliam fuga; hoc capta urbs, hoc circumfessum Capisolum necessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros, exiliumque ac fugam nobis ex eo loco conscisceremus, quem tueri non possemus. et Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, si jam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) et habitare in capta ab se, deserta a vobis, hac urbe velint, finatis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Aequi Volscive, faciant, ut commigrent Romam, velitis illos Romanos, vos Veientes esse? an malitis hanc solitudinem vestram, quam urbem hostium, esse? non equidem video, quid magis nefas sit. Haec scelera, quia piget aedificare, haec dedecora pati parati estis? Si tota urbe nullum melius ampliusve secretum fieri possit, quam casa illa conditoris est nostri; non in casis, ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quam exsulatum publice ire? Majores nostri, convenae pastoresque, cum in his locis nihil, praeter silvas paludesque, esset, novam urbem tam brevi aedificaverunt: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis Deorum; aedificare incensa piget? et, quod singuli facturi fuimus, si aedes nostrae deflagrasset, hoc in publico incendio universi recusamus facere?

LIV. Quid tandem? si fraude, si casu Vejis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quaesituri sumus, quo transmigemus? Adeo nihil tenet solum patriae, nec haec terra, quam matrem appellamus; sed in superficie tignisque caritas nobis patriae pender? Equidem, fatebor vobis, etsi minus injuriae vestrae, quam meae calamitatis, meminisse juvas, cum abessem, quotiescunque patria in mentem veniret, haec omnia occurrebant, colles, campique, et Tiberis, et affata oculis

lis regio, et hoc coelum, sub quo natus educatusque effem. quae vos, Quirites, nunc moveant potius caritate sua, ut maneat in sede vestra, quam postea, cum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine causa Dii hominesque hanc urbi condendae locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum; quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec oppositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiae medium, ad incrementum urbis natus unice locum. Argumento est ipsa magnitudo tam novae urbis. trecentessimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur: inter tot veterimos populos tamdiu bella geritis; cum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Aequis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria, tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obrinens Italiae, bello vobis par est. Quod cum ita sit, quae (malum) ratio est, expertis alia experiri, cum jam, ut virtus vestra transire alio possit, fortuna cerse loci hujus transferri non possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore. hic, cum augurato liberaretur Capitolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi. hic Vestae ignes, hic ancilia coelo dimissa, hic omnes propitii manentibus vobis Dii.

LV. Movisse eos Camillus cum alia oratione, tum ea, quae ad religiones pertinebat, maxime dicitur. sed rem dubiam decrevit vox opportuna emissa; quod, cum senatus post paulo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque, ex praesidiis revertentes, forte agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: Signifer, statue signum: hic manebimus optime. qua voce audita, et senatus, accipere se omen, ex curia egressus, conclamavit, et plebs circumfusa approbavit. Antiquata deinde lege, promissae urbs aedificari coepta. Tegula publice praebita est: saxi materiaeque caedendae, unde quisque vellet, jus factum: praedibus acceptis, eo anno aedificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicis dirigendi,

gendi, dum, omisso sui alienique discrimine, in vacuo aedificant. Ea est causa, ut veteres cloacae, primo per publicum ductae, nunc privata passim subeant tecta; formaque urbis sit occupatae magis, quam divisiae, similis.

EPITOME LIBRI VI.

Res adversus Volcos et Aequos et Praenestinos prosperè gestas continet. Quatuor tribus additae sunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Arniensis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, cum obstrictos aere alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpejo dejectus est: in cujus notam senatusconsultum factum est, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. C. Licinius et L. Sextius tribuni plebis legem promulgarunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur eamque legem cum magna contentione, repugnanzibus Patribus, cum tidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt; et primus ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est et altera lex, ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret possidere.

L I B E R VI.

I. *Quae ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani sub regibus primum, consulibus deinde ac dictatoribus, decemvirisque ac tribunis consularibus gessere, foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res cum vetustate nimia obscuras, velut quae magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum quod parvae et rariae per eadem tempora literae fuere, una custodia fidelis memoriae rerum gestarum; et quod, etiamsi quae in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque essent monumentis, incensa urbe pleraeque interiere. Clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus laetius feraciusque renatae urbis, gesta domi militiaeque exponentur. Ceterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio prin-*

principē stetit. neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Cum civitas in opere ac labore assiduo reficiendae urbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primum magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, quod legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra jus gentium pugnasset. cui iudicio eum mors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum initium. * P. Cornelius Scipio interrex, et post eum M. Furius Camillus iterum. Is tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium Publicolam iterum, P. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Aemilium, L. Postumium. Hi ex interregno cum extemplo magistratum inissent, nulla de re prius, quam de religionibus, senatum consuluerunt. In primis foedera ac leges (erant autem eae duodecim tabulae et quaedam regiae leges) conquiri, quae comparerent, iusserunt: alia ex eis edita etiam in vulgus: quae autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis agitari coeptum, diemque ante diem xv Kalendas Sextiles, duplici clade insignem, (quo die ad Cremeram Fabii caesi, quo deinde ad Alliam cum exitio urbis foede pugnatum) a posteriore clade Alienem appellarunt, insignemque rei nulli publice privatimque agenda fecerunt. Quidam, quod postridie Idus Quinctiles non litasset Sulpicius tribunus militum, neque inventa pace Deum post diem tertium objectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie Idus rebus divinis superlederi iustum: inde, ut postridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio esset, traditum, putant.

II. Neco diu licuit quietis consilia erigendae ex tam gravi casu reipublicae secum agitare. Hinc Volsci, veteres hostes, ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant, hinc Etruriae principum ex omnibus populis conjunctionem de bello, ad sanum Voltumnae factam

factam, mercatores afferbant. novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaque cum tanti undique terrores circumstarent, appareretque omnibus, non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare; placuit eisdem auspiciis defendi rempublicam, quibus recuperata esset, dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Aham magistrum equitum dixit: iustitioque indicto, delectum juniorum habuit, ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in verba sua juratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumque trifariam divisit. partem unam in agro Vejente Etruriae opposuit: alteram ante urbem castra locare iussit. tribunus militum his A. Manlius, illis, qui adversus Etruscos mittebantur, L. Aemilius praepositus: tertiam partem ipse ad Volscos duxit; nec procul ab Lanuvio (*ad Maecium* is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. Quibus, ab contemptu (quod prope omnem deletam a Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam sepe conjici iussit. et forte erat vis magna venti versa in hostem. itaque non aperuit solum incendio viam, sed, flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiae flagrantis, ita consternavit hostes, ut minor moles superantibus vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quam transcendentibus sepe incendio absumptam fuerat. Fusis hostibus caesisque, cum castra impetu cepisset dictator, praedam militi dedit; quo minus speratam, minime largitore duce, eo militi gratiorem, persecutus deinde fugientes, cum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos septuagesimo demum anno subegit. Victor ex Volscis in Aequos transit, et ipsos bellum molientes: exercitum

tum eorum ad Bolas oppressit, nec castra modo, sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit,

III. Cum in ea parte, in qua caput rei Romanae Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium, socios populi Romani, obsidebat: quorum legati, opem rebus affectis orantes, cum senatum adissent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cujus spei moram cum pati fortuna obsessorum non potuisset, confectaque paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribus, quae semper eosdem urgebant, per pactationem urbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent; eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit, cui cum se moesta turba ad pedes provolvisset, principumque orationem, necessitate ultima expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exilii comites trahebantur, excepisset: parcere lamentis Sutrinis iussit. Etruscis se luctum lacrimasque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinisque ibi confidere, modico praesidio relicto, arma secum militem ferre jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus (ut sit) secundis invenit: nullam stationem ante moenia, patentes portas, victorem vagum praedam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi, coeundique in unum, aut arma capiendi datur spatium. cum pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se in agros ejicere possent, clausas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare suos, ut proelium inirent. quod accensum ab desperatione hostium fuisset: ni praecones, per urbem dimissi, poni arma. et parci inermi iussissent, nec praeter armatos quenquam violari. Tum etiam, quibus animi in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant, postquam data spes vitae est, jactare passim arma,

arma, inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in custodias divisa: oppidum aut noctem redditum Sutrinis inviolatum integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum, sed traditum per condiciones fuerat.

IV. Camillus in urbem triumphans rediit, triumpum simul bellorum victor. Longe plurimos captivos ex Etruscis ante currum duxit. quibus sub hasta venundatis, tantum aeris redactum est, ut, pretio pro auro matronis perfoluto, ex eo, quod supererat, tres paterae aureae factae sint: quas, cum titulo nominis Camilli, ante Capitolium incensum in Jovis cella constat ante pedes Junonis positas fuisse. Eo anno in civitatem accepti, qui Vejentium Capenatumque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus assignatus. revocati quoque in urbem senatusconsulto a Vejis, qui aedificandi Romae pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Vejos se contulerant. et primo fremitus fuit aspernantium imperium: dies deinde praestituta capitalis poena, qui non remigrasset Romam, ex ferocibus univertis singulos, metu suo quemque, obedientes fecit. Et Roma cum frequentia crescere, tum tota simul exurgere aedificiis, et republica impensas adjuvante, et aedilibus velut publicum exigentibus opus, et ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis: intraque annum nova urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita. creati * T. Quinctius Cincinnatus, Q. Servilius Pidenas quintum, L. Julius Julus, L. Aquillius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Aequos, non ad bellum, (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere; alterum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum Cortuosa et Contenebra vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. improviso adorti, primo clamore atque impetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies oppugnatio-

tionem sustinuit; laborque continuus, non die non nocte remissus, subegit eos. cum in sex partes divisus exercitus Romanus lenis horis in orbem succederet proelio, oppidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos objiceret; cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari praedam tribunis placebat: sed imperium, quam consilium, segnius fuit. dum cunctantur, jam militum praeda erat; nec, nili per invidiam, adimi poterat. Eodem anno, ne privatistantum operibus cresceret urbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est: opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum.

V. Jam et tribuni plebis, civitate aedificando occupata, conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum, post accisas a Camillo Volscorum res, possessionis haud ambiguae. Criminabantur, *multo eum infestiores agrum ab nobilitate esse, quam a Volscis fuerit: ab illis enim tantum, quoad vires et arma habuerint, incursiones eo factas. nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec, nisi, antequam omnia praecipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore.* Haud magnopere plebem moverant, et infrequentem in foro propter aedificandi curam, et eodem exhaustam impensis, eoque agri immemorem, ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitionis principibus, ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. His demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. * L. Papirium, C. Cornelium, C. Sergium, L. Aemilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Publicolam tertium creat. hi ex interregno magistratum occipere. Eo anno aedes Martis, Gallico bello vota, dedicata est a T. Quinctio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additae, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arnienlis: caeque viginti quinque tribuum numerum explere.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiore[m] jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, majoris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est. *Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit. collegae additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextum, L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni averſae curae hominum sunt a bello Etrusco, quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiatas in armis esse, Latinorumque populos juventutem submisſisse ad id bellum; eo abnuentes publicum fuisset consilium, quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare, ubi vellent. Desierant jam ulla contemni bella. itaque senatus Diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset: dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset. et collegae fateri, regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibi que destinatum in animo esse, Camillo submisterè imperium. nec quidquam de maiestate sua detractum credere, quod maiestati ejus viri concessisset. Collaudatis ab senatu tribunis, et ipse Camillus, consul animo, gratias egit. Ingens, inde ait, curat a populo Romano sibi, qui se dictatorem jam quartum creasset, magnum a senatu salubris de se iudicium ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungit. Itaque si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsam annisurum, ut tanto de se consensu civitatis opinionem, quae maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiatas ardeat, plus ibi mirum, quam periculi, esse. se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsideri urbem Romanam ab invidia et odio finitimorum: itaque et ducibus pluribus et exercitiis administrandam rempublicam esse. Te, inquit, P. Valeri, socium imperii consilii que, legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: is, Q. Servili, altero exercitu instructo paratoque, in urbe castra habere; inuentum sive Etruria se interitum, us super, sive nova haec cura, Latini atque Hernici, moveant.

vint. Pro certo habeo, ita rem gesturum, ut patre, avo, seque ipso ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex causariis senioribusque a L. Quincio scribatur, quæ urbi moenibusque præsidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quæque belli alia tempora postulat, providens. Te, Ser. Corneli, præsidem hujus publici consilii, custodem religionum, comisionum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus. Cunctis in partes muneris sui benigne pollicentibus operam, Valerius, locius imperil lectus, adjecit, M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro equitum futurum. Proinde, quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello habent. Se vero bene sperare, Patres, et de bello, et de pace universaque republica, erecti gaudio, fremunt: nec dictatore unquam opus fore reipublicæ, si tales viros in magistratu habeas, tam concordibus junctos animis, parere atque imperare juxta paratos, laudemque conferentes potius in medium, quam ex communi ad se trahentes.

VII. Justitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volscorum modo juventutem Antiates ex nova lobe lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. itaque novus hostis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi jam instruenti Camillo centuriones renuntiaverunt, turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque et resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos; et ægre inermem tantam multitudine, nedum armatam, sustineri posse; in equum inilit, et, ante signa obversus in aciem, ordines interequitans, Quæ tristitia, milites, hæc, quæ insolita cunctatio est? Hostem, an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud, quam perpetua materia vestris gloriaeque vestrae? Vos contra, me ducite, (ut Faleria, Vejosque captos, et in capta patria Gallorum legiones casus tacuim) modo trigeminae victoriae triplicem triumphum ex his ipsis Volscis, et Aequis, et ex Etruria egistis. An me, quod non dictator vobis, sed tribunus,

signum dedi, non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero: et vos in me nihil, praeter me ipsum, intrare decet. neque enim dicatura mihi unquam animos facis, ut ne exsilium quidem ademis. Iidem igitur omnes sumus; et, cum eadem omnia in hoc bellum asseramus, quas in priora attulimus, eundem eventum belli expectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac consurvis, facies. Vos vincetis, illi fugiens.

VIII. Dato deinde signo, ex equo desilit, et proximum signiferum, manu arreptum, secum in hostem rapit; *insest, miles, clamitans, signum.* quod ubi videre ipsum Camillum, jam ad manera corporis senecta invalidum, vadentem in hostes, procurrant pariter omnes, clamore sublato, *Sequere imperatorem, pro se quisque, clamantes.* Emissum etiam signum Camilli jussu in hostium aciem ferunt; idque ut repeteretur, concitatos antesignanos. Ibi primum pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. nec vis tantum militum movebat, exitata praesentia ducis, sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata species. Ita, quocumque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat. maxime id evidens fuit, cum in laevum cornu, prope jam pulsum, arrepto repente equo eum scuto pedestri, advectus, conspectu suo proelium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res erat, sed turba hostium et fuga impediabatur, et longa caede conficienda multitudo tanta fello militi erat: cum repente ingentibus procellis fufus imber certam magis victoriam, quam proelium, diremit. Signo deinde receptui dato, nox insecuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini namque et Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti eventus. Volsci, ubi se desertos ab eis videre, quorum fiducia rebellaverant, relictis castris, moenibus Satriei se includunt. quos primo Camillus vallo circumdare, et aggere atque operibus oppugnare est adortus. Quae postquam nulla eruptione impediri videt; minus esse animi ratas

ratus in hoste, quam ut in eo tam lentae Ipei victoriam exspectaret, cohortatus milites, ne, tanquam Vejos oppugnantes, in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse; ingenti militum alacritate moenia undique aggressus, scalis oppidum cepit. Volsci abjectis armis sese dederunt.

IX. Ceterum animus ducis rei majori, Antio, imminebat. id caput Volcorum, eam fuisse originem proximi belli. Sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem ejus (credo, rem Antiatem diuturniorem manere, Diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio, auxilium adversus Etruscos petentes, veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes. eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque cum ea loca opposita Etruziae, et velut claustra inde portaeque essent; et illis occupandi eam, cum quid novi molirentur, et Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut, omisso Antio, bellum Etruscum susciperet. Legiones urbanae, quibus Quinctius praefuerat, ei decernuntur. quanquam expertum exercitum assuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quinctius Horatiusque successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius et Valerius partem oppidi jam captam ab Etruscis invadere; ex parte altera, interseptis itineribus, aegre oppidanos vim hostium ab se arcentes. Cum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque, et in praesentia rem inolinatam sustinuit, et spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso exercitu, Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis, quam hostes tenebant, moenia aggredi jubet, non tanta spe scalis capi urbem posse, quam ut, averlis eo hostibus, et oppidanis jam pugnando fessis, laxaretur labor, et ipse spatium intrandi sine certa

mine moenia haberet. Quod cum simul utrinque factum esset, ancepsque terror Etruscos circumstaret, et moenia summa vi oppugnari, et intra moenia esse hostem viderent; porta se, quae una forte non obfidebatur, trepidi uno agmine eiecere. Magna caedes fugientium et in urbe et per agros est facta. plures a Furianis intra moenia caesi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quae conspectum ademit, finem caedendi fecere. Sutrio recepto restitutoque locis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Etrusci habebant.

X. Videbatur plus in ea urbe resipienda laboris fore; non in eo solum, quod tota hostium erat, sed etiam quod, parte Nepesinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut discernent se ab Etruscis, fidemque, quam implorassent ab Romanis, ipsi praestarent. Unde cum responsum allatum esset, *nihil suae potestatis esse, Etruscis moenia custodiasque portarum tenere*; primo populationibus agri terror est oppidanis admotus: deinde, postquam deditionis, quam societatis, fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro collatis, ductus ad moenia exercitus, completisque fossis scalae admotae, et clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde editum, ut arma ponant; parciique iussu inermi. Etrusci pariter armati atque inermes caesi. Nepesinorum quoque auctores deditionis securi percussi: innoxiae multitudini redditae res, oppidumque cum praesidio relictum. Ita, duabus locis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitae, quaesitumque, cur per eos annos militem ex inituto non dedissent? Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, *Nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod suae iuuentutis aliqui apud Volscos milisaverint. eos tamen ipsos pravi consilii poenam habere, nec quenquam ex his redacem esse. Militem autem non dari causam, terrorem assiduum a Volscis fuisse, quam pestem*
adhae-

* U. C. 370.

a. C. N. 382.

adhaerentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhausti nequisse. Quae relata Patribus magis tempus, quam causam, non visa belli habere.

XL. * Insequentj anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. et L. Quinctiis Capitolinis, L. Papirio Curfore iterum, C. Sergio iterum tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: bellum a Volscis, adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione; seditio, unde minime timeri potuit, a patriciae gentis viro et incolitae famae, M. Manlio Capitolino: qui nimius animi, cum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus, M. Furio, aegre ferebat, *solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; tantum jam ominere, ut iisdem suspiciis creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat; cum inserim, si quis vere aestimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non poteris, nisi a se prius Capitolium atque arx servata esset: ex illo, inzer aurum accipiendum et spem pacis solutis animis, Gallos aggressus sit; ipse armatos sapientisque arcem depulerit; illius gloriae pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicariis; suae victoriae neminem omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens et impotens, postquam inter Patres non, quantum aequum censebat, excellere suas opes animadvertit; primum omnium ex Patribus popularis factus, eum plebejis magistratibus consilia communicare; criminando Patres, alliciendo ad se plebem, jam auro, non consilio, ferri, famaeque magnae malle, quam bonae esse: et, non contentus agrariis legibus, quae materiae semper tribunis plebi seditionum fuisset, fidem moliri coepit. *acriores quippe aeris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed nerve ac vinculis corpus liberum terrisens, et erat aeris alieni magna vis, re damnosissima etiam divitibus, aedificando contracta.* Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione; in spem causam jactatum, ut major potestas quaereretur: Sed

nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quinctium Capitolinum.

XII. Dictator, etsi majorem dimicationem propositam domi, quam foris, cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoque dictaturae ipsi vires se additurum ratus, delectu habito, in agrum Pomptinum, quo a Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, praeter satietatem, tot jam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoque succursurum, (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volscis et Aequis suffecerint milites. quod cum ab antiquis tacitum praetermissumque sit; cujus tandem ego rei, praeter opinionem, quae sua cuique conjectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus sit Romanis, alia atque alia sobole juniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quanquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum captum in eis fuisse locis, quae nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certe, (quod inter omnes auctores convenit) quanquam nuper Camilli ductu atque auspicio occisae res erant, Volscorum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernicique accesserant, et Circejenis quidam, et coloni etiam a Velitris Romani. Dictator, castris eo die positis, postero cum auspiciato prodisset, hostiaque caesa pacem Deum adorasset, laetus ad milites, jam arma ad propositum pugnae signum, sicut edictum erat, luce prima capientes, processit: *Nostri victoria est, milites, inquit, si quid Diis vatesque eorum in futurum vident. itaque, ut decem ceras spei plenas, et cum imparibus manus conferturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dexteras armenus: ne procurrere quidem abiacie velim, sed obnixos vobis stabili gradu imperium hostium accipere. Ubi illi vana injececeris missilia, et effusi stansibus vobis se insuleris, tum micent*

micens gladii, et venias in mentem unicuique. Deos esse, qui Romanum adjuvent; Deos, qui secundis avibus in proelium miseris. Tu, T. Quincti, equitem incensus ad primum insiduum moti certaminis tenens: ubi haerere jam aciem collaso pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer: invectusque ordines pugnantium dissipas. Sic eques, sic pedes, ut praeceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducein.

XIII. Multitudo hostium, nulli rei, praeterquam numero, freta, et oculis utramque metiens aciem, temere proelium iniit, temere omisit: clamore tantum missilibusque telis et primo pugnae impetu ferox, gladios et collatum pedem, et vultum hostis, ardore animi micantem, ferre non potuit. Impulsa frons prima, et trepidatio subsidiis illata, et suum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, et fluctuanti similis acies erat. deinde, postquam, cadentibus primis, jam ad se quisque perventuram caedem cernebat, terga vertunt. Instare Romanus; et, donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit. postquam jactari arma passum, fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum est; tum equitum turmae emissae, dato signo, ne, in singulorum morando caede, spatium ad evadendum interim multitudini darent: satis esse, missilibus ac terrore impedire cursum, obequitandoque agmen teneri, dum assequi pedes et iusta caede conficere hostem posset. Fugae sequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, praedaeque omnis, praeter libera corpora, militi concessa est. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit: nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam juventutis inventi, manifesta fides, publica ope Volscos hostes adjutos. Circejenium quoque quidam cogniti, et coloni a Velitris: Romanque omnes missi, perconetantibus primoribus Patrum, eadem, quae dictatori, defectionem sui quisque populi, haud perplexae indicavers.

XIV. Dictator exercitum in litivis tenebat, minime dubius, bellum cum his populis Patres iusturos; cum major domi exorta moles coegit acciri Romanam eum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. non enim jam orationes modo M. Manlii, sed facta, popularis in speciem, tumultuosa eadem, qua mente ferent, intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, iudicatum pecunias cum duci vidisset, medio foro cum caterva sua accurrit, et manum iniecit: vociferatusque de superbia Patrum, ac crudelitate foeneratorum, et miseris plebis, virtutibus ejus viri fortunaque, *Tum vero ego, inquit, nequidquam hac dextera Capisoliū arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tanquam Gallicis victoribus captum, in servitutem ac vincula duci videam.* Inde rem creditori palam populo solvit, libraque et aere liberatum emittit, Deos atque homines obtestantem, *us. M. Manlio, liberatori suo, patensi plebis Romanae, gratiam referens.* Acceptus extemplo in tumultuosam turbam et ipsa tumultum augebat, cicatrices acceptas Vejenti, Gallico, aliusque deinceps bellis ostentans. *Se militansum, se resistuentem everfos penates, multiplici jam sorte exsolata, mergentibus semper sortem usuris, obrusum foveore esse: videre lucem, forum, civium ora; M. Manlii opera: omnia patensum beneficia ab illo se habere: illi devovere corporis vitaeque ac sanguinis quod superfit: quodcunque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit, id cum uno homine esse.* His vocibus instincta plebes cum jam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in Vejenti, caput patrimonii, subiecit praeconi: *Ne quem vestrum, inquit, Quirites, donec quidquam in re mea sapereris, iudicatum addictumve duci patiar.* Id vero ita accendit animos, ut per omnes fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. At hoc domi, consonantis in modum, sermones pleni criminum in Patres: inter quos, cum omisso discrimine, vera an vana jaceret, *thesauros Gallici auri occultari a Patribus jecit: neq jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam adderent. ea res si pa-*
lam

iam fiat, exsolvi plebem aere alieno posse. Quae ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, cum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum, ex hostibus captum, in paucorum praedam celsisse. Itaque exsequebantur quaerendo, ubi tantae rei furtum occultaretur; differenteque, et tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omiſſis, eo verſae erant omnium curae: apparebatque, nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionem fore.

XV. Ita ſuſpenſis rebus dictator, accitus ab exercitu, in urbem venit. poſtero die ſenatu habito, cum, ſatis periclitatus voluntates hominum, diſcedere ſentatum ab ſe vetuiſſet; ſtipatus ea multitudine; ſella in comitio poſita, viatorem ad M. Manlium miſit: qui, dictatoris juffu vocatus, cum ſignum ſuis dediſſet, adelle certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc ſenatus, hinc plebs, ſuum quiſque intuentes ducem, velut in acie conſtiterant. Tum dictator, ſilentio facto, *Uſinam, inquit, mihi Patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe convenias, quemadmodum, quod ad te attinet eamque rem, quam de ſe ſum quaeriturus, conventurum ſaris conſido. Spem factam a te civitati video, ſide incolumi, ex theſauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum ſolvi poſſe. Cui ego rei tantum abeſt ut impedimento ſim, ut contra te, M. Manli, adhorſer, liberes foemore plebem Romanam: et iſtos, incubantes publicis theſauris, ex praeda clandestina evolvas. Quod niſi facis, ſive quod te ipſe in parte praedae ſis, ſive quia vanum indicium eſt: im vincula te duci jubebo: nec diutius patiar, a te multitudinem fallaci ſpe concitari. Ad ea Manlius, nec ſe feſelliſſe, ait, non adverſus Volſcos toties hoſtes, quoties Patribus expeditas, nec adverſus Latinos Hernicosque, quos falſis criminibus in arma agant, ſed adverſus ſe ac plebem Romanam, dictatorem creatum. Jam, omiſſo bello, quod ſimulatum ſit, in ſe impetum fieri: jam dictatorem proſiteri parrociniſium foeneratorum adverſus plebem: jam ſibi ex favore multitudinis crimen et perniciem quaeri. Offendiſ, inquit, te,*
A. Cor:

A. Corneli, vosque, Patres conscripti, circumfusa turba laeri meo? Quia eam diducis a me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo iudicatos addictosque duci, ex eo, quod affluit opibus vestris, suscinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro impendatis, hortor? Sororem aliam ferre, de capite deducere, quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba, quam ullius, conspectior eris. At enim, quid ita solus ego civium curam ago? nihilo magis, quod respondeam, habeo, quam si quaeras, quid ita solus Capitolium arceque servaverim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, et nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim quaeritis, quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excusi jubetis potius, quam ponatis, nisi aliqua fraus subest? Quo magis argui praestigiis jubetis vestras, eo plus vereor, ne abrueritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego, vobis ut indicem praedas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.

XVI. Cum mittere ambages dictator juberet, et aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, oblataeque vani furti invidiae; negantem, arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci iussit. Arreptus a viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxime, Junoque Regina, ac Minerva, caeterique Dii Deaque, qui Capitolium arceque incolitis, sicine vestrum militem ac praesidem finitis vexari ab-inimicis? Haec dextra, qua Gallos fudi a delubris vestris, jam in vinculis et catenis eris? Nullius ne oculus nec aures indignitatem ferebant: sed invicta sibi quaedam patentissima iusti imperii civitas fecerat. nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, attollere oculos aut hiscere audebant. Conjecto in carcerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promississe, obversatamque vestibulo carceris moestam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiaeque magis triumphus, quam gloriae, fuit. Quippe domi, non militiae, partum eum; actum-*

actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum de-
fuisse tantum superbiae, quod non M. Manlius ante cur-
rum sit ductus. Jamque haud procul seditione res erat:
eujus leniendae causa, postulante nullo, largitor volun-
tarius repente senatus factus, Satricum coloniam duo
millia civium Romanorum deduci iussit. bina jugera et
semisses agri assignati. Quod cum et parvum, et paucis
datum, et mercedem esse prodendi M. Manlii interpre-
tarentur; remedio irritatur seditio. et jam magis inlig-
nis et fordibus et facie reorum turba Manliana erat: amo-
tusque post triumphum abdicatione dictaturae terror et
lingnam et animos liberaverat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces expro-
brantium multitudini, *quod defensores suos semper in
praecipitem locum favore tollas, deinde in ipso discrimine
periculi destituas. Sic Sp. Cassium, in agros plebem vo-
cantem, sic Sp. Maclium, ab ore civium famem suis impen-
sis propulsantem, oppressos; sic M. Manlium, merfam et
obrutam foenore partem civitatis in libertatem ac lucem ex-
trahentem, proditum inimicis. Saginare plebem populares
suos, ut jugulensur. Hocine patiendum fuisse, si ad au-
sum dictatoris non responderis vir consularis? Fingerens
mentium ante, atque ideo non habuisse, quod tum respon-
deret: cui servo unquam mendacii poenam vincula fuisse?
Non obversatam esse memoriam noctis illius? quae pacis ulti-
ma atque aeterna nomini Romano fueris? non speciem agni-
nis Gallorum, per Tarpejam rupem scandentis? non ipsius
M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac san-
guinis, ipso pacis Jove erepto ex hostium manibus, vidis-
sent? Selibrisse furris gratiam servatori patriae relatum?
et quem prope soelestem, cognomine certe Capitolino Jovi
parem, feceris, eum pati vincrum in carcere, in tenebris,
obnoxiam carnisficiis arbitrio ducere animam? Adeo in uno
omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis un-
esse? Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabeba-
tur, refracturosque carcerem minabantur: cum remis-
so, id quod erepturi erant, ex senatusconsulto Manlius
vinculis liberatur. quo facto non seditio finita, sed dux
lecti.*

ius unum hostem eritis. Ostendite modo bellum; pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim; ius ipsi remittent. Audendum est aliquid univcrsis, aut omnia singulis paranda. Quousque me circumspcctabitis? Ego quidem nulli vestrum deero. ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindes vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui: et vidistis in vincula duci univcrsi eum, qui a singulis vobis vincula depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii Maeliique expectem? Bene facitis, quod abominamini: Dii prohibebunt haec: sed nunquam propter me de coelo descendunt. Vobis deus mentem oportet, ut prohibeatis: sicut mihi dederunt armato rogatoque, ut vos a barbaris hostibus, a superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversus inimicos satis sit? nec ullum, nisi quatenus imperari vobis finatis, certamen adversus Patres noritis? Nec hoc natura insitum vobis est, sed usu possidemini. Cur enim adversus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis aequum censeatis? quia consuevistis cum eis pro imperio certare, adversus hos tentare magis, quam zveri, libertatem. Tamen qualescunque duces habuistis, qualescunque ipsi fuistis, omnia adhuc, quaecumque peristis, obrinnuistis seu vi, seu fortuna vestra. tempus est, etiam majora conari. Experimini modo et vestram felicitatem, et me (ut spero) feliciter expertum: minore negotio, qui imperet Patribus, imponetis; quam, qui resisterent imperantibus, imposuistis. Solo aequandae sunt dicaturae consulatusque, ut caput assollere Romana plebes possit. Proinde adeste, prohibere jus de pecuniis dici. ego me patrum profiteor plebis, quod mihi cura mea et fides nomen induit. Vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum appellabitis ducem, eo utemini potensiore ad obtinenda ea, quae vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur; sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint, lat planum traditur.

XIX. At in parte altera senatus de secessione, in domum privatam, plebis, forte etiam in arce positam, et imminente mole libertati, agitatur. Magna pars vociferatur, *Servitio Ahala opus esse, qui non in vincula duci* juden-

seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis et Hernicis, simul colonis Circejenſibus et a Velitris, purgantibus ſe Volſci crimine belli, captivosque repetentibus, ut ſuis legibus in eos animadverterent, triſtia reſponſa reddita; triſtiora colonis, quod cives Romani patriae oppugnandae nefanda conſilia inſſent. Non negatum itaque tantum de captivis; ſed, in quo ab ſociis tamen temperaverant, denuntiatum ſenatus verbis, facerent prope ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum, teget.

XVIII. Recrudelſcente Manliana ſeditione, ſub exita anni comitia habita, creatique tribuni militum conſulari poteſtate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginenſis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Craſſus; T. Quinctius Cincinnatus ſecundum. * Cujus principio anni et Patribus et plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non advocata delectu ſpem cepit, dum tam potentem haberet ducem, foenoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore advocarentur animi ab ſanandis domeſticis malis. Igitur, cum pars utraque acrior aliquanto coorta eſſet, in propinquum certamen aderat et Manlius, advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdum noctuque conſilia agitabat, plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: ſpiritus dabat, quod ne auſus eſſet idem in ſe dictator, quod in Sp. Maelio Cincinnatus Quinctius feciſſet; et vinculorum ſuorum invidiā non dictator modo abdicando dictaturam fugiſſet, ſed ne ſenatus quidem ſuſtinere potuiſſet. His ſimul inſtatus exacerbatusque, jam per ſe accenſos incitabat plebis animos: *Quousque tandem ignorabitis vires veſtras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate ſaltem, quot ipſi ſitis, quot adverſarios habeatis. Si ſinguli ſingulos aggreſſuri eſſetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro dominatione, certaturos. Quos enim clienter circa ſingulos fuiſtis patronos, vos nunc adverſus*

s unum hostem eritis. Ostendite modo bellum; pacem habetis. Videant vos paratos ad vim; jus ipsi remittent. adendum est aliquid universis, aut omnia singulis parient. Quousque me circumspectabitis? Ego quidem nulli verum deero. ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindex est, ubi visum inimicis est, nullus repente fui: et videtis in vincula duci universi eum, qui a singulis vobis vincula depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant iudici? an exitum Cassii Maeliique exspectem? Bene facitis, quod abominamini: Dii prohibebunt haec: sed nunquam proter me de coelo descendent. Vobis deus mentem oportet, et prohibeat: sicut mihi dederunt armato rogatoque, ut vos barbaris hostibus, a superbis defenderem civibus. Tam arvens animus tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversus inimicos satis sit? nec ullum, nisi quatenus imperari vobis finis, certamen adversus Patres noritis? Nec hoc utraque insitum vobis est, sed usu possidemini. Cur enim adversus externos tantum animorum geritis, ut imperariis aequum censeatis? quia consuevistis cum eis pro imperio certare, adversus hos sentire magis, quam veri, libertatem. Tamen qualescunque duces habuistis, qualescunque ipsi vobis, omnia adhuc, quantacunque petistis, obrinnuistis sentis, seu fortuna vestra, tempus est, etiam majora conari. Exerimini modo et vestram felicitatem, et me (ut spero) feliciter expertum: minore negotio, qui imperet Patribus, vponetis; quam, qui resisterent imperantibus, imposuistis. Solo aequandae sunt dictaturae consulatusque, ut caput addere Romana plebs possit. Proinde adeste, prohibete jus et pecuniis dici. ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea et fides nomen indas. Vos si quo insigni maius imperii honorisve nomine vestrum appellabitis duces, eo temini potentiore ad obtinenda ea, quae vultis. Inde de agno agendi ortum initium dicitur; sed nec cum quis, nec quem ad finem consilia pervenerint, lat platum traditur.

XIX. At in parte altera senatus de secessione, in omnium privatam, plebis, forte etiam in arce positam, imminente mole libertati, agitatur. Magna pars vocaturatur, Servilio. *Ahale opus est, qui non in vincula duci jubent.*

jubendo irrites publicum hostem, sed unius jactura civis finiat ineustum bellum. Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eandem habentem, Ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii res publica detrimens capias. Tum tribuni consulari potestate, tribunique plebi (nam et, quia eundem et suas potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tunc omnes, quid opus facto sit, consultant. Cum praeter vim et eandem nihil cuiquam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore appareret; tum M. Maenius et Q. Publius tribuni plebis, Quid Patrum et plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse oneratus viribus suas? Diem dicere ei nobis in animo est. nihil minus popularem quam regnum est. Simul multitudo illa non secum cercari viderint, et ex advocatis iudices facti erunt, et accusatores de plebe, patricium reum intruebuntur, et regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati forebunt suae.

XX. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt; nec cum eo non modo Patrum quenquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremo ne fratres quidem A. et T. Manlios: quod ad eum diem nunquam usa venisset, ut in tanto discrimine non et proximi vestem mutarent. Ap. Claudio in vincula ducto, C. Claudiam inimicum Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse. consensu opprimi popularem virum, quod primus a Patribus ad plebem defecisset. Cum dies venit, quae, praeter coetus multitudinis seditiosasque voces, et largitionem, et fallax indicium, pertinentis proprie ad regni crimen, ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio. nec dubito haud parva fuisse, cum damnandi mora plebi non in causa, sed in loco, fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quae et quanta delecta foeda cupiditas regni non ingrata solum, sed invisa etiam,

etiam, reddiderit. Homines prope quadringentos produxisse dicitur, quibus sine foenore expensas pecunias tulisset; quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. Ad haec, decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda; spolia hostium caesorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta: in quibus insignes duas murales coronas, vivicas octo. Ad haec servatos ex hostibus cives produxisse; inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum. et cum ea quoque, quae bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta fictis aequando, memorasset, nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; et identidem, Capitolium spectans, Jovem Deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent: et orasse singulos universosque, in Capitolium atque arcem intuentes, ut ad Deos immortales versi, de e judicarent. In Campo Martio cum centuriatum populus citaretur, et reus, ad Capitolium manus tendens, ibi hominibus ad Deos preces avertisset; apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent ab tanti memoria decoris, nunquam fore in praecoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita prodicta die, in Petelinum lucum extra portam Nomentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est. ibi crimen valuit, et obstinatis animis trite iudicium, inuisumque etiam iudicibus, factum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirent, reatos, auctores sint damnatum. tribuni de saxo Tarpeio dejecerunt: locusque idem in uno homine et eximiae gloriae monumentum et poenae ultimae fuit. Ad aetate mortuo notae sunt: publica una, quod, cum domus ejus fuisset, ubi nunc aedes atque officina Mensae est, letum ad populum est, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret: gentilicia altera; quod gentis Manliae decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate

tate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes, desiderium ejus tenuit. pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrentibus tantae cladis causis, ex Manliano supplicio magnae parti videri orta: violatum Capitolium esse sanguine servatoris: nec Diis cordi fuisse poenam ejus oblatam prope oculis suis, a quo sua templa erepta e manibus hostium essent.

XXI. * Pestilentiam inopia frugum, et vulgastam utriusque mali famam anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Aemilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Hostes novi, praeter Volscos sicut sorte quadam prope in aeternum exercendo Romano militi datos, Circejosque et Velitras colonias jamdiu molientes defectionem, et suspectum Latium, Lanuvini etiam, quae fidelissima urbs fuerat, subito exorti. Id Patres rati contemptu accidere, quod Veliternis civibus suis tamdiu impunita defectio esset, decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo. ad quam militiam quo paratior plebes esset, quinqueviros Pomptino agro dividendo, et triumviros Nepete coloniae deducendae creaverunt. Tum, ut bellum juberent, latum ad populum est: et, nequidquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum jusserunt. Apparatum eo anno bellum est: exercitus propter pestilentiam non eductus. eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; et magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato (ut fit) periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne, soli crimini subjecti, piacula irae Romanorum dederentur, avertissent colonias a confiliis pacis. Neque in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut praedatum in agrum Romanum exirent. haec nova injuria exturbavit omnem spem pacis. De Praenestinatorum quoque defectione eo anno primum fama exorta: arguentibusque eos Tufculanis, et Gabinjs, et Lavinianis, quorum in fines incursum erat, ita placide ab senatu responsum est,

* U. C. 373. a. C. N. 379 ** U. C. 374. a. C. N. 378.

est, ut minus credi de criminibus, quia nolent ea vera esse, appareret.

XXII. * Insequenti anno Sp. et L. Papirii, novi tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones duxere; quatuor collegis, Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. Servilio, Ser. Sulpicio, L. Aemilio quartum, tribunis ad praesidium urbis, et si qui ex Etruria novi motus nuntiarentur, (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversus majora paene auxilia Praenestinatorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo proelio pugnatum est; ita ut propinquitas urbis hosti et causa maturioris fugae, et unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinere; quia et anceps erat, nec in perniciem coloniae pugnandum censebant. Literae Romam ad senatum cum victoriae nuntiis, acriores in Praenestinum, quam in Veliternum hostem, missae. Itaque ex senatusconsulto populique jussu bellum Praenestinis indictum: qui, conjuncti Volscis, anno insequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter a colonis defensam, vi expugnarunt, foedeque in captis exercuere victoriam.

** Eam rem aegre passi Romani, M. Furium Camillum septimum tribunum militum creavere. additi collegae A. et L. Postumii Regillenses, ac L. Furius, cum L. Lucretio et M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. adjutor ex tribunis forte L. Furius datur; non tam e republica, quam ut collegae materia ad omnem laudem esset; et publice, quod rem temeritate ejus prolapsam restituit; et privatim, quod ex errore gratiam potius ejus sibi, quam suam gloriam, petiit. Exactae jam aetatis Camillus erat, comitiisque jurare parato in verba excusandae valetudini solita consensus populi restiterat: sed vegetum ingenium in vivido pectore vigeat, virebatque integris sensibus, et civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posterum diem, ad Satricum profectus. Ibi eum expugnatores coloniae haudquaquam percussis, fidentes militum numero, quo all-

quantum praestabant, opperiebantur. postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi, quin periculum summae rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse.

XXIII. Idem ardor et in Romano exercitu erat, et in altero duce: nec praesentis dimicationis fortunam ulla res, praeterquam unius viri consilium atque impetum, morabatur: qui occasionem juvandarum ratione virium trahendo bello quaerebat. Eo magis hostis instare; nec jam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, et vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id aegro patiebatur Romanus miles; multo aegrius alter tribunus militum L. Furius, ferox cum aetate et ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo lumentis animos, spe inflatus. Hic per se jam milites incitatos insuper instigabat elevando, qua una poterat, aetate auctoritatem collegae: *Juvenibus bella data, dicitans, et cum corporibus vigere et deflorescere animos, cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; et, qui adventiens castra urbesque primo impetu rapere sit solitus, eum residem infra vallum tempus zerere: quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem, quod tempus, quem insidiis instruendis locum? frigere ac torpere senis consilia. Sed Camillo cum vitae satis, rum gloriae esse. quid attingere, cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consensescere vires? His sermonibus tota in se evertarat castra. et, cum omnibus locis polceretur pugna, Sustinere, inquit, M. Furi, non possumus imperium militum: et hostis, cujus animos cunctando auximus, jam minime toleranda superbia insultat. Cede unus omnibus, es patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas. Ad ea Camillus: Quae bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum, aut consilii sui, aut fortunae poeniruisse: nunc scire, se collegam habere jure imperioque parem, vigore aetatis praestantem. Itaque se, quod ad exercitum attingeat, regere consuesse, non regi: collegae imperium se non posse impedire. Diis bene juven-*

juvantiſſibus ageret, quod e republica duceret. Aetati ſuae ſe veniam etiam petere, ne in prima acie eſſet. quae ſenſum in bello ſunt, iis ſe non deſuturum. Id a Diis immortalibus precari, ne qui caſus ſuum conſilium laudabile efficiat. Nec ab hominibus ſalutaris ſententia, nec a Diis tam pieſe preces auditae ſunt. primam aciem auctor pugnae inſtruit, ſubſidia Camillus firmat, validamque ſtationem pro caſtris opponit. ipſe edito loco ſpectator intentus in eventu alieni conſilii conſtitit.

XXIV. Simul primo concurſu concrepuere arma, hoſtis dolo, non metu, pedem retulit. lenis ab tergo elivus erat inter aciem et caſtra: et quod multitudo ſupeditabat, aliquot validas cohortes in caſtris armatas inſtructasque reliquerant, quae inter commiſſum jam certamen, ubi vallo appropinquaveſſet hoſtis, erumperent. Romanus, cedentem hoſtem effuſe ſequendo in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. verſus itaque in victorem terror, et novo hoſte, et ſupina valle Romanum inclinavit aciem. Instant Volſci recentis, qui caſtris impetum fecerant; intagrunt et illi pugnam, qui ſimulata ceſſerant fuga. Jam non recipiebat ſe Romanus miles; ſed, immemor recentis ferociae veteriſque decoris, terga paſſim dabat, atque effuſo curſu caſtra repetebat: cum Camillus, ſubjectus a circumſtantibus in equum, et raptim ſubſidiis oppoſitis, *Haec eſt, inquit, milites, pugna, quam popoſciſtis? Quis homo, quis Deus eſt, quem accuſare poſſiſtis? veſtra illa rememritas, veſtra ignavia haec eſt. Secuſi alium ducem, ſequimini nunc Camillum; eſ, quod ductu meo ſoleſis; viſcite. Quid vallum et caſtra ſpectatis? neminem veſtrum illa, niſi victorem, receptura ſunt.* Pudor primo tenuit effuſos: inde, ut circumagi ligna, obvortique aciem viderunt in hoſtem, et dux, praeterquam quod tot inſignis triumphis, etiam aetate venerabilis, inter prima ligna (ubi plurimus labor periculumque erat) ſe offerebat; increpare ſinguli ſe quiſque et alios, et adhortatio invicem totam alacri clamore pervaleſcit aciem. Neque alter tribunus rei deſuit: ſed, miſſus a collega reſtituente peditum aciem ad equites, non caſtigando, (ad quam rem levio-

rem auctorem eum culpae societas fecerat) sed, ab imperio totus ad preces versus, orare singulos uniuersosque, ut se. rem fortunae ejus diei, crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega, remeritatis me omnium potius socium, quam unius prudentiae, dedi. Camillus in utraque u. s. tra fortuna suam gloriam uidet: ego, ni restituitur pugna, (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam. Optimum uisum est, in fluctuantem aciem tradi equos, et pedestri pugna invadere hostem. Eunt insignes armis animisque, qua praemi parte maxime peditum copias vident. nihil, neque apud duces, neque apud milites, remittitur a summo certamine animi. Sensit ergo euentus virtutis enisae opem: et Volsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi, magna pars et in ipso certamine, et post in fuga caesi: ceteri in castris, quae capta eodem impetu sunt, plures tamen capti, quam occisi,

XXV. Ubi in recensendis captiuis cum Tusculani aliquot noscitantur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur: percontantibusque falsi, publico consilio se militasse, cujus tam vicini belli metu Camillus motus, exemplo se Romam captiuos ducturum, ait, ne Patres ignari sint, Tusculanos ab societate descisse, castris exercituique inserim, si videatur, praesit collega. Documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus praeferreret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, qua data in tam praecipitem casum respublica esset; et cum in exercitu, tum Romae constans omnium fama erat, cum varia fortuna in Volscis gesta res esset, aduersae pugnae fugaeque in L. Furio culpam, secundae decus omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum captiuis, cum bello persequendos Tusculanos Patres censuissent, Camilloque id bellum mandassent; adiutorem sibi ad eam rem unum petit: permissoque, ut ex collegis optaret, quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit, qua moderatione animi cum collegae levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum: pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam

quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineris locis, non cultus agrorum intermissus: pandentibus portis urbis, togati obviam frequentes imperatoribus processere: commoatus exercitui comiter in castra ex urbe et ex agris devehitur. Camillus, castris ante portas positus, eademne forma pacis, quae in agris ostentaretur, etiam intra moenia esset, scire cupiens; ingressus urbem, ubi patentem januas, et tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, et ludos literarum strepere discentium vocibus, ac repletas semitas, inter vulgus aliud puerorum et mulierum hac atque illuc euntium, qua quemque suorum usum causas ferrent: nihil usquam, non pavidis modo, sed ne mirantibus quidem simile; circumspiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuisset. adeo nec amotae rei usquam, nec oblatae ad tempus vestigium ullum erat: sed ita omnia constanti tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri posset.

XXVI. Victus igitur patientia hostium, senatum eorum vocari iussit. *Soli adhuc, inquit, Tusculani, vera arma verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra suscipere, invenistis. ise Romam ad senatum. aestimabunt Patres, utrum plus ante poenae, an nunc veniae meriti sitis. non praecipiam gratiam publici beneficii. deprecandi potestatem a me habueritis: precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.* Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paulo ante fidelium sociorum moestus in vestibulo curiae est conspectus, moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hospitaliter magis, quam hostiliter, iussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis, inulistisque, Patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiae vestrae, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris processimus. Hic noster, hic plebis nostrae habitus fuit, erisque semper, nisi si quando a vobis, proque vobis, arma accepimus. Gratias agimus et ducibus vestris et exercitiis, quod oculis magis, quam auribus, crediderunt; et, ubi nihil hostile eras, ne ipsi quidem fecerunt. Facem, quam*

ndis praestitimus, eam a vobis petimus: bellum eo, sicubi est, avertatis, precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiundo experiundum est, inermes experiemur. Haec mens nostra est; Dii immortales faciant, tam felix, quam pia. Quod ad crimina atinet, quibus moti bellum indixistis; estis revicta rebus, verbis confusare nihil atinet; tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, cum tam evidentem poenituerit, iurum censemus. Peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat. Tantum fere verborum ab Tusculanis factum. Pacem in praesentia, ne ita multo post civitatem etiam, impetraverunt, ab Tusculo legiones reductae.

XXVII. Camillus consilio et virtute in Volscis bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientia et moderatione insignis, magistratu abiit: creatis tribunis militaribus in insequentem annum, * L. et P. Valeris, Lucio quintum, Publico tertium; et C. Sergio tertium, L. Menenio secundum, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Mauginense. Censoribus quoque eguit annus, maxime propter incertam famam aeris alieni; aggravantibus summam etiam invidiam ejus tribunis plebis, cum ab iis elevaretur, quibus sine magis quam fortuna, debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis. coeptaque jam res morte Postumii, quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est. igitur cum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alii, vitio creati, non gesserunt magistratum, tertios creari (velut Diis non accipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere senarum testes, tabulas publicas, census cujusque, quia nolunt conspici summam aeris alieni, quae indicatura sit, demersam partem a parte civitatis: eum inserim obaeratum plebem objectari aliis atque aliis hostibus. Passim jam sine ullo discrimine bella quaeri, ab Ausio Sarricam, ab Sarrico Velitras, inde Tusculum legiones ducas, Latinis, Hernicis, Praenestinis jam intentari arma, civium magis quam hostium odio; ut in armis terrant plebem, nec respirare in urbe, aut per osium libertatis meminisse sument, aut consistere in concione, ubi ali-*
quan-

quando audiant vocem tribuniciam, de levando foenore et sine aliarum injuriarum agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quenquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros, neque delectum haberi; donec, inspecto aere alieno, initaque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque, quid sui, quid alieni sit; superfit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur. Mercas seditionis proposita confestim seditionem excitavit. nam et addicebantur multi, et ad Praenestini famam belli novas legiones scribendas Patres conseruerant. quae utraque simul auxilio tribunicio et consensu plebis impediri coepta. Nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque juniores nomina dabant. Cum Patribus minor praesens cura creditae pecuniae juris exsequendi, quam delectus, esset; quippe jam a Praeneste profectos hostes in agro Gabino confedisse nuntiabatur; interim tribunus plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat. neque aliud ad seditionem extinguendam in urbe, quam prope illatum moenibus ipsis bellum, valuit.

XXVIII. Nam cum esset Praenestinis nuntiatum, nullum exercitum conscriptum Romae, nullum duces certum esse, Patres ac plebem in semetipsos versos; occasionem rati duces eorum, raptim agmine aoto, pervastatis protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum ad arma, concursumque in muros atque portas est; tandemque, ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creavero. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, tantus ejus magistratus terror erat) simul hostes a moenibus recellere, et juniores Romani ad edictum sine retractione convenere. Dum conscribitur Romae exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita; inde agrum late populates, faulem se urbi Romanae locum cepisse, inter se jaetabant: similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Exenim, si diem, contractum religione, insignemque nomine ejus loci, timeant Romani, quanto magis Allieni die Alliam ipsam, monumentum

rantae cladis, reformidavuros? Species profecto his ibi iruces Gallorum sonumque vocis in oculis atque in auribus fore. Has inanum rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunae loci delegaverant spes suas. Romani contra, Ubiunque esset Latinus hostis, satis scire, eum esse, quem, ad Regillum lacum devictum, centum annorum pace obnoxia tenuerint. Locum, insignem memoria cladis, irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriae suae. Quin ipsi sibi Galli si offerantur illo loco, se ita pugnaturas, ut Romae pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios; tunc, cum effecerint, ne quis hostis, qui moenia Romana intrasset, nuntium secundae aduersaeque fortunae domum perferret.

XXIX. His utrinque animis ad Alliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique, *Viderne tu, inquit, A. Sempronii, loci fortuna illos fretos ad Alliam constiruisse? nec illis Dii immortales certioris quidquam fiduciae, majorisve quod sit auxilii, dederint. At tu, fretus armis animisque, concisus equis invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam signa. Adeste, Dii testes foederis, et expedite poenas, debitas simul vobis violatis, nobisque per vestrum numen deceptis.* Non equitem, non peditem sustinuerunt Praenestini. primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt. Dein, postquam nullo loco consistat acies, terga vertunt: consternatique, et praeter castra etiam sua pavore praelati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Praeneste fuit. Ibi ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communiarent, capiunt: ne, si intra moenia se recepissent, ex templo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. Sed, postquam, direptis ad Alliam castris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: et, vix moenia tuta rati, oppido se Praeneste includunt. Octo praeterea oppida erant sub ditione Praenestinatorum. ad ea circumlatum bellum: deincepsque, haud magna certamine captis, Velitras exercitus ductus. hae quoque expugnatae. tum ad caput belli Praeneste ven-

ventum. Id non vi, sed per deditionem, receptum est. T. Quinctius, semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Praeneste in deditionem accepto, Romam revertit: triumphansque signum, Praeneste devectum, Jovis Imperatoris in Capitolium tulit. Dedicatum est inter cellam Jovis ac Minervae; tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa literis fuit: *Jupiter atque Divi omnes hoc dederunt, ut T. Quinctius dictator oppida novem caperes.* Die vicesimo, quam creatus erat, dictatura se abdicavit.

XXX. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate; quibus aequatus patriciorum plebejorumque numerus. * Ex Patribus creati P. et C. Manlii, cum L. Julio: plebes C. Sextilium, M. Aibiniam, L. Antistium dedit. Manliis, quod genere plebejos, gratia Julium anteibant, Volsci provincia, sine sorte, sine comparatione, extra ordinem data: cujus et ipsos postmodo, et Patres, qui dederant, poenituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere. quibus velut circumventis, cum id falso nuntiatum esset, dum, praesidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem asservato, qui eos, hostis Latinus pro milite Romano, frustratus erat, ipsi in insidias praecipitavere. Ibi dum iniquo loco sola virtute militum restantes caeduntur, caeduntque, castra interim Romana, jacentia in campo, ab altera parte hostes invadere. Ab ducibus utrobique proditae temeritate atque inscitia res. quidquid superfuit fortunae populi Romani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tutata est. Quae ubi Romam sunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, postquam quietae res ex Volscis afferebantur, et apparuit, nescire eos victoria et tempore uti, revocati etiam inde exercitus ad duces; otiumque inde, quantum a Volscis, fuit, id modo extremo anno tumultuatum, quod Praenestini concitatis Latinorum populis rebellavit. Eodem anno Seriam, ipsis querentibus penuriam hominum, novi coloni adscripti. Rebusque haud prosperis bello, domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majestasque inter suos obtinuit, solatum fuit.

XXXI *Insequens anni principia statim seditione ingenti ardere, tribunis militum consulari potestate Sp. Furio, Q. Servilio secundum, C. Licinio, P. Cloelio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem et materia et causa seditionis aes alienum: cujus noscendi gratia Sp. Servilius Priscus, Q. Cloelius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt, namque trepidi nuntii primo, fuga deinde ex agris, legiones Volscorum ingressas fines, popularique passim Romanum agrum, attulere. In qua trepidatione tantum abfuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior potestas tribunicia impediendo delectui esset: donec conditiones impositae Patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi sumto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit, duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisus duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius et L. Geganius laeva ad montes Eccetram perguunt. Neutra parte hostis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagae similis, quam Volscus Iatocinii more, discordia hostium fretus, et virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed ab justo exercitu justa ira facta, spatio quoque temporis gravior. Quippe a Volscis, timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factae erant: Romano contra etiam in hostico morandi causa erat, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exultis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quae extra moenia fuit, hominum pecudumque praeda abacta, Romam utrinque exercitus reducti.

XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietae res ab hostibus erant, celebrari de integro jurisdictio; et tantum abesse spes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur in murum a censoribus locatum saxo quadrato faciendum, cui succumbere oneri coacta plebes; quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis.

bis. Tribunos etiam militares patricios omnes, coacta principum opibus, fecit, * L. Aemilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. et C. Quintios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinere, ut adversus Latinos Volcosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediante omnibus junioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum ad praesidium urbis; alterum, qui, si qui alibi motus exstitisset, ad subita belli mitti posset; tertium longe validissimum P. Valerius et L. Aemilius ad Satricum duxere, ubi cum aciem instructam hostium loco aequo invenissent, extemplo pugnatum: et, ut nondum satis claram victoriam, sic prosperae spei pugnam imber ingentibus procellis fufus diremit. Postero die iterata pugna: et aliquamdiu aequa virtute fortunaque Latinae maxime legiones, longa societate militiam Romanam edoctae, restabant. eques immixtus ordines turbavit: turbatis signa peditum illata: quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti. et ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes cum Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra, peterent, ab equitatu maxime caeli. castra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quae proelio proxima fuit, fugae simili agmine petunt Antium: et cum Romanus exercitus prope vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. Prius itaque moenia intravere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere aut morari posset. inde aliquot dies vastando agro absunt; nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad moenia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnae casum.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta; cum Antiates, victi malis subactique bello, in quo et nati erant et consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociore ad perseverandum in bello faceret. finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minus incepta persequerentur. Latini profecti, a societate pacis, ut rebantur, inhone-

honestae, sese vindicaverunt. Antiatres, incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira et rabies Latinorum, quia nec Romanos bello laedere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quae receptaculum primum eis adversae pugnae fuerat, igni concremarent: nec aliud tectum ejus superfuit urbis, (cum faces pariter sacris profanisque injicerent) quam matris Matutae templum. Inde eos nec sua religio, nec verecundia Deum aruisse dicitur, sed vox horrenda, edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent. Incensos ea rabie, impetus Tusculum tulit; ob iram, quod, deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modo Romanam, sed etiam in civitatem, se dedissent. Patentibus portis cum improvise incidissent, primo clamore oppidum praeter arcem captum est. in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis, nuntiosque Romam, qui certiores de suo casu senatum facerent, misere. Haud segnius, quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quinctius et Ser. Sulpicius tribuni militum duxere. clausas portas Tusculi, Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo hinc moenia Tusculi tueri vident, illinc arcem oppugnare; terrere utra ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos. Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendae arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguum de se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. Utrinque urgentur Latini: nec impetus Tusculanorum, decurrentium ex superiore loco, sustinent: nec Romanos, subeuntes moenia molientesque obices portarum, arcete possunt. Scalis prius moenia capta: inde effracta claustra portarum. et cum anceps hostis et a fronte et a tergo urgeret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quidquam superesset; in medio caesi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

XXXIV. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis Patrum in dies miseriaeque plebis crescebant; cum eo ipso, quod necesse erat solvi, facultas solvendi impediretur. Itaque, cum jam ex re nihil dari posset, fama et corpore judicati atque addicti creditoribus satisfaciebant, poenaeque in vicem fidei cesserat. Adeo ergo obnoxios submiserant animos non infimi solum, sed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi, ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebejos quidem magistratus capessendos petendosque ulli viro acri experientique animus esset: possessionemque honoris, usurpati modo a plebe per paucos annos, recuperasse in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis laetum parti alteri esset, parva (ut plerumque solet) rem ingentem molivundi causa intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri, cum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemptor ejus habebatur, filiae duae nuptae, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem, viro tantum plebejo: eaque ipsa affinitas haud sprete gratiam Fabio ad vulgum quaesierat. Forte ita incidit, ut, in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiae cum inter se (ut fit) sermonibus tempore tererent, licitor Sulpicii, cum is de foro se domum reciperet, forem (ut mos est) virga percuteret. cum ad id, moris ejus inueta, expavisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterum is risus stimulus parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentia quoque persequentium rogantiumque, *numquid vellet?* credo fortunatum matrimonium ei sororis visum; sui que ipsam malo arbitrio, quo a proximis quisque minime anteiri vult, poenituisse. Confusam eam ex recenti morsu animi cum pater forte vidisset, percontatus, *facin' salvae?* avertentem causam doloris (quippe ne satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit comiter loquitendo, ut fateretur, eam esse causam doloris, quod juncta impari esset, nupta in domo, quam nec honos nec gratia intrare

trare posset. Confolans inde filiam Ambustus, bonum animum habere iuffit. eosdem propediem domi vifuram honores, quos apud sororem videat. Inde confilia inire cum genere coepit, adhibito L. Sextio, strenuo adolefcente, et cujus fpei nihil praeter genus patricium deeffet.

XXXV. *Ocafio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim aeris alieni; cujus levamen mali plebes, nifi fuis in fummo imperio locatis, nullum speraret. Accingendum ad eam cogitationem effe. conando agendoque jam eo gradum feciffe plebejos, unde, fi porro annitantur, pervenire ad fumma, et Patribus aequari, tam honore, quam virtute, poffent. In praefentia tribunus plebis fieri placuit, quo in magistratu fibimet ipfi viam ad ceteros honores aperirent. creatique tribuni C. Licinius et L. Sextius promulgavere leges omnes adverfus opes patriciorum, et pro commodis plebis: unam de aere alieno, ut, deducto eo de capite, quod ufuris pernumeratum effet, id, quod fupereffet, triennio aequis portionibus perfolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta jugera agri poffideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, confulumque utique alter ex plebe crearetur. cuncta ingentia, et quae fine certamine maximo obtineri non poffent. Omnium igitur fimul rerum, quarum immodica cupido inter mortales eft, agri, pecuniae, honorum, discrimine propofito, conterriti Patres, cum trepidaffent, publicis privatisque confiliis nullo remedio alio, praeter expertam multis jam ante certaminibus interceffionem, invento, collegas adverfus tribunicias rogationes comparaverunt, qui, ubi tribus ad fuffragium ineundum citari a Licinio Sextioque viderunt, ftipati Patrum praefidiis, nec recitari rogationes, nec folemne quidquam aliud ad fciscendum plebi fieri paffi funt. Jamque fruflra faepe concilio advocato, cum pro antiquatis rogationes effent; *Bene habet, inquit Sextius, quandoquidem tantum interceffionem pollere placent, ifto ipfo zelo curabimur plebem. Agredum, comitia iudicare, Patres, tribunis militum creandis. fero, ne juves vox ifta, VETO, qua nunc concincentes collegas noftros tam laeti auditis.* Haud irritae

*U. C. 385. a. C. N. 367. **U. C. 386. a. C. N. 366.

tae cedere minae: comitia, praeter aedilium tribunorumque plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque, tribuni plebis relecti, nullos curules magistratus creati passi sunt. eaque solitudo magistratum, et plebe reficiente duos tribunos, et his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

XXXVI. Alia bella opportune quiescere: Veliterni coloni, gestientes otio, quod nullus exercitus Romanus esset, et agrum Romanum aliquoties incurfavere, et Tusculum oppugnare adorti sunt. eaque res, Tusculanis veteribus sociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maxime non Patres modo, sed etiam plebem, movit. Remittentibus tribunis plebis, comitia per interregem sunt habita; creatique tribuni militum, *L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. et C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis, plebem habuere: ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modo submovere hostem, sed intra suamet ipsum moenia compulere. obsidebanturque haud paulo vi majore Velitrae, quam Tusculum obsessum fuerat; nec tamen ab eis, a quibus obsideri coeptae erant, expugnari potuere. Antè novi creati sunt tribuni militum, **Q. Servilius, C. Veturius, A. et M. Cornelli, Q. Quinctius, M. Fabius. nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore discrimine domi res vertebantur: nam praeter Sextium Liciniumque latores legum, jam octavum tribunos plebis relectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis soer, quarum legum auctor fuerat, earum suaforem se haud dubium ferebat. et, cum octo ex collegio tribunorum plebis primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant: et (ut ferme solent, qui a suis desciscunt) capti, et stupentes animi, vocibus alienis id modo, quod domi praeceptum erat, intercellioni suae praetendebant: *Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse: in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret.* Sextius Liciniusque, cum parte collegarum, et uno

ex tribunis militum Fabio, artiliões jam tot annorum afu tractandi animos plebis, primores Patrum productos, interrogando de fingulis, quae ferebantur ad populum, fatigabant: *Auderentne postulare, ut, cum bina jugera agri plebi dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret? Ut finguli prope trecentorum civium possiderent agros; plebejo homini vix ad tecrum necessarium, aut locum sepulchrae, suus pateret ager? An placeret, foenore circumventam plebem potius, quam forte creditum solvas, corpus in nervum ac supplicia dare: et gregatim quosdine foro addictos duci, et repleri vinatis nobiles domos? et, ubique patricius habitas, ibi carcerem privatum esse?*

XXXVII. Haec indigna miserandaque auditu cum apud timentes libimet ipsos, majore audientium indignatione, quam sua, increpuissent: *Atqui nec agros occupandi modum, nec foenore trucidandi plebem alium Patribus unquam fore, affirmabant, nisi alterum ex plebe consulem, custodem suae libertatis, plebes fecisset. Constat jam tribunos plebis, quippe quae potestas jam suam ipsa vim frangas intercedendo. Non posse aequo jure agi, ubi imperium pemet illos, pemet se auxilium tantum sit, nisi imperio communitato; nunquam plebem in parte pari republicae fore: nec esse, quod quisquam satis puset, si plebejorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. An jam memoria exisse, cum tribunos militum idcirco potius, quam consules, creati placuisset, ut ex plebejis pateres summus honos, quatuor et quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? Qui crederent, duobus in locis sua voluntate impartituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? et ad consularum viam fieri passuros, qui tribunatum septimum tam diu haberint? Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat: et seponendum extra certamen alterum consularum, ad quem plebi sit aditus; quoniam in certamine relictus, praemium semper praentioris futurus sit. Nec jam posse dici id, quod antea jactare soliti sint, non esse in plebejis idoneos viros ad curules magistratus. Numquid enim* focor-

focordius aut segnus rempublicam administrari post L. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quam per eos annos gesta sit, quibus praeter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra patricios aliquos damnatos post tribunatum, neminem plebejum. Quaestores quoque, sicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe coeptos creati: nec ullius eorum populum Romanum poenituisse. Consulatum superesse plebejis: eam esse arcem libertatis, id columen, si eo perventum sit, tum populum Romanum vere exactos ex urbe reges, et stabilem libertatem suam existimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relinquenda. Hujus generis orationes ubi accipi videre; novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sacris faciendis decemviri creentur; ita ut pars ex plebe, pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obsidebat.

XXXVIII. Prius circumactus est annus, quam a Velitris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res ad novos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem, quos utique, quia legum latores erant, plebes respiciebat. * Tribuni militum creati T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum: et, cum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret, trepidi Patres ad duo ultima auxilia, summum imperium summumque ad civem, decurrunt. Dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Aemilium cooptat. Legum quoque latores adversus tantum apparatus adversariorum et ipsi causam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. Cum dictator, stipatus agmine patriciorum, plenus irae minarumque confidisset, atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebi, ferentium legem intercedentiumque, et, quanto jure potentior intercessio erat, tan-

trum vinceretur favore legum ipsarum latorumque, et, *Uti rogas*, primae tribus dicerent; tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites*, jam vos tribunicia libido, non potestas, regis, et intercessionem, secessione quondam plebis partiam, vobis eadem vi facitis irritam, qua peperistis; non reipublicae magis univ ersae, quam vestra causa, dictator intercessioni adero, eversumque vestram auxilium impetio tutabor. Itaque, si C. Licinius et L. Sextius intercessioni collegarum cedant; nihil patricium magistratum inferam concilio plebis. si adversus intercessionem, tanquam caprae civitati leges imponere tendent, vim tribuniciam a se ipsa dissolvi non pariar. Adversus ea cum contemptim tribuni plebis rem nihilo tegnius peragerent; tum perterritus ira Camillus lictores, qui de medio plebem moverent, misit. et addidit minas, si pergerent, sacramento omnes juniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe educturum. Terrorem ingentem incusserat plebi: ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. Sed, re neutro inclinata, magistratu se abdicavit: seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam; seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum millium ei mulcta esset. Sed auspiciis magis, quam novi exempli rogatione, deterritum ut potius credam, cum ipsius viri facit ingenium, tum quod ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? et quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de multa ejus traditur, aut et huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, oblitescere potuit; aut ne illas quidem, propter quas et haec lata erat, impedire: et, quoad usque ad memoriam nostram tribunicis consularibusque certatum viribus est, dictaturae semper altius fastigium fuit.

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam novamque a Manlio initam, ab tribunis velat per interregnum

regnum concilio plebis habito, apparuit, quae ex promulgatis plebi, quae latoribus gratiora essent. nam de foenore atque agro rogationes jubebant, de plebejo consulatu antiquabant. et perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit, C. Liciniò, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id aegre Patres passos accipio; dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud Patres exoufare solitum, simul negantem, magistri equitum majus, quam tribuni consularis, imperium esse. Licinius Sextiusque, cum tribunorum plebi creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando jam sibi velle continuari honorem, acerrime accenderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. *Nonum se annum jam velut in aciem adversus optimates maximo privatim periculo, nullo publice emolumento stare. consensisse jam secum et rogationes promulgatas, et vim omnium tribuniciae potestatis. Primo intercessione collegarum in leges suas pugnam esse: deinde ablegatione juvenutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum. Jam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem ob stare; quippe qui etiam omen plebejo consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit. se ipsum plebem et commoda morari sua. Liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. Quae munera quando tandem satis grato animo aestimatos, si, inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? non esse modestiae populi Romani id postulare, ut ipse foenore levetur, et in agrum injuria possessum a potentibus inducatur; per quos ea consecutus sit, senes tribunicios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris, relinquas. Proinde ipsi primum staterent eund animos, quid vellent: deinde comitiis tribuniciis declararent voluntatem. Si conjunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse, quod eisdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim, quae promulgaverint, sui, quod cuique privatim opus sit, id modo accipi vellent; opus esse nihil invidiosa continuatione honoris; nec se tribuniarum, nec illos en, quae promulgata sint, habituros.*

ne pro minimis quidem debeant; et occasionebus potius, quam virtute, petere honores malunt. Est aliquis, qui se inspicere, aestimari fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitorum aequum censere esse; qui se arbitrio vestro eximas; qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, et serva pra liberis facias. Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate, tanquam regum in Capitolio, numeratis: quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consularum facilior per istius legis occasionem, quam nobis ac liberis nostris, fiat? si quidem nos, ne cum volueritis quidem, creare interdum poteritis; istos, etiam si noveritis, necesse sit. De indignitate satis dictum est: (etenim dignitas ad homines pertinet) quid in religionibus atque auspiciis, quae propria Deorum immortalium comestio atque injuria est, linqvar? Auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiaeque, omnia geri, quis est, qui ignoret? Penes quos igitur sunt auspicia more majorum? nempe, penes Patres, nam plebejus quidem magistratus nullus auspiciis creatur. Nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum, quos populus creat patrias magistratus, non aliter, quam auspiciis, creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspiciis interregem praedamus, et privatim auspicia habeamus, quae isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud, quam tollis ex civitate auspicia, qui, plebejos consules creando, a Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. Quid enim est, si palli non pascuntur? si ex cavea sardiis exierint? si occinuerit avis? Parva sunt haec: sed parva ista non contemnendo majores nostri maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tanquam jam nihil Deorum opus sit, omnes caerimoniae polluimus. Vulgo ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creantur: cuiuslibet apicem dialem, dummodo homo sit, imponamus: tradamus ovilia, peneralia, Deos, Deorumque curam, quibus nefas est, non leges auspiciate ferantur, non magistratus creantur: nec temerariis nec curiosis comitiis Patres auctores fiunt. Sextius et Licinius, tanquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia egros domo dant. Tanta dulcedo est ex alienis fortunis praedandi: nec in mentem venit,

*venis, altera lege solitudines vastas in agris fieri pellendo
 fruibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis hu-
 mana societas sollicitur. Omnium rerum cause vobis ausi-
 quandas censeo istas rogationes. Quod faxitis, Deos velim
 forsanare.*

XLII. Oratio Appii ad id modo valuit, ut tem-
 pus rogationum jubendarum proferretur. Reflecti deci-
 mum iidem tribuni, Sextius et Licinius, de decemviris
 sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere.
 creati quinque Patrum, quinque plebis: graduque eo jam
 via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria con-
 tenta plebes cessit Patribus, ut, in praesentia consu-
 lum mentione ommissa, tribuni militum crearentur. crea-
 ti *A. et M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius,
 L. Veturius, P. Valerius sextum. Cum praeter Veli-
 trarum obsidionem, tardi magis rem exitus, quam dubi-
 ii, quietae externae res Romanis essent; fama repens
 belli Gallicae allata, perpulit civitatem, ut M. Furius
 dictator quintum diceretur. is T. Quinctium Pennum
 magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno
 circa Anienem flumen, auctor est Claudius; inclitam-
 que in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum
 quo provocatus manus conseruit, in conspectu duorum
 exercituum caelum torque spoliavit, tum pugnatam. Plu-
 ribus auctoribus magis adducor, ut credam, decem
 haud minus post annos ea acta: hoc autem anno in Al-
 bano agro cum Gallis, dictatore M. Furio, signa collata.
 Nec dubia, nec difficilis Romanis (quanquam ingentem
 Galli terrorem memoria pristinae cladis attulerant) vi-
 ctoria fuit, multa millia barbarorum in acie, multa ca-
 ptis castris caesa: palati alii Apuliam maxime petentes,
 cum fuga se longinqua, tum quod passim eos simul pa-
 vor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Di-
 ctatori, consensu Patrum plebisque, triumphus decre-
 tur. Vixdum perfunctum eum bello atrocior domi sedi-
 tio excepit: et per ingentia certamina dictator senatus-
 que victus, ut rogationes tribuniciae acciperentur: et
 comitia consulum adversa nobilitate habita, quibus L.

Sextius de plebe primus consul factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit. quia patricii se auctores futuros negabant, prope secessionem plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit: cum tamen per dictatorem conditionibus sedatae discordiae sunt, concessumque ab nobilitate plebi de consule plebejo: a plebe nobilitati de praetore uno, qui jus in urbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, cum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoque id, si quando unquam alias, Deum immortalium causa libenter facturos fore, ut ludi maximi fierent, et dies unus ad triduum adjiceretur; recusantibus id munus aedilibus plebis, conclamatum a patriciis est juvenibus, se id honoris Deum immortalium causa libenter acturos, ut aediles fierent. Quibus cum ab univ[er]s[is] gratiae actae essent, factum sortitusconsultum, ut duo viros aediles ex Patribus dictator populum rogaret: Patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent:

EPI TOME LIBRI VII.

*D*uo novi magistratus adjecti sunt, praetura et curulis aedilitas. Pestilensia civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli. cujus remedium et finis cum per novas religiones quaereretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. Cum dies L. Manlio dicata esset a M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbe acrum, et T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cujus relegatio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni, stricisque gladio coegit eum in verba sua jurare, non perseveraturum se in accusatione. Cum telluris hians roga ad altissimum terris patrias fores, tunc omnia pretiosa missa sunt in praecipitum voraginem urbis Romanae. in eam Curtius armatus, sedens equo, se praecipitavit, eaque expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum, provocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descen-

descendit, eique occiso torquem aureum detraxit; quem ipse postea tulit, et ex eo Torquatus est nuncupatus. Duae tribus additae, Pompina et Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quingentis jugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militem Gallum, a quo provocatus eras, infidente galeae corvo, et unguibus rostroque hastem infestante, occidit, et ex eo Corvi nomen accepit; consulque proximo anno, cum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est. Amicitia cum Carthaginensibus juncta. Campani, cum argerentur a Samnitibus bello, auxilio adversus eos a senatu petito, cum id non imperarent, urbem atque agros populo Romano dederunt. ob quam causam ea, quae populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. Cum ab A. Cornelia consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera servatus est, qui, occupato colle super id jugum, in quo Samnites considerant, occasionem consuli in aequiorem locum evadendi dedit: ipse ab hostibus circumfessus erupit. Cum milites Romani, qui Capuae in praesidio erant relicti, de ea occupanda urbe conspirassent, et, detecto consilio, metu supplicii a populo Romano defecissent: per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos a furore revocaverat, patriae restituti sunt. Res praeterea contra Hernicos, et Gallos, et Tiburces, et Privernases, et Tarquinenses, et Samnites, et Volscos prospere gestas continet.

LIBER VII.

I. **Annus** *hic erit insignis novi hominis consulatu, insignis novis duobus magistratibus, praetura et curuli aedilitate. Hos sibi patricii quaesiverunt honores pro concessio plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: Patres praeturam Sp. Furio M. filio Camillo; aedilitatem Cn. Quinctio Capitolino et P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, gratia campestris ceperunt. L. Sextio collega ex Patribus datus. L. Aemilius Mamercinus. Principio anni et de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregati

*U. C. 390. a. C. N. 362. **U. C. 391. a. C. N. 361.

gari jam fama erat, et de Hernicorum defectione agitata mentio. Cum de industria omnia, ne quid per plebejum consulem ageretur, proferrentur, silentium omnium rerum ac iustitio simile otium fuit: nisi quod, non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule una plebejo tres patricios magistratus, curulibus sellis praetextatos tanquam consules sedentes, nobilitas sibi sumisset, praetorem quidem etiam jura reddentem, et collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum, verecundia inde imposita est senatui ex Patribus jubendi aediles curules creari. primo, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: postea promiscuum fuit. Inde, *L. Genucio et Q. Servilio consulibus, et ab seditione et a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censore, aedilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt: pro portione et ex multitudine alia multa funera fuisse. maximeque eam pestilentiam insignem mors quam matura, tam acerba, M. Furius fecit. Fuit enim vera vir unicus in omni fortuna: princeps pace belloque prius, quam exsulatum iret; clarior in exilio vel desiderio civitatis, quae capta absentis imploravit opem, vel felicitate, qua restitutus in patriam secum patriam ipsam restituit. Par deinde per quinque et viginti annos (tot enim postea vixit) titulo tantae gloriae fuit, dignusque habitus, quem secundum a Romulo conditorem urbis Romanae ferrent.

II. Et hoc et **insequenti anno, C. Sulpicio Peticio, C. Licinio Stolone, consulibus, pestilentia fuit. eo nihil dignum memoria actum; nisi quod pacis Deum exposcendae causa tertia tum post conditam urbem lectisternium fuit. et cum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divina levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scenici, nova res bellicosa populo, (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia caelestis irae placamina instituti dicuntur. Ceterum parva quoque (ut ferre principia omnia) et ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, hand

haud indecoros motus more Tusco dabant. imitari deinde eos juvenus, simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus, coepere; nec abseni a voce motus erant. Accepta itaque res saepiusque usurpando excitata. vernaculis artificibus, quia histri Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut ante, Fescennino versa similem incompositum temere ac rudem alternis jaciebant; sed impletas modis saturas, descripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annos, qui ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, cum saepius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem cum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis usus impediabat. inde ad manum cantari histrionibus coeptum, diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto joco res avocabatur, et ludus in artem paulatim vertebatur; juvenus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare coepit: quae inde exodia postea appellata, consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt. Quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit juvenus, nec ab histrionibus pollui passa est. Eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur, et stipendia, tanquam expertes artis ludicrae, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est: ut appareret, quam ab sano initio res in hanc vituperantis regnis tolerabilem insaniam venerit.

III. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. quin etiam, cum medios forte ludos circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id vero, velut avertis jam Diis adspersantibusque placamina irae, terrorem ingentem fecit. *Itaque Cn. Genucio, D. Aemilio Mamercino secundum consulibus, cum piaculorum magis conquisitio animos, quam corpora mor-

morbi, afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo datam. Ea religione adductus senatus dictatorem clavi figendi causa dici iussit. dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta est, prisca literis verbisque scripta, ut, qui praetor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixus fuit dextro lateri aedis Jovis optimi maximi, ex qua parte Minervae templum est. Eam clavum, quia rarae per ea tempora literae erant, notam numeri annorum fuisse ferunt: eoque Minervae templo dicatam legem, quia numerus Minervae inventum sit. Volturnis quoque clavos, indices numeri annorum fixos in templo Nortiae, Etruscae Deae, comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius consul ex lege templum Jovis optimi maximi dedicavit anno post reges exactos: a consulibus postea ad dictatores, quia majus imperium erat, solemne clavi figendi translatus est. Intermissio deinde morte, digna etiam per se vis res, propter quam dictator crearetur. qua de causa creatus L. Manlius, perinde ac republicae gerendae, ac non solvendae religione, gratia creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo juventutem agitavit; tandemque omnibus in eum tribunis plebis coactis, seu vi, seu verecundia victus, dictatura abiit.

IV. * Neque eo minus principio insequentis anni, Q. Servilio Ahala, L. Genucio consulibus, dies Manlio dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu, non damno modo civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis caelis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat: et ante omnia invisum ipsam ingenium atrox, cognomenque Imperioli grave liberae civitati, ab ostentatione saevitiae adscitum; quam non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse suo exercebat. criminique ei tribunus inter cetera dabat, *quod filium juvenem, mulieris probri compersum, extorrem, urbe, domo, penacibus, foro, luce, congressu aequalium prohibitum, in opus servile,*

vile, prope in carcerem atque in ergastulum, dederis; ubi summo loco natus dictatorius juvenis quotidiana miseria disceres, vere imperioso patre se natum esse. At quam ob noxam? quia infacundior sis, et lingua inpromus. Quod naturae damnum utrum nutriendum patri, (si quidquam in eo humani esset) an castigandum ac vexatione insignie faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere ac fovere, si quid ex progenie sua parum prosperum sis. At, Hercule, L. Manlium malum malo augere filii, et tarditatem ingenii insuper premere; et, si quid in eo exiguum naturalis vigoris sis, id extinguere visa agresti et rustico cultu, inter pecudes habendo.

V. Omnium potius his criminationibus, quam ipsius juvenis, irritatus est animus: quin contra, se quoque parenti causam invidiae atque criminum esse, aegre passus, (ut omnes Dii hominesque scirent, se parenti opem latam, quam inimicis ejus, malle) capit consilium, rudis quidem atque agrestis animi, et quanquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, cultro luccinctus, mane in urbem, atque a porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori, *opus esse sibi domino ejus convento extemplo*, ait. *nuntiaret, T. Manlium L. filium esse.* Mox introductus, (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam, deferre) salute accepta redditaque, *esse*, ait, *quae cum eo agere arbitris remosis velis.* Procul inde omnibus abire jussit, cultrum stringit: et, super lectum stans ferro intento, nisi, in quae ipse concepisset verba, juraret, *se patris ejus accusandi causa concilium plebis nunquam habiturum*, se eum extemplo transixurum minatur. Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum, inermem; illum praevalidum juvenem, et, quod haud minus timendum erat, stolidè ferocem viribus suis cerneret) adjurat, in quae adactus est verba; et prae se deinde tulit, ea vi subactum se incepto destitisse. Nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli et superbo reo potestatem fieri; ita aegre

segre habuit, alium id pro parente ausum, eoque id lan-
 dabilius erat, quod animum eius tanta acerbitas patri-
 aihil a pietate averteisset. Itaque non patri modo remissa
 causae dictio est, sed ipsi etiam, adolescenti ea res ho-
 nori fuit, et cum eo anno primus placuisset, tribunes
 militum ad legiones suffragio fieri, (nam et antea, sicut
 nunc, quos Rufulos vocant, imperatores ipsi faciebant)
 secundum in sex locis tenuit, nullis domi militibus
 ad conciliandam gratiam meritis; ut qui rursus et procul
 coetu hominum juventam egisset.

VI. Eodem anno, seu motu terrae, seu qua vi ali-
 forum medium ferme specu collapsum in immen-
 sam altitudinem dicitur: neque eam voraginem conjecta
 terrae, cum pro se quisque gareret, expleri potuisse
 prius, quam Deum monitu quaeri coeptum, quo pluri-
 mum populus Romanus posset? Id enim illi loco discen-
 dum, vates canebant, si rempublicam Romanam perpet-
 uam esse vellent. Tum M. Curtium, juvenem bello
 egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis
 Romanum bonum, quam arma virtusque, esset. Silen-
 tio facto, templa Deorum immortalium, quae foro im-
 minent, Capitoliumque intuentem, et manus nunc in
 coelum, nunc in patentes terrae hiatus ad Deos manes
 porrigentem, se devovisse; equo deinde, quam poterat,
 maxime exornato insidentem, armatum se in specum
 immisisse, doneque ac fruges super eum a multitudine
 virorum ac mulierum congestas; lacumque Curtium,
 non ab antiquo illo T. Tatii milite, Curtio Metto, sed
 ab hoc appellatum. Cura non deesset, si qua ad verum
 via inquirentem ferret; nunc fama rerum standum est,
 ubi certam derogat vetustas fidem, et lacus nomen ab
 hac recentiore insignitius fabula est. Post tanti prodigii
 procurationem, eodem anno de Hernicis consultus sena-
 tus, cum faciales ad res repetendas nequidquam misisset,
 primo quoque die ferendum ad populum de bello
 indicendo Hernicis censuit; populusque id bellum fre-
 quens iussit. L. Genucio consuli ea provincia sorte eve-
 nit. In expectatione civitas erat, quod primus ille de
 plebe

plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habitura. Forte ita tulit casus, ut Cenucius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias precipitaret; legionibus nec opinato pavore suis, consul circumventus ab insidiis, quem interfecissent, occideretur. Quod ubi est Romam nuntiarum, nequaquam tantum publica calamitate moesti Patres, quantum fautores infelici consulis plebeji ductu, fremunt omnibus locis: *Ivent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia, quo nefas esset. Potuisse Patres plebiscito populi honoribus suis: num etiam in Deos immortales inauspicatum legem voluisse? Vindicasse ipsos suum aumen, sua auspicia, quae ut primum contracta sunt ab eo, a quo nec jus nec fas fuerit: deletum cum dace exercitum documentis fuisse, ut deinde, turbato gentium jure, comitia haberentur.* His vocibus curia et forum personat. Ap. Claudium, quia dissualerat legem, majore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii inculantem, dictatorem consensu patriciorum Servilius consul dicit, delectusque et justitium indictum.

VII. Priusquam dictator legionesque novas in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egregie est. In Hernicos, morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, et plenis irae atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. Multum ab spe attondi valli res Hernicis absuit; adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur, et copiae duplicantur: et pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas, tollit animos; simul ceteros ad aemulandas virtutes acuit. Neque legnius ad hostes bellum apparatus, qui, et parti ante decoris memores, neque ignae auctarum virium hostis, suas quoque vires augent. Omne Hernicorum nomen, omnis militaris aetas excoit. quadringenariae coto cohortes, lecta roborum virorum, scribuntur. Hunc eximium florem juventutis eo etiam,

quod, ut duplex acciperent stipendium, detreverant, spei animorumque implere. Intuantes quoque operam militarium erant, ut, in unum pugantem laborem referret, plus sibi, quam pro virili parte, annuendum scirent. Extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset. Dum millium planities castra Romana ab Hernicis dirimebat: sibi pari ferme utrinque spatio in medio pugnatum est. Primo stetit ambiguae spe pugnae, nequidquam saepe donatis equitibus Romanis impetu turbare hostium aciem. Postquam equestris pugna effecta, quam conatibus, vanior erat; consulto prius dictatore equites, permissu deinde ejus, relictis equis, clamore ingenti provocant ente signa, et novam integram pugnam: neque sustineri poterant, si extraordinariae cohortes pari corporum animorumque robore se objebissent.

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur: quidquid hinc sit illius communis Maei bellis infert, multiplex, quam pro numero, damnamus; vulgus aliud armatorum, velut delegata prioribus pugna, eventum suum in virtute aliena ponit: caudam utrinque cadunt, plures valere accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, quid deinde restaret, querendo, si neque ex equis pepulissent hostem; neque pedes quidquam moturi fuerunt? quam severam auspicauerunt pugnam? quid ante signa feroces profuissent, et alieno pugnant loco? His inter se vocibus concitati, clamore renovato, inserrunt pedem: et primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt; postremo jam haud dubie evertant: neque, tam vires pares quae superaverit res, facile dictum est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi et extollere tulit, et minuire potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum oppugnatione, quae sermo erat diei, abstinere. Diu non perlitatum tenuerat dictator em, no ante meridiem lignum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postero die deserta fuga castra Hernicorum, et faucii relictis quidam inventi; agmenque fugientium ab signis, cum praeter motum eorum infrequentia conspecta.

respondeat signa ostendit, fecerat, ac per agros, ut supra, fugam
 patrum militum amittit, et, ubi haud minus iocundo fuit,
 aliquot equites Romanos recideret.

IX. Insequenti anno, cum C. Sulpicius et C.
 Edipius Calvus consules in Hernicos exercitum duxis-
 sent, neque juvenis in agro hostibus, Ferentinum urbem
 eorum vi cepissent, revertentibus inde eis Tiburtes por-
 tes claudere. Ea ultima fuit causa, cum multae antea
 querimoniae ulro utroque iactatae essent, ut, per
 fociales rebus repetitis, bellum Tiburci populo indicere-
 tur. Dictatorem T. Quinctium Pennum eo anno fuisse,
 satis constat, et magistrum equitum Ser. Cordeium Ma-
 luginensem. Macer Licinius comitiarum habendarum
 causa, et ab Licinio consule dictum scribit, quia col-
 lega comitia bello praeferre festinante, ut contineret
 consulatum, obviam eandem pravae cupiditatis fuerit.
 Quae ista ea propriae familiae laus letiorum auctoritas Li-
 cianum facit, cum mentionem ejus vel in vetustissimis
 annalibus nullam inveniam, magis, et bellum Gallicum causa
 dictatorem creatum arbitretur, inclinatur animus. eo certe
 anno Galli ad tertium lapidem Salariae viae trans pontem
 Anienis castra habuerunt. Dictator, tum tumultus Gal-
 lici caelestis edixisset, omnes juniores sacramento
 adigit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citi-
 ore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat,
 neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset
 Proelia de occupando ponte crebra erant, nec, qui po-
 tirentur, incertis viribus satis discerni poterat. Tum
 eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gellius
 processit, et quantum maxima voce potuit, *Quem visse,
 inquit, Roma virum fortissimum habet, procedat, age-
 dum, ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendas, nec
 gens bello sit melior.*

X. Die inter primos juvenum Romanorum silen-
 tium fuit, cum et abnuere certamen versarentur, et
 praecipuam fortem periculi parere nollent: tum T. Maxi-
 lius, L. Licii filius, qui patrem a vexatione tribunicia vindic-
 taverat, ex statione ad dictatorem pergit. *Injussu tuo,*

inquit, imperator, contra ordinem nostrum pugnavit, non si certam victoriam videt. Si in permissis, non ego illi habere ostendete, quando ipse ferax praesulibus hostium signis, ut et se famulis circumdatus Gallorum agmen in vapo Tarpeja dejecit. Tunc diatrace, blacce vincentis, inquit, ne piovate in parrem, patimque, T. Maxii, offere Berge, et nonne Romanus iovicrus, juvenibus Diis, prostra. Armant inde juvenum aequales, pedestri loci tum caput, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adterius Gallus solidum laetum, et (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab terila exteriorum, producent. Recipiunt inde se ad stationem: et dux in medio armat, spectaculi stegis, more, quam lege belli, deficientur, nequaquam vis, eto specie veli, aequibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, verticoleri veste pictisque et auro caelestis refulgens armis: media in alio militaris statura, medicisque in saepe habilibus magis quam decessis species, non catus, non exultatio armorumque agmine pona, sed pectus, animumque imagoque laetiae plenius, omnia sternam in discrimen ipsam vertiginis dispulerat. Ubi constare inter duas acies, ut circa mortalium animis spe metumque pendentibus, Gallus, velignos superne imminens, projecto laeva laevo, in adventantis arma hostis vanum casum cum ingenti sonitu, in terra dejecit. Romanus, mucrone subrecto, cum laevo laetate intus percussisset, totoque corpore interius periculo vulneris factus, insinuallet se inter corpus armaque, uno alteroque subinda iotu ventrem atque inguina hausit, et in spatium ingens rumentem porrexerat hostem, jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno rorque spoliarit quem reperlum caere, collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos, Romani, a laores abstinatione obviam militi suo progressi, gratulantes laudantesque ad dictatorem perducunt. Inter carminum propria modum incondita quaedam milititer jolantes, Terquati cognomen audittum; celebratam deinde posteris etiam familiaeque honeri fuit. Dictator, corporam auream addi.

addidit domum, utrique pro concione eam pugnam laudibus tollit.

XL. Et, Herennius, tenuit ea ad universi belli eventum momentum dilatatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relicta trepido castris, in Tiburtem agrum, etque inde, sociorum bellifera, contumacique benigna ab Tiburibus adiutus, mox in Campaniam transisset. Ea fuit causa, cum proximo anno * C. Poetelius Balbus consul, cum collegae ejus M. Fabio Ambusto Herennius provinciae evenisset, adversus Tiburtes jussu populi exercitum duceret, ad quoniam auxilium cum Galli ex Campania redissent, foedas populationes in Laviano, Falcianoque, et Albano agris, haud dubie Tiburibus duobus, sunt factae. Et, cum adversus Tiburtem hostem duos consules contenta respublica esset, Gallorum tumultus dictatorum offendi coegit, creatus Q. Servilius Ahata T. Quinctius magistrum equitum dixit; et ex auctoritate Patrum, si prospera id bellum evenisset, iudis inagnos vocat. Dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes consulari exercitu jussu manere, omnes juniores, nullo detestante militum, sacramento adiegit. Regnatum haud procul porta Collinae est totius viribus urbis, in conspectu parentum conjugumque ac liberorum, quae magis, quam absentibus, horramenta animi, tam subiecta oculis, simul verecundia misericordiamque militem accendebant. Magna utrimque edita caede avertitur tandem caeter Gallorum fuga Tibur, sicut arceam belli Gallici, potuit palati a consule Poetelio haud procul Tiburte excepti, egressis ad opem ferendam Tiburibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregie cum ab dictatore, tam ab consule res gesta est. Et consul alter Fabius proclis primam patris, postremo una insigni pugna, cum hostes totis adorti copis essent, Herennios devincit. Dictator, consalibus in senatu et apud populum magnifice collaudatis, et suarum quoque rerum illis tantum honore, dictatura se abdicavit. Poetelius de Gallis Tiburibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visam, ut atrans urbem iniret. Iridera Poetelii, tum Tiburtes, *Ubi caesa res sitae*

*U. C. 396. a. C. N. 356. **U. C. 397. a. C. N. 355.

acit, ~~missi illi?~~ *spicatos paucos fugae trepidationisque Gallorum, extra portas egressos, postquam in se quoque flexi impetum viderint, ss. sine discrimine obvios caedi, recepisse se intra urbem. Eam rem triumpho dignum visum Romani? ne nimis mirum magnaque censerent, tumultum excitare in hostium castris, majorem ipsos trepidationem ausu moenia sua visuros.*

XII. * Itaque insequenti anno M. Popillio Laenate, Cn. Manlio consulibus, primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti, ad urbem Romanam venerunt. terrorem repente ex somno excitatis subita res et nocturnus pavor praebuit: ad hoc multorum inscitia, qui, aut unde, hostes advenissent. Conclamatum tamen celeriter ad arma est, et portae stationibus, murique praesidiis firmati: et ubi prima lux mediocrem multitudinem ante moenia, neque alium, quam Tiburtem, hostem ostendit, duobus partis egressi consules utriusque aciem sub castris iam muros aggrediuntur: apparuitque occasione magis, quam virtute, fretos venisse. adeo vix primum impetum Romanorum sustinere. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter Patres et plebem meta tam propinqua belli compressam. Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris, quam arbi, terribilior. Populabundi Tarquinienles fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriam adjacent, peragrare: rebusque nequidquam repetitis, novi consules C. Fabius et C. Plautius jussu populi bellum indixere; ** Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere, Gallici quoque belli fama increbrescebat. Sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, et magna vis militum ab iis ex foedere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta, quo praesidio cum fuit res Romana esset, levius fuit, quod Gallos mox Praeneste venisse, atque inde circa Pedum confedisse, auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit, consul ad id electus C. Plautius dixit magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitiis electa, adversus Gallos duxerunt. *Laudus in ali-*

aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit: cum primo Galli tantum avari certaminis fuissent, deinde Romani miles, rucendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret; dictatori menti, quam placebat, quando nulla oogeret res, fortunae se committere adversus hostem, quem tempus deteriorum in dies et locus alienus faceret, sine praeparato compectu, sine firmo munimento morantem: ad hoc ite animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, perita eadem languesceret mora. His consiliis dictator bellum trahabat, gravemque edixerat poenam, si quis iniuste in hostem pugnesset. Milites, aegre id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem fermentibus carperet, interdum Patres communiter increpare, quod non iussissent per consules geri bellum. *Electum esse eximium imperatorem, unicuique duces, qui vixit agenti sibi de caelo deolvantem in finem vicoriam cessat.* Eadem deinde hanc interdum proptam, ac ferociora trip, jacteres, se iniuste imperatoris aut dimicatoris, aut agmine Romam iuroc. Iamhisorieque militibus centuriones: nec in circulis modo fremere, sed jam in principis ac praetorio in motus sumptas confundi, atque in concitatis magnitudinem evalesse turba, et vociferari ex omnibus locis, ut exemplo ad dimicatorum irent: verba pro exercitu faceret. *Sax. Tullius: no virtute sua dignum esse.*

XIII. Septimum primum psum iam Tullius ducebat; neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stentia fecisset, in factis nobilior. is, praecedent militum agmen, ad tribunal pergit, minantique Sulpicio non turbam magis, quam turbae principem Tullium, imperiale obedienssumum militum, Scilicet, dictator, inquit, condempnatum se universas emeritum a se ignaviae ratur, in prope ignominiae causa debitorum sine armis, oravit ad, ad suam causam apud se agerem. Equidem, situbi loco cessant, si erga data hosti, si signa fode amissa obfici nobis possint, pamen hoc a te imperatori aequum censentem, ut nos, virtute culpam nostram sovergere, ac abolere statitij memoriam nova gloria parerent. *Etiam ad. Tulliam fuso legionis tandem,*

quod non tantum univarsis; potius, profectus postea ut
Legis, mirum recuperare. vobis, D. de benignitate; fa-
litasque tuo populique Romani, ca. VII. et gloria est impera.
Quoniam de plaris eia. dicere ausum; se nos et bester frond
hinc, quam fuisse, abdicat. iura vestra omnibus cogit
collis eladno; iura imperator noster; quod agris patri-
ant, avaritiam suam sine avaris, sine arvis, sine manibus
judicis esse, ut peius, quam copertus nos esse, de vobis
de. deservisti; quae mansorum ac debilitam ducem judicatos
esse. Quid enim aliud esse confas credimus, cap veterans
deus, fuisse bello, compressis; quod vjunt, manibus
sedens. utonque enim. se habet res; ut de nostre utique
habuisse videt, quom nos. de sua, varius est. Sin autem
non piam istas. sed publicam est consilium, et confas ali-
quis Partium, non Gallicum bellum, ut ut urbe, a pomeibus
utaria obligato tene; quaeso, ut eo, quae dicam; non a
millibus imperatori. dicte confas, sed a plabe Partibus;
quae, hinc nos. vestra habeatis consilia; sic se sua habitam
diep. Qui, vadeo succursus; militer nos esse, non serop-
tra? ad. hulum, non in auxilium, missos? se quis. ibi
ignus, in actum aduas, ut viris in Romanis dignitas;
quoniam? si nihil armis opte. sic; actum Romanis potius,
quam in. castis; armis? hinc dicam sine Partibus. Et,
imperator, militer. sui armis; ut nobis. pugnae copiam
faciat, enim vincere cupimus, quam se. duo vincere; tibi
hinc in. infirmum deferre; secum. ovium phantas. ardem. ini-
re; cum sequentes. curram. Jovis. optimi maximi templum
propeque. quae. que. adire. Orationem Tulli exceptorunt
proces multitudinis; et undique, ut signum daret, ut
appere arma juberet, clamabant.

XIV. Dictator, quoniam rem bonam exemplo
 haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod
 milites tollent, se recepit; Tulliumque secreto; quae-
 nam haec res sit, aut quo asta more, percontatur. Tul-
 lium magno opere a dictatore petere, ne se oblitum discipli-
 nae militaris, ne sui, neve imperatoris majestatis, crederet;
 multitudinis concitatos, quae ferme auctoribus similis esset,
 non superavisse se ducem; ne quis aliquid, quales nota erce-
 re.

re militum felerent, existit. non se quidem nihil non
 arbitrio imperatoris herentem. illi quoque tamen videndum
 magnopere esse, ne exercitum in potestate haberet. Differri
 non posse adeo contritas animas. ipsos sibi locum ac tempus
 pugnandi forent, si ab imperatore non desur. Dum hæc
 loquuntur, iumenta forte pascuntia extra vallum Gallo
 oblitenti duo milites Romani ademerunt. In eos saxa
 coniecta a Gallis: deinde ab Romana statione clamor
 ortus, et procursum utrinque est. Jamque hæc procul
 iusto periculo reserant, ut celeriter dirantum certamen
 per senturiones esset. Affirmata certe eo casu Tullii
 apud dictatoris fidem esse, nec recipientis jam dilationem
 va. in posterum diem edictum, scire pugnaturus. Di-
 ctator tamen, ut quædam animis, quam viribus, fi-
 ritiam certamen deponeret, omnia circumspicere æ-
 que agitari coepit, utrum aliqua terrorem hostibus in-
 cerneret. Sileri militum non novum exoptat, qui de-
 inde supra posse, quædam imperatores, nostra quo-
 que quidam senectæ, illud sine Tullii forte detrahi jubet:
 hincque terram committit ad ætatis, agelones, partim
 captivæ, partim negotiorum armis ornant, inponit. His
 sese mille effentia cepit admittit: et nocte su-
 per castra ut indigne videret, ut sibi se occultare ju-
 bent, neque indigne moveri, quam ut se acciperent
 signum, in ple. ubi illuxit, ut radicibus motum exten-
 dere aciem coepit sedulo, ut adversus manes conside-
 ret hostes. Instruitur tamen terroris apparatu, qui quidem
 terror plus pæne variis viribus profert, primo credere
 duos Gallorum, non descenduras in æquum Romanis;
 deinde, ubi degressos repente viderunt, et ipsi illi
 certaminis in proelium ruunt; priusque pugna coepit,
 quam signum abducibus daretur.

XV. Acris invasore Galli dextram cornu et neque
 sustineri pavillanti, ni forte eo loca dictator fuisse,
 Sex. Tullium nomine increpant rogantque: "Stetis
 pugnaturus militer: suspendisses? ubi illi clamores: sus
 orna possessionum? ubi viros injussu imperatoris proelium
 iniurus? et ipsum imperatorem clare esse vocare et
 proc.

proelium, et, iis armatus, quæ prima signa, equis sequeretur eorum, qui modo ducti fuerint: in castris favores, in acie pauidi? Vera audiebant, itaque tantos pudor stipulos admovit, ut ruerent in hostium tela, alienatis a memoria periculi animis. Hic primo impetus prope vecors turbavit hostes, eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator, postquam labentem una parte vidit aciem, signa in lævum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat; et iis, qui in monte erant, signum, quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, et tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt; tum metu, ne excluderentur, omnia pugna est, cursuque effuso ad castra feriebantur, ubi cum occurrisset eis M. Valerius, magister equitem, (qui, profligato dextro cornu, obsequitabat hostium munimentis) ad montes silvasque vertunt fugam; plurimique ibi a fallaci equitum specie agaloniibusque excepti sunt: et eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox caedes post sedatum proelium fuit. Nec alijs post M. Furium, quam C. Sulpicius, iustiorum de Gallis egit triumphum, auri quoque ex Gallicis spolijs satis magnam pondus, saxo quadrato septum, in Capitolio sacravit. Eodem anno et a consulibus vario eventu belatum, nam Herpici a C. Plantio devicti subactique sunt, Fabius collega ejus inerte atque inconsulto adversus Tarquinenses pugnavit: nec in acie, tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienfes immolarunt, qua foeditate supplicij aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit. Accessit ad eam cladem et vastatio Romani agri, quam Priernates, Veliterni deinde, incurfione repentina fecerunt. Eodem anno duas tribus, Pomptina et Publilia, additae. Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti, et de ambitu ab C. Poetelio tribuno plebis, sucto vibus, Patribus, tum primùm ad populum latum est, eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui munditiam et conciliabula obire soliti erant, comprasam credebant.

(VI. Haud aequae laeta Patribus infrequentis anno; iratio, C. Manlio consulibus, de unciario foenore Drullio, L. Maenio tribunis plebis rogatio est per- et plebs aliquanto eam cupidius scivit acceperat. ella nova, prius anno destinata, Falisci quoque exorti, duplici crimine: quod et cum Tarqui- ibus iuventus eorum militaverat; et eos, qui Fale- verserant, cum male pugnatum est, repententi- cialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Manlio obvenit: Marcus exercitum in agrum Pri- item, integrum pœce longinquæ, induxit: militum- raeda implevit. Ad copiam rerum addidit mani- am, quod, nihil in publicum lecernendo, augenti- privatam militi favit. Privernates cum ante moe- na caltris permunitis consedissent; vocatis ad con- tum militibus, *Castra nunc*, inquit, *vos hostium,* *quo praedae do, si mihi pollicemini, vos fortiter im- peram navaturus, nec praedae magis, quam pugnae, res esse.* Signum poscunt ingenti clamore: colligunt e- haud dubis feroces in proelium vadunt. Ibi ante Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: *hic, imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus promissa praestet*: piloque posito, stricta gladio in- tum impetum fecit. Sequuntur Tullium antesignani- os, primoque impetu avertere hostem; fufum inde- ppidum perscanti, cum jam foales moenibus ad- erent, in deditionem urbem acceperunt, triumphus ravernatibus actus. Ab altero consule nihil memo- a gestum; nisi quod legem novo exemplo ad Su- n in castris tributum de vicesima eorum, qui man- erentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum- igit inopi aerario additum esset, auctores fuerunt, rum tribuni plebis, non tam lege, quam exemplo, i- ne quis postea populum levoceret, capite sanx- it: nihil enim non per milites, juratos in consilia e, quamvis perfidiosum populo, si id liceret, ferri e. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Lae- r sua lege decem millibus aeris est damnatus, quod a jugerum agrum filio possideret, emancipando- filium fraudem legi fecisset.

cap. XVII. * Nisi consules inde, M. Fabius Ambulans
 secundum et M. Papilius Laenas secundum, duo bella
 habuere: Quod alterum cum Tiberiis, quod Laenas
 gessit, qui, hostes in arce compulsi, agros vastatis
 Falisci Tarquinieneseque alterum consulem prima pugna
 sederunt, inde terror maximus fuit, quod sacerdotes sa-
 rum, facibus ardentibus angustisque praetatis, inces-
 saria militem Romanum in sua tabaverunt specie:
 et tunc quidem velut lymphati et attoniti munitionis sine
 trepido agmine inciderunt: deinde, ubi consul legati que-
 re tribuni puerosum ritu vana miracula paventes ir-
 debant increpabantque, vertit animos repente pudor:
 et in ea ipsa, quae fugerant, velut caeci ruent. Di-
 casso itaque vana apparatu hostium, cum in ipsos ac-
 mator se intulissent, venterent totam aciem: castique
 aliam eo die positi, praeda ingenti parte, victoris re-
 vesterunt, milibus jactis cum apparatus hostium,
 tam laum increpantes parosent. Concitatur deinde
 omne nomen Etruscum, et Tarquinibus Felsis que
 duobus, ad Salinas perveniunt, Adversus eum terroris
 dicator C. Marcus Rutilus primario plebe dictus, an-
 gilorum equitum ita de plebe C. Plautium dicit. Id vult
 Patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in pro-
 miscuo esse: et nique ope impediabant, ne quis dicta-
 tori ad id bellum discernetur, paraturve eo prohi-
 tus conota, ferente dictatore, populi jussu. Profectus
 ab urbe, utraque parte Tiberis, castris exercitu, quo-
 onque fama hostium ducebat, trajecto, multos popula-
 tores agrorum vicos palantes oppressit: Castra quoque
 occupata aggressus, cepit, et, octo milibus hostium
 captis, caecis aut caecis, aut ex agro Romano fugatis,
 sine auctoritate Patrum, populi jussu, triumphavit. Quis
 nec per dictatorem plebeum, nec per consularem, comi-
 tia consularia haberi volebant, et alter consul Fabius
 habere retinebatur, res ad interregnum redit. Interreg-
 deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius,
 C. Fabius, C. Sulpicius, L. Asinilius, Q. Servilius, M.
 Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio
 est, quod duo patricii consules creabantur: interceden-
 tibus

U. C. 400. a. C. N. 350.

aque tribunis, interrex Fabius ajebat, *is duodecim
 die leges esse, ut quodcumque patrem populi jus-
 sit, id per nuntiosque esset; jussam populi et suffragia esse.*
 ni interpedendo tribuni nihil aliud, quam ut dis-
 sentirent, valuissent? duo patricii consules creati
 C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publico-
 colensque die magistratum inierant.

XVIII. Quadragesimo anno, quam urbs Ro-
 ma condita erat, quinto tricesimo, quam a Gallis re-
 rata, subito post undecimum annum a plebe consu-
 patrio, consulesambo ex interregno magistratum
 re, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publi-
 Espulium eo anno ex Tiburtibus haud memorando
 minis captum, sine duorum consulum auspicio bel-
 liti gestum est, ut scripsit quidam? Ica per idem
 as Tarquinienfium quoque sunt vastati agri ab Sula-
 nonale, quo Valerius adversus Tiburtes legiones
 n. Dum majus certamen consulibus tam plebe ad-
 mita urbi. Fides jam fide, non solum virtutis, duce-
 posse, ut accepissent, duo patricii consulatum, ita
 obas patricii mutare. quin autem cedendum
 si plebejam magistratum consulatus, aut ut
 possidendum, quam possessionem integram a patri-
 accepissent. Plebes contra fremit. *Quid servituro,
 in parte studium transferi? sed quod dicitur hominum
 re, L. Senni ut dicitur, parum fit, id obtinere
 uti non possit? Vel reges, vel decemvros, vel, si
 videntur sic imperii nomen, potendum esse potius, quam
 patricios consules videant, nec invicem parentur
 imperium; sed patri altera, in accedens imperio locum
 n. utrumque alio usum, quam ad servitendum, parte
 defiant tribuni auctores turbarum; sed inter non
 a per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frus-
 n campum descensum tam esset, multique per les-
 res acti comitiales dies; postremo victas perlevo-
 a consulum plebis eo dolor erupit, ut iramque
 esse de libertate vociferantes, relinquendamque non con-
 am solum, sed etiam urbem capere atque oppressam regio-
 iorum, irata plebs sequeretur. Consules, reliqui a
 parte*

*U. C. 401. a. C. N. 351. **U. C. 402. a. C. N. 350.

parte populi, per infraquentiam comina: nihilo legatos
parciant. creati consules ambo patricii, M. Fabius, An-
dustus tertium, T. Quinctius. In quibusdam annalibus
pro T. Quinctio M. Popillium consulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno prosperè gesta: dum Li-
burtibusque ad deditiōem pugatum. Sessula ex his
urbs capta: ceteraque oppida eandem fortunam habui-
sant, nisi universa gens, positis armis, in fidem consulis
venisset. Triumphatum de Liburtibus: Alioquin mitis
victoria fuit. In Tarquinienles acerbe saevitum, multis
mortalibus in acie caesis. ex ingenti captivorum numero
trecenti quinquaginta octo delecti, nobilissimus quingens,
qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec
populus in eos, qui missi Romam erant, mitis fuit. me-
dio in foro omnes virgis caesi, ac securi percussi. id pro
immolatis in foro Tarquinienlium Romanis poenae ho-
stibus redditum. Res bello bene gestae, ut Samnites
quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum
comiter ab senatu responsus: foedere in societatem ac-
cepti. Non eadem domi, quas militiae, forum erat
plebi Romanae, nam et si, unciarum foedere facto, levata
usura erat, forte ipsa obruebantur inopes, nexumque
inhibant, eo nec patricios ambo consules, neque comissi-
onem curam, publicave studia prae privatis incommode
plebs ad animum admittebat. Consulatus uterque apud
patricios manet. ** Consules creati C. Sulpicius Petius
quartum, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Etru-
scum intentam civitatem, quia Caeritem populum mi-
sericordia consanguinitatis Tarquinienlibus adiunctum
suum ferabat, legati Latini ad Volcos convertere, muni-
tantes, exercitum conscriptum armatumque jam satis
sanibus imminere: inde populabandos in agrum Romani-
um venturos esse. Consuit igitur senatus, neutram ne-
gligendam rem esse: utroque legiones scribi, consule-
que fortiri provincias iussit. Inclinavit deinde pars ma-
ior curae in Etruscan bellum; postquam literis Sulpicii
consulit, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitam esse
depopulatum agrum circa Romanas salinas, praedaeque par-

partem in Caeritum Anes urbem; et haud dubie juven-
tatem ejus populi inter praedatores fuisse. Itaque Vale-
rius consulis, Volscis oppositum, castrisque ad finem
Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictato-
rem dicere jussit. T. Manlium Lucii filium dixit. R. cum
sibi magistrum equitum A. Cornelium Collum dixisset,
consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac
populi jussu Caeritibus bellum indixit.

XX. Tum primum Caerites, tanquam in verbis ho-
minum vis major ad bellum significandum, quam in factis,
qui per populationem Romanos laecesserant, ef-
fet, verus belli terror invalit: et, quam non suarum vi-
tium ea dimicatio esset, cernebant. Poenitentiaque po-
pulationis, et Tarquinienses execrabantur defectionis
auctores. nec arma, aut bellum quisquam apparare, sed
pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam eritris
veniam. Legati senatum cum adissent, ab senato re-
jecti ad populum, Deos rogaverunt, quorum sacra bello
Gallico accepta rite procurassent; ut Romanos florentes
ea sui misericordia caperet, quae se rebus affectis quon-
dam populi Romani cepisset; conversisque ad delubra
Vestae, hospitium sanctissimum Vestaliumque ab se castre ac
feligiose cultum invocabant. *Haece Meritos, crederet quis-
quam, hostes repente sine causa sacros? aut, si quid hesti-
tuer fecissent, consilio id magis, quam favore lapsos, fo-
cisse, ut sua vetera beneficia, loca praesertim apud tam
gratos, novis corrumpere malefictis? florereque popu-
lum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem,
cujus afflicti antecissim cepissent? nec appellarent consilium,
quae vis de necessitate appellanda esset. Transiunt agnive
infesto per agrum suum Tarquinienses, cum praeter viam
nihil petissent, traxisse quosdam agrestium, popularium
que, quae sibi erimidi decur, comites. Eos, seu dedi pla-
ceat, dedere se paratos esse; seu supplicio affici, daturos
poenas. Caere, sacrum populi Romani, deversortum sa-
cerdotum, ac receptaculum Romanorum sacrorum, tantum
inviolatumque crinitate belli, hospitio Vestalium cuiusque
Dii darent. Nonne populum non tam causa praesens,
quam*

*U. C. 402. a. C. N. 350. **U. C. 403. a. C. N. 349.

quam vetus meritum, ut ~~magistri~~, quam beneficii, potius immemores essent. Itaque pax populo Caeriti data, induciasque in centum annos factas in senatusconsultum referri placuit. In Faliscos, eodem notios crimine, vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Cum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumtum, et aedes Apollinis dedicata est.

XXI. Extremo anno comitia consularia octavamen Patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; *dictatore obstinato tollere potius totum e republica consulatum, quam promiscuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis eum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde Patribus plebem interreges cum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniae patrocinium tribuni jactabant. Propior dolor plebi foeneris ingravescentis erat: curaeque privatae in certaminibus publicis erumpabant. Quorum taedio Patres L. Cornelius Scipionem interregem concordiae causa observare legem Liciniam comitiis consularibus jussere. ** P. Valerio Publicolae datus e plebe collega C. Marcus Rutilius. Inclinatissimos in concordiam animis, novi consules, foenebrem quoque rem, quae distinnere unanimos videbatur, levare aggressi, solutionem alieni aeris in publicam curam verterunt; quinquaviris creatis, quos aenariarios ab dispensatione pecuniae appellarunt. Meriti aequitate curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, et T. Aemilius: qui rem, difficillimam tractatu, et plerumque parti utrique, semper certe alteri, gravem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico, quam jactura, sustinuerunt. tarda enim nomina, et impeditiora inertia debitorum, quam facultatibus, aut aerarium, mensis cum aere in foro positus, dissolvit, ut populo prius caveretur; aut aestimatio aequis rerum pretis liberavit:

L. C. 405 a C. N. 349.

que non modo sine injuria, sed etiam sine querimoniis
 patris utriusque, exausa vis ingens gentis alieni sit. Ter-
 tor inde, varius belli Etrusci, cum conjurasse duodecim
 populos fama esset, dictatorem dici coegit, dictus in ca-
 stris (eo enim ad consules missum senatusconsultum est)
 C. Julius, qui magister equitum adjectus L. Aemilius,
 Ceteram foris tranquilla omnia fuere.

XXII. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo
 patricii consules crearentur, rem ad interregnum per-
 duxit, quo interreges C. Sulpicius et M. Fabius inter-
 positi obtinere, quod dictator frustra tetenderat, mi-
 tiore jam plebe ob recens meritum levati aeris alieni, ut
 ambo patricii consules crearentur, creati sola C. Sulpi-
 cius Peticus, qui prior interregno abiit, et T. Quinctius
 Pennus, quidam Caesonem, alii Cajum nomen Quinctio
 adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quin-
 ctius, Sulpicius Tarquiniese, nusquam acie congresso
 hoste, cum agris magis, quam cum hominibus, urando
 populandoque gesserunt bella, cujus Jentae velut tabis
 senio victa utriusque pertinacia populi est, ut prius a
 consulibus, dein per vim eorum ab senatu, inducias pe-
 terent, in quadraginta annos impetraverunt. Ita postea
 duorum bellorum, quae imminabant, cura, dum aliqua
 ab armis quies esset, quia solutio aeris alieni multarum
 rerum mutaverat dominos, censum agi placuit, ceterum
 cum censoribus creandis indicta comitia essent, pro-
 fectus censuram se petere C. Marcius Rutilus, qui pri-
 mus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum tur-
 bavit, quod videbatur quidem tempore alieno fecisse,
 quia ambo tum sorte patricii consules erant, qui ratio-
 nem ejus se habituros negabant. Sed et ipse constantia
 inceptum obtinuit, et tribuni, omni vi recuperando jus
 consularibus comitiis amissum, adjuverunt; et cum
 ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non aequa-
 bat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset
 viam, censuram quoque in partem vocari plebes volebat.
 Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cnaeo cen-
 sor Marcius crearetur, Dictatorem quoque hic annus
 habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia

lex comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dictatori additus Q. Servilius. nec tamen dictatura potentiorum eum consensum Patrum consularibus comitiis fecit, quam consoritiis fuerat.

XXIII. *M. Popillius Laenas a plebe consul, a Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem plebejorum consulem fecit, Nam cum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nuntiatum esset; Scipione gravi morbo implicato, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. Is, impigre exercitu scripto, cum omnes extra portam Capenam ad Martis aedem convenire armatos juniores jusisset, signaque eodem quaestores ex aerario deferre, quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Publicolae praetori tradidit; auctor Patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium republicae esset. Ipse, jam satis omnibus instructis comparatisque, ad hostem pergit: cujus ut prius nosceret vires, quam periculo ultimo tentaret; in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere coepit. Gens ferox et ingenii avidi ad pugnam, tum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo proelium initura, explicuisset aciem; postquam neque in aequum demitti agmen vidit, et cum loci altitudine, tum vallo etiam integri Romanos; percusso pavore rata, simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, (triarvi erant, qui muniebant) et ab hastatis principibusque, qui pro munitioribus intenti armatique steterant, proelium initura. Praeter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastaeque non, tanquam ex aequo missa, vana (quod plerumque fit) cederent, sed, omnia librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut praegravata inhaerentibus gerebant scuta, cum cursu paene in adversum subissent, primo incerti resistere; dein, cum ipsa cunctatio et his animos minuisset, et auxisset hosti, impulsu retro ruere alii super alios, stragemque inter se caede ipsa foediorum dare. adeo praecipiti turbae obtriti plures, quam ferro necati.

XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat. alia in campum degressis supererat moles. Namque multitudo Gallorum, sensum omnem talis damni exsuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat. stetitque suppresso impetu Romanus; et quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, et quod consul, dum inter primores incautus agitat, laevo humero matari prope trajecto, cesserat parumper ex acie. Jamque omissa cunctando victoria erat, cum consul, vulnere alligato, revectus ad prima signa, *Quid fas, miles?* inquit, *Non cum Latino Sabinoque hostes res est; quem victum armis socium ex hoste facias. In belluas strinximus ferrum. hauriendus, aut dandus est sanguis. Propulistis a castris, supina valle praecipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis. Complete eadem strage campos, qua montes replestis. Nolite expectare, dum stantes vos fugiant. inferenda sunt signa, et vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum: cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt impetum in suos; fusique per campos, et praeter castra etiam sua fuga praelati, quod editissimum inter aequales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Consul, non ultra castra insecutus, (quia et vulnus degravabat, et subjicere exercitum pugna fessum tumulis ab hoste occupatis nolebat) praeda omni castrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis attulit. eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset, qui aegris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus possessionem pristinam consulatus. ipse ob id meritum ingenti Patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit.

XXV. Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus a Popillio de Gallis actus magno favore plebis; mullantesque inter se rogabant, *num quem plebeji*

consulis poeniteres? Simul dictatorem increpabant qui legis Liciniae spretae mercedem consulatum, privata cupiditate, quam publica injuria, foediorum, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. * Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Graecorum erat, oraque litoris Antiatis, Laurensque tractus, et Tiberis ostia: ut praedones maritimi, cum terrestribus congressi, ancipiti semel proelio decertarint, dubiisque discesserint in castra Galli, Graeci retro ad naves, victos se, an victores, putarent. Inter haec longe maximus existit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinae habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, *absterent imperare iis; quorum auxilio egerent. Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio, laturos arma.* Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatu anxius, cum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset, extendere omnes imperii vires consules delectu habendo iussit, civili quippe standum exercitu esse, quando socialis coetus desereret. Undique, non urbana tantum, sed etiam agresti juventute, decem legiones scriptae dicuntur quaternum millium et ducenorum peditum, equitumque trecenorum, quae nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, haec vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractas in unum haud facile efficiant: adeo in quae laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter cetera tristicia ejus anni, consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur: redierantque res ad Camillum; cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dictaturae, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum visum est Patribus. Consul, duabus legionibus urbi praepositis, octo cum L. Pinario praetore divisus, memor paternae virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: praetorem maritimam oram tutari, Graecosque arcere litoribus iussit. et, cum in agrum Pomptinum descendisset, (quia neque in campis ingredi nulla

cogente re volebat, et prohibendq̄ populationibus, quos raptò vivere necessitas cogeret, satis damnari credebát hostem) locum idoneum stativis delegit.

XXVI. Ubi cum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit, magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, cum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se, quam T. Manium, ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito Deorum factum. namque conferenti jam manum Romano corvus repente in galea confedit, in hostem versus; quod primo, ut augurium coelo missum, laetus accepit tribunus. precatus deinde, *Si divus, si diva esset, qui sibi praepetem mississet, volens propius adesset.* Dictu mirabile, tenuit non solum ales captam semel sedem, sed, quotiescunque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro et unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculusque simul ac mente turbatum, Valerius obruncat. corvus e conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietae utrinque stationes fuere. postquam spoliare corpus caesi hostis tribunus cospit, nec Galli se statione tenuerunt, et Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. Ib̄, circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Jam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrimque effulsit res geritur. Camillus laetum militem victoria tribuni, laetum tam praesentibus ac secundis Diis, ire in proelium jubet: ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc imitare, miles,* ajebat, *et circa jacentem ducem sterne Gallorum caservas.* Dii hominesque illi affuere pugnae: depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo oum Gallis est. adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis perceperat. Inter primos, quorum concurfus alios exciverat, atrox proelium fuit: alia multitudo, priusquam ad conjectum teli veniret, terga vertit. Primo per Volcos Falernamque

* U. C. 407. a. C. N. 345. ** U. C. 408. a. C. N. 344.

*** U. C. 409. a. C. N. 343.

agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Consul, concione advocatus, laudatum tribunum decem bubus aureaque corona donat. ipse, iussus ab senatu bellum maritimum curare, cum praetore junxit castra. ibi, quia res trahi segnitia Graecorum non committentium se in aciem videbantur, dictatorem comitiorum causa T. Manlium Torquatam ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cossodicto, comitia consularia habuit, aemulumque decoris sui absentem * M. Valerium Corvum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore populi, tres et viginti natum annos, consulem renuntiavit. collega Corvo de plebe M. Popillius Laenas quartum consul futurus datus est. Cum Graecis a Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremo, cum litoribus arcerentur, aqua etiam praeter cetera necessaria ului deficiente, Italiam reliquere. Cujus populi ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maxime Siciliae fuisse tyrannos crediderim. nam ulterior Graecia, ea tempestate intestino fessa bello, jam Macedonum opes horrebat.

XXVII. Exercitibus dimissis, cum et foris pax et domi concordia ordinum otium esset, ne nimis latae res essent, pestilentia civitatem adorta coegit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent; eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satrium ab Antiatis colonia deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant. et cum Carthaginensibus legatis Romae foedus ictum, cum amicitiam ac societatem petentes venissent. Idem otium domi forisque mansit ** T. Manlio Torquato, C. Plautio consulibus: semunciarium tantum ex unciario foenus factum, et in pensiones aequas triennii, ita ut quarta praelens esset, solutio aeris alieni dispensata est. et si quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. Levatae maxime res, quia tributo ac delectu superfluum. Tertio anno post Satriorum restitutum a Volscis, *** M. Valerius Corvus, secundum consui cons

factus, cum ex Latio nuntiatum esset, legatione circumire populos Latinorum ad concitandum; priusquam plus hostium fieret, Volscis re iussus, ad Satricum exercitu infesto pergat. Antiatas alique Volsci praeparatis jam ante, Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla infensus diutino odio dimicandi facta est. Periculosior ad rebellandum, quam ad bellandum, minie victi, fuga effusa Satrici moenia petunt. Muris quidem satis firma spe, cum corona victa jam scalis caperetur urbs, ad quatuordecim milia hominum, praeter multitudinem imbellem, sese deperditum dirutum atque incensum: ab aede matutinae Matutae abstinuere ignem. Praeda omnis tibi data. Extra praedam quatuor millia deditorum ita eos victos consul ante currum triumphans egit: deditis deinde magnam pecuniam in aerarium redegit. Tullius, qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse putant: idque magis verisimile est, quam deditos venisse.

XXVIII. * Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum impetina populatione coeptum; metuque, ne id factum ali unius, consilium omnis nominis Latini esset, inter velut adversus armatum jam Latinum L. Furium, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum, et cum, (quod per magnos tumultus fieri solitum) iustitio indicto, delectus sine vocationibus habitus; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos abiecit. Ibi praedonum magis, quam hostium, animi inlece. Prima itaque acie debellatum est. Dicator tamen, quia et ultro bellum intulerant, et sine detracta se certamini offerrebant, Deorum quoque opes adandas ratus, inter ipsam dimicationem aedem Junoniae voti: cujus damnatus voti cum victor Romam redisset, dictatura se abdicavit. Senatus duumvros pro amplitudine populi Romani faciendam iussit. locus in arce destinatus, quae aera aedium Manlii Capitolini fuerat. Consules, dictatoris exercitum bellum Volscum: Romam ex hostibus, incou-

*U. C. 411. a. C. N. 341. **U. C. 412. a. C. N. 340.

tos adorti, ceperunt. *Anno post, quam vota erat, aedes Monetae dedicatur, C. Marcio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato secundum consulibus. Prodigium ex templo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio. namque et lapidibus pluit, et nox interdiu visa intendi: librisque inspectis, cum plena religione civitas esset, senatus placuit, dictatorem feriarum constituendarum causa dici. Dicitur P. Valerius Publicola. magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos; ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Iudicia eo anno populi tristitia in foeneratores facta, quibus ab aedilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memoriam causa, ad interregnum rediit. Ex interregno, ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, **M. Valerius Corvus tertium, A. Cornelius Cossus.

XXIX. Majora jam hinc bella, et viribus hostium, et longinquitate vel regionum, vel temporum spatii, quibus bellatum est, dicentur, namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium bellum, ancipiti Marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum Poeni secuti. Quanta rerum moles? quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quae vix sustinetur, erigi imperium posset? Belli autem causa cum Samnitibus, Romanis, cum societate amicitiaque juncti essent, extrinsecus venit; non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis iniusta arma, quia viribus plus poterant, cum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese conjungunt. Campani magis nomen ad praesidium sociorum, quam vires, cum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arceem finitimum Campanos adorti, unde aequa facilis victoria, praedae atque gloriae plus esset, Tifata, imminentes Capuae colles, cum praesidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quae Capuam Tifataque

taque interjacer. ibi rursus acie dimicatum: aduersoque proelio Campani intra moenia compulsi, cum, robore juventutis suae acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

XXX. Legati, introducti in senatum maxime in hanc sententiam locuti sunt: *Populus nos Campanus legatos ad vos, Patres conscripti, misit; amicitiam in perpetuum, auxilium praesens a vobis petitur. quam si secundis rebus nostris petissemus, sicut coepit celerius, ita infirmidre vinculo contracta esset. tunc enim, ut qui ex aequo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subiecti atque obnoxii vobis minus essemus. nunc, misericordia vestra conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus, oportet; ne ingrati atque omni ope divina humanaeque indigni videamur. Neque, Hercule, quod Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur; sed ut vetustate, et gradu honoris nos praestent. neque enim sperdere Samnitium, ne qua nova jungeretis foedera, cautum est. Fuis quidem apud vos semper satis justa causa amicitiae, velle enim nobis amicum esse, qui vos appeteret. Campani, etsi fortuna praesens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate, ulli populo praeterquam vobis cedentes, haud parva (ut arbitror) accessio bonis rebus vestris in amicitiam venimus vestram. Aequis Volscisque, aeternis hostibus hujus urbis, quandocumque se moverint, ab tergo erimus: et, quod vos pro salute vestra priores feceritis, id nos pro imperio vestro et gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus, quae inter vos et vosque sunt, quod propediem futurum spondet et virtus et fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum ac miserum est, quod fieri nos fortuna nostra cogit. Eo ventum est, Patres conscripti, ut aut amicum, aut inimicum Campani simus. Si defenditis, vestri: si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo et Campaniam omnem vestris an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam; vestrumque auxilium aequum est*

patere; iis tamen maxime, qui, eam implorantibus aliis, auxilium dum supra vires suas praestant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. quanquam pugnativus verbo pro Sidicinis, re pro nobis; cum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti; et, ubi conflagrassent Sidicini, ad nos irajecurum illud incendium esse. Nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent ablatam sibi esse causam, oppugnatum nos veniunt. An, si ultio irae haec, et non occasio cupiditatis explendae esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quas est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potueris? Adde huc populationem agrorum, praedas hominum atque pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vastata. Hiscine ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda est. ea ad oppugnandam Capuam rapit. aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potius, Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per maleficium finatis. Non loquor apud recusantem justa bella populum; sed tamen, si ostenderitis animi ia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Usque ad nos contemtus Samnitium pervenit, supra non ejcendis. Itaque umbra vestri auxilii, Romani, regi possumus: quidquid deinde habuerimus, quidquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arbitur ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, Deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, quae nos obsequio erga vos fideque superet. Annuite, Patres conscripsi, unum numenque vestrum invictum Campanis, et jubete sperare, incolamem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lacrimarumque plena reliquisset in qua nunc expectatione senatus populique Campanum, conjuges, liberosque nostros esse? Stare omnium multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, Patres conscripsi, sollicitis ac pendensibus animi renunciare jubetis. Alterum responsum solentem, victoriam, lucem,

ac

ac libertatem; alterum ominari horreo, quae ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris vobis, consulite.

XXXI. Submotis deinde legatis, cum consultus senatus esset, et si magnae parti urbs maxima opulentissimaque Italiae, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonae horreum populi Romani fore videbatur; tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus consul: *Auxilio vos, Campani, dignos censes senatus: sed isa vobiscum amicitiam insituri par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum foedere juncti sunt. itaque arma, Deos prius, quam homines, violatura, adversus Samnites vobis negamus. Legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat. Ad ea princeps legationis, (sic enim domo mandatum attulerant) Quandoquidem, inquit, nostra sveri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis, vestra certe defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra Deum, divina humanaeque omnia in vestram, Patres conscripti, populique Romani dirionem dedimus; quidquid deinde patiemur, dediticii vestri passuri. Sub haec dicta omnes, manus ad consules tendentes, pleni lacrimarum in vestibulo curiae procubuerunt. Commoti Patres vios fortunarum humanarum, si ille praepotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, a quo paulo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaeque omnia potestatis alienae faceret: tum jam fides agi visa, deditos non prodi, nec facturum aequa Samnitium populum consabant, si agrum urbemque, per deditionem factam populi Romani, oppugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata. ut preces Campanorum, responsum senatus. amicitiae Samnitium memor, deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent. Peterent pro societate amicitiaque, ut dediticiis suis parcerent: neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, denuntiarent Samnitibus.*

populi Romani senatusque verbis, ut Capua urbe Campanoque agro abstinerent. Haec legatis agentibus in concilio Samnitium adeo est ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum e curia egressi, stantibus legatis, praefectos cohortum vocarent; usque clara voce imperarent, ut praedatum in agrum Campanum extemplo proficerentur.

XXXII. Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, Patres, facialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, sollemni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: jussuque populi consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam censabant) occurrunt. simul in Campanos stimulat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversus se auxilia. Ut vero castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare, eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius, levibus certaminibus, tentandi hostis causa, haud ita multos moratus dies, signum pugnas proposuit, paucis suos adhortatus: *Ne novum bellum eos novasque hostis terreret. quidquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium aestimerent virtutem. qualescunque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio-luxu fluentibus rebus mollitiaque sua, quam vi hostium, victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romandi qui triumphos paene plures, quam annos ab urbe condita, numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Aequos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos, tot proclis castos, postremo in mare ac naves fuga compuleris? Cum gloria belli ac virtute sua quomque fretos ire in aciem debere;*

tum etiam intueri, *cujus ductu auspicioque incunda pugna fit. utrum, qui audiendus duntaxat magnifus adhortator fit, verbis tantum ferox, operum militarium expers; an qui et ipse tela tractare, procedere ante signa, versari mediis in mole pugnae sciat? Facta mea, non dicta, vos, milites, inquit, sequi volo; nec disciplinam modo, sed exemplum etiam, a me petere. Nec factionibus modo, nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextra, mihi res consulatus summamque laudem peperit. Fuit, cum hoc dici poterat: Patricius enim eras, et a liberatoribus patriar quis: et, eodem anno familia ista consulatum, quo urbs haec consulem, habuit. Nunc jam nobis Patricibus vobisque plebejis promiscuus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed virtutis est praemium. proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corvi cognomen Diis auctoribus homines dedisset, Publicolarum vetustum familiae nostrae cognomen memoria excessit. Semper ego plebem Romanam militiae domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque, aequae ac tributus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consularis, colo atque colui. nunc quod instat, Diis bene juvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petisse.*

XXXIII. Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infirmos militum haud gravata munia obeundo. In ludo praeterea militari, cum velocitatis viriumque inter se aequales certamina ineunt, comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem; nec quenquam aspernari parem, qui se offerret; factis benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienae, quam suae dignitatis, memor: et quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exarsit, incredibili alacritate adhortationem prolecutus ducis, castris egreditur. Proelium, ut quod maxime unquam, pari spe, utrinque aequis viribus, tum fiducia sui, sine contemptu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novae res galiae et paucos ante dies geminata victoria; Romanis contra quadringentorum annorum decora, et conditae urbi aequa-

lis victoria: utrisque tamen novæ hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namque ita confixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inolinerent acies. Tum consul trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant, equitibus immixtis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequidquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam; reductus ad antesignanos legionum, cum desilisset ex equo, *Nestrum, inquit, pedium illud, milites, est opus. agendum, ut me videritis, quacunq; incesse- ro in agrum hostium, ferro viam facientem, sic pro se quisque obvius sternite. Illa omnia, quæ nunc erectæ micant hastæ, parafacta strage vestra cernetis.* Hæc dicta dederat, cum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem; et, cum quo forte contulit gradum, obtruncat. Hoc spectaculo accensæ dextra lævaque, ante se quisque, memorandum proelium oient. Stant obnixi Samnites, quamquam plura accipiunt, quam inferunt, vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox caedes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat. adeo morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani, cum et fluere jam lassitudine vires sentirent, et diei haud multam superesset, accensæ irâ concitant se in hostem. Tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis. nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis, quam proelium, diremisset. Et Romani fatebantur, nunquam cum pertinacioris hostis conflictum: et Samnites, cum quaereretur, quænam prima causa tam obstinatos movisset in fugam? *Oculos sibi Romanorum ardere visos, agebant, vesanosque vultus et furentia ora: inde plus, quam ex alia ullâ re, terroris ortum.* quem terrorem non pugnae solum eventu, sed nocturna profectiois confessi sunt. Postremo die vacuis hostium castris Romanus positur: quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

XXXIV. Ceterum hoc gaudium magna prope elade in Samnio foedatum est. nam ab Saticula profectus
Cor.

Cornelius consul exercitum incaute in saltum, cava valle pervium, circaque infessum ab hoste, induxit: nec prius, quam recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. Dum id morae Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitterent agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in salta collem, imminentem hostium castris: aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. Itaque consuli territo animi, *Videsne tu, inquit, A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisque nostrae, si eam quam caeci reliquere Samnites, impigre capimus. Ne tu mihi plus, quam unius legionis principes hastasque, dederis. cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque et exercitum serva, neque enim moveri hostis, subjectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. Nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet.* Collaudatus ab consule, accepto praesidio, vadit occultus per saltum; nec prius ab hoste est visus, quam loco, quem petebat, appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, cum omnium in se vertisset oculos, et spatium consuli dedit ab subducendum agmen in aequiorem locum, et ipse in summo constitit vertice. Samnites, dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei amissa occasione, neque insequi consulem, nisi per eandem vallem, in qua paulo ante subjectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumultum. Sed cum ira in hos magis, qui fortunam gerendae rei eripuerant, tum propinquitas loci atque ipsa paucitas incitat: et nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut a consule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut degressos in vallem adoriantur. incertos quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent, nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrentur, opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis, *Quaenam illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? Huc atque illuc signa moveri, ac*

modo in unum conferri, modo educi videris. opus quidem incipit nemo, cum jam circumdatis vallo potuerimus esse. Tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit. Agredum, ire mecum; ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis praesidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus. Haec omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item maipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit.

XXXV. Vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus tesseram dari jubet: ubi secundae vigiliae buccina datae signum esset, armati cum silentio ad se convenirent. Quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, Hoc silentium, milites, inquit, omisso militari assensu, in me audiendo servandum est. ubi sententiam meam vobis peregero, tum, quibus eadem placdbunt, in dextram partem taciti transibitis: quae pars major erit; eo stabitur consilio. Nunc, quae mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumveniet hostis. virtute cepistis locum; virtute hinc, oportet, evadatis. Veniendo huc, exercitum egregium populi Romani servastis: erumpendo hinc, vosmet ipsos servate. digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio tegeritis. Cum eo hoste res est, qui hesternum die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminantem capiti suo non ante videris, quam captum u nolis; nos tam paucos tot ipsi millibus hominum nec ascersu arcuerint, nec tenentes locum, cum diei tantum superesset, vallo circumdederint. quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum, oportet, fallatis; immo necesse est. In eo enim loco res sunt nostrae, ut vobis eo magis necessitatis vestrae index, quam consilii auctor, sua. neque enim, maneat, an abeat hinc, deliberari potest; cum, praeter arma et animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fameque et siti moriendum sit, si plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus, erumpere hinc atque abire. id aut interdiu aut nocte faciamus, oportet. Ecce autem aliud minus dubium. quippe si lux expectetur, quae

quae spes est, non vallo perpetuo fossaque non sepsurum hostem? qui nunc corporibus suis subiectis undique cinxerit, ut videatis, collem. Atqui, si nox opportuna est eruptioni, sicut est, haec profecto noctis aptissima hora est. Signo secundae vigiliae convenistis, quod tempus mortales somnolentissimo premis. per corpora sopita vaderis, vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem injecturi. Me modo sequimini, quem secuti estis. ego eandem, quae duxit huc, sequar fortunam. Quibus haec salutaris videntur, agredum, in dextram partem pedibus transite.

XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. Jam evaserant media castra; cum supercandens vigilum strata fomno corpora miles offenso scuto praebuit sonitum. quo excitatus vigil cum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives an hostes essent, praesidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius, cum non fallerent, clamorem tollere iussis militibus, torpidos fomno insuper pavore exanimat; quo praepediti, nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, praesidium Romanum, obviis custodibus caesis, ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis, jamque intuto videbantur esse; cum Decius, *Macti virtuse*, inquit, *militis Romani, este. vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent. Sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est. nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox regat, hic lucem quieti opperiamur.* Dictis obtemperatum. atque ubi primum illuxit, praemisso nuntio ad consulem in castra, ingenti gaudio concitantur: et, tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent, pro se quisque obviam essulū laudant, gratulantur, singulos universosque fervatores suos vocant: Diis laudes gratesque agunt, Decium in coelum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato praesidio, coniectis in eum omnium oculis, et omni honore tribunum consuli sequantibus.

Ubi ad praetorium ventum est, consul classico ad concionem convocat: orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, et nocturno pavore attonitos, et circa collem castellatim dissipatos, aggredereetur. credere etiam aliquos, ad se sequendum emissos, per saltum vagari. Iustae legiones arma capere: egressaeque castris, cum per exploratores notior jam saltus esset, via patientiore ad hostem ducuntur. quem incautum improviso adortae, cum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, paventem primum in castra compellunt: deinde castra ipsa, turbatis stationibus, capiunt. Perfertur circa collem clamor: fugatque ex suis quemque praesidiis. ita magna pars absentis hosti cessit. quos intra vallum egerat pavor, (fuere autem ad triginta millia) omnes caeli; castra direpta.

XXXVII. Ita rebus gestis, consul, advocata concione, P. Decii non coeptas solum ante, sed cumulas nova virtute laudes peragit: et praeter militaria alia dona, aurea corona eum et centum bubus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus, donat. Milites, qui in praesidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in praesentia singulis bubus binisque privis tunicis donati. Secundum consulis donationem legiones gramineam coronam obsidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt. altera corona, ejusdem honoris index, a praesidio suo imposta est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti immolavit; centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. iisdem militibus legiones libras farris et sextarios vini contulerunt: omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur. Tertia pugna ad Sueffulam commissa est: qua fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Sueffula nuntii trepidi Capuam, inde equi-

tes citati ad Valerium consulem, opem oratum, veniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum valido praesidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum perexiguum (ut quibus, praeter equos, ceterorum jumentorum calorumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnae futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quam in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse fossas scindendumque vallum, et in castra irrumpendum. transacrumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Ceterum, quia multitudo sua commentibus gravis, et prius sedendo ad Suessulam, et tum certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci. interim et Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset frumenti, secum attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros cum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda ducit. quae cum primo clamore atque impetu coepisset, pluribus hostium in tentoriis suis, quam in portis valloque, caesis, signa captiva in unum locum conferri iussit; relictisque duabus legionibus custodiae et praesidii causa, gravi edicto monitis, ut, donec ipse revertisset, praeda abstinerent; profectus agmine instructo, cum praemissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret, caedem ingentem fecit. nam neque quo signo coirent inter se, neque, utrum castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. Tantumque fugae ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia scutorum, nequaquam tot caesis, et ligna militaria cum iis, quae in castris capta erant, ad centum septuaginta ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum: ibique omnis praeda militi data.

XXXVIII. Hujus certaminis fortuna et Faliscos, cum in induciis essent, foedus petere ab senatu coegit; et Latinos, jam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestae fama Italiae se finibus tenuit: sed Carthaginienfes quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronae aureae dono, quae in Capitolio in Jovis cella poneretur. fuit pondus viginti quinque. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude donisque: cum incondito militari joco haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum, esset. Campanorum deinde Suellanorumque audita legationes: precantibusque datum, ut praesidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursions arcerentur. Jam tum minime salubris militari disciplinae Capua instrumento omnium voluptatum delentis militum animos avertit a memoria patriae: inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendae Campanis Capuae, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: *neque immerito suum ipsorum exemplum in eos versuram. Cur autem potius Campani agrum Italiae uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se nec sua tutari possint, quam victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An aequum esse, deditioris suos illa fertilitate atque amoenitate perfrui; se, militando fessos, in pestilente atque arido circa urbem solo luctari, aut in urbe insidentem tabem crescentis in dies foenoris pati?* Haec agitata occultis conjurationibus, necdum vulgata in omnes consilia, invenit novus consul *C. Marcius Rutilus, cui Campania forte provincia venerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto. Itaque cum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, et aetate et usu doctus (quippe qui jam quartam consul esset, dictatorque et censor fuisset) optimum ratus, differendo spem, quandocumque vellent, consilii exsequendi, militarem impetum frustrari; rumorem disipat, in iisdem oppidis et anno post praelidia hibernatura, divisa enim erant per Campaniae urbes, manaverantque a Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in praesentia seditio.

XXXIX. Consul, educto in aestiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves jam aetate, aut viribus parum validos. quidam in commeatus mittebantur, singuli primo, deinde et cohortes quaedam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent. Per speciem etiam militarium usum, cum alii alio mitterentur, magna pars ablegati, quam multitudinem consul alter Romae, praetorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et prima quidem, ignari ludificationis, minime inviti domos revolvebant, postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium, quam qui in Campania hibernassent, praecipueque ex iis seditionis auctores mitti viderunt; primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: *jam quaestiones, jam indicia, jam occulta singulorum supplicia, imporensque et crudele consulum ac Parrum in se regnum passuros*. Haec, qui in castris erant, occultis sermonibus serunt, nervos conjurationis ejectos arte consulis cernentes. Cohors una, cum haud procul Anxure esset, ad Lautulas saltu angusto inter mare ac montes confedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis (ut ante dictum est) causis mittebat. Jam valida admodum numero manus erat; nec quidquam ad justum exercitus formam, praeter ducem, deerat. incompoliti itaque praedantes in agrum Albanum perveniunt, et sub jugo Albae longae castra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decertant, nulli ex praesentibus satis fidentes. *Quem autem ab Roma posse exciri? quem Parrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex injuria insaniens exercitus causa recte committatur?* Postero die, cum eadem deliberatio teneret, ex praedatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quinctium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque immemorem. Patriciae hic vir gentis erat; cui cum militiae, magna cum gloria actae, finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: et,

quod bene verteret, acciri iusserunt. Sed parum spei erat, voluntate quidquam facturum. vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis cum tectum villae, qui ad id missi erant, intrassent; somno gravem Quinctium oppressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ubi resisteret, mortem, ni sequeretur, denuntiantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens appellatus; insigniaque honoris exterrito subitae rei miraculo deferunt, et ad urbem ducere jubent. Suo magis inde impetu, quam consilio ducis, convulsis signis, infesto agmine ad lapidem octavum viae, quae nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum, dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum audissent, et magistrum equitum L. Aemilium Mamercinum.

XL. Ubi primum in conspectum ventum est, arma signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriae iras permulsi. Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec, praeter externa, noverant bella: ultimaque rabies secessio ab suis habebatur. itaque jam duces, jam milites utrinque, congressus quaerere ad colloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam; Corvus, omnes caritate cives, praecipue milites, et ante alios suum exercitum, complexus, ad colloquium processit. Cognito ei extemplo haud minor ab adversariis verecundia, quam ab suis silentium, datum: Deos, inquit, *immortales, milites, vestros publicos, meosque, ab urbe proficiscens ira adoravi, veniamque supplex poposci, ut mihi de vobis concordiae partem gloriam, non victricem, darent. Satis fuit eritque, unde belli decus pariorur: hinc pax petenda est. Quod Deos immortales inter nuncupanda vota exposci, ejus me compotem voti vos facere potestis; si meminisse vultis, non vos in Samnito, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriae vestrae esse; si hunc exercitum civium vestrorum; si me consulem vestrum, cujus ductu auspicioque prioris anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficii erga vos, non injuriis, sensistis;*

sistis; nullius superbae in vos legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor; in omnibus meis imperiis in me severior, quam in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam majestas, si cui honores subdere spiritus poterunt; iis eram natus, id specimen mei dederam, ea aetate consulatum adeptus eram, ut potuerim, tres et viginti annos natus, consul Patribus quoque ferox esse, non solum plebi. Quod meum factum dictumve consulis gravius, quam tribuni, audistis? eodem tenore duos insequentres consulatus gessi; eodem haec imperiosa dictatura geretur: ut neque in hos meos et patriae meae milites mitior, quam in vos, horreo dicere, hostes. Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quam in vos ego. istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet atque impetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non induxerunt patres avique vestri; non illi, qui in Sacerum montem successerunt; non hi, qui postea Aventinum infederunt. Expectate, dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres conjugesque crinibus passis obviae ab urbe veniant. Tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt; vos Romanus exercitus, ne desisteritis impio bello? T. Quincti, quocumque istic loco, seu volens, seu invitus, constitisti, si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam honestius, tergumque civi dederis, quam pugnaveris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque honeste inter primos stabis, et colloquii hujus salutaris interpretes fueris. Postulate aequa, et ferite: quanquam vel iniquis standum est potius, quam impias inter nos conferamus manus. T. Quinctius plenus lacrimarum, ad suos versus, Me quoque, inquit, milites, si quis usus mei est, meliorem pacis, quam belli, habebis ducem. Non enim illa modo Volscus aut Sannus, sed Romanus, verba fecit; vester consul, vester imperator, milites: cujus auspicio pro vobis experti nuliso adversus vos pelle experiri. Qui pugnarent vobiscum infestius, et alios duces seuatus habuit: qui maxime vobis, suis militibus, parceret, cui plurimum vos imperatori vestro crederetis, cum elegit. Pacem, etiam qui vincere possunt, volumus. quid nos velle oportet? quis, ommissis ira et spe, fallacibus auctaribus, eos ipsos nostraque omnia cognitae permittimus fidei.

XLI. Approbantibus clamore cunctis, T. Quinctius, ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit: oravit, ut causam miserorum civium fusciperet: fuscipendamque eadem fide, qua rempublicam administrare solitus esset, tueretur. *Sibi se privatim nihil cavere: posse alibi, quam in innocentia, spem habere. Militibus cavendum, quod apud Patres semel plebi, iterum legionibus caurum sit, ne fraudi secessio esset.* Quinctio collaudato, ceteris bonum animum habere iussis, dictator, equo citato ad urbem revectus, auctoribus Patribus tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset. oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem joco seriove cuiquam exprobraret. Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cujus militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleteretur. additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. Id propter P. Salonium postulatum est ab conjuratis; qui alternis prope annis et tribunus militum, et primus centurio erat, quem nunc primipili appellant. Huc infensi milites erant, quod semper adversatus novis consiliis fuisset, et ne particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent. Itaque eum hoc unum propter Salonium ab senatu non impetraretur; tum Salonium, obtestatus Patres conscriptos, ne suum honorem pluris quam concordiam civitatis, aestimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Aequae impotens postulatam fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) aera demerentur, quod adversati conjurationi fuissent.

XLII. Praeter haec invenio apud quosdam, L. Genucium, tribunum plebis, tulisse ad populum, ne foenerare liceret. item aliis plebiscitis cautum, ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet; neque duos magistratus uno anno gereret; utique liceret consules ambos plebejos creari. quae si omnia concessa sunt plebi, apparet, haud parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium

rium, dictum, sed per consules omnem rem actam: neque, antequam Romam veniretur, sed Romae, eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam esse: nec in T. Quinctii villam, sed in aedes C. Manlii, nocte impetum factum; eunque a conjuratis comprehensum, ut dux fieret; inde ad quartum lapidem profectos loco munitione confedisse: nec ab ducibus mentionem concordiae ortam; sed repente, cum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: et permixtos dextras jungere, ac complecti inter se lacrimantes milites coepisse, coactosque consules, cum viderent aversos a dimicatione militum animos, retulisse ad Patres de concordia reconcilianda, adeo nihil, praeterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et hujus fama seditionis, et susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana societate avertit: et, praeter Latinorum infidum jam diu foedus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursionem subita depopulati sunt.

 EPITOME LIBRI VIII.

Latini cum Campanis defecerunt, et, missis legatis ad senatum, conditionem tulerunt, ut, si pacem habere velent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata, praetor eorum Annius de Capizolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium, quod contra edictum adversus Latinos, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis, P. Decius, tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu: et, concitato equo cum in medios hostes se intulisset, interfecit, morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in ur-

hem reverso nemo ex juventute obviam processit. Miguicia virgo Vestalis incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est. Item Fregellae colonia deductae sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum est: quarum plurimae statim opozis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum constituta est. Privernatibus, cum rebellassent, victis civitas data est. Palaepolitani, bello et obsidione victi, in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat, primo et imperium prolatum, et pro consule decretus triumphus. Plebs vexu liberata est propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Cum L. Papirius dictator revertens in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendae invitatus, contra edictum ejus prospere adversus Samnites pugnavit. Ob eam causam cum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur, Fabius Romam profugit: et, cum causa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res praeterea contra Samnites prospere gestas continet.

LIBER VIII.

I. Jam consules erant * C. Plautius secundum, L. Aemilius Mamercinus; cum Setini Norbanique Romam, nuntii defectionis Privernatium, cum querimonius acceptae cladis venerunt. Volscorum item exercitum, duce Antiati populo, confedisse ad Satricum, allatum est. utrumque bellum Plautio sorte evenit. Prius ad Privernum profectus, extemplo acie conflixit. haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum reditumque Privernatibus, praesidia valido imposto: agri partes duae ademptae. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. Ibi magna utrinque caede atrox proelium fuit: et cum tempestas eos, neutro inclinata spe, dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem proelium parant.

Volsceis, recententibus quos viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte pro victis Antium agmine trepido, faucibus ac parte impedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum inter caesa corpora hostium, tum in castris inventa est. *Es Luae matri dare se*, consul dixit: finesque hostium usque ad cram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Aemilio, ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam oppolitae. ferro ignique vastantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt, a quo rejecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis, bellicaeque jus adversus Sidicinos petierunt. *quae se eo iustius petere, quod et in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent: et adversus Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi Romani nunquam amicos. qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petissent, nec in fide populi Romani, nec in ditione essent.*

II. Cum de postulatis Samnitium T. Aemilius praetor senatum consulisset, reddendumque his foedus Patres censuissent, praetor Samnitibus respondit: *Nec quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quia, quoniam ipsos belli culpa sua contracti taedium ceperis, amicitia de integro reconcilierur. Quod ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellicaeque liberum arbitrium sit.* Foedere icto, cum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio et trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. Samnites, copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant maturae urbis hostium potiundae. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos coepta fieri est: dein, postquam Patres ut feram eam ultimaque tandem necessitate expressam aspernabantur, ad Latinos jam sua sponte in arma motos facta est. *ne Campani quidem (adeo injuriae*
Sanni-

Samnitium, quam beneficii Romanorum, memoria praesentior erat) his se armis abstinere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce Latino senes Samnitium ingressus, plus populationibus, quam proeliis, cladium fecit. et, quanquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne saepius dimicandum foret, agro hostium excellere. Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi, qui cum adissent senatum, conquesti eadem se foederatos pati, quae hostes essent passi, precibus infimis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuisse: ne vinci etiam se ab ignavissimis populis finerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro; sin imperium abnuerent, armis coercerent.* Adversus haec responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos jam non esse, timebantque, ne arguenda abalienarent: *Campanorum aliam conditionem esse, qui non foedere, sed per deditionem, in fidem venissent: itaque Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos. in foedere Latino nihil esse, quo bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.*

III. Quod responsum sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienavit; Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferocios fecit. Itaque, per speciem adversus Samnites belli parandi crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum, huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quanquam omnia de industria celabantur, priusque, quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitum hostem volebant; tamen per quosdam, privatis hospitibus necessitudinibusque conjunctos, indicia conjurationis ejus Romam emanarunt, jussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi consules adversus tantam molem belli crearentur, religio incessit, ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. Itaque interregnum initum. duo interreges fuerunt,

M. Valerius ac M. Fabius. *Creati consules, T. Manlius Torquatus tertium, P. Decius Mus. Eo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italiam classem appulisse constat. quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem aetas rerum Magni Alexandri est: quem, sorore hujus ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis juvenem, fortuna morbo exstinxit. Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat; tamen, tanquam de Samnitibus, non de se, curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent, quae vellent. Praetores tum duos Latium habebat, L. Annium Setinum et L. Numicium Circejensem, ambo ex coloniis Romanis: per quos, praeter Signiam Velitrasque, et ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super qua re accirentur. itaque, concilio prius habito, praetores, quam Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano, et, quae actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt.

IV. Cum aliud alii censerent, tum Annius: *Quamquam ipse ego vetuli, quid responderi placeret, sumen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit, facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. Nam, si etiam nunc sub umbra foederis, aequi servitutem pati possumus, quid abest, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si foedus est, si societas aequatio juris est, si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem fecernere ab se consules bellis propriis ponendis sumendisque nolint; cur non omnia aequantur? cur non alter ab Latinis equalis datur? ubi pars virium, ibi et imperii pars est? Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe conce-*

dentibus, Romam caput Latio esse. sed, ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui, si quando unquam consociandi imperii, usurpandae libertatis tempus operastis; en hoc tempus adest, et virtute vestra, et Deum benignitate vobis datum. Tentastis patientiam negando militem. quis dubitat exarsisse eos, cum plus ducentorum annorum morem solveremus? perculerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum jus antea dabant. nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse; exercitus non parare adversus Samnites foederatos suos audierunt, nec moverunt se ab urbe. Unde haec illis tanta modestia, nisi a conscientia virium et nostrarum et suarum? Idoncos auctores habeo, querebantibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. Usurpare modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc metus dicere prohibet, en ego ipse, audiente non populo Romano modo senatuque, sed Jove ipso, qui Capitolium incolit, praefator me dicturum; ut, si nos in foedere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis senatusque partem accipiant. Haec ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore et assensu omnes permisérunt, ut ageret diceretque, quae e republica nominis Latini fideque sua viderentur.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio eis senatus datus est. Ibi cum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus foederatis bellum inferrent; Annius, tanquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus, jure gentium tutus, loqueretur, *Tempus erat, inquit, T. Manli, vosque Patres Conscripti, tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, cum florentissimum Deum benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano praetulisse imperium. Sed quoniam vos, regno impositi finem ut imponatis, non*

inducitis in animum: nos, quarquam a vobis possumus asserere Latium in libertatem, consensu unitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus aequas utrisque, quoniam vires quoque aequari Diis immortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem aequam ex utraque gente esse: unum populum, unam rempublicam fieri: et, ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene veritat, sit haec sane patria potior, et Romani omnes vocemur. Forte ita accidit, ut parca ferociae hujus et Romani consulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse, palam diceret, et, quemcumque in curia Latinum vidisset, sua manu interereturum. et, conversus ad simulacrum Jovis, Audi, Jupiter, haec scelera, inquit, audite, jus fasque. Peregrinos consules et peregrinum senatum in tuo, Jupiter, augurato templo, captus atque oppressus, visurus es? Haecine foedera Tullus Romanus rex cum Albanis, patribus vestris, Latini, haec L. Tarquinius vobiscum postea fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo et cladium veterum vestrarum, et beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?

VI. Cum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriae, adversus crebram implorationem Deum, quos testes foederum saepius invocabant consules, vocem Annii, spernentis numina Jovis Romani, auditam. certe, cum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter offensus, impactus imo ita est laxo, ut sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut inter foederum ruptorum testationem ingenti fragore coeli procellam effulam. nam et vera esse, et apte ad repraesentandam iram Deum ficta possunt. Torquatus, missus ab senatu ad dimittendos legatos, cum jacentem Animum vidisset, exclamat, ita ut populo Patribusque audita

dita vox pariter sit: *Bene habet. Dii pium movere bellum. Est coeleste numen! et, magne Jupiter! haud frustra se patrum Deum hominumque hac sede sacraminus. Quid cessatis, Quirites, vosque, Patres conscripti, arma capere Diis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Assensu populi excepta vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratum magis, qui jussu consulis profiquebantur, quam jus gentium, ab ira impetuque hominum tegeret. Consensit et senatus bellum: consulesque, duobus scriptis exercitibus per Marcos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini sociique convenerunt, castra locant. Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quam pro humano habitu, augustiorisque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum Diis manibus matrisque Terrae deberi; utrius exercitus imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos visus inter se consules contulerunt; placuit averruncandae Deum irae victimas caedi: simul ut, si extis eadem, quae somno visa fuerunt, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. Ubi responsa aruspicum insidentis jam animo tacitae religioni congruerunt; tum, adhibitis legatis tribunisque, et imperiis Deum propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret, comparant inter se, ut, ab utra parte cedere Romanus exercitus coepisset, inde se consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando unquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad praeficos redigeretur mores. Curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegaeque, iisdem praeliis, saepe iisdem manipulis permixti fuerant. per haec ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

VII. Forte inter ceteros turmarum praefectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli jactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites. praecerat Geminus Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, insignemque inter eos praecedentem consulis filium (nam omnes inter se, utique illustres viri, noti erant) cognovit, *Unane, ait, turma Romani, cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consulis, quid duo exercitus consularis agens? Aderunt in tempore, Manlius inquit, et cum illis aderit Jupiter ipse. foederum a vobis violatorum restis, qui plus potest, polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, ne nimis acies vobis et collata signa nobiscum cordi sint.* Ad ea Geminus, paululum ab suis equo proventus, *Visne igitur, dum dies ista venis, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum juvenis Latino Romano praesces? Movet ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis vis fati. oblitus itaque imperii patrii, consulamque edicti, praeceptis ad id certamen agitur, quo, vinceret, an vinceretur, haud multum interesset. equitibus ceteris velut ad spectaculum submotis, spatio, quod vacui interjacebat campi, adversos concitant equos: et, cum infestis cupidibus concurrissent, Manlii cuspide super galeam hostis, Metii trans cervicem equi elapsa est. Circumactis deinde equis, cum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset; spiculum inter aures equi fixit. ad cuius vulneris sensum cum equus, prioribus pedibus erectis, magna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque innisum, attollentem se ab gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas ferarum emineret, terrae affixit. spoliisque lectis ad suos revertens, cum ovante gaudio turma in castra, atque inde ad praetorium ad patrem, tendit, ignarus fati futuri, laus an poena merita esset, *Us me omnes, inquit, pater, suo sanguine ortum vero ferrens, provocatus equis hinc haec**

T. Livii Tom. I. D d spolia

spolia capta ex hoste caeso porro. Quod ubi audivit consul, extemplo, filium averſatus, concionem classico ad- vocari juſſit. quae ubi frequens convenit, Quandoque, inquit, tu, T. Manli, neque imperium conſulare, neque majeſtatem patriam veritus, adverſus edictum noſtrum extra ordinem in hoſtem pugnaſti, et, quantum in te fuit, diſci- plinam militarem, qua ſecis ad hanc diem Romana res, ſol- viſti, meque in eam neceſſitatem adduxiſti, ut aut republi- cae mihi, aut mei meorumque oblivendam ſis; nos poſtus noſtro delicto plectemur, quam republica tanto ſuo damno noſtra peccata luat. triſte exemplum, ſed in poſterum ſalubre juventuti, erimus. Me quidem cum ingeniſta caritas libe- rum, tum ſpecimen iſtud virtutis, deceptum vana imaginis decoris, in te movet. Sed cum aut morte tua ſancienda ſit conſulum imperia, aut impunizate in perpetuum abroganda; ne te quidem, ſi, quid in te noſtri ſanguinis eſt, recuſare cen- ſeam, quin diſciplinam militarem, culpa tua prolapſam, poena reſtituas. I, licetor, deliga ad palum. Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quam in ſe qui- que deſtrictam cernentes ſecurim, metu magis, quam modeſtia, quievere. Itaque, velut emerſo ab admirationis animo, cum ſilentio delixi ſtetiſſent; repente, poſtquam cervice caeſa fulſus eſt cruror, tum libero conqueſtucoe- tae voces ſunt, ut neque lamentis, neque execrationi- bus parceretur: ſpoliisque conteotum juvenis corpus, quantum militaribus ſtudiis funus ullum concelebrari po- teſt, ſtructo extra vallum rogo cremaretur: Manlianaque imperia non in praeſentia modo horrenda, ſed ex- pli etiam triſtis in poſterum eſſent.

VIII. Fecit tamen atrocitas poenae obedientiorem duci militem: et, praeterquam quod cuſtodiae vigiliaeque et ordo ſtationum intentionis ubique curae erant, in ultimo etiam certamine, cum deſcenſum in aciem eſt, ea ſeveritas profuit. Fuit autem civili maxime bello pu- gna ſimilis. adeo nihil apud Latinos diſſonum ab Romano re, praeter animos, erat. Clypeis antea Romani uſi ſunt: deinde, poſtquam ſtipendiarii facti ſunt, ſcuta pro cly- peis fecere: et, quod antea phalanges ſimiles Macedoni-

cis, hoc postea manipulatim structa acies coepit esse. Postremo in plures ordines instruebantur. ordo sexagesimos milites, duos centuriones, vexillarium unum habebat. prima acies hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium: manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat. leves autem, qui hastam tantum gælaque gererent, vocabantur. Haec prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde aetas totidem manipulorum, quibus principibus est nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus maxime armis. hoc triginta manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia sub signis jam alii quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat. earum unamquamque primum pilum vocabant. Tribus ex vexillis constabat. vexillum centum octoginta sex homines erant. Primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatae virtutis: secundum torarios, minus roboris aetate factisque: tertium accensos, minimae fiduciae manum. eo et in postremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profigere hostem non possent, pede prelo eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat, hastati sequebantur. triarii sub vexillis confidebant, sinistro crure porrecto, scuta innisa humeris, hastas subrecta cuspide in terra fixas, haud secus quam vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, a prima acie ad triarios sensim referebantur. inde rem ad triarios redisse, cum laboratur, proverbio increbruit. Triarii confurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum principes et hastatos receperant, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: unoque continenti agmine, jam nulla spe post relicta, in hostem incidebant: id erat formidolosissimum hosti, cum, velut victos insecti, novam repente aciem exurgentem auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinismillibus peditum, equitibus in singulas legiones trecentis. alteram

tantum ex Latino delectu adjiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantum, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus; sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebant. Duo principii ex utraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haudquam satis validus, ceterum strenuus vir peritusque militiae: Latinus viribus ingens bellatorque primus; notissimi inter se, quia pares semper ordines duxerant. Romano, haud satis fidenti viribus; jam Romae permissum erat ab consulibus, ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste. isque juvenis, in acie oblati, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, qua via ad Veserim ferebat.

IX. Romani consules prius, quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput jecinoris a familiarum parte caelum aruspex dicitur ostendisse; alioqui acceptam Diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habes*, inquit Decius, *si ab collega litatum est. Instruetis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius laevo cornu praerat. primo utrinque aequis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab laevo cornu hastati Romani, non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes receperunt. In hac trepidatione Decius consul M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum, inquit, ope, Valeri, opus est. agedum, pontifex publicus populi Romani, praesertim verba, quibus me pro legionibus devoveam. Pontifex eum togam praetextam sumere iussit, et, velato capite, manu subiecit togam ad mentum exserta, super telum subjectum pedibus stantem sic dicere: *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, Divi Novensiles, Dii Indigetes, Divi, quorum est potestas nostrorum hostiumque. Dii, quae Manes, vos precor, veneror, veniam patro feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis; hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine,***

mor-

morteque efficiatis. Sicis verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, exercitum, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hastium mecum Diis Manibus Tellurique devoveo. Haec ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, matureque collegae se devotum pro exercitu nuntiare. Ipse, incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut coelo missus piaculum omnis Deorum irae, qui pestem ab suis averfam in hostes ferret: ita omnis terror pavorque cum illo latus signa primo Latinorum turbavit; deinde in otam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod, quacunq̄ equo inventus est, ibi, haud secus quam pestifero sidere icti, pavebant: ubi vero corrui obrutus telis, inde jam haud dubie consternatae cohortes Latinorum fugam ac vastitatem late fecerunt. Simul et Romani, exsolutis religione animis, velut tum primum signo dato coorti, pugnam integram ediderunt. nam et rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: et triarii, genu dextro innisi, nutum consulis ad confurgendum expectabant.

X. Procedente deinde certamine, cum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito eventu collegae, cum, ut jus fasque erat, lacrimis non minus quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset; paulisper addubitavit, an confurgendi jam triarii tempus esset: deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere jubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tanquam ideam adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt: qui aliquamdiu pugna atroci cum et semet ipsi fatigassent, et hastas aut praefregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam vati, perventumque ad extremam aciem; tum consul triariis, *Confurgite nunc;* inquit, *integri adversus fessos, memores patrias parentumque et conjugum ac liberorum; memores consulis pro vestra victoria morse occumbentis.* Ubi triarii confurrexerunt integri,

refulgentibus armis, nova ex improvise exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato principia Latinorum perturbant, hastisque ora fodientes, primo robore virorum caeso, per alios manipulos, velut inermes, prope intacti evadere; tantaque caede percurrere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, praebere terrorem Latinis. Ceterum inter omnes cives sociosque praecipua laus ejus belli penes consules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis superis inferisque in se unum vertit; alter ea virtute eoque consilio in proelio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinosque, qui ejus pugnae memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt, castra secundum proelium capta, multique mortales ibi vivi oppressi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quaerentes oppressit, postero die inventum inter maximam hostium stragem, coopertum telis; funusque ei par morti, celebrante collega, factum est. Illud adjiciendum videtur, licere consuli dictatorique et praetori, cum legiones hostium devoveat, non utique se, sed quem velit ex legione Romana scripta civem, devovere; si is homo, qui devotus est, moritur, probe factum videri; si moritur, tum signum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, et piaculum hostia caedi. Ubi illud signum defossus erit, eo magistratum Romanum ascendere fas non esse. Sin autem sese devovere volet, sicuti Decius devovit; si moritur, neque suum, neque publicum divinum pure faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma sive cui alii Divo vovere volet, sive hostia sive alio volet, jus est. Telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri, fas non est; si potiat, Marti suovetaurilibus piaculum fieri.

XI. Haec, (et si omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis praefereudo) haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre. Romanis post
 proc-

proellum demum factum Samnites venisse subsidio, expectato eventu pugnae, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri coeptum. et, cum jam portis prima signa et pars agminis esset egressa, nuntio allato de clade Latinorum, cum conversis signis retro in urbem rediretur, praetorem eorum nomine Milionium dixisse ferunt, *pro paulula via magnam mercedem Romanis esse solvendam*. Qui Latinorum pugnae superferant, multis itineribus dissipati, cum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in consiliis Numilius imperator eorum, affirmando *communem vere Marcem belli utramque aciem pari caede prostravisse, victoriaeque nomen tantum penes Romanos esse, ceteram pro victis fortunam et illos gerere: funesta duo consulum praesortia, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti caede; trucidatum exercitum omnem; caesos hastatos principesque; stragem et ante signa et post signa factam; triarios proferremo rem restituisse. Latinorum etsi pariter accisae copias sint; tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos; quam Romanam. Itaque se, si videatur eis, se, ex Latinis et ex Volscis populis juvenute prope excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque, nihil tum minus quam proelium expectantes, necopinato adventu percussurum*. Fallacibus literis circa Latium nomenque Volscum missis, quia, qui non interfuerant pugnae, ad credendum temere faciliores erant, tumultuariis undique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit. prius, quam castris locus caperetur, sarcinis utrinque in acervum coniectis, pugnatum dehellatumque est. adeo enim accisae res sunt, ut consuli, victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti, dederent se omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro multati. Latinus ager, Privernati addito agro, et Falerinus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen, plebi Romanae dividitur. bina in Latino jugera, ita ut duodrantem ex Privernati completerent, data; terna in Falerino

no, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra poenam fuere Latinorum Laurentes Campanorumque equites, quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari foedus iustum. renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut esset, aeneam tabulam in aede Castoris Romae fixerunt. vectigal quoque eis Campanus populus iustus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille sexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos.

XII. Ita bello gesto, praemiis poenaeque pro cuiusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti seniores tantum obviam exisse constat; iuventutem, et tunc, et omni vita deinde, aversatam eum exsecratamque. Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incursionem fecerunt. Manlius consul, quia ipse per valetudinem id bellum exsequi nequiebat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum forte erat praetor, dixit: ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile adversus Antiates ab dictatore gestum est, cum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset. *Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam, imperio, successere consules Ti. Aemilius Mamercinus et Q. Publilius Philo; neque in similem materiam rerum, et ipsi aut suarum rerum, aut partium in republica magis, quam patriae, memores. Latinos, ob iram agri amissi rebellantes, in campis Feneclanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cuius ductu auspicioque res gestae erant, in dedicationem accipiente Latinos populos, quorum ibi iuventus caesa erat, Aemilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Praenestinus, Veliternusque populus: venerant et ab Lanuvio Antioque auxilia. Ubi cum proelii quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum castraque sociorum populorum, quae urbi adjuncta erant, integer labor restaret; bello infecto repente omisso, consul, quia collegae decretum triumphum audivit,

vit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romanam rediit. Qua cupiditate offensis Patribus, negantibusque, nisi Pedito capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Aemilius seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque, quoad fuit consul, criminari apud populum Patres desistit, collega haudquaquam adversante, quia et ipse de plebe erat: (materiam autem praebebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebei divisus) et, postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici iussit, Aemilius, cujus tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, et orationibus in Patres criminosis, fuit, et quod tres leges secundissimas plebei, adversas nobilitati, tulit: unam, ut plebiscita omnes Quirites tenerent: alteram, ut legum, quae comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe, cum eo ventum, sicut utrumque plebejum consulem fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus ac dictatore, quam ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium, Patres credebant.

XIII. *Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Maenio consulibus, quo insignitius omnia res Aemilio, superioris anni consuli, exprobraretur, Pedum armis visisque et omni vi expugnandum ac delendum senatus premit; coactique novi consules omnibus eam rem praeverti, proficiscuntur. Jam Latio is status erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati possent. ad bellum opes deerant: pacem ob agri ademti dolorem adspernabantur. Mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent; ne laceffitus Romanus causam belli haberet: et, si cujus oppidi obsidio nuntiata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen, nisi admodum a paucis populis, Pedani adjuti sunt. Tiburtes Praenestini que, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos Lanuviosque et Veliternos, qui ad Asturam sinum, ad Asturam sinum, se conjungentes, ad Asturam sinum.

nus, improvise adortus, fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maxime valido exercitu, majore mole, quam aequè prospero eventū, pugnat. Tumultum maxime repentina inter proelium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conversa, Camillus non compulit solum eos intra moenia, sed eodem etiam die, cum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde, jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. nec quievit ante, quam, expugnando aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. Praesidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere. Additus triumpho honos, ut statuō equestres eis, rara illa aetate res, in foro pōnerentur. Prius, quam comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit; *Patres conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam Deū benignitate ac virtute milium ad finem venit, caesi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium; oppida Latina omnia, et Anrium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, praesidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando saepius nos sollicitant; quonam modo perpetua pace quietos obrineamus. Dii immortales ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut, si Latio deinde, an non si, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum, vel saeviendo, vel ignoscendo, potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos victosque? licet delere omne Latium, vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitū per multa bella magnaque saepe usi estis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam suppeditas. certe id firmissimum longe imperium est, quo obediētes gaudent. Sed mensurata opus est, quidquid statuerit placet. vos populos inter spem metumque suspensos animi habetis: et vestram itaque de eis curam quam primum absolvi, et illorum animos, dum expectatione stupens, seu poena, seu beneficio, praecipuari oportet. Nosirum fuit efficere, ut omnium ro-*

TUM

rum vobis ad consulendum potestas esset. vestrum est decernere, quod optimum vobis rei que publicae sit.

XIV. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed, cum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium, dicere, ut pro merito cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis decretumque. Lanuvinis civitas data sacraque sua reddita cum eo, ut aedes lucusque Sospitae Junonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini Nomentanique et Pedani eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas, quam habebant; crimen rebellionis a publica fraude in paucos auctores verum. In Veliternos, veteres cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter saevitum; et muri dejecti, et senatus inde abductus, jusque trans Tiberim habitare: ut ejus, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo clarigatio esset; nec prius, quam aere perfoluto, is, qui copasset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquae frequentiae Velitrae receperunt. Et Antium nova colonia missa cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si et ipsi adscribi coloni vellent. naves inde longae abactae, interdictumque mari Antiati populo est, et civitas data. Tiburtes Praenestinique agro multati; neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen; sed quod, taedio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam confocialsent. Ceteris Latinis populis connubia commerciaque et concilia inter se ademerunt. Campanis, equitum honoris causa, quia cum Latinis rebellare noluissent, Fundanisque et Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos Sueffulanosque ejusdem juris conditionisque, cujus Capuam, esse placuit. Naves Antiatum partim in navalia Romae subductae, partim incensae, rostrisque earum suggestum, in foro exstructum, adornari placuit; Rostraque id templum appellatum.

* U. C. 418. a. C. N. 334. ** U. C. 419. a. C. N. 333.

† U. C. 420. a. C. N. 332.

XV. * C. Sulpicio Longo, P. Aelio Paeto consulibus, cum omnia non opes magis Romanae, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci, a T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis causa justior fuit. Sed prius, quam consules ab urbe (jusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos metu oppidum deseruisse, profugosque cum conjugibus ac liberis Sueffam communisse, quae nunc Aurunca appellata; moenia antiqua eorum urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici iussit. dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde iniecta de dictatore: et, cum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primo propter mundiorum iusto cultum, infimulata deinde apud pontifices ab indice servo; cum decreto eorum iussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere; facto iudicio, viva sub terram ad portam Collinam dextra via strata defossa Scelerato campo. credo, ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo praetor primum de plebe, adversante Sulpicio consule, qui negabat, rationem ejus se habiturum, est factus; senatu, cum in summis imperiis id non obtinisset, minus in praetura tendente.

XVI. ** Insequens annus, L. Papirio Crasso, Caesone Duilio consulibus, Aufonum magis novo, quam magno bello fuit insignis. ea gens Cales urbem incolebat. Sidicinis finitimis arma conjunxerat: unoque proelio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitate urbium et ad fugam pronior, et in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen omissa ejus belli cura Patribus, quia toties jam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant. † Itaque omni ope annisi sunt, ut maximum

ea

ea tempestate imperatorem M. Valerium Corvum consullem quartum facerent. collega additus Corvo M. Atilius Regulus. et, ne forte casu erraretur, petito ab consulibus, ut extra sortem Corvi ea provincia esset. Exercitu victore a superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, cum hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque impetu primo fudisset; moenia ipsa oppugnare est aggressus. et militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evafurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo, peragere inceptum voluit. itaque aggerem et vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum forte oblata opportunitas praevertit. namque M. Fabius, captivus Romanus, cum, per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis, per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri recte suspensus, manibus se demisisset; perpulit imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes aggredereetur. nec majore certamine capti cum urbe Aufones sunt, quam acie fusi erant. Praeda capta ingens est. praesidioque imposito Calibus reductae Roman legiones. Consul ex senatusconsulto triumphavit: et, ne Atilius expers gloriae esset, iussi ambo consules adversus Sidicinos ducere exercitum. Dictatorem ante ex senatusconsulto comitorum habendorum causa dixerunt L. Aemilium Mamercinum. is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. * Dictatore comitia habente, consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen, ut beneficio praevenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eo scriberentur, triumviros coloniae deducendae agroque dividendo creaverunt Caesonem Duilium, T. Quinctium, M. Fabium.

XVII. Novi deinde consules, a veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad moenia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini et ipsi pro extrema spe dimica-

* U. C. 422. a. C. N. 330. ** U. C. 423. a. C. N. 329.

micauri enixe videbantur, et Samnium fama erat conciri ad bellum; dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt. et, quia pestilentia infecta est, veit omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati consules A. Cornelius iterum et Cn. Domitius. * Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, et magister equitum P. Valerius Publicola. a quibus cum delectus intentus, quam adversus finitima bella, haberetur, exploratores missi attulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis consiliis suspectum erat. eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit. qui duo populi adversus regem, excensionem a Paesto facientem, signis collatis pugnaverunt. eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique cives censi: tribus propter eos additae Maecia et Scaptia: censores addiderunt Q. Publius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio praetore lata, qua civitas sine suffragio data. Haec eo anno domi militiaeque gesta.

XVIII. ** Foedus insequens annus seu intemperie coeli, seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus. Flaccum Postumque varie in annalibus cognomen consulis invenio: ceterum in eo parvi refert quid veri sit. illud pervelim, (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse, venenis absumtos, quorum tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Cum primores civitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu, morerentur; ancilla quaedam ad Q. Fabium Maximum aedilem curulem, indica-

dicaturam se causam publicae pestis, professæ est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxae indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides iudici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi, matronasque ea venena coquere; et, si sequi extemplo velint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, et coquentes quasdam medicamenta, et recondita alia, invenerunt. quibus in forum delatis, et ad viginti matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis, duæ ex eis, Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque gentis, cum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere iussæ, ut se fallum commentam arguerent; spatio ad colloquendum sumto, cum, submoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent; haud abnuentibus et illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsæ fraude omnes interierunt. comprehensæ extemplo earum comites magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatae. Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quaesitum est. Prodigii ea res loco habita; captisque magis mentibus, quam consceleratis, similis visa. Itaque, memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum; alienatasque discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi causa creari placuit. *creatus Cn. Quinctilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clavo, magistratu se abdicaverunt.

XIX. Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. cujus principio anni legati ex Volscis Fabraterni, et Lucani, Romam venerunt, orantes, ut in fidem reciperentur. si a Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum a senata legati, denuntiaturumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim absternerent. valuitque et legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno ~~Præterea~~ bellum incitum; cuius socii Fun-

Fundanus, dux etiam fuit Fundanus, Vitruvius Vaccus; vir non domi solum, sed etiam Romae clarus. aedes fuere in Palatio ejus, quae Vacca prata, diruto aedificio publicatoque solo, appellata. Adversus hunc, vastantem effulse Setinum Norbanumque et Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris ejus confedit. Vitruvius nec, ut vallo se teneret, adversus validiorem hostem, sana constare mens, nec, ut longius a castris dimicaret, animus suppetere. vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam proelium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: et ut levi momento, nec ambigue est victus; ita, brevitate ipsa loci facilique receptu in tam propinqua castra, haud aegre militem a multa caede est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugae extremae, cum in castra ruerent, caesi; primisque tenebris Privernum inde petatum agmine trepido; ut muris potius, quam vallo, sese tutarentur. A Priverno Plantius alter consul, pervastatis passim agris praedaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingradienti fines senatus Fundanorum occurrit; *negant, se pro Vitruvio sectamque ejus secutis precarum venisse, sed pro Fundano populo; quem extra culpam belli esse, ipsam Vitruvium iudicasse, cum receptaculum fugae Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quaerendos persequendosque esse, qui simul a Fundanis ac Romanis, utriusque patriae immemores, desererint. Fundanis pacem esse, et animos Romanos, et gratam memoriam acceptae civitatis. Orare se consuevit, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum, conjugumque, ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse, futuraque.* Collaudatis Fundanis, consul, literisque Romanis missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Prius animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant, a consule scribit Claudius: ad trecentos quinquaginta ex conjuratis vincetos Romam missos; eamque deditionem ab senatu non acceptam: quod egentium atque humilium poena defungi velle Fundanum populum censuerint.

XX. Privernum duobus consularibus exercitiis cum oblideretur, alter consul comitiorum causa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli tumulus Gallici fama atrox invaluit, haud ferme unquam neglecta Patribus. *Extemplo igitur consules novi, L. Aemilius Mamercinus et C. Plautius, eo ipso die, Kalendis Quintilibus, quo magistratum inierunt, comparare inter se provincias iussi; et Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia, quin opificum quoque vulgus et sellularii, minime militiae idoneum genus, exciti dicantur: Vejosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata tempora ejus quiete, a Gallis Privernum omnis conversa vis. Duplex inde fama est: alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse; alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ipsos se in deditionem consulis caduceum praeferentes permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium. Jovis Priverni muris, praesidioque valido imposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem asservari iussit, quoad consul redisset; tum verberatum necari. aedes ejus, quae essent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sanco censuerunt consecranda: quodque aeris ex eis redactum est, ex eo aenei orbes facti, positi in Sacello Sanci versus aedem Quirini. De senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberium lege eadem, qua Veliterni, nantaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post triumphum consui, necato Vitruvio sociisque ejus noxae, apud satiatos jam supplicii nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus; *Quoniam auctores defectionis, inquit, meritas poenas et ab Diis immortalibus et a vobis habent, Patres conscripsi, quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem, etsi meae partes enquirendae magis sententiae, quam dandae sunt;*

tamen, cum videam, Privernates vicinos Sannitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est; quam minimum irarum inter nos illosque relinqui velim.

XXI. Cum ipsa per se res anceps esset, prout cujusque ingenium erat, atrocius mitiusve suadentibus; tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis, in qua natus esset, quam praesentis necessitatis memor: qui, interrogatus a quodam tristioris sententiae auctore, *quam poenam meritos Privernates censeret? eam, inquit, quam merentur, qui se libertate dignos censerent*, cujus cum feroci responso infestiores factos videret consal eos, qui ante Privernatium causam impugnabant; ut ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret, *Quid, si poenam, inquit, remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speramus? Si bonam dederitis, inquit, et fidam, et perpetuam: si malam, haud diuturnam*. Tum vero minari, nec id ambigue, Privernatatem quidam, et illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos: pars melior senatus ad meliora responsum trahere, et dicere, *Viri, et liberi, vocem audistam. an credi posse, ullum populum, aut hominem denique, in ea conditione, cujus cum poenitent, diutius, quam necesse sit, mansurum? Ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati sint: neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse*. In hanc sententiam maxime consul ipsa inclinavit animos, identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset a pluribus, dicendo, *Eos demum, qui nihil, praeterquam de libertate, cogitent, dignos esse, qui Romani fiant*. Itaque et in senatu causam obtinuerit, et ex auctoritate Patrum latum ad populum est, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: bina jugera agri acceperunt.

XXII. *Secutus est annus nulla re belli domive insignis, P. Plautio Procuro, P. Cornelio Scapula consulibus; praeterquam quod Fregellas (Sidiciorum is ager, deinceps Volscorum fuerat) colonia deducta; et populo vilceratio data a M. Flavio in funere matris. Erant, qui,

qui, per speciem honorandae parentis, meritam mercedem populo solutam interpretarentur; quod eum, die dicta ab aedilibus, crinine stupratae matrisfamiliae absolvisset. Data visceratio in praeteritam iudicii gratiam, honoris etiam ei causa fuit: tribunatumque plebei, proximis comitiis, absens petentibus praefertur. Palaepolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod accolunt, potuere. Primo in insulas Aenariam et Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Haec civitas, cum suis viribus, tum Samnitium infida adversus Romanos societate freta, sive pestilentiae, quae Romanam urbem adorta nuntiabatur, fidens, multa hostilia adversus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. Igitur, *L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum consulibus, facialibus Palaepolim ad res repetendas missis, cum relato esset a Graecis, gente lingua magis strenua, quam factis, ferox responsum; ex auctoritate Patrum populus Palaepolitans bellum fieri iussit. Inter consules provincis comparatis, bello Graeci persequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se moverent, oppositus. Fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes admoturos castra: ibi optinum visum Cornelio stativa habere. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus.

XXIII. Publilius, duo millia Nolanorum militum et quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam voluntate Graecorum, recepta Palaepolim, miserat: Cornelium, delectum indictum a magistratibus, univertum Samnium erectum, ac vicinos populos, Privernatam, Fundanumque, et Formianum, haud ambigue sollicitari. Ob haec cum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum fieret; responsum redditur ab Samnitibus ferox. Ultra incusabant injurias Romanorum: neque eo negigentius ea, quae ipsis objicerentur, purgabant. *Hand*

allo publico consilio auxiliove juvari Graecos; nec Fundanum Formianumve a se sollicitator. quippe minime poenitere se virium suarum, si bellum placent. Ceterum non posse dissimulare, aegre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appellant. Eam se contumeliam injuriamque, ni sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros esse. Cum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: Quid perplexe agimus? inquit. Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, et arma, et communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Sueffulazque castra castris conferamus: et, Samnis Romanus imperio Italiam regat, decernamus. Legati Romanorum cum se, non quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; jam Publilius; inter Palæepolim Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui; qua, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque cum et comitiorum dies instaret, et, Publilium, imminentem hostilium muris, avocari ab spe capiendae in dies urbis, haud e republica esset; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, cum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rein gereret, quoad debellatum cum Graecis esset. L. Cornelio (quia ne eam quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu belli placebat) literae missae, ut dictatorem comitiorum causa diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia, vitiole creatus esset, in disquisitionem venit. consulti augures, vitiole videri dictatorem, pronuntiaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. Nam neque facile fuisse id vitium nosci, cum consul oriens nocte silentio diceret dictatorem: neque ab consule cuiquam publice privasimve de ea re scriptum esse: nec quemquam mortalium exflare, qui se vidisset aut audisset quid dicas, quod suspicium dirimeret: neque augures

gures divinare Romae sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenerit. Cui non apparere, quod plebejus dictator sit, id vitium auguribus visum? Haec aliaque ab tribunis nequidquam jactata: tamen ad interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de causa comitiis, quartusdecimus demum interrex *L. Aemilius consules creat C. Poetelium, L. Papirium Mugillanum. Curforem in aliis annalibus invenio.

XXIV. Eodem anno Alexandriam in Aegypto proditam conditam; Alexandrumque, Epiri regem, ab exule Lucano interfectum, sortis Dodonaei Jovis eventum affirmasse. Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, *caveres Acherusiam aquam Pandosiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari.* Eoque ocius transmisit in Italiam, ut quam maxime procul abesset urbe Pandosia in Epiro et Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) cum saepe Brutias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam Tarentinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Brutiorum Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes, et trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset; haud procul Pandosia urbe imminente Lucanis ac Bruttiis sinibus tres tumulos, aliquantum inter se distantes, insedit; ex quibus incursionem in omnem partem agri hostilis faceret, et ducentos ferme Lucanorum exules circa se pro fide habebat, ut pleraque ejus generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, cum interclusissent trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio, duo praesidia, quae sine rege erant, improviso hostium adventu opprimuntur; deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes converfi. Inde ab Lucanis exulibus ad suos nuntii missi sunt: pactoque reditu promissum est, regem, aut vivum, aut mortuum, in potestatem daturus. Ceterum cum delectis ipse, egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, et ducem Lucanorum cominus congressum obruncat: contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem,

ruinis recentibus pontis, quem vis aquae abstulerat, indicantem iter. quem cum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *jure Acheron vocaris*, inquit. quod ubi ad aures accedit regis; adjecit extemplo animum factis suis, substititque dubius, an transiret. Tum Sotimus minister ex regis pueris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur* interrogans, indicat, Lucanos invidiis quaerere locum. Quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, et per medium amnem transmittit equum. Jamque in vadum egressum eminus verito Lucanus exsul transigit. Iapsum iade cum inhaerente telo corpus exanime detuit amnis in hostium praesidia. Ibi foeda laceratio corporis facta. namque, praeciso medio, partem Consentiam mittere: pars ipsis retenta ad ludibrium. quae cum saeculis saxisque procul incessest, mulier una, ultra humanarum irarum fidem saevienti turbae iminixta, ut parumper sustinerent precata, flens ait, *virum sibi liberisque captos apud hostes esse; sperare, corpore regio utrunque mulcato se suos redempturam*. Is finis lacerationi fuit. sepultumque Consentiae, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius: ossaque Metapontum ad hostes remissa; inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem sororemque Olympiadem; quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Haec de Alexandri Epirentis tristi eventu, quanquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

XXV. Eodem anno lectisternium Romae, quinto post conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum est Diis. Novi deinde consules jussu populi cum mississent, qui indicerent Samnitibus bellum; et ipsi majore conatu, quam adversus Graecos, cuncta parabant; et alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes. foedere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio

res

res prospere gesta. tria oppida in potestatem venerunt, Allifae, Callifae, Ruffrium: aliusque ager primo adventu consulum longe lateque pexvastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque bello, quo Graeci obsidebantur, jam finis aderat. nam, praeterquam quod, interseptis munimentis hostium, pars parti abscissa erat, foediora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur: et, velut capti a suismet ipsis praesidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus, et quae captarum urbium extrema sunt, patiebantur. Itaque cum, et a Tarento et a Samnitibus, fama esset, nova auxilia ventura, Samnitium plus, quam vellent, intra moenia esse rebantur: Tarentinorum juventutem, Graeci Graecos, haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hostibus resisterent, expectabant. Postremo levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus et Nymphius, principes civitatis, communicato inter se consilio, partes ad rem agendam dividere, ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad praebendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit: et, *quod bonum, faustum, felix Palaepolitanis populoque Romana esset, tradere se*, ait, *moenia statuisse. Eo facto utrum ab se prodita, an servata, patria videatur, in fide Romana positum esse. sibi privatim nec pacisci quidquam, nec petere: publice petere, quam pacisci, magis, ut, si successisset incoeptum, cogitaret populus Romanus, potius cum quanta studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia et temeritate de officio decessum.* Collaudatus ab imperatore, tria milia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: praesidio ei L. Quinctius tribunus militum praepositus.

XXVI. Eodem tempore et Nymphius praetorem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palaepolim aut in Samnio esset, lineret se classe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depulaturum, Sed, ut falleret, nocte proficiscendum esse,

extemploque naves deducendas. quod quo maturius fieret, omnis juvenus Samnitium, praeter necessarium urbis praesidium, ad litus missa. ubi dum Nymphius in tenebris et multitudine semet ipsa impediens, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilans, ex composito ab sociis in urbem receptus, cum summa urbis Romano milite impleisset, tolli clamorem iussit: ad quem Graeci, signo accepto a principibus, quieverunt. Nolani per averfam partem urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in praesentia fuga, ita foedior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua haec proditio ab Samnitibus facta traditur, cum auctoribus hoc dedit, quibus dignius credi est, tum foedus Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Graecorum venit) limilius vero facit, ipsos in amicitiam redisse. Publio triumphus decretus; quod satis credebatur, obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo singularia haec ei viro primum contingere; prorogatio imperii non ante in ullo facta, et acto honore triumphus.

XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius orae Graecis exortum. namque Tarentini, cum rem Palaepolitanam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuisserunt, postquam Romanos urbe potitos acceperunt, velut destituti, ac non qui ipsi destituisserunt, increpare Palaepolitanos: iraque et invidia in Romanos furere; eo etiam, quod Lucanos et Apulos (nam utraque eo anno societas coepta est) in fidem populi Romani venisse allatum est, quippe prope modum pervensum ad se esse: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint. Discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium evenitque eas verti, eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit, quem revocari adhuc, impellique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars ferendis discordiis adhibeatur. Haec consilia cum apud cupi-

cupidos rerum novandarum valuisse; ex juventute quidam Lucanorum pretio asciti, elari magis inter populares, quam honesti, inter se mulcati ipsi virgis, cum corpora nuda intulissent in civium coetum, vociferati sunt, se, quod castra Romana ingredi ausi essent, a consule virgis caesos, ac prope securi percussos esse. Deformis suapte natura res cum speciem injuriae magis, quam doli, prae se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: et alii, circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt; alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrent: tumultuque etiam sahos consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renovaretur; legati quoque ad eam rem mittuntur. Repentina res quia quam causam nullam, tam ne fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus et obsides dare, et praesidia in loca munita accipere, caeci fraude et ira nihil recularunt. Dilucere deinde brevi fraus coepit, postquam criminum fallorum auctores Tarentum cominigravere: sed, amissa omni de se potestate, nihil ultra, quam ut poeniteret frustra, restabat.

XXVIII. Eo anno plebi Romanae velut aliud initium libertatis factum est, quod necri deserunt; mutatum autem jus ob unius foeneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui cum se C. Publilius ob aes alienum paternum nexum dedisset; quae aetas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem et contumeliam animum accenderunt: et, florem aetatis ejus fructum adventicium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus; dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis terrire, atque identidem admonere fortunae: postremo, cum ingenuitatis magis, quam praesentis conditionis, memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri. Quibus laceratus juvenis, cum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens foeneratoris; ingens vis hominum, cum aetatis miseratione atque indignitate injuriae accensa, tum suae conditionis liberumque suorum respectu, in forum, atque inde agmi-

ne facto, ad curiam concurrunt et cum consules, tumulta repentino coacti, senatum vocarent, introeuntibus in curiam Parribus lacerarum juvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, offentabant. Victum eo die ob impotentem injuriam unius ingens vinculum fidei: jusque consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec poenam luere, in compeditas aut in nervo teneretur: pecunie creditae bona debitoris, non corpus, obnoxium esset. Ita nexi solati; cautumque in posterum, ne necerentur.

XXX. Eodem anno, cum satis per se ipsum Samnitium bellum et defectio repens Lucanorum, auctoresque defectionis Tarentini sollicitos haberent Patres, accessit, ut et Vestinus populus Samnitiis sese conjungeret. quae res licet eo anno sermonibus magis passim hominum saecrata, quam in publico ullo concilio est; ita infrequentis anni consiliis, * L. Furio Camillo iterum, Junio Bruto Scaevae, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent. et, quanquam nova res erat, tamen tanta cura Patres incessit, ut pariter eam suscepiam neglegentique timerent: ne aut impunitas eorum lascivia superbiaque, aut bello poenae expeditae metu propinquo atque ita concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Maris Peignique et Marrucini: quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quae in praesentia videri poterit majoris animi, quam consilii: sed eventus docuit, artes fortunam juvare. Bellum ex auctoritate Patrum populus adversus Vestinos iussit. Provincia ea Bruto, Samnitium Caesillo sorte evenit. Exercitus utroque ducti, et cura tuenderum finium hostes prohibiti conjungere ardua. Ceterum alterum consulenti L. Furium, cui major moies rerum imposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit: iussisque dictatorem dicere rei gerendae causa, longe clarissimum bello ea tempestate dux: L. Papirium Cursorem; a quo Q. Fabius Maximus Sulianus magister equitum est dictus: par nobilitate rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad vitium dimicationis ventum est, nobilitas. Ab aetere
con-

consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu, gestum est. nam et pervastavit agros, et, populando atque urendo tecta hostium sataque, in aciem invitos extraxit: et ita proelio uno accidit Vestinorum res, haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed, jam ne vallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium moenibusque se defensuri. Postremo oppida quoque vi expugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer proelio excefferat, scalis cepit: deinde Cingiliam. utriusque urbis praedam militibus, quod eos neque portae, neque muri hostium arcuerant, concessit.

XXX. In Samnium incertis itum auspiciis est: ejus rei vitium non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. namque Papirius dictator, a pullario monitus, cum ad auspiciam repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denuntiavit, ut sese loco teneret, neu, absente se, cum hoste manum consereret. Fabius cum post projectionem dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset; seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita esse; seu occasione bene gerendae rei inductus; exercitu instructo paratoque profectus ad Imbrinium, (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. ea fortuna pugnae fuit, ut nihil relictum sit, quo, si affuisset dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcari permisit, ut sustinere eos nulla vis posset. per arma, per viros late stragem dedere. Secutus pedes impetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium caesa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa collata, dictatore absente, bis rem egregie gestam. Apud antiquissimos scriptores una haec pugna

pugna invenitur: in quibusdam annalibus tota res praetermissa est. Magister equitum, ut ex tanta caede, multis potius spoliis, congesta in ingentem acervum hostili arma subdito igne concremavit: seu votum id Deorum caipiam fuit; seu credere libet Fabio auctori, eo factum, ne suae gloriae fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Literae quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad dictatorem, missae, arguendum fuere minime cum eo communicantis laudes. Ita certe dictator id factum accepit, ut, laetis aliis victoria parta, praese ferret iram tristitiamque. Misso itaque repente senatu, se ex curia proripuit: tum vero, non Samnitium magis legiones, quam majestatem dictatoriam et disciplinam militarem, a magistro equitum victam et everfam dictitans, si illi impune spretum imperium fuisset. Itaque plenus minarum iraque, profectus in castra, cum maximis itineribus isset, non tamen praevenire famam adventus sui potuit. Praecurrerant enim ab urbe, qui nuntiarent, dictatorem avidum poenae venire, alternis paene verbis T. Manlii factum laudantem.

XXXI. Fabius, concione extemplo advocata, obtestatus milites est, ut, qua virtute rempublicam ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se, cujus ductu auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amensum invidia, iratum virtuti alienae felicitati, que, furere, quod se absente respublica egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posses, apud Samnites, quam Romanos, vicariam esse. Imperium dicitare spresum, sanquam non eadem mente pugnari vecuerit, qua pugnatum doceat: et tunc invidia impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne se absente moveri possent: et nunc id furere, id aegre pati, quod sine L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint; quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset; qui sibi, devictis hostibus, republica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri poteris, supplicium magistro equi-

equitum minetur? Neque illum magistro equitum inestiorum, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse. si possit, in omnes saeviturum fuisse: quia id nequeat, in unum saevire. Etiam invidiam, tanquam ignem, summa perere: in caput consilii, in ducem incurrere. si se simul cum gloria rei gestae extinxisset, tunc victorem, velut in capto exercitu dominantem, quidquid licuerit in magistro equitum, in militibus auferum. Proinde adessent in sua causa omnium libertati. Si consensum exercitus eundem, qui in proelio fuerit, in tuenda victoria videat, et salutem unius omnibus curae esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animam. Postremo se vitam fortunasque suas illorum fidei virtutisque permittere.

XXXII. Clamor e tota concione ortus, uti boniua animum haberet: neminem illi vinn allaturum, salvis legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit: clasticoque extemplo ad concionem advocavit. Tum, silentio facto, praeco Q. Fabium magistrum equitum citavit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator, *Quaero, inquit, de se, Q. Fabi, cum summum imperium dictatoris sis, pareantque ti consules, regia potestas, praetores: iisdem auspiciis, quibus consules, creati; aequum censeas, necne, magistrum equitum dicto audientem esse? Itemque illud interrogo, cum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi surbatis religionibus respublica in dis. rimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis Diis agerem? Simul illud, quae dictatori religio impedimento ad rem gerendum fueris, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego haec interrogo? cum, si ego tacitus abissem, ramen ibi ad voluntatis interpretationem meae dirigenda tua sententia fueris. Quin tu respondes, veterimne, te quidquam rei, me absente, agere: veterimne, signa cum hostibus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, surbatis religionibus adversus morem militare disciplinamque majorum es numen Deorum, ausus es cum hoste configere. Ad haec, quae interrogatus es, responde. extra ea, cave, vocem mittas. Accede, licitor. Adversus quae lingua, cum respondere*
haud

haud facile esset, et nunc quereretur, eundem accusatorem capitis sui ac iudicem esse: modo, vitam tibi eripi citius, quam gloriam rerum testarum. Scilicet, vociferaretur; purgaretque se in vicem, atque ultra accusaret: tunc Picotius, redintegrata ira, hostari magistrum equitum, ut virgas et securas excedere iussit. Fabius. Scdm militum improbat, lacerantibus vestem li-
 ceoribus, ad triclinos tumultum jam in concione rancientes, sese recepit. Inde clamor in vocem concionem est perlatas: affili preces, alibi misse audiebantur, qui proximi forte tribunus detrahat, quia subiecti oculis imperatoris nolescari poterant, praebant, ut parceret magistro equitum, non cum eo exercitum demeraret. Ex-
 tremo concio et circa Fabium plures increpabant incipientem dicatorem: nec procul secessione ineratit, ne tribunus quidem satis quietum erat. Legati circumstantes saltem orabant, ut rem in posterum diem differret, et irae suae spatium, et consilio tempus daret: *Saris castigam adolescentiam Fabii esse: saxi deformem viciorum: ne ad extremam suam fastidit sententia: ne amico iuveni, non patri ejus, clarissimo viro, non Fabiae genti cum injangetis ignominiam.* Cum parum precibus, parum causa proderent, rancorei sacerdotem concionem jubebant, ita iracundis militum animis facere ignem ac materiam seditioni, non esse ceteris, non prudentiae ejus, neminem id Q. Fabio, poenam deprecandi suam, visio versurum, sed dictatori, si accersas ira inestam multitudinem in se proco certamine movisset. Postremo, ne id se gratiae dare Q. Fabii crederet, se jactantiam dare paratos esse, non videri e republica, in Q. Fabium eo tempore animadversi.

XXXIII. His vocibus cum in se magis incitarent dictatorem, quam in magistrum equitum placarent; iussu de tribunali descendere legati: et, silentio nequidquam per praecionem tentato, cum, prae strepitu ac tumultu, nec ipsius dictatoris, nec apparitorum ejus vox audiretur; nox, velut in proelio, certamini finem fecit. Magister equitum, iussus postero die adesse, cum omnes affig-

affirmarent, infestius Papirium exarfurum, agitatam contentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Rotnam profugit: et, patre auctore M. Fabio, qui ter jam consul dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu, cum maxime conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repente strepitus ante euriam lictorum submoventium auditur: et ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio: et prœdi Fabium Papirius iussit. Ubi cum, deprecantibus primoribus Patrum atque universo senatu, perstaret in incepto immittis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem, inquit, apud te nec auctoritas senatus, nec ætas mea, cui orbitatem parat, nec virtus nobilitasque magistræ equitum, a te ipso nominari, valet, nec preses, quæ sæpe hostem mitigare, quæ Deorum iras placant; tribunos plebis appello, et provocho ad populum. eumque mihi, fugienti senatus iudicium, iudicem fero, qui cerce unus plus, quam una dictatura, potest polleatque. Videro, cessurusne provocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cecidit.* Ex curia in concionem itur, quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum cum descendisset; deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem iussit. Secutus pater, *Bene agis, inquit, cum eo nos deduci iussisti, unde et privati vocem mittere possemus.* Ibi primo non tam perpetuae orationes, quam altercatio, exaudiebantur. Vicit deinde strepitum vox et indignatio Fabii lenis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii: *Se quoque dictatorem Romæ fuisse, nec a se quemquam, non plebis quidem hominem, non centurionem, non militem, violatum; Papirium, sanquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam et triumphum petere. Quantum ineresset inter moderationem antiquorum, et novam superbiam crudelitatemque. Dictatorem Quinctium Cincinnatum in L. Minucium consulem, ex obsidione a se ereptum, non ultra sævisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furdum Camillum in L. Furio, qui contemta sua senectute et auctoritate, foedissimo cum eventu pugnavisset, non solum in præsentia modera-*
tum

surum. *Majestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate. L. Papirium nihil de ejus jure deminururum, optare, ne potestas tribunicia, inviolata ipsa, violet intercessione sua Romanum imperium, neq; populus in se potissimum dictatorem et jus dictaturae exstinguat. Quod si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum populi judicium, nequidquam posteros accusaturos: cum, polluta semel militari disciplina, non miles censorionis, non censorio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo Deorum veretur habere; non edicta imperatorum, non auspicia observentur; sine comitatu vagi milites in pacato, in hostico errent, immemores sacramenti, licentia sola se, ubi velint, exauctorent; infrequentia deferantur signa; neque conveniantur ad edictum, nec discernantur, interdum, nocte, aequo, iniquo loco, jussu, injussu imperatoris pugnent; et non signa, non ordines servant; latrocinii modo caeca et fortuita, pro sollemni et sacra militia sit. Horum criminum vos reos in omnia secula offerre, tribuni plebi: vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabii objicite.*

XXXV. Stupentes tribunos et suam jam vicem magis anxios, quam ejus, cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere consensus populi Romani, ad preces et obtestationem versus, ut sibi poenam magistris equitum dictator remitteret. Tribuni quoque, inclinatum rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistunt, ut veniam errori humano, veniam adolescentiae Q. Fabii daret: satis eum poenarum dedisse. Jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius contentionis oblitus, procumbere ad genua, et iram deprecari dictatoris. Tum dictator, silentio facto, *Bene habet, inquit, Quirites. vicit disciplina militaris, vicit imperii majestas, quae in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. Non noxae eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; sed, noxae damnatus, donatur populo Romano; donatur tribuniciae potestati, precarium non justum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quam, quae paulo ante exultabas, victoria. vive, id faciat ausus,*
T. Livii Tom. I, F f cujus

cujus tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. Mecum, ut voles, revertaris in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil majus praestiteris, quam si hic tibi dies satis documenti dederis. ut bello ac pace pari legitimis imperia possis. Cum se nihil morari magistrum equitum pronuntiasset, degressum eum templo laetus senatus, laetior populus, circumfulsi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, profecuti sunt: firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam supplicio miserabili adolescentis Manlii, videbatur. Forte ita eo anno evenit, ut, quotiescunque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur. ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris praecerat, ne quam vim hostium magis, quam trucem dictatoris iram, timeret. Itaque, frumentatores cum, circumventi ex insidiis, caesi loco iniquo essent, creditum vulgo est, subveniri eis ab legato potuisse, si tristia edicta exhorruisset. ea quoque ira alienavit a dictatore militum animos, jam ante infensos, quod implacabilis Q. Fabio fuisset; et, quod suis precibus negasset, ejus populo Romano veniam dedisset.

XXXVI. Postquam dictator, praeposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quidquam pro magistratu agere, in castra rediit; neque civibus satis laetus adventus ejus fuit, nec hostibus quidquam attulit terroris. namque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra accesserunt. Ceterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit. cessatum a milite, ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quae res victoriae obitaret: temperandum ingenium suum esse, et severitatem ascendendam co-

mitz-

mitati. Itaque, adhibitis legatis, ipse circum saucios milites inferens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogans, curam eorum nominatum legatis, tribunisque, et praefectis demandabat: rem per se popularem ita dexter egit, ut incedendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur; nec quidquam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu, cum hoste congressus haud dubia spe sua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi ligna cum dictatore fuerit. Incessit deinde, qua fluxit praedae spes, victor exercitus; perlustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim, nec apertam, nec insidiis, expertus. Addebat alacritatem, quod dictator praedam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quam privatum compendium, in hostem acuebat. His cladibus subacti Samnites pacem a dictatore petiere: cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, et annum stipendium darent; cum ire ad senatum iussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius ejus fidei virtutisque causam suam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus.

XXXVII. *Dictator triumphans urbem est ingressus: et, cum se dictatura abdicare vellet, jussu Patrum, priusquam abdicaret, consules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Aemilium Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt. nec earum ipsarum sancta fides fuit: adeo, postquam Papirium abisse magistratu nuntiatum est, arrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Q. Aemilio (Aulium quidam annales habent) consulibus, ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum accessit. Utroque exercitus missi. Sulpicio Samnites, Apuli Aemilio sorte evenerunt, Sunt, qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios ejus gentis populos ab Samnitium, vi atque injuriis defensos scribant. Ceterum fortuna Samnitium vix a se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraque simul gente bel-

lum Romanis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus Samniumque evastatum: hostes nec hic, nec illic inventi. Romae nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, moeniaque et portae, plena armatorum fuerint. et cum concursatum conclamatumque ad arma omnibus locis esset, prima luce nec auctor, nec causa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit iudicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut in Tusculanos animadverteretur; quorum eorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent. Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit: ea multitudo, veste mutata, et specie reorum, tribus circum, genibus se omnium advolvens. plus itaque misericordia ad poenae veniam impetrandam, quam causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, praeter Polliam, antiquarunt legem. Polliae sententia fuit, puberes verberatos necari, conjuges liberosque sub corona lege belli venire: memoriamque ejus irae Tusculanis in poenae tam atrocis auctores mansisse ad patrum aetatem constat; nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

XXXVIII. * Insequenti anno, Q. Fabio, L. Fulvio consulibus, A. Cornelius Arvina dictator et M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio a finitimis juventus dicebatur) interiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriosae ita posita, tanquam procul abesset hostis: cum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent. Nox jam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri. nec dissimulabant, orta luce postero die facturos. Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, signibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit. Eques extemplo infecutus ita institit agmini, ut, donec luce-

sceret

sceret, proelio abstineret. ne pedesores quidem copiae ante lucem castris egressae. Eques, luce demum ausus incurfare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem allecutus; et totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris dimetari iussit. id vero, circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi, neque manendi copiam esse videt, instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. instruunt contra et hostes, et animis et viribus pares. auxerat id maxime animos, quod, ignari loco iniquo, non hosti, cessum, velut fugientes ac terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu aequavit pugnam, jam pridem defueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At, hercule, illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetit, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit; neque signa promota loco, retro recepta; neque recursum ab ulla sit parte. In suo quisque gradu obnixi, urgentes scutis, sine respiratione ac respectu pugnabant. fremitus aequalis, tenorque idem pugnae in defatigationem ultimam aut noctem spectabat. Jam viris vires, jam ferro sua vis, jam consilia ducibus deerant: cum subito Samnitium equites, cum, turma una longius provecta, accepissent, impedimenta Romanorum procul ab armatis sine praesidio, sine munimento stare, aviditate praedae impetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuntius attulit; *Sine modo, inquit, sese praeda praepedianr.* alii deinde super alios, dixipi passim ferriqae fortunae militum, vociferabantur. Tum magistro equitum accito, *Vides tu, inquit, M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? haerent impedimentis nostris. Aggredere, quod inter praedandum omni multitudini evenit, dissipatos: raros equis insidentes, raros, quibus ferrum in manu sit, invenies: equosque dum praedae onerant, caede inermes, cruentosque illis praedam redde. Mihi legions perdisimque pugnae curas erunt: penes te equestre sit decus.*

XXXIX. Equitum acies, qualis quae esse infirmissima potest, in dissipatos impeditosque hostes, caede omnia replet, inter sarcinas omissas repente, obiacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnae, neque fugae satis potentes, caeduntur. Tum, deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductis paululum alis, ab tergo pedestrem aciem adortur. clamor inde novus accidens et Samnitium terruit animos; et dictator, ubi respectantes hostium antesignatos, turbataque signa, et fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur; et, quidquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primis erat in conspectu: et Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parvasque cernere equitum. Quod ubi auditum simulque visum est, adeo repente laboris, per diem paene totum tolerati, vulnereque oblii sunt, ut haud secus, quam si tum integri e castris signum pugnae accepissent, concitaverint se in hostem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit; partim in medio caesi, partim in fugam dissipati sunt. Pedes restantes ac circumventos cecidit: ab equite fugientium strages est facta; inter quos et ipse imperator cecidit. Hoc demum proelium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mirum esse, si impio bello, et contra foedus suscepto, infestioribus merito Diis quam hominibus, nihil prospere agerent. expiandum id bellum magna mercede, luendumque esse. Id referre tantum, utrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio praebant sanguine;* audebantque jam quidam nominare auctores armorum. Unum maxime nomen per consensum clamantium Brutuli Papii exaudiebatur. vir nobili; potentisque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor. De eo coacti referre praetores decretum fecerunt; *Ut Brutulus Papius Romanis dederetur, et cum eo praeda omnis Romana, captivique us Romam mitterentur;* quaeque

res per faciales ex foedere repetitae essent, secundum jus fasque restituerentur. Faciales Romam, ut consuerunt, missi, et corpus Brutuli exanime; ipse morte voluntaria ignominiae se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi. nihil tamen earum rerum, praeter captivos, ac si qua cognita ex praeda sunt, acceptum est: ceterarum rerum irrita fuit deditio, dictator ex senatusconsulta triumphavit. Hoc bellum a consulis bellatum quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam profecisse, atque inde magnas praedas egisse.

XL. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit, id ambigitur, belline gerendi causa creatus sit; an ut esset, qui ludis Romanis, quia L. Plautius praetor gravi morbo forte implicitus erat, signum mittendis quadrigis daret; functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio, se dictatura abdicaret. nec facile est, aut rem rei, aut auctorem auctori praeferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quaeque famam rerum gestarum honorumque fallente mendacio trahunt. In eae certe et singulorum gesta, et publica monumenta rerum confusa, nec quisquam aequalis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

EPITOME LIBRI IX.

T. Veturius et Sp. Postumius apud Caudinas Farcas, deducro in locum arcium exercitu, cum nulla spes evadendi esset, foedere cum Samnitibus facto, et sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur. iidemque, auctore Sp. Postumio consule, (qui in senatu susceperat, ut eorum deditione, quorum culpa iam deservire foederis ictum erat, publica fides liberaretur)

cum duobus tribunis plebis et omnibus, qui foedus spontenderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti. nec multa post, fuis a Papirio Cursore Samnitibus et sub jugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obfides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus est. Tribus duae adjectae sunt, Ufuntina et Falerina. Suesia et Pontia coloniae deductae sunt. Ap. Claudius censor aquam perduxit: viam stravit, quae Anppia vocata est: libertinorum filius in senatum legit. Ideoque, quoniam is orda videbatur inquam: natus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censes observatum fuerat. Res praeterea contra Apulos, Eruoscos, Umbros, Marfos, Pelignos, Aequos et Samnites, quibus foedus erat restitutum, prospere gestas continet. Flavius scriba, libertino patre natus, aedilis curulis fuit per forenses factionem creatus: quae cum comitia et campum Martiales, et in iis propter nimias vires dominaretur, a Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est, quas urbanas appellavit. Eaque res Fabio Maximo nomen dedit. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit; et, aestimatis populi Romani viribus, quae tunc erant, colligitur, si Alexander in Italiam trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus, quas ad Orientem imperio suo subjecerat.

LIBER IX.

I. Sequitur hunc annum *nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus, Samnites eo anno imperatorem C. Pontium, Herennii filium, habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt, Ne nihil actum, inquit, hac legatione censeatis, expiarum est, quidquid ex foedere rupto irarum in nos caelestium fuit. Satis scio quibuscumque Diis cordi fuis, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quae a nobis ex foedere

foedere repetitae fuerant, iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis foederis expiationem speratam. Quid enim ultra fieri ad placandos Deos mirigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hostium in praeda captas, quae belli jure nostrae videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctas jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxae remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid foederis, quid Diis arbitris debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum judicem feram, neminem, neque populum, neque privatum, fugio. Quod si nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi, at ego ad Deos vindices intolerandae superbiae confugiam; et precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suae redditae res, non alienae accumulatae satis sint; quorum saevitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditioem exsatiarent. Placari nequeunt, nisi hauriendum sanguinem laniandaque viscera nostra praeberimus. Justum est bellum, Samnites, quibus necessarium; et pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde, cum rerum humanarum maximum momentum sis, quam propitiis rem, quam adversis agant Diis, pro certo habere, priora bella adversus Deos magis, quam homines, gessisse; hoc, quod infra, ducibus ipsis Diis gesturos.

II. Haec, non laeta magis, quam vera, vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium castra, quam potest occultissime, locat: inde ad Calatiam, ubi jam consules Romanos castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit: pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis pascere jubet praesidiis: ubi inciderint in praedatores, ut idem omnibus sermo constet, legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumfedere: nec procul abesse, quin vi capiant. Jam is etiam rumor ante, de industria vulgatus, venerat ad Romanos; sed fidem auxere captivi, eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis; simul ne Apulia omnis ad praesentem terrorem de-

ficeret. ea modo, qua irent, consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viae; altera praeter oram superi maris patens apertaque, sed, quanto tutior, tanto fere longior; altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus est. saltus duo alti angusti silvosi que sunt, montibus circa perpetuis inter se juncti. jacet inter eos satia patens clausus in medio campus, herbidus aquosusque, per quem medium iter est. Sed ante, quam venias ad eum, intrandae primae angustiae sunt, et aut eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum arctiorem impeditioremque evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem, Romani, demisso agnine, cum ad alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum, saxorumque ingentium objacentem molem invenerunt. cum frons hostilis apparuisset, praesidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. eam quoque clausam sua obice armisque inveniunt. sistunt inde gradum sine ullius imperio: stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insositus membra tenet: intuentesque alii alios (cum alterum quisque compotem magis mentis ac consilii ducerent) diu immobiles silent. Deinde ubi praetoria consulum erigi videre, et expedire quosdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac spe omni adempta, cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo nec imperante, ad munendum versi, castra propter aquam vallo circumdant; sua ipsi opera laboremque irritum (praetoriam quod hostes superbe increpabant) cum miserabili confessione eludentes. Ad consules moestos, ne advocantes quidem in consilium, (quando nec consilio nec auxilio locus esset) sua sponte legati ac tribuni conveniunt; militesque ad praetorium versi, opera, quam vix Dii immortales ferre poterunt, ab ducibus exposcunt.

III. Querentes magis, quam consultantes, non oppressit, cum pro ingenio quisque frangerent: alius,
per

per obices viarum; alius, per aduersa montium, per silvas, qua ferri arma peteremus, eamus. Modo ad hostem pervenire liceat, quem per annos jam prope triginta vincimus; omnia aequa et plana erunt Romano, in perfidum Samnitum pugnanti. alius, Quo, aut qua eamus? Num montes moliri sede sua paramus? Dum haec imminebant juga, qua tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet. His invicem sermonibus, qua cibi, qua quietis immemor, nox tradacta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam laetis suppetebat rebus, itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas consulendum censent. Jam is gravis annis, non militaribus solum, sed civilibus quoque abscesserat muneribus; in corpore tamen affecto vigeat vis animi consiliique. Is, ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuntio filii, censuit, omnes inde quam primum inviolatos dimittendos. quae ubi spreta sententia est iterumque, eodem remeante nuntio, consulebatur; censuit, ad unum omnes interficiendos. Quae ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt, quanquam filius ipse inprimis jam animum quoque patri consenuisse in affecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in consilium acciret. Nec gravatus senex, plaustro in castra dicitur advectus, vocatusque in consilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiae suae mutaret; causas tantum adjiceret; *Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque: altera consilio in multas aetates, quibus, amissis duobus exercitiis, haud facile receptura vires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse.* Cum filius aliique principes perconatando exsequerentur, *Quid si media via consilii caperetur: ut et dimitterentur incalumes, et leges iis jure belli victis imponerentur? Ista quidem sententia,* inquit, *ea est, quae neque amicos parat, neque inimicos tollit.*

collit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis. ea est Romana gens, quae victa quiescere nesciat. Vives semper in pectoribus illorum, qui aliquid istuc praesens necessitas inusseris; neque eos ante multiplices poenas expetitas a vobis quiescere sinet.

IV. Neutra sententia accepta. Herennius domum e castris est avectus. Et in castris Romanis cum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, et jam omnium rerum inopia esset; victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacem aequam peterent: si pacem non impetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *debellatum esse*, respondit: *et, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub jugum missurum: alias condiciones pacis aequas victis ac vicisuribus fore; si agro Samnitium decederetur, coloniae abducerentur, suis deinde legibus Romanum ac Samnitum aequo foedere vicisurum. His conditionibus paratum se esse foedus cum consulibus ferire: si quid eorum displicat, legatos redire ad se vetuit.* Haec cum legatio renuntiaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaque moestitia incelsit, ut non graviter accepturi viderentur, si nuntiaretur, omnibus eo loco mortem oppetendam esse. Cum diu silentium fuisset, nec consules aut pro foedere tam turpi, aut contra foedus tam necessarium hircere possent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat, *Patrem meum*, inquit, *consules, saepe audiui memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatus redimendae auro a Gallis civitatis, quando nec fossa valloque ab ignavissimo ad opera ac muniendum hoste clausi essent; et erumpere si non sine periculo magno, tamen sine certa pernicie possent. Quod si, ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit, (quo saepe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis aequo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset; non mihi paterni animi indoles in consilio danda deesset. Equidem morem pro patria praeclaram esse fateor: et me vel devovere pro populo Romano legionibusque: vel in mediis uterque immittere hostes paratus sum. Sed hic patriam vitio, hic quidquid Romanarum legionum est. quae, nisi pro*

pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent, quod morte sua fervens? Tecta urbis, dicat aliquis, et moenia, et eam urbem, a qua urbs incolitur. immo, hercule, produuntur ea omnia, deleo hoc exercitum, non fervantur. Quis enim ea vnebitur? Imbellis videlicet atque inermis multirudo? tam, hercule, quam a Gallorum impetu defendis. An a Vejis exercitum Camillumque duces implorabunt? Hic omnes spes opesque sunt, quas servando patriam servamus: dedendo ad necem, patriam deserimus ac prodimus. At foeda atque ignominiosa deditio est. Sed ea caritas patriae est, ut tam ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, servemus. Subeat ergo ista, quantacunque est, indignitas; et pureatur necessitati, quam ne Dii quidem superant. Ite, consules redimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt.

V. Consules profecti ad Pontium in colloquium, cum de foedere victor agitaret, negarunt, injussu populi foedus fieri posse: nec sine feacialibus caeremoniaque alia sollempni. Itaque non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, foedere pax Caudina, sed per sponsonem, facta est. Quid enim aut sponsonibus in foedere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res transigitur? *per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, ut cum ita Jupiter ferias, quemadmodum a feacialibus porcus feriarur.* Sponsonerunt consules, legati, quaestores, tribuni militum; nominaque omnium, qui sponsonerunt, extant: ubi, si ex foedere acta res esset, praeterquam duorum feacialium, non extarent, et propter necessariam foederis dilationem obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luarent, si pacto non staretur. Tempus inde statutum tradendis obsidibus exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in castris consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignavia foedus inde, quam venissent, abituri, illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo caecos in foveam missos. Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, et inermes futuras de-

xtras,

xtras, obnoxiaque corpora hosti. proponere sibi met ipsi ante oculos jugum hostile, et ludibria victoris, et vultus superbos, et per armatos inermium iter: inde foedi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes reditum in patriam ac parentes, quo saepe ipsi majoresque eorum triumphantes venissent. Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequidquam arma, nequidquam vires, nequidquam animos datos. Haec frementibus hora fatalis ignominiae advenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quae praeceperant animis. Jam primum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire iussi, et primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. Tum a consulibus abire lictores iussi, paludamentaque detracta, tantam inter ipsos, qui paulo ante eos execrantes, dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, ut, suae quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantae majestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret oculos.

VI. Primi consules prope seminudi sub jugum missi: tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiae objectus: tum deinceps singulae legiones. circumstabant armati hostes, exprobantes eludentesque: gladii etiam plerisque intentati: et vulnerati quidam necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. ita traducti sub jugum, et, quod paene gravius erat, per hostium oculos. eum e saltu evasisent, nisi, velut ab inferis extracti, tum primum lucem adspicere visi sunt; tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque, cum ante noctem Capuam pervenire possent; incerti de fide sociorum, et quod pudor praepediebat, circa viam haud procul Capua omnium egeni corpora humi prostraverunt. Quod ubi est Capuam nuntiatum, evicit misratio justa sociorum superbiam ingentem Campanis. confestum insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benigne mittunt: et venientibus Capuam cunctus senatus populusque, obviam egressi, iustis omnibus hospitalibus, privatisque et publicis funguntur

tur officiis. neque illis lociorum comitas, vultusque benigni, et alloquia non modo sermonem elicere, sed ne, ut oculos quidem attollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. adeo super moerorem pudor quidam fugere colloquia et coetus hominum cogebat. Postero die cum iuvenes nobiles, missi a Capua, ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent; vocatique in curiam percontantibus majoribus natu, *multo sibi moestiores et abjectioris animi visos, referrent, adeo silens, ac prope mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Romanam, ablatosque cum armis animos. non reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non hiscere quemquam prae metu posuisse, tanquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, sub quo emissi essent. Habere Samnites victoriam, non praeclaram solum, sed etiam perpetuam. cepisse enim eos non Romam, sicut ante Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem ferociamque.*

VII. Cum haec dicerentur audirenturque, et deploratam paene Romanum nomen in concilio lociorum fidelium esset; dicitur Ofilii Calavii, Ovii filii, clarus genere factisque, tum etiam aetate verendus, longe aliter se habere rem dixisse: *Silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, et surdas ad omnia solatia aures, et pudorem intuendae lucis, ingentem molem irarum ex alto animo cientis iudicia esse: aut Romana se ignorare ingenia, aut silentiam illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum; Caudinaeque pacis aliquanto Samnitibus, quam Romanis, tristioremem memoriam fore. Quippe suos quemque eorum animos habituram, ubicunque congressuri sint: saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore. Jam Romae etiam sua infamis elades erat. Obfessos primum audierunt: tristior deinde ignominiosae pacis magis, quam periculi, nuntius fuit. Ad famam oblidionis delectus haberi coeptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam foede factam acceperunt: extemploque sine ulla publica auctoritate consensus in omnem formam luctus est. Tabernae circa sortura clausae, iustitiumque in foro sua sponte coeptum prius,*

prius, quam indictum: latr clavi, annuli aurei positi; paene moestior exercitu ipso civitas esse: nec ducibus solum atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, et negare urbe tectisque accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miserabilis. non enim tanquam in patriam revertentes ex imperato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in urbem, ita se in suis quisque tectis abdidit, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules, in privato abdit, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatusconsulto est, ut dicitorem dicerent comitiorum causa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, et P. Aelium Paetum magistrum equitum. quibus vitio creatis, suffecti M. Aemilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum, Nec per eos comitia habita: et, quia taedebat populum omnium magistratum ejus anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus. * is consules creavit P. Publilium Philonem et L. Papium Curforem iterum, haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent.

VIII. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, solemnibusque senatusconsultis perfectis, de pace Caudina retulerunt. et Publilius, penes quem falces erant, *Dic Sp. Postumi*, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat, *Haud sum ignarus*, inquit, *consules, ignominiae, non honoris causa me primum excitatum jussimque dicere, non tanquam senatorem, sed tanquam rem qua infelicit. belli, qua ignominiosae pacis. Ego tamen, quando neque de noxia nostra neque de poena reculistis, omissa defensione, quae non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum necessitatumque, sententiam de eo, de quo reculistis, paucis peragam. quae sententia testis erit, mihi, ad legionibus vestris pepercerim, cum me seu turpi seu necessaria sponsione obstrinxerim. Qua tamen, quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus; nec quidquam ex*
eo,

va, praeterquam corpora nostra debentur Samnitibus. Deducamur per feciales nudi vincique: exsolvamur religione populum, si qua obligavimus; ne quid divini humanive obset, quo minus justum piumpque de integro intatur bellum. Intererea consules exercitum scribere, armare, educere placet; nec prius ingredi hostium fines, quam omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt. Vos, Dii immortales, precor quaequoque, si vobis non fuit cordi, Sp. Postumium, T. Veturium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere; ac vos satis habeatis, vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponcione infami obligatos, videre nudos vincosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes. Novos consules legionesque Romanas ita cum Samnise gerere bellum velitis, us omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quae ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incesit omnes, ut modo vix crederent, illum eundem esse Sp. Postumium, qui auctor tam foedae pacis fuisset: modo miserarentur, quod vir talis etiam praecipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremtae pacis. Cum omnes, laudibus modo prosequentes virum, in sententiam ejus pedibus irent; tentata paulisper intercessio est ab L. Livio et Q. Maelio, tribunis plebis: qui, neque exsolvi religione populum, aiebant, deditione sua; nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur: neque se pro eo, quod, spondendo pacem, servassent exercitum populi Romani, poenam ullam meritis esse; neque ad extremum, cum sacrosancti essent, dedi hostibus violari posse.

IX. Tum Postumius, Interrea dedite, inquit, profanos nos, quos salva religione potestis. dederis deinde et istos sacrosanctos, cum primum magistratu abierint; sed, si me audiaris, prius, quam dedantur, hic in comitio virgis caesos, hanc jam ut intercalatae poenae usuram habeant. Nam quod deditione nostra negant exsolvi religione populum, id istos magis, ne dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo juris fecialium expers est, qui ignoret? Neque ego inficias eo, Patres conscripti, tam sponciones quam foedera sancta esse apud eos homines; apud quos

T. Livii Tom. I. G g juxta

juxta divinas religiones fides humana colitur: sed injusta populi nego quidquam sanciri posse, quod populum teneat. An, si eadem superbia, qua sponsonem istam expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima dederuntque urbem nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni dicerentis, et hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsonem agitur quid tandem, si sponsonem, urbem hanc relicturnum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dii meliora, inquit! atqui non indignitas rerum sponsonem vinculum levat. Si quid est, in quo obligari populus possit, in omnia potest. et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, consul, an dictator, an praetor sponsonem. Et hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis consules sponsonem, sed legatos, quaestores, tribunos militum sponsonem coegerunt. Nec a me nunc quisquam quaesiverit, quid ista sponsonem? cum id nec consulis jus esset; nec illis sponsonem pacem, quae mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, Patres conscripti, humanis consiliis gestum est. Dii immortales et vestris et hostium imperatoribus mentem ademunt. nec nos in bello satis cavimus; et illi male partam victoriam male perdidit; dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacunque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo, de pace ac foedere agere? Tridui iter expeditis erat. interea in induciis res fuisset; donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem afferrent. ea demum sponsonem esset, quam populi jussu sponsonem. Sed neque vos tulissetis, nec nos sponsonem: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quam ut illi, velut somnio lactiore, quam quod mentes eorum capere possent, nequidquam eluderentur: et nostrum exercitum eadem, quae impederat, fortuna expedires: vanam victoriam vanior irritam faceret pax: sponsonem interponeretur, quae nomen, praeter sponsonem, obligaret. Quid enim vobiscum, Patres conscripti, quid cum populo.

Ro.

Romano accus est? quis vos appellare potest? quis se a vobis dicere deceptum? hostis? an civis? Hosti nihil spondistis: civem neminem spondere pro vobis iussistis. Nihil ergo vobis nec nobiscum est, quibus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus, rei satis locuplezes, in id, quod nostrum est; in id, quod praestare possumus, corpora nostra et animos; in haec saevians, in haec ferrum, in haec iras acuans. Quod ad tribunos attinet, consulite, utrum praesens dedisio eorum fieri possit, an in diem differatur. nos interim, T. Veturii, vosque ceteri, vilia haec capita luendae sponsonis feramus, et nostro supplicio liberemus Romana arma.

X. Movit Patres conscriptos tum causa, tum auctor; nec ceteros solum, sed tribunos etiam plebei, ut se in senatus dicerent fore potestate. Magistratu inde se extemplo abdicaverunt, traditique fecialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quaedam affulisse civitati visa est. Postumius in ore erat; eum laudibus ad coelum ferebant: devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus aequabant. Emergisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio et opera: ipsum se cruciatibus et hostium irae offerre, piaculaque pro populo Romano dare. Arma cuncti spectant et bellum. *En unquam futurum, ut congregi armatis cum Samnise liceat?* In civitate, ira odioque ardente, delectus prope omnium voluntariorum fuit. rescriptae ex eodem milite novae legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Praegressi feciales, ubi ad portam venere, vestem detraxi pacis sponforibus jubent, manus post tergum vinciri. Cum apparitor verecundia majestatis Postumium laxare vinceret, *Quin tu, inquit, adducis lorum, ut iusta fiat dedisio?* Tum, ubi in coetam Samnitium et ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: *Quandoque hinc homines injussu populi Romani Quiritium foedus ictum iri sponponderunt, atque ob eam rem noxam nocuerunt; ob eam rem, quo populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedit.* Haec dicenti feciali Postumius genu fenuit, quanta ma-

xime poterat vi, perculit, et clara voce ait, *se Samnitum civem esse, illum legatum; facialem a se contra jus gentium violatum; eo justius bellum gesturos.*

XI. Tum Pontius, *Nec ego istam deditionem accipiam, inquit, nec Samnites raram habebunt. Quin tu, Sp. Postumi, si Deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro eis pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te captum victori, cum qua potes fide, restitui? Populum Romanum appello; quem si sponsionis ad Farcular Caudinas factae poenitet, restituas legiones intra saltum, quo septae fuerunt. Nemo quemquam de ceperit: omnia pro infecto fini: recipiant arma, quae per pacionem tradiderunt: redeant in castra sua. quidquid pridie habuerunt, quam in colloquium est ventum, habeant: tum bellum et fortia consilia placeant, tunc sponsio et pax repudietur. Ea fortuna, iis locis, quas ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Nunquamne causa desiet, cur vicri pacto non steteris? Obsides Porsenae dedistis; furto eos subduxistis: auro civitatem a Gallis redemistis; inter accipiendum aurum caesi sunt: pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irrisum facitis, et semper aliquam fraudi speciem juris imponitis. Non probas populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc foederibus, hoc fecialibus caerimoniis dignum erat. Ux tu quidem, quod peristi, per pacionem habeas, tot cives incolumes; ego pacem, quem hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam: hoc tu, A. Corneli, hoc vos, faciales, juris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror; nec moror, quo minus in civitatem obligatam sponsione commissa, iratis omnibus Diis, quorum studisur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum facialem genu perculit. Ita Dii credens, Samnitum civem Postumium, non civem Romanum esse, et a Samnitate legatum Romanum violatum. eo vobis justum in nos factum esse*

esse bellum. Haec ludibria religionum non pudere in lucem proferre? et vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallendae fidei exquirere? I, licet, deme vincla Romanis: moratus sit nemo, quo minus, ubi visum fuerit, abeant. Et illi quidem, forsitan et publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.

XII. Samnitibus, pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quae deinde venerunt, non in animis solum, sed prope in oculis esse: et sero ac nequidquam laudare senis Pontii utraque consilia: inter quae se media lapsos, victoriae possessionem pace incerta mutasse, et, beneficii et malefici occasione amissa, pugnatos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere. adeoque, nullo dum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret: et geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent; Samnites simul rebellasse et vicisse crederent Romanum. Inter haec Satricani ad Samnites defecerunt, et Fregellae colonia necopinato adventu Samnitium (fuisse et Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnae initium fuit; quam aliquamdiu aequam, et quia pro aris ac focis dimicabatur, et quia ex tectis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri praeconis passi sunt, *Incolumem abisurum, qui arma possidet.* ea spes remisit a certamine animos, et passim arma jactari coepta. Pertinacior para armata per aversam portam erupit; tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pavor: quos circumdatos igni, nequidquam Deos fidemque invocantes, Samnites concesserunt. Consules, inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam, ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publius in Samnio substitit adversus Caudinas legiones. *Distendit ea res Samnitium animos; quod nec*

ad Luceriam non ut in tergo instaret hostis, nec manere: ne in tergo instaret amitteretur, satis audebant. Optimum enim est committere rem fortunae, et transire in hostium castra certamen. Itaque in aciem copias

XIII. Adversus quos Publius consul cum dimissis castris, prius alloquendos milites ratus, concionem convocari iussit. ceterum sicut ingenti alacritate ad certamen concurrerunt, ita prae clamore poscentium nullam adhortationem imperatoris audita est. Suus quoque animus memor ignominiae adhortator aderat. Venerunt igitur in proelium urgentes signiferos: et, ne motu in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladius esset; pila, velut dato ad id signo, abjiciunt, friccisque gladiis cursu in hostem ferantur. Nihil illi imperatoriae artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modo hostes sunt; sed, ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est perventum. Romanis ira eadem, quae per mediam aciem hostium tulerat, et in castra pertulit. ibi plus, quam in acie, sanguinis ac caedis factum, praedaeque pars major ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis injuriis et odio, quam beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites, et tempestate in montibus viciniam habitantes, campestris et maritima loca, contempto cultorum molliore, atque, ut evenit fere, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. quae regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interjecta inter Romam et Arpos, penuria rerum omnium, exclusos a commercibus absumsisset. Tum quoque profectos inde ad Luceriam, juxta obsidentes oblectosque, inopia vexavit. omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur; ceterum adeo exiguae, ut militi, occupato stationibus vigiliisque et opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret; inter-

interdum occurſu hoſtium cogeretur, abjecto ex equo frumento, pugnare. obſeſſis prius, quam alter conſul victore exercitu advenit, et com meatus ex montibus Samnitiam invecti erant, et auxilia intromiſſa. Arctiora omnia adventus Publilii fecit; qui, obſidione delegata in curam collegae, vacuus per agros cuncta infeſta com meatibus hoſtrium fecerat. Itaque cum ſpes nulla eſſet, diutius obſeſſos inopiam lataros, coacti Samnites, qui ad Luceriam caſtra habebant, undique contractis viribus, ſigna cum Papirio conferre.

XIV. Per id tempus, parantibus utriſque ſe ad proelium, legati Tarentini interveniunt, denuntiantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent. per utroſq; ſtetiſſet, quo minus diſcederetur ab armis, adverſus eos ſe pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega ſe communicaturum reſpondit: accitoque eo, cum tempus omne in apparatu conſumiſſet, collocatus de re haud dubia, ſignum pugnae propoſuit. Agentibus divina humanaque, quae aſſoleant, cum acie dimicandum eſt, conſulibus, Tarentini legati occurrere, reſponſum exſpectantes, quibus Papirius ait: *Auspicia ſecunda eſſe, Tarentini, pullarius nuntiat: liſacum praeterea eſt egregie. auctoribus Diis, ut videris, ad rem gerendam proficiſcimus.* Signa inde ſexi juſſit, et copias eduxit, vaniſſimam inerepanſam gentem, quae, ſuarum impotens rerum prae domeſticis ſeditionibus diſcordiisq;e, aliis modum pacis ac belli facere aequum cenſeret. Samnites ex parte altera, cum omnem curam belli remiſiſſent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat ſimulare, ut Tarentinos ſibi conciliarent, cum inſtructos repente ad pugnam Romanos conſpexiſſent, vociferari, *ſe in auctoritate Tarentinorum manere, nec deſcendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potius, quodcumque caſus ferat, paſſura, quam ut ſpreviſſe pacis auctores Tarentinos videantur. Accipere ſe omnia, conſules ajunt, et eam precari mentem hoſtibus, ut. no vallum quidem defendant.* ipſi, inter ſe partitis copiis, ſuoſcedunt hoſtrium munimentis,

et, summi undique adorti, cum pars fossas expierent, pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent, nec virtus modo insita, sed ira etiam, exulceratos ignominia stimulare animos, castra invadere: et pro se quisque, *non haec furcular, nec Condium, nec falsus invios esse, ubi errorem frans superbe vicisset; sed Romanam virtutem, quom nec vallum, nec fossae arcerent, memorantes, caedunt pariter resistentes suosque, inermes atque armatos, servos, liberos, puberes, impuberes, homines, jumentaque. nec ullum superfuisset animal, ni consules recepti signum dedissent, avidosque caedis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud inferos ob interpeliatam dulcedinem irae, confestim oratio habita est, ut doceretur miies, *minime cuiquam militem consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin daces, sicut belli, ita insatiabilis supplicii, facturos fuisse, si respectus equitum sexcentorum, qui Luceriae obsides tenerentur, praepedisset animos: ne desperans venia hostes caecos in supplicia eorum ageres, perdere prius, quam perire, optantes. Laudare ea milites, laetarique, obviam itum irae suae esse, ac fateri, omnia patienda potius, quam proderetur salus tot principum Romanae juventutis.**

XV. Dimissa concione, consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu et duce Apuli circa, gens dubiae ad id voluntatis, tentarentur. Publilius consul, ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriae restiterat, brevi ad spem eventus respondit. nam, insellis omnibus viis, per quas com meatus ex Samnio subvehebantur, fame demiti Samnites, qui Luceriae in praesidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui causa belli essent, abisteret obsidione. His Papirius ita respondit; *Debnisse eos Pontium, Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere, quid victis parientiam censeret, ceterum, quoniam ab hostibus in se aequa stami, quam in se ipsi ferre, malueris, unnsiare Luceriam* jussit,

jussit, arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem inbellem intra moenia relinquerent; militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum, ulciscens illam, non novam inferentem ignominiam. Nihil recusatam. septem millia militum sub jugum missa, praedaeque ingens Luceriae capta, receptis omnibus signis armisque, quae ad Caudium amiserant; et, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est: siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius, Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub jugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus miror, obscurum esse de hostium duce dedito missoque sub jugum: id magis mirabile est, ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Curfore, magistro equitum, eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanae ignominiae, haud sciam an justissimo triumpho ad eam aetatem secundum Furium Camillum, triumphaverit, an consulum Papiriique praecipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, *Curfore Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum, ob rem bene gestam Luceriae continuato magistratu, consuli tertium creatus sit; an L. Papirius Mugillanus; et in cognomine erratum sit.

XVI. Convenit, jam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno secundo proelio debellavit; urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in deditionem accepit. Pari fortuna consulum alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, praesidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam cum ad moenia Satrio admotus esset exercitus, legatisque, missis ad pacem cum praesibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, nisi praesidio Samnitium intersecto aut tradito, ne ad se remearent; plus ea voce, quam armis illatis, terroris colonis injectum. Itaque subinde exsequentes quaerendo a consule legati, quoniam

se pacto paucos et infirmos crederet praesidio tam valido et armato vim allaturos, ab iisdem consilium petere iussi, quibus auctoribus praesidium in urbem accepissent, discedunt: aegreque impetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. Duae factiones senatum distinebant: una, cujus principes erant defectionis a populo Romano auctores; altera, fidelium civium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. Pars altera (cum praesidium Samnitium, quia nihil satis praeparati erat ad obsidionem tolerandam, excursurum proxima nocte esset) enuntiare consuli satis habuit, qua noctis hora, quaque porta, et quam in viam egressurus hostis foret. altera, quibus invitae descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt, armatosque clam hostes in urbem acceperunt. Ita duplici prodicione et praesidium Samnitium, infessis circa viam silvestribus locis, necopinato oppressum est, et ab urbe plena hostium clamor sublatus; momentoque unius horae caesus Samnis, Satricanus captus, et omnia in potestate consulis erant. Qui, quaestione habita, quorum opera defeccio esset facta, quos fontes comperit, virgis caecos securi percussit; praesidioque valido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Curforem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub jugum missos auctores sunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus exaltens. Praecipua pedum pernicitas inerat, quae cognomen etiam dedit: victoremque cursu omnium aetatis suae fuisse ferunt: et seu virium vi, seu exercitatione multa, cibi vini que eundem capacissimum: nec cum ullo asperiorum (quia ipse invicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitum. Equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille, *Ne nihil remissum dicatis, remitto*, inquit, *ne utique dorsum demulceatis, cum ex equis descenditis.* et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in locios civisque. Praenestinus praetor per timorem segnius ex subsidii suos duxerat

xerat in primam aciem, quem cum inambulans ante tabernaculum vocari iussisset, lictorem expedire securim iussit. ad quam vocem exanimi frante Praenestino, *Agellum, lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulansibus*: perfusumque ultimi supplicii metu, multa dicta dimisit. Haud dubie illa aetate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innisa res Romana staret, quin eum parem destinant animis Magna Alexandro ducem, si arma, Asia perdonita, in Europam vertisset.

XVII. Nihil minus quaesitum a principio hujus operis videri potest, quam ut plus justo ab rerum ordine declinarem; varietatibusque distinguendo opere, et legitibus velut deverticula amoena, et requiem animo meo quaerere: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus saepe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium: ut quaerere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia et virtus, ingenia imperatorum, fortuna, per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. Ea, et singula intuenti et univrsa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque, facile praestant invictum Romanum imperium. Jam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adolescens in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum; Cyrum, quem maxime Graeci laudibus celebrant, quid nisi longa vita, sicut Magnum modo Pompejum, vertenti praebuit fortunae? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium aetatum, sed ipsos eos, cum quibus consulis aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum; M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatun, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, M' Curium. Deinceps ingentes sequuntur viri, si Punicum Romano praevertisset bellum
senior-

seniorque in Italiam trajecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quae in Alexandro erat, animi ingenii-que; tum disciplina militaris, jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis praeceptis ordinatae modum venerat. Ita reges gesserant bella; ita deinde exactores regum Junii Valerii-que, ita deinceps Fabii, Quinctii, Corneli; ita Furius Camillus, quem juvenes ii, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatu par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus, insignes ante milites, quam duces? cessissent Decii, devotis corporibus in hostem ruentes? cessisset Papirius Cursor, illo corporis robore, illo animi? victus esset consiliis juvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui ex regibus constare dixit, unus veram speciem Romani senatus cepit? Id vero erat periculum, ne solertius, quam quilibet unus ex iis, quos nominavi, castris locum caperet, comiteatus expediret, ab insidiis praecaveret, tempus pugnae deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. Non cum Dario rem esse dixisset; quem, mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunae apparatus suae, praedam verius, quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiae, quam Indiae, per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliae ac montes Lucanos cernenti et vestigia recentia domesticae cladis, ubi avunculus ejus nuper Epitri rex Alexander absumptus erat.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum meriso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. qui, si ex habitu novae fortunae novique, ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur, Dario magis similis, quam Alexandro, in Italiam venisset, et exercitum Macedoniae oblitum degenerantemque jam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, et desideratas humi jacen-

tium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus; et foeda supplicia, et inter vinum et epulas caedes amicorum, et vanitatem ementiendae stirpis. Quid, si vini amor in dies fieret acrior? quid, si trux ac praefervida ira? (nec quidquam dubium inter scriptores refero) nullane haec damna imperatoris virtutibus ducimus? Id vero periculum erat, quod levissimi ex Graecis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriae favent, dicitare solent, ne majestatem nominis Alexandri (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse) sustinere non potuerit populus Romanus, et adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines, (id quod ex monumentis orationum patet) adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Romanus, etsi nullo bello, multis tamen proeliis victus sit, Alexandro nullius pugnae non secunda fortuna fuerit; non intelligunt, se unius hominis res gestas, et ejus juvenis, cum populi jam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si, cum ex hac parte secula plura numerentur, quam ex illa anni, plus in tam longo spatio, quam in aetate tredecim annorum, fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine, et ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam adversa fortuna pugnae fuit? Paginas in annalibus magistratuum fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunae ullo die populum Romanum poenituit. Et, quo sint mirabiliores, quam Alexander aut quisquam rex, denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit: ab tribunis plebis delectus impediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus comitorum causa revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegae nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento aut damno fuit: male gestis rebus alterius succes-

lum est: tironem aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At, Hercule, reges, non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, et eadem fortunae pignora in discrimen detulisset. immo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem se: Romanis multi fuissent, Alexandro, vel gloria, vel rerum magnitudine, pares; quorum suo quisque fato, sine publico discrimine, viveret morereturque.

XIX. Restat, ut copiae copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur ejus aetatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque, in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones. quaterni quinque exercitus saepe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, et Volscis, et Aequis, et omni Campania, et parte Umbriae Etruriaequae, et Picentibus, et Maris, Pelignisque, ac Vestinis atque Apulis, adjunctaque omni ora Graecorum inferi maris a Thuriis Neapolim et Cumas, et inde Antio atque Ostiis tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse trajecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum et quatuor millibus equitum, maxime Theffalorum. hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adjunxisset gentes, impedimentum majus, quam auxilium, traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi supplementum esset: Alexandro, (quod postea Hannibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clypeus sarissaeque illis Romano scutum, majus corpori tegumentum, et pilum, haud paulo, quam hasta, vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis, et unius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans: facilis partienti.

quacunq̄ue opus esset, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno proelio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannae non fregerunt, quae fregisset acies? Nae ille saepe, etiamsi prima prospere evenissent, Persas, et Indos et imbellem Asiam quaesisset, et cum feminis sibi bellum fuisse dixisset: quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso juvene cum sua conferentem. Equidem, cum per annos quatuor et viginti primo Punico bello classibus certatum cum Poenis recordor, vix aetatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad unum bellum. et forsitan, cum et foederibus vetustis juncta Punica res Romanae esset, et timor par adversus communem hostem duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, Persen, non modo cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. Ablit invidia verbo, et civilia bella sileant, nunquam ab equite hoste, nunquam a pedite, nunquam aperta acie, nunquam aequis, utique nunquam nostris locis laboravimus. Equitem, sagittas, saltus impeditos, avia commeatibus loca gravis armis miles timere potest. Mille acies, graviores quam Macedonum atque Alexandri, avertit, avertetque; modo sit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor et civilis cura concordiae.

XX. *M. Foslius Flaccinator inde et L. Plautius Venno consules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de foedere renovando legati, cum senatum humi strati movissent, rejecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque, foedere negato, induciae biennii, cum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratae. Et ex Apulia Teanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum praec-

*U. C. 437. a. C. N. 315. **U. C. 438. a. C. N. 314.

praefecti Capuae creari coepti, legibus ab L. Furio praetore datis: cum utrumque ipsi pro remedio aegris rebus discordia intestina petissent. Et duae Romae additae tribus, Ufentina ac Falerina. Inclinatissimae in Apulia rebus, Teates quoque Apuli ad novos consules, *C. Junium Bubulcum, Q. Aemilium Barbulam, foedus petitum venerunt, pacis per omnem Apuliam praestandae populo Romano auctores. id audacter spondendo impetrare, ut foedus daretur: neque ut aequo tamen foedere, sed ut in ditione populi Romani essent. Apulia perdonita, (nam Forento quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum. inde repentino adventu Aemilii consulis Nerulum vi captum. Et postquam res Capuae stabilitas Romana disciplina fama per socios vulgavit; Antiatis quoque, qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad jura statuenda ipsius coloniae patroni: nec arma modo, sed jura etiam Romana late pollebant.

XXI. **C. Junius Bubulcus et Q. Aemilius Barbula consules exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio et M. Popillio, ceterum dictatori L. Aemilio legiones tradiderunt. Is, cum L. Fulvio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi causam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. hinc Samnis, magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit: hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repente portis, in stationes hostium incurrerunt. Inde pars utraque, spe alieni magis auxilii, quam viribus freta suis, iusto mox proelio inito Romanos urgent. et, quanquam anceps dimicatio erat, tamen utrinque tutam aciem dictator habuit; quia et locum haud facilem ad circumveniendum cepit, et diversa statuit signa. Insuper tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra moenia compulit. Tum totam aciem in Saunites obvertit: ibi plus certaminis fuit. Fusi in castra Saunites, extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: et, spe abjecta Saticulae tuendae, Plisiam ipsi, socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumfidunt.

XXII.

XXII. *Anno circumaeto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est. Consules novi, sicut superiores, Romae manserunt: Fabius ad accipiendum ab Aemilio exercitum, ad Saticulam cum supplemento venit. neque enim Samnites ad Plisiam manserant; sed, accitis ab domo novis militibus, multitudine freti, castra eodem, quo antea, loco posuerunt, lacessentesque proelio Romanos avertere ab obsidione conabantur. Eminentius dictator in moenia hostium versus, id bellum tantum ducere, quod urbem oppugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus modo oppositis, ne qua in castra vis fieret. Eo ferocius adequitare Samnites vallo, neque otium pati. et cum jam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore, magister equitum Q. Aulius Cerretanus, magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, submovit hostem. tum in minime pertinaci genere pugnae sic fortuna exercuit opes, ut insignes utrinque clades et clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, aegre patiens, quo tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites proelium integravit. in quem, insignem inter suos cientem pugnam, magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo praecipitaret: nec, ut fit, ad ducis casum perculsa magis, quam irritata, est multitudo. Omnes, qui circa erant, in Aulium, temere invectum per hostium turmas, tela conjecerunt. Fratri praecipuum decus uli Samnitium imperatoris dederunt. is victorem detractum ex equo magistrum equitum, plenus moeroris atque irae, trucidavit: nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere. et repentina acies circa corpora ducum pedestre proelium inuit, quo haud dubie superat Romanus: recuperatumque Aulii corpus, mixta cum dolore laetitia, victores in castra referunt. Samnites, duce amisso, et per equestre certamen tentatis viribus, omissa Saticula,

quam nequidquam defendi rebantur, ad Plisſiæ obſidionem redeunt; intraque paucos dies Saticula Romanus per deditiōem, Plisſia per vim Samnis potitur.

XXIII. Mutata inde belli ſedes eſt. ad Soram ex Samnio Apuliaque traductæ legiones. Soræ ad Samnites defecerat, interfectis coloniſ Romanorum. quo cum prior Romanus exercitus, ad ulciſcendam civium necem recuperandamque coloniã, magnis itineribus præveniſſet, et ſparſi per vias ſpeculatores, ſequi legiones Samnitium, nec jam procul abeſſe, alii ſuper alios nuntiant; obviam itum hoſti, atque ad Lautulas ancipiti proelio dimicatum eſt. non caedes, non fuga alterius partis, ſed nox incertos, victi victoresne eſſent, diremit. Invenio apud quosdam, adverſam eam pugnam Romanis fuiſſe, atque in ea cecidiſſe Q. Aulium, magiſtrum equitum. Suffectus in locum Aulii C. Fabius magiſter equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; et, per præmiſſos nuntios conſulto dictatore, ubi ſubiſteret, quove tempore, et qua ex parte hoſtem aggredederetur, ſubſtitit occultus, ad omnia latiſ exploratiſ conſiliis. Dictator, cum per aliquot dies poſt pugnam continuiffet ſuos intra vallum, obſeſſi magis quam obſidentis modo, ſignum repente pugnae propoſuit; et, efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in ſemet ipſo, cuiquam relictam ſpem, de magiſtro equitum novoque exercitu militem celavit. et, tanquam nulla, niſi in eraptione, ſpes eſſet, *Locis*, inquit, *angulis, milites, deprehenſi, niſi quam victoria pateſecerimus, viam nullam habemus. Stativa noſtra munimento ſatis tuta ſunt; ſed inopia eadem infeſta. nam et circa omnia defecerunt, male ſubveiiſi comneatus poterant: et, ſi homines juvare velint, iniqua loca ſunt. Itaque non fruſtrabor ego vos, caſtra hic relinquendo, in quæ, infeſta victoria, ſicut priſtino die, vos recipiatis. armis munimenta, non munimentis arma tuta eſſe debent. Caſtra habeamſ repetantque, quibus operæ eſt trahere bellum: nos omnium rerum reſpectum, præterquam victricis, nobis abſcindamſ. Ferte ſigna in hoſtem: ubi extra vallum*
agmen

*U. C. 440.

a. C. N. 312.

agmen exceſſerit, caſtra, quibus imperatum eſt, incendant: damna veſtra, milites, omnium circa, qui deſecerunt, populorum praeda ſarciuntur. Et oratione dictatoris, quae neceſſitatis ultimae index erat, milites accenſi vadunt in hoſtem, et reſpectus ipſe ardentium caſtrorum, quam proximis tantum (ita enim juſſerat dictator) ignis eſt ſubditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque, velut vecordes illati, ſigna primo impetu hoſtium, turbant; et in tempore, poſtquam ardentia procul vidit caſtra magiſter equitum, (id convenerat ſignum) hoſtium terga invadit. ita circumventi Samnites, qua poteſt quique, fugam per diverſa petunt. Ingens multitudo, in unum metu conglobata, ac ſemet ipſam turba impediens, in medio caeſa: Capta hoſtium caſtra direptaque; quorum praeda onuſtum militem in Romana caſtra dictator reducit, haudquaquam tam victoria laetum, quam quod, praeter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra ſpem ſalva invenit.

XXIV. *Ad Soram inde reditum; novique conſules M. Poetelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt; magna parte veterum militum dimiſſa, novisque cohortibus in ſupplementum adductis. Ceterum, cum propter difficilem urbis ſitum nec oppugnandi ſatis certa ratio iniretur, et aut tempore longinqua, aut praecipue periculo victoria eſſet; Soranus transfuga, clam ex oppido profectus, cum ad vigiles Romanos penetraret, duci ſe extemplo ad conſules jubet, deductusque traditurum urbem promittit. Viſus inde (cum, quoniam modo id praefaturus eſſet, percontantes doceret) haud vana afferre, perpulit, prope adjuncta moenibus Romana caſtra ut ſex millia ab oppido removerentur fore, ut minus intentae in cuſtodiam urbis diurnae ſtationes ac nocturnae vigiliae eſſent. ipſe inſequenti nocte, ſub oppido ſilveſtribus locis cohortibus intudere juſſis, decem milites delectos ſecum per ardua ac prope in via in arcem ducit; pluribus, quam pro numero virorum, miſſilibus telis eo collatis. Ad haec ſaxa erant, et temere jaſſentia (ut ſit) in aſpreis, et de induſtria etiam, quo lo-

urbes erant: ex quibus principes juventutis duodecim numero, in proditionem urbium suarum conjurati, ad consules veniunt: docent, suos, jampridem exoptantes Samnitium adventum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse, juventute, armis Samnites juviffe. fugatis inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum; et obstinatos claudere, si exercitus admoveatur. In ea fluctuatione animorum opprimi incautos posse. His auctoribus mota propius castra: missique eodem tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua moenibus insiderent loca; partim togati, tectis veste gladii, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab his simul custodes trucidari coepti, simul datum signum armatis, ut ex insidiis concurrerent. ita portae occupatae, triaque oppida eadem hora, eodemque consilio capta. Sed, quia absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus caedibus fuit; delictaque Aufonum gens, vix certo defectionis criminis, perinde ac si internecivo bello certasset.

XXVI. Eodem anno, prodito hostibus Romano praesidio, Luceria Samnitium facta. nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat: cujus primo impetu urbs, sita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem caesi: eoque ira processit, ut Romae quoque, cum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. Praeter odium, quod execrabile in his captos erat, longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes coebat. Vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni. duo milia et quingenti milii. Eodem anno, cum omnia insida Romanis essent, Capuae quoque occultae principum conjurationes factae. De quibus cum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est. quaestiones decretae: dictatoremque quaestionibus exercendis dici placuit. C. Maenius dictus. is M. Foslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus ejus terror. itaque sive timore ejus, seu conscientia, Calavios, Ovium No-

cus tutior esset, ab oppidanis congesta. priusquam
 situiisset Romanos, semitamque ante, ad dubie ab
 erectam ex oppido in arcem, ostendit, ut quaestioni
 scensu, inquit, vel tres armati quatuordecim interpretando
 rina: vos et decem numero, sed in univcrsum,
 manorumque fortissimi viri, adversus rempubli-
 erit, quae omnia ex inco- coitiones, honorum
 iam terrore omnia impli- versus rempublicam esse:
 rit inde, quanto ma- coitionis fieri; haud abnuentia
 et pro vestram fidem honis suae jus esse. Postula-
 pra est; isse, defenc- tionis sua nomina reciperentur. Inde no-
 haec obviis, haec- in quos crimen intendebatur, sed
 crepat. Accep- in nobilium id crimen esse; qui-
 bus, cum fraude, pateat via ad honorem,
 mero aud: manorum, ipsos adeo dictatorem magistrum-
 Fuga cu- magis, quam quaesitores idoneos ejus
 maxir- intellecturosque ita id esse, simul magi-
 praei- Tum enimvero Maenius, jam famae ma-
 con- sperii, memor, progressus in concionem ita
 er: *Es omnes anteaecae vitae vos confcios habed,*
 F: *Et hic ipse homos, delatus ad me, testis est inno-*
quod saepe alias, quia ita tempora
republicae, qui bello clarissimus esset, sed qui
procul ab his coitionibus vitam egisset, dictator de-
exercendis quaestionibus fuit. Sed quoniam quidam
homines (qua de causa, vos existimare, quam me pro-
quidquam incomperum dicere, melius est) pri-
expugnare quaestiones omni ope anni sunt: dein,
ad id parum potentes erant, ne causam dicerent,
adversariorum, appellationem et tribunicium ay-
patricii confugerunt. postremo repulsi inde (adeo
omnia tutiora, quam ut innocentiam suam purgarent, visa)
in nos irruerunt, et privatis dictatorum pascere reum vere-
undiae non fuit: ut omnes Dii hominesque sciant, ab illis,
etiam quae non possint, tentari, ne rationem vitae reddant;
ne obviis ire crimini, et offerre me inimicis reum, dicta-
tura me abdo. Vos quaeso, consules, si vobis datum ab se-
nam negotium fueris, in me primum et hunc M. Foslium
quae.

quaestiones exercens; ut apparet, innocentia nostra nos, non maiestate honoris, vultos a criminationibus istis esse. Abdicat inde se dictatura, et post eum confectum Foslius magisterio equitum: primique apud consules (iis enim ab senatu mandata res est) rei facti, adversus nobilium testimonia egregie absolvuntur. Publius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belleque gestas, ceterum invisus nobilitati, causam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut sit, quam dum recens erat, quaestio per clara nomina reorum viguit. inde labi coepit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, oppressa est.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen spes Campanae defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites, in Apuliam verfos, rursum ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo consules cum valido exercitu venerunt. et primo circa saltus, cum utrinque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum castra in conspectu hostibus data: deinde levibus proeliis, equitum saepius, quam peditum, utrinque periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum, aut morae, qua trahebant bellum, poenitebat. Samnitium contra ducibus, et carpi parvis quotidie damnis, et senescere dilatione belli vires suae videbantur. itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisis: quibus praeceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad proelium, starent: aciem pediti tutam fore. Consul Sulpicius in dextro, Poetelius in laevo cornu consistunt. Dextra pars, qua et Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. Sinistris, praeterquam quod confertiores steterant, repentino consilio Poetelii consulis additae vires: qui subsidiarias cohortes, quae integrae ad longioris pugnae casus referabantur, in primam aciem extemplo emisit; univertis-

que hostem primo impetu viribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit, in hunc, transverso agmine inter duas acies se inferentem, Romanus equitatus concitat equos; signaque et ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Poetelius solus, sed Sulpicius etiam, hortator affuerat, auctus ab suis nondum conferentibus manus ad clamorem, ab sinistra parte prius exortum. unde, haud dubiam victoriam cernens, cum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit: Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in percussos inferentem. Ceterum omnia mutavit repente, consultus adveniens, nam et conspectu ducis relictus militum est animus: et majus quam pro numero auxilium, advenierant fortes viri; et partis alterius victoria audita, mox visam etiam, proelium restituit. Tota deinde jam vincere acie Romanus, et, omisso certamine, caedi capique Sannites; nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia caesa aut capta Samnitium, proditum memoriae est.

XXVIII. Consules, egregia victoria parta, protinus inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt; ibique hiberna egerunt, donec ab novis consulibus *L. Papirio Cursore quintum, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Poetelius cum M. Foslio magistro equitum exercitum accepit. Is, cum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit, unde, nocturna Samnitium fuga sine certamine receptis Fregellis, praesidioque valido imposito, in Campaniam reditum, maxime ad Nolam armis repetendam. eo se intra moenia, sub adventum dictatoris, et Samnitium omnis multitudo et Nolani agrestes contulerant. Dictator, urbis situ circumsperto, quo apertior aditus ad moenia esset, omnia aedificia (et frequentior ibi habitabatur) circumjecta muris incendit. nec ita multo post, sive a Poetelio dictatore, sive ab C. Junio consule, (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captae decus Nola ad consulem trahunt, adjiciunt, Atinam

et Calatiam ab eodem captas; Poetelium autem, pestilentia orta, clavi figendi causa dictatorem diotum. Sueffa et Pontiae eodem anno coloniae deductae sunt. Sueffa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias, insulam sitam in conspectu litoris sui, incoluerant. et, Interamna et Casinum ut deducerentur coloniae, senatusconsultum factum est. sed triumviros creaverunt, ac misere colonorum quatuor millia insequentes consules M. Valerius, P. Decius.

XXIX. * Profligato fore Samnitium bello, priusquam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est. nec erat ea tempestate gens alia, cujus secundum Gallicos tumultus arma terribiliora essent, cum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero consulum in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter aeger Romae restiterat, auctore senatu dictatorem C. Junium Bubulcum dixit. is, prout rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit: arma, quaeque alia res poscit, summa industria parat, nec tantis apparatus elatus de inferendo bello agit, quieturus haud dubie, nisi ultrò arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando colibendoque bello consilia et apud Etruscos fuere. neutri finibus egressi. et censura clara eo anno Ap. Claudii, et C. Plautii fuit; memoriae tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod viam munivit, et aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit; quia, ob infamem atque invidiosam senatus lectionem verecundia victus, collega magistratu se abdicaverat. Appius, jam inde antiquitus inlitam pertinaciam familiae gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore, Potitii, gens, cujus ad aram Maximam Herouliis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos, ministerii delegandi causa, sollempnia ejus sacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, et quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset, cum duodecim familiae ea tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe extinctos; neo nomen tantum Potitiorum interisse, sed censorem etiam Appium, memori Deum ira, post aliquot annos luminibus captum.

XXX. *Itaque consules, qui eum annum secuti sunt, C. Junius Bubulcus tertium et Q. Aemilius Barbula iterum, initio anni questi apud populum, deformatum ordinem prava lectione senatus, qua potiores aliquot lectis praeteriti essent; negaverunt, eam lectionem se, quae sine recti pravique discrimine ad gratiam ac libidinem facta esset, observaturos: et senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante censores Ap. Claudium et C. Plantium fuerat. Et duo imperia eo anno dari coepta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum seni deni in quatuor legiones a populo crearentur; quae antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum et consulum ferme fuerant beneficia. tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius. Alterum, ut duumviros navales classis ornandae reficiendaeque causa idem populus juberet. lator hujus plebisciti fuit M. Decius tribunus plebis. Ejusdem anni rem dictu parvam praeterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus erant in aede Jovis vesci, quod traditum antiquitus erat, aegre passi, Tibur uno agmine abierunt: adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis praecineret. Ejus rei religio tenuit senatum; legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini, benigne polliciti, primum accitos eos in curiam hortati sunt, uti reverterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio, haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die festo alii alios per speciem celebrandarum cantu epularum causa invitant, et vino, cujus avidum ferine genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra somno vincetos conjiciunt, ac Romam deportant. nec prius sensere, quam, plaustris in foro relictis, plenos crapulae eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, imperatoque, ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati, eum cantu, atque hac, quae nunc solemnitas est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque in aede vescendi jus iis, qui sacris praecinerent. Haec inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

XXXI. Consules inter se provincias partiti; Junio Sannites, Aemilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Sannio Cluviam, praesidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obfessum fame in deditionem acceperant Sannites, verberibusque foedum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Junius, nihil antiquius oppugnatione Cluviana ratus, quo die aggreffus est moenia, vi cepit, atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus. caput hoc erat Pentrorum Sannitium, longe ditissimum atque opulentissimum arinis virisque. Ibi quia haud tantum irarum erat, spe praedae milites accensi, oppido potiuntur. minus itaque saevitum in hostes est: praedae plus paene, quam ex omni Sannio unquam, egestum, benignaeque omnis militi concessa. Et postquam praepotentem armis Romanum nec acies subsistere ullae, nec castra, nec urbes poterant; omnium principum in Sannio eo curae sunt intentae, ut insidiis quaereretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset. Transfugae agrestes et captivi quidam, pars sorte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem afferentes, quae et vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse, perpulerunt, ut praedatum eo expeditae ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat, et, postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. et primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congreperat in medium; dein, postquam, ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coibant, et notis ordinibus in veteri disciplina militiae, jam sine praeepto ullius sua sponte struebatur acies; consul, ad ancipitem maxime pugnam advectus, desilit ex equo, et Jovem, Martemque atque alios testatur Deos, *se nullam suam gloriam inde, sed praedam militi quaerentem, in eum locum devenisse neque in se aliud, quam nimiam disandi ex hoste militis curam, reprehendi posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam virtutem militum, vindicaturam. consisteretur modo uno animo omnes invadere hostem, victum acie,*

acie, castris exarum, nudarum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem, et loco, non armis, fretum. Sed quem esse jam virtuti Romanas inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaque, et ubicunque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium immemor difficultatum, vadit adversus imminentem hostium aciem. ibi paulum laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen: ceterum, postquam prima signa planiciem summam ceperunt, sensitque acies aequo se jam institisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores, eademque latebras, quibus se paulo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed loca difficilia, hosti quaesita, ipsos tum sua fraude impediabant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit: caesa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste praedam pecorum discurrit.

XXXII. Dum haec geruntur in Samnio, jam omnes Etruriae populi praeter Arretinos ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quae urbs, socia Romanis, velut claustra Etruriae erat, ingens orbi bellum. Eo alter consulum Aemilius cum exereitu ad liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis, Sutrini commeatus benigne in castra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Postero die, ubi celeriora, quam tutiora, consilia magis placere ducibus, sole orto signum pugnae propositum est, armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nuntiatum est, extemplo tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat. dicto paretur. Consul, ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri iussit, et haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrinque steterunt, expectantes ut ab adversariis clamor et pugna inoiperet. et prius sol meridie se inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est. inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubae, et signa inferuntur. Neo segnius ab Romanis pugna inicitur. concurrunt insensis animis. numero hostis, virtute Romanus superat. Ante proelium multos utrinque, et for.

fortissimum quemque, absumit: nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, intra gri fessis, successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt. nullo unquam proelio fugae minus, neque plus caedis fuisset, ni obstinatos mori Tulcos nox texisset; ita ut victores prius, quam victi, pugnandi finem facerent. Post occasum solis signum receptui datum est: nocte ab utroque in castra reditum. Nec deinde quidquam eo anno rei memoria dignae apud Sutrium gestum est; quia et ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno proelio fuerat, subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum praesidium: et apud Romanos tantum vulnere fuit, ut plures post proelium faucii decesserint, quam ceciderant in acie.

XXXIII. * Q. Fabius insequentis anni consul, bellum ad Sutrium excepit. collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est. Ceterum et Fabius supplementum ab Roma adduxit, et novus exercitus domo accitus Etruscis venit. Per multi anni jam erant, cum inter patricios magistratus tribunosque nulla certamina fuerant: cum ex ea familia, quae velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor, circumactis decem et octo mensibus, quod Aemilia lege finitum censurae spatium temporis erat, cum C. Plautius collega ejus magistrata se abdicasset, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis; qui finiendae censurae intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis, quam justam, nec in vulgus, quam optimo cuique, gratiorem. Is, cum identidem legem Aemiliam recitaret, auctoremque ejus Mam. Aemillum dictatorem laudibus ferret; qui quinquennale ante censuram, et longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium et anni coegisset spatium: *Dic, aegedum, inquit, Ap. Claudi, quidnam facturum fueris, si eo tempore, quo C. Furius et M. Geganius censores fuerunt, censor fuisset.* Negare Appius, interrogacionem tribuni magno opere ad causam pertinere suam. nam, *etsi senusris lex Aemilia ad*

censores, quorum in magistratu lata esset; quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset, quodque postremum jussisset, id jus ratumque esset; non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse.

XXXIV. Haec sine ullius assensu cavillante Appio, En, inquit, Quirites, illius Appii progenies, qui, decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fasces et imperium obtinuit. nec ante continuando absticit magistratu, quam obruerent eum male parva, male gesta, male retenta imperia. Haec est eadem familia, Quirites, -cujus vi atque injuriis compulsi, extorres patria, Sacrum monsem cepistis: haec, adversus quam tribunicium auxilium vobis comparastis: haec, propter quam duo exercitus Aventinum inseditis: haec, quae foenebres leges, haec, quae agrarias semper impugnavit: haec connubia Patrum et plebis interrupit: haec plebi ad curules magistratus iter obsepsit. hoc est nomen multo, quam Tarquiniorum, infestius vestrae libertati. Itane tandem, Ap. Claudi, cum censimus jam annus fix ab Mam. Aemilio dicatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id jus esse, quod postremo populus jussisset, scivit? Immo vero omnes sciverunt; et ideo Aemilias potius legi paruerunt, quam illi antiquae, qua primum censores creati erant, quia hanc postremam jusserat populus: et quia, ubi duae contrariae leges sunt, semper antiquae obrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Aemilia lege populum? an populum teneri, te unum ex legem esse? Tenuit Aemilia lex violentos illos censores, C. Furium et M. Geganium: qui, quid iste magistratus in republica mali facere posset, indicaverunt; cum, ira finitae potestatis, Mam. Aemilium, principem aetatis suae belli domique, aerarium fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium: tenet C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem jure creatum. An hunc non, ut qui optimo jure censor creatus esset, populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc praecipuum ac singulare valet? Quem tu regem sacrificiorum creas, ample-

aut regni nomen, ut qui optimo jure rex Romae creatus sit, creatum se dices? quem semestri dictatura, quem inter regno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi figendi, aut ludorum casu dictatorem audacter crees? Quam isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicefimum diem, ingentibus rebus gestis, dictatura se abdicaverant, aut qui vitio creati abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam? Nuper intra decem annos C. Maenius dictator, quia, cum quaestiones severius, quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio ejus, quod quaerebat ipse, criminis objectata ab inimicis est, ut privatus obviam iret crimini, dictatura se abdicavit. Nolo ego istam in te modestiam: ne degeneraveris a familia imperiosissima et superbissima: non die, non hora citius, quam necesse est, magistratu abieris; modo ne excedas finitum tempus. Satis est, aut diem, aut mensem censurae adjicere. Triennium, inquit, et sex menses ultra, quam licet Aemilia lege, censuram geram, et solus geram. hoc quidem jam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? Poenitet enim, quod antiquissimum sollemne, et solum ab ipso, cui fit, institutum Deo, ab nobilissimis antistitibus ejus sacri ad servorum ministerium religiosus censor deduxisti. gens antiquior originibus urbis hujus, hospitio Deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe extincta est: nisi universam rempublicam eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega C. Julio censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior illius cupiditas fuit, quam tua, Appi? Nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit; tamen neminem invenit, qui se postea auctorem sequeretur. omnes deinceps censores post mortem collegae magistratu abdicarunt. Te, nec quod dies exis censurae, nec quod collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor coercet: virtutem in superbia, in audacia, in contemptu Deorum hominumque ponit. Ego te, Ap. Claudi, pro istius magistratus maiestate ac verecundia, quem gessisti, non modo manu violatum,

sed

sed ne verbo quidem inclementiori a me appellatum vellem: sed et haec, quae adhuc egi, pervicacia tua et superbia coegit me loqui; et, nisi Aemiliae legi parueris, in vincula duci jubebo; nec, cum ita comparatum a majoribus sit, ut, comitiis censoriis nisi duo confecerint legitima suffragia, non renuntiato altero comitia differantur, ego te, qui solas censor creari non possis, solum censuram gerere patiar. Haec taliaque cum dixisset, prendi censorem, et in vincula duci iussit. Approbantibus sex tribunis actionem collegae, tres appellanti Appio auxilio fuerunt; summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

XXX. Dum ea Romae geruntur, jam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: consuli Fabio, imis montibus ducenti ad ferendam opem focis tentandasque munitiones, si qua posset, acies hostium instructa occurrit; quorum ingentem multitudinem cum ostenderet subjecta late planities; consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, flectit paululum in clivos agmen, (aspra erant frata saxis) inde signa in hostem obvertit, Etrusci, omnium, praeterquam multitudinis suae, qua sola freti erant, immemores, proelium ineunt adeo raptim et avide, ut, abjectis missilibus, quo celerius manus conferebant, siringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus contra nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur scuta galeaeque intactae cum etiam, quos non vulneraverant, turbarent, (neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent) stantes et expositos ad ictus cum jam satis nihil tegetet, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque et instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis haltati et principes invadunt. eum impetum non tulerant Etrusci, verisque signis, fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani, praevecti per obliqua campi, cum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. Inde inermi paene agmine ac vexato vulneribus in silvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis millibus

bus Etruscorum caelis, duodequadräginta signis militari-
bus captis, castris etiam hostium cum praeda ingenti po-
titur. Tum de persequendo hoste agitari coeptum.

XXXVI. Silva erat Ciminia magis tum invia atque
horrenda, quam nuper fuere Germanici saltus, nulli ad
eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud
fere quisquam, praeter ducem ipsum, audebat. aliis omni-
bus cladis Caudinae nondum memoria aboleverat. Tum
ex iis, qui aderant, (consulis fratrem M. Fabium, Caeso-
nem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua con-
sulem, genitum tradunt) speculatum se iturum professus,
brevique omnia certa allaturum. Caere educatus apud
hospites, Etruscis inde literis eruditus erat, linguamque
Etruscam probe noverat. Habeo auctores, vulgo tum Ro-
manos pueros, sicut nunc Graecis, ita Etruscis literis
erudiri solitos. Sed propius est vero, praecipuum aliquid
fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus im-
miscuerit. servus ei dicitur comes unus fuisse, nutritus una,
eoque haud ignarus linguae ejusdem: nec quidquam aliud
proficiscentes, quam summatim regionis, quae intranda
erat, naturam ac nomina principum in populis accepe-
re; ne qua inter colloquia insigni nota haesitantes depre-
hendi possent. Iere pastorali habitu, agrestibus telis, fal-
cibus gaelisque binis armati. Sed neque commercium lin-
guae, nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quam
quod abhorrebat ab fide, quemquam externum Ciminios
saltus intraturum. Usque ad Camertes Umbros penetrasse
dicuntur. ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: intro-
ductumque in senatum consulis verbis egisse de societate
amicitiaeque: atque inde comi hospitio acceptum, nunti-
are Romanis iustum, comneatum exercitui dierum tri-
ginta praesto fore, si ea loca intrasset; juventutemque Ca-
mertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram.
Haec cum relata consuli essent, impedimentis prima vi-
gilia praemissis, legionibus post impedimenta ire iussis,
ipse substitit cum equitatu: et, luce orta, postero die ob-
sequitavit stationibus hostium, quae extra saltum dispositae
erant: et, cum satis diu tenuisset hostem, in castra

sele recepit; portaque altera egressus, ante noctem agmen assequitur. Postero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat. inde, contemplatus opulenta Etruriae arva, milites emittit. Ingenti jam abacta praeda, tumultuarie agrestium Etruscorum cohortes, repente a principibus regionis ejus concitatae, Romanis occurrunt, adeo incompositae, ut vindices praedarum prope ipsi praedae fuerint. Caesis fugatisque iis, late depopulato agro, victor Romanus, opulentusque rerum omnium copia, in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denuntiatum Fabio senatus verbis, ne saltum Ciminium transiret. laetati sepius se, quam ut impedire bellum possent, venisse, nuntii victoriae Romam revertuntur.

XXXVII. Hac expeditione consulis motum latius erat, quam profligatum, bellum. vastationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etruriae modo populos, sed Umbriae finitima. Itaque, quantus non unquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque e silvis tantummodo promota castra, sed etiam aviditate dimicandi quamprimum in campos delata acies: deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendum contra spatium: dein, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum lubent. Ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus; *tunc eo sibi e castris cibaria ejus diei deferri juberent; mansuros se sub armis, et aut nocte, aut certe luce prima castra hostium invasuros.* Nihil quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. decima erat fere diei hora, cum cibum capere consul milites jubet; praecipit, ut in armis sint, quacunque diei noctisque hora signum dederit. Paucis milites alloquitur, Samnitium bella extollit, elevat Etruscos: *nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam ait esse. Praeterea telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse.* His ambagibus prodi simulabat hostes; quo animus militum multitudine territus restitueretur: et, quod sine munimento confederant,

rant, verilimilius erat, quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant, et quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. Dolabrae calonibus dividuntur ad vallum prouendum fossasque implendas. intra munimenta instruitur acies: delectae cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde signo paulo ante lucem, quod aestiuis noctibus sopitae maxime quietis tempus est, prorupto vallo crupit acies: stratos passim inuadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ad arma trepidantes, caedes oppressit. paucis armandi se datum spatium est. Eos ipsos, non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus, fugatos eques persequitur. ad castra, ad silvas diversi tendebant. Silvae tutius dedere refugium. nam castra in campis sita eodem die capiuntur. aurum argentumque iustum referri ad consulē: cetera praeda militis fuit. Caesa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiā siluam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt; metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tuscis Umbrisque, opprimeretur. Sed, ubicunque pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque a Perugia, et Cortona, et Arretio, quae ferme capita Etruriae populorum ea tempestate erant, legati, pacem foedusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt.

XXXVIII. Dum haec in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. multa alia castella visique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere. Per idem tempus et classis Romana a P. Cornelio, quem senatus maritimae orae praefecerat, in Campaniam acta, cum appulsa Pompejos esset; socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine (ut fit) praedae longius progressi, excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius fuit, cum occisione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus affecti agrestes exuerunt praeda, partem etiam occiderunt: quae superfuit caedi,

trépida multitudo ad naves compulsa est. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romae terrorem fecerat, tam laetam famam in Samnium ad hostes tulerat: *interclusum Romanum exercitum obsideri, cladisque imaginem Furculas Caudinas memorabant: eadem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam, septam non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse.* Jam gaudium invidia quadam miscebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset. itaque armis virisque ad obtinendum C. Marcium consulem concurrunt; protinus inde Etruriam per Marfos ac Sabinos petituri, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis consul fuit. dimicatum proelio utrinque atroci, atque incerto eventu est. et cum anceps caedes fuisset, adversae tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, et (quod insigne maxime fuit) consulis ipsius vulnus. Ob haec etiam aucta fama (ut solet) ingens terror Patres invasit, dictatoremque dici placebat: nec, quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicae ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuntium perferri, omnibus infestis, tuto posse; nec vivere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul Fabius infestus privatum Papirio erat: quae ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solum, auctoritate moverent, ut memoriam simultatum patriae remitteret. Profecti legati ad Fabium cum senatusconsultum tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis, consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam acturus esset, legatis recessit. nocte deinde silentio (ut mos est) L. Papirium dictatorem dixit: cui cum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut apparet, insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulum magistrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem disfidit, quod Fau-

Faucia curia fuit principium, duabus inlignis cladibus, captae urbis, et Caudinae pacis: quod utroque anno eadem curia fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quae ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit.

XXXIX. Dictator postero die, auspiciis repetitis, pertulit legem; et, profectus cum legionibus, ad terram traducti silvam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam pervenit: acceptisque a Marcio consule veteribus militibus, in aciem copias eduxit. nec hostes detrectare visi pugnam. instructos deinde armatosque (cum ab neutris proelium inciperet) nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, statim in propinquo habuere. Interea res in Etruria gestae. nam et cum Umbrorum exercitu acie depugnatum est; (fusi tamen magis, quam caesi, hostes, quia coeptam acriter non tolerarunt pugnam) et ad Vadimonis lacum Etrusci, lege sacrata coacto exercitu, cum vir virum legisset, quantis nunquam alias antea simul copiis, simul animis, dimicant: tantoque irarum certamine gesta res est, ut ab neutra parte emissa sint tela. gladiis pugna coepit, et, acerrime commissa, ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente, videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugae: cadunt antesignani: et, ne audentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani, ommissis equis, ad primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint: ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etruscorum. Secuta deinde impetum eorum, utcunque affecta erat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia coepit, et averti manipuli quidam: et, ut semel dedere terga, etiam certiozem capeffere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit opes. caelum in acie, quod roboris fuit; castra eo impetu capta direptaque.

XL. Pari subinde periculo gloriaeque eventu bellum in Samnitibus erat; qui, praeter ceteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento caelaverunt. Forma erat scuti: summum latius, qua pectus atque humeri teguntur, fastigio aequali; ad imum cuneatior, mobilitatis causa. Spongia pectori tegumentum: et sinistrum crus ocrea tectum. Galeae cristatae, quae speciem magnitudini corporum adderent. tunicae auratis militibus versicolores, argentatis linteae candidae. his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis apparatus insignium armorum fuerat: doctique a ducibus erant, *horridum militem esse debere; non caelatum auro et argento, sed ferro et animis fretum. quippe illa praedam verius, quam arma, esse; miscntia ante rem, deformia inter sanguinem et vulnera. Virtutem esse militis decus, et omnia illa victoriam sequi; es dicem hostem quamvis pauperis victoris praemium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in proelium ducit. dextro ipse cornu consistit; sinistro praefecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem et magistrum equitum, ab utraque parte victoria inciperet. Prior forte Junius commovit hostem, laevo dextrum cornu, sacros more Samnitium milites, eoque candida veste et paribus candore armis insignes. *eos se Orco mactare Junius dictans, cum intulisset signa, turbavit ordines, et haud dubie impulit aciem. Quod ubi sensit dictator, Ab laevone cornu victoria incipiet, inquit, et dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriae trahet?* Concitat milites. nec peditum virtuti equites; aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab laevo cornu, ambo consules ad equites in cornibus positos evehuntur: adhortati que eos, ut partem secum capefferent decoris, in transversa latera hostium incurrunr. Is novus additus-terror cum ex parte utraque circumvallisset aciem, et ad terrorem hostium legiones Romanae, redintegrato clamore, intulissent gradum; tum fuga ab Samnitibus coepta. Jam
fuge

strage hominum armorumque insignium campi repleri; ac primo pavidos Samnites castra sua accepere: deinde ea quidem retenta. captis direptisque ante noctem injectus ignis. Dictator ex senatusconsulto triumphavit. cujus triumpho longe maximam speciem captiva arma praebuere. tantum magnificentiae visum in iis, ut aurata scuta dominis argentariarum ad forum ornandum dividerentur. inde natum initium dicitur fori ornandi ab aedilibus, cum tenfae ducerentur. Et Romani quidem ad honorem Deum insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia et odio Samnitium, gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine compellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quae et ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubia nec difficili victoria dimicat. ipsum oppidum (nam ad moenia victor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Praesidio Perusiae imposito, legationibus Etruriae amicitiam petentibus prae se Romam ad senatum missis, consul, praetantiore etiam, quam dictator, victoria triumphans, urbem est invecus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium et M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alterum, alterum praetorem declaravit.

XLI. *Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur consulatus; Decius collega datur. Valerius praetor quartum creatus. Consules partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam, tum pacem petentes, quod uti ea, cum daretur, nolissent, aspernatus, oppugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hostes victi: neque ejus pugnae memoria tradita foret, ni Marli eo primum proelio cum Romanis bellassent. Secuti Marforum defectionem Pelligni, eandem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metas subegerat frumentum exercitui praebere, atque inducias in quadraginta annos petere. Volsunienfium castella ali-

quot vi cepit: quaedam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum foedus ab consule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum. induciae annuae datae. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, et binae tunicae in militum exactae. ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etruscis turbavit repentina defectio Umbrorum, gentis integrae a cladibus belli, nisi quod transitum exercitus ager lenferat. ii, concitata omni juventute sua, et magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerant, ut, relicto post se in Etruria Decio, ad oppugnandam inde Romam iuros, magnifice de se, ac contemptim de Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit, et in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium confedit. Nec Romae spernebatur Umbrorum bellum: et ipsae minae metum fecerant expertis a Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium consulem missi sunt, ut, si quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Umbriam prope exercitum duceret. Dicto paruit consul, magnisque itineribus ad Mevania, ubi tum copiae Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus consulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam omittendum bellum censerent. Plaga una (Materinam ipsi appellant) non continuit modo ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusos rursus in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruit: cohortatusque praedicatione vera qua in Tuscia, qua in Samnio partorum decorum, exiguam appendicem Etrusci belli conficere jubet, et vocis impiae poenas expetere, qua se urbem Romanam oppugnaturus minati sint. Haec tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor, sua sponte ortus, loquentem in-terpellaverit duces. ante imperium deinde contentu-
tuba-

tubarum ac cornuum cursu effuso in hostem feruntur. Non tanquam in viros aut armatos incurrunt: (mirabilia dictu!) signa primo eripi coepta signiferis; deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri: et, sicubi est certamen, scutis magis, quam gladiis, geritur res. Umbonibus incussa- que ala sternuntur hostes. plus capitur hominum, quam caeditur: atque una vox ponere arma iubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est a primis auctoribus belli. postero insequentibus- que diebus et ceteri Umbrorum populi deduntur. Ocri- culani sponcione in amicitiam accepti.

XLII. Fabius, alienae fortis victor belli, in suam provinciam exercitum reduxit. itaque ei, ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuaverat consulatum, ita senatus in insequentem annum, * quo Ap. Claudius, L. Volumnii consules fuerunt, proroga- vit, maxime Appio adversante, imperium. Appium cen- sorem petisse consulatum, comitiisque ejus ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, cum collegae novum bellum, Sallentini hostes decernerentur, Romae mansit, ut urbanis artibus opes augetet, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciae haud poenituit. multa secunda proelia fecit: aliquot urbes ho- stium vi cepit. prae-lae erat largitor, et benignitatem per se gratam comitate adjuvabat: militemque iis artibus fe- cerat et periculi et laboris avidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis configit. minime ambigua res fuit. Fusi hostes, atque in castra compulsi. nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumfessa, et nocte custodita, ne quis elabi posset. Postero die, vix- dum luce certa, deditio fieri coepta: et pacti, qui Samni- tium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur. Hi omnes sub jugum missi. lociis Samnitium nihil cautum. ad septem millia sub corona veniere. qui se civem Her- nicum dixerat, seorsum in custodia habitus. Eos omnes Fabius Romam ad senatum misit: et, cum quaesitum

esset, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellarent; per Latinos populos custodiendi dantur. jusque eam integram rem * novi consules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus, (ii enim jam creati erant) ad senatum referre. id aegre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, praeter Alatrinatem, Ferentinatempque, et Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

XLIII. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti, Calatia et Sora, praefidiaque, quae in iis Romana erant, expugnata: et in captivorum corpora militum foede saevitum. itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio novi hostes (jam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum iussum erat) decernuntur. Primo quae omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuntius non posset, et per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret, Romanique is metus maneret: adeo ut omnes juniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo iusti scriberentur exercitus. Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro praesenti terrore ac vetustate gentis gloriae fuit, nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum inducias, ita ut ad senatum Roman legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque, et singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium rejecti, cui senatusconsulto permissum de Hernicis erat: isque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis impeditior erat. Omnia itinera obleplerant hostes, salusque pervios ceperant, ne qua subvehi commeatus possent: neque eos, cum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisque apparebat, neque Samnitum certamen praefens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii; qui, Hernicis subactis, maturavit collegae venire auxilio, moram certaminis hosti exemit, nam, ut qui ne alteri quidem exer-

exercitui se ad certamen credidissent pares, conjungi usque passim duos consulares exercitus, nihil crederent superesse spei, advenientem incomposito agmine Marciū aggreduuntur. Raptim collatae sarcinae in medium; et, prout tempus patiebatur, instructa acies. Clamor primum in stativa perlatus, dein conspectus procul pulvis, tumultum apud alterum consulem in castris fecit. isque, confestim arma capere jussis, raptimque eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem, atque alio certamine occupatam, invadit; clamitans, *summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriae compositum finirent fieri, nec ad se sui belli vindicaret decus*. Qua impetum dederat, perumpit; aciemque per mediam in castra hostium tendit, et vacua defensoribus capit atque incendit. Quae ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, et hostes respexere, tum passim fuga coepta Samnitium fieri. sed cuncta obtinet caedes; nec in ullam partem tutum per fugium est. Jam, triginta millibus hostium caesis, signum receptui consules dederant, colligebantque in unum copias, invicem inter se gratantes: cum repente visae procul hostium novae cohortes, quae in supplementum scriptae fuerant, integravere caedem. in quas, nec jussu consulum, nec signo accepto, victores vadunt; *malo tirocinio imbuendum Samnitium*, clamitantes. Indulgent consules legionum ardori, ut qui probe scirent, novum militem hostium inter percussos fugā veteranos ne tentando quidem satis certamini fore. Nec eos opinio fellit. omnes Samnitium copiae, veteres novaeque, montes proximos fuga capiunt. eo et Romana erigitur acies; nec quidquam satis tuti loci victis est. et de jugis, quae ceperant, funduntur; jamque una voce omnes pacem petebant. Tum, trium mensium frumento imperato, et annuo stipendio, ac singulis in militem tunicis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Sannio relictus. Marcius de Hernicis triumphans in urbem rediit, statuaque equestris in foro decreta est, quae ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus populis, Verulano, Ferentinati, quia maluerant, quae civitatem, suae leges redditas: connubiumque

zatem fore. Ob haec vulgo in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Aequis jussit: consulesque ambo, ad novum profecti bellum, quatuor millibus a castris hostium confederunt. Aequorum exercitus, (ut qui suo nomine permultos annos inbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare: alii ex eundem in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus praesidiis urbium relictarum excidia. Itaque, postquam inter multas sententias una, quae, ommissa cura communium, ad respectum suarum quemque rerum vertisset, audita; ut prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia tuendaque moenibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti assensu acceperunt. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; et, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. Ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde vallum, cum desertia omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi: sed vestigia, in omnes aequae ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant; post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum et quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt; quorum pleraque diruta atque incensa, nomenque Aequorum prope ad internecionem deletum. De Aequis triumphatum: exemplo eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romanos oratores pacis petendae amicitiaeque. iis populis foedus petentibus datum.

XLVI. Eodem anno C. Flavius Cn. filius scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir et facundus, aedilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, cum appareret aedilibus, serique se pro tribu aedilem videret, neque accipi nomen, quia scriptum faceret; tabulam posuisse, et jurasse, se scriptura non facturum. quem aliquanto ante desisse scriptum face-

quoque praepedissent, occisione occisi hostes, signa unum et viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculsum jam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex et viginti capta, et imperator Sannitium Statius Gellius, multique alii mortales, et castra utraque capta: et Bovianum, ubi postero die coeptum oppugnari, brevi capitur. magnaue gloria rerum gestarum consulés triumpharunt. Minucium consulem, cum vulnere gravi relatum in castra, mortuum, quidam auctores sunt, et M. Fulvium in locum eius consulem luffectum: et ab eo, cum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta a Sannitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

XLV. *P. Sulpicio Saverrione, P. Sempronio Sopho consulibus, Sannites, seu finem, seu dilationem belli quaerentes, legatos de pace Romam misere. quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi saepe bellum parantes pacem petissent Sannites, oratione ultero citroque habita, de pace transigi potuisse. nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esset. P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemque inclinent animi, falli non posse: comperta omnia sematu relaturum: decedentem ex Samnio consulem sequentur.* Eo anno cum pacatum Samnium exercitus Romanus, benigne praebito comite, peragrasset, foedus antiquum Sannitibus redditum. Ad Aequos inde veteres hostes, ceterum per multos annos sub specie infidae pacis quietos, versa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, misitaverant simul cum iis Sanniti auxilia; et, post Hernicos subactos, universa prope gens, sine dissimulatione consilii publici, ad hostes desciverat: et postquam, icto Romae cum Sannitibus foedere, faciales venerant res repetitum, *temptationem aiebant esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur. quod quanto peroprandum foret, Hernicos docuisse: cum, quibus licuerit, suas leges Romanae civitati praeoptaverint: quibus legendi, quid mallent, copia non fuerit, pro poena necessarii.*

EPI TOM E LIBRI X.

Coloniae deductae sunt Sora, et Alba, et Carsoli. Marfi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, cum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum a Valerio consule rursus servata lata est. Duae tribus adjectae sunt, Aniensis et Terentina. Samnitibus bellum indicitur, et adversus eos saepe prospere pugnatum est. Cum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio et Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, et morte sua victoriam ejus pugnae populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui jurejurando obstrictus, quo majore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Censui accensus est. Iustrum conditum. censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, et trecenta viginti duo.

LIBER X.

I. L. Genucio, Ser. Cornelio consulibus, *ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniae deductae. Albam in Aequos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat; sed possederant Samnites. eo quatuor millia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus Trebulanisque civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollicitatos compertum: capitaque conjurationis ejus, quaestione ab consulibus ex senatusconsulto habita, virgis caesi ac securi percussi. Tamen, ne prorsus imbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta est; quod nuntiabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum lignis est: et ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu; donec, altero specus ejus ore
(nam

(nam pervius erat) invento, utraeque fauces congestis lignis accensae: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia novissime in ipsas flammam, dum evadere tendunt, absunta. *Marcis Livio Dentre et Aemilio consulibus, redintegratum Aequeum bellum. Coloniam aegre patientes velut arcem suis finibus impositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Ceterum tantum Romae terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus solos per se Aequeos ad bellum coortos, ut tumultus ejus causa dictator diceretur C. Junius Bubulcus. is, cum M. Titinio magistro equitum profectus, primo congressu Aequeos subegit, ac, die octavo triumphans in urbem cum redisset, aedem Salutis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.

II. Eodem anno classis Graecorum, Cleonymo duce Lacedaemonio, ad Italiae litora appulla, Thurias urbem in Sallentinis cepit. Adversus hunc hostem consul Aemilius missus proelio uno fugatum compulit in naves. Thuriae redditae veteri cultori: Sallentinoque agro pax parata. Junium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos, in quibusdam annalibus invenio: et Cleonymum prius, quam confliendum esset cum Romanis, Italia excessisse. circumvectus inde Brundisii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, cum laeva importuosa Italiae litora, dextrae Illyrii Liburnique et Istri, gentes ferae, et magna ex parte atrocissimi maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit. ibi expositis paucis, qui loca explorarent, cum audisset, tenue praetentum litus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint, irrigua aestibus maritimis; agros haud procul proximos campestres cerni; ulteriora colles; inde esse ostium fluminis praealti, quo circumagi naves in stationem tutam vidisse: (Meduacus amnis erat:) eo invectam classem subire flumine adverso jussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis. in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi praesidio navibus relicto, vi-

cos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque praedas agunt, et dulcedine praedandi longius usque a navibus procedunt. Haec ubi Patavium sunt nuntiata, (semper autem eos in armis accolae Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. altera in regionem, qua effusa populatio nuntiabatur; altera, ne cui praedonum obvia fieret, altero itinere ad stationem navium (millia autem quatuordecim ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, custodibus interentis, impetus factus; terrique nautae coguntur naves in alteram ripam amnis transjicere. et in terra prosperum aequae in palatos praedatores proelium fuerat: refugientibusque ad stationem Graecis Veneti obstant. Ita in medio circumventi hostes caelique; pars capti classem indicant regemque Cleonymum tria millia abesse. Inde, captivis proximo vice in custodiam datis, pars fluviatiles naves, ad superanda vada Itagnorum apte-planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent. profectique ad classem, immobiles naves, et loca ignota plus, quam hostem, timentes, circumvadunt: fugientesque in altum acrius, quam repugnantes, usque ad ostium amnis persecti, captis, quibusdam incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte navium incolunt, nulla regione maris Adriatici prospere adita, discessit. Rostra navium spoliaque Laconum, in aede Junonis veteri fixa, multi supersunt, qui videntur. Patavii monumentum navalis pugnae eo die, quo pugnatum est, quotannis sollempni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

III. Eodem anno Romae cum Vestinis, petentibus amicitiam, ictum est foedus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare, ab Arretinorum seditionibus motu orto, nuntiabatur: ubi Cilnium genus praepotens, divitiarum invidia pelli armis coeptum: simul Marfos agrum vi tueri, in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus, dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Aemilium Paullum. id magis credo,

credo, quam Q. Fabium ea aetate atque eis honoribus Valerius subiectum. ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, proelio uno Marfos fundit, compullis deinde in urbes munitas, Milioniam, Plestinam, Fresilianam, intra dies paucos cepit: et parte agri multatis Marfis, foedus restituit. Tum in Etruscos versus bellum, et, cum dictator auspicioꝝ repetendorum causa profectus Romam esset, magister equitum, pabulatum egressus, ex insidiis circumvenitur; signisque aliquot amissis, foeda militum caede ac fuga in castra est compullus. qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum aequavit, tum maxime bellicis laudibus: sed etiam, quod, inemor Papirianae saevitiae, nunquam, ut dictatoris injussu dimicaret, adduci potuisset.

IV. Nuntiata ea clades Romam, majorem, quam res erat, terrorem excivit. nam, ut exercitu deleto, ita justitium indictum: custodiae in portis, vigiliae vicatim exactae; arma, tela in muros congesta. Omnibus junioribus sacramento adactis, dictator, ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora et composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quae signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas, invenit; exercitum avidum pugnae, quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum Rufellanum promovit. Eo et hostes secuti. et quanquam ex bene gesta re summam et in aperto certamine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semirutata vici, per vastationem agrorum deulti, haud procul castris Romanorum aberant. ibi abditis armatis, pecus in conspectu praesidii Romani, cui praecerat Cn. Fulvius legatus, propulsam. ad quam illecebram cum moveretur nemo ab Romana statione; pastorum unus, progressus in ipsas munitiones, inelamat alios, cunctanter ab rami vici pecus propellentes, *quid cessarent, cum per mea castra Romana tuto agere possent?* Haec cum legato Carites quidam interpretarentur, et per omnes manipulos

militum indignatio ingens esset, nec tamen injussu movere auderent; jubet peritos linguae attendere animum, pastorum serino agresti, an urbano, propior esset. Cum referrent, sonum linguae, et corporum habitum, et nitorem, cultiora, quam pastoralia, esse; *Ise igitur, dicit, inquit, detegant nequidquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis jam dolo capi, quam armis vinci, posse.* Haec ubi audita sunt, et ad eos, qui confederant in insidiis, perlata, consurrectum repente ex latebris est, et in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato major acies, quam quae ab suo praesidio sustineri posset. itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit; interea ipse impetus hostium sustinet.

V. Nuntio allato, dictator signa ferri, ac sequi armatos jubet. sed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta extemplo signa armaque; et vix ab impetu et cursu tenebantur. cum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitator accidens clamor ab incremente certamine. Urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ocius eant. quo magis festinantes videt dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere jubet. Etrusci contra, principio exciti pugnae, omnibus copiis aderant. Et super alios alii nuntiant dictatori, omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam; nec jam ab suis resisti posse: et ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine praesidium esset. Ceterum, satis fretus, esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculum vindicem, quam maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fello. Quanquam lente procedant, jam tamen ad impetum capiendum, equiti utique, modicum erat spatium. prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed reliquerat intervalla inter ordines pedum, qua satis laxo spatium equi permitti possent. Pariter sustulit clamorem acies; et emissus eques libero cursu in hostem invehitur, incompositisque adversus equestrem procellam subitum pavorem offundit. Itaque, ut prope iterum auxilium jam paene circumventis, ita universa requies

quies data est. integri accepere pugnam: nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fui hostes castra repetunt, inferentibusque jam signa Romanis cedunt, et in ultimam castrorum partem conglobantur. Haerent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque confcendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua et evadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere superstantium in fossam procubuit: atque ea cum Deos pandere viam fugae conclamassent, plures inermes, quam armati, evadunt. Hoc proelio fractae iterum Etruscorum vires: et, pacto annuo stipendio, et duum mensium frumento, permisso ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: induciae biennii datae. dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili proelio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis, et Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. non petentem, atque adeo etiam absentem, creatum credere quidam; et per interregem ea comitia facta. id unum non ambigitur, consulatum cum Appulejo Pansa gessisse.

VI. * M. Valerio et Q. Appulejo consulibus, satis pacatae foris res fuere. Etruscum adversa belli res et induciae quietum tenebant: Samnitum, multorum annorum cladibus domitum, haud dum foederis novi poenitebat. Romae quoque plebem quietam et exoneratam deducta in colonias multitudo praestabat. tamen, ne undique tranquillae res essent, certamen injectum inter primores civitatis, patricos plebejosque, ab tribunis plebis Q. et Cn. Ogulniis. qui, undique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quaelitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non iustam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebejos: quorum honoribus nihil, praeter sacerdotia, quae nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, ut, cum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices,

quinque augures, de plebe omnes, adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; cum inter augures constet, imparē numerum debere esse, ut tres antiquae tribus, Ramnes, Titienses, Lucrees, suum quaeque augurē habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, cum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterum, quia de plebe adlegebantur, juxta eam rem aegre passi Patres, quam cum consulatum vulgari viderent. Simulabant ad Deos id magis, quam ad se, pertinere: ipsos visuros, ne sacra sua polluantur. id se optare tantum, ne qua in rempublicam clades veniat. Minus autem tetendere, assueti jam tali genere certaminum vinci. et cernebant, adversarios non id, quod olim vix speraverint, affectantes magnos honores, sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque et triumphos.

VII. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, et inter P. Decium Murem, qui cum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quae pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, cum plebejis consulatus rogabatur, differuissent; retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabinio cultu, super telum stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus Romanis devovisset. *Tum P. Decium consulem purum piunque Diis immortalibus visum, aequae ac si T. Manlius collega ejus devoveretur. eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non posuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent Dii, quam Ap. Claudii? castius eum sacra privata facere, et religiosius Deos colere, quam se? quem poenitere vororum, quae pro republica nuncupaverim: tot consules plebeji, tot dictatores, aut ad exercitus cunctes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebejarum ductu et auspicio res*

res geri coeptrae sunt: numerarentur triumphi. jam ne nobilitatis quidem suae plebejos paenitere. pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui populoque Romano in patriciis, quam in plebejis ducibus. Quod cum ira se habeat, cui Deorum hominumve indignum videri potest, inquit, eos viros, quos vos sellis curulibus, toga praetexta, tunica palmata, et toga picta, et corona triumphali laureaque honoraritis, quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere? qui, Jovis optimi maximi ornata decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium ascenderit, si conspiciatur cum capide ac liruo, capite velata victimam caedat, auguriumve ex arce capiat? Cujus imaginis ritulo consulatus, censuraque, et triumphus, aequo animo legetur; si auguratum aut pontificatum adjeceritis, non susrinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim Deum) eos nos jam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperimus; et Deorum magis, quam nostra causa expetamus, ut, quos privatim colimus, publice colamus.

VIII. Quid autem ego sic adhuc egi, tanquam integra sit causa patriciorum de sacerdotiis, et non jam in possessione unius amplissimi finis sacerdotii? Decemviri sacris factundis, carminum Sibyllae ac factorum populi hujus interpretes, antistites eisdem Apollinaris sacri caerimoniarumque aliarum, plebejos videmus. Nec tum patriciis ulla injuria facta est, cum duumviri sacris faciundis adjectus est propter plebejos numerus: et nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit, in quae plebeji nominantur; non ut vos, Appi, vestro loca pellant, sed ut adjuvent vos homines plebeji divinis quoque rebus procurandis, sicut in caeris humanis pro parte viri adjuvans. Noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulari collegam habere potuisti: cujus tam dictatoris magister equitum, quam magistri equitum dictator esse poses. Sabinum advenam, principem nobilitatis vestrae, seu Arrum Clausum, seu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patri-

cii in suum numerum acceperunt. Ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. multa nobiscum decora afferimus; immo omnia eadem, quae vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe consul est factus. C. Licinius Stolo primus magister equitum, C. Marcius Rutilus primus et dictator et censor, Q. Publilius Philo primus praetor. Semper ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere, vos solos justum imperium et auspiciam domi militiaeque. Aequae adhuc prosperum plebejorum ac patricium fuit, porroque erit. En unquam fando audistis, patricos primo esse factos, non de coelo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est, nihil ultra quam ingenuos? Consulem jam patrem ciere possum, avumque jam poterit filius meus. Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur. certamen tantum patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit vobis ac reipublicae, uti rogas, jubendam censeo.

IX. Vocare tribus ex templo populus jubebat, apparebatque accipi legem: ille tamen dies est intercessionis sublatus. postero die, deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur suavor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Dentor. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Aelius Paetus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem tulit, diligentius sanctam. tertio ea tum post reges exactos lata est, semper a familia eadem. Causam renovandae saepius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur: quod gravi poena, si quis verberasset necassetque civem Romanum, sanxit. Valeria lex, cum eum, qui provocasset, virgis caedi, securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam improbe factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis.

gis. nunc vix serio ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Aequos, cum praeter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Appulejus in Umbria Nequinum oppidum circumfedit. locus erat arduus, atque in parte una praecipuus, ubi nunc Narnia sita est. nec vi, nec munimento capi poterat. * Itaque eam infectam rem M. Fulvius Paetinus, T. Manlius Torquatus, novi consules, acceperunt. In eum annum cum Q. Fabium consulem non petentem, omnes dicerent centuriae, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiorum annum: eo anno majori in usui reipublicae fore, urbano gesto magistratu. ita nec dissimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, aedilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vestustior annalium auctor Piso effecit; qui eo anno aediles curules fuisse tradit C. Domitium Cn. F. Calvinum et Sp. Carvilium Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in aedilibus fecisse: secutamque fabulam mixtam ex aedilicis et consularibus comitis, convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho et P. Sulpicio Saverione censoribus: tribusque aditae duae, Aniensis ac Terentina. Haec Romae gesta.

X. Ceterum ad Nequinum oppidum cum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant aedificia juncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad consulem deducti, praesidium armatum se intra moenia et muros accepturos confirmant. Nec aspernanda res visa, neque incaute credenda. cum alter eorum (nam alter obles retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti armati, transfuga duce in urbem ingressi, nocte portam, quae proxima erat, cepere. qua refracta, consul exercitusque Romanus sine certamine urbem invasere. Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eo adversus Umbros missa, a flumine Narnia appellata: exercitus cum magna praeda

Romam reductus. Eodem anno ab Etruscis adversus inducias paratum bellum. sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus, fines ingressus, paulisper a proposito avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. De societate haud abnuunt barbari: de mercede agitur, qua pacta acceptaque, cum parata cetera ad bellum essent, sequique Etruscus juberet, inficias eunt, *mercedem se belli Romanis inferendi pactos. quidquid acceperint, accepisse, ne agrum Etruscum vastarent, armisque lacefferent cultores. Militarios sament se, si utique Etrusci velint; sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua sede cetera constent.* Multa de eo concilia populorum Etruriae habita: neo perfici quidquam potuit; non tam quia imminenti agrum, quam quia accolae sibi quisque adjungere tam esteratae gentis homines horrebat. ita dimissi Galli pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romae terrorem praebuit fama. Gallici tumultus ad bellum Etruscum adjecti: eo minus cunctanter foedus ictum cum Picenti populo est.

XI. T. Manlio consuli Etruria provincia sorte evenit; qui, vixdum ingressus hostium fines, cum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope exspiravit. tertius ab eo casu dies unius vitae consuli fuit. Quo velut omine belli accepto, Deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci, sustulere animos. Romae, tum desiderio viri, tum incommoditate temporis, tristis nuntius fuit: ut Patres ab jubendo dictatore consulis subrogandi comitia, ex sententia principum habita, deterruerunt. M. Valerium consulem omnes sententiae centuriaeque dixerunt, quem senatus dictatorem dici iussurus fuerat. tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci iussit. Adventus ejus compressit Etruscos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset. neque illos novus consul vastandis agris urendisque totis, cum passim non villae solum, sed frequentes quoque

que viot, incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Cum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis invicem cladibus haud immerito terribile erat, fama Picentium, novorum sociorum, indicio exorta est: *Samnites arma ex rebellionem spectare seque ab iis sollicitatos esse.* Picentibus gratiae actae, et magna pars curae Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonae sollicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiae ultimum foret, ut scripsere, quibus aedilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, nisi eius viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonae dispensatione, praeparando ac convehendo frumento, fuisset. Eo anno (nec traditur causa) interregnum initum. interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit. * creavit L. Corneliū Scipionem, Cn. Fulvium consules. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt, questum, *quia conditionibus pellicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superque errarum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut unquam postea nomen Romanum violent. Orare Patres, ut ex Lucanos in fidem accipiant, et vim atque injuriam ab se Samnitium arceant. Se, quanquam bello cum Samnitibus suscepto necessaria jam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.*

XII. Brevis consultatio senatus fuit, ad unum omnes jungendum foedus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent. Benigne responsum Lucanis, ictumque foedus. Feciales missi, qui Samnitē decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent, quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denuntiarent, *Si quod adissent in Samnio concilium; haud inviolatos abiuros.* Haec postquam audita sunt Romae, bellum Samnitibus et Patres censuerunt, et populus iussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obtinerunt; diversique, ad suum

quis-

quisque bellum, proficiscuntur. Scipioni, segne bellum et simile prioris anni militiae expectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magna utrinque caede. nox incertis, qua data victoria esset; intervenit: lux insequens victorem victumque ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus, egressus in aciem, ubi profectio hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima praeda (nam et stativa trepide deserta fuerant) potitur. inde in Faliscum agrum copiis reductis, cum impedimenta Faleriis cum modico praesidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines incedit. Omnia ferro ignique vastantur; praedae undique actae: nec solum modo vastum hosti relicum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis: urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguae victoriae fuit. Bovianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit.

XIII. Eodem anno Carseolos colonia in agrum Aequicolorum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit. Cum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus: palam omnibus concilia vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacunque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quod exercitum, adversus Lucanum hostem comparatum, objecerint Romanis: itaque suis sociorumque viribus confingere hostes ad bellum, et haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, cum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primo non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem, convertit. *Quid se jam senem, ac perfunctum laboribus laborumque praemiis, sollicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: et fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia jam in se, et constantior, quam velint humanae res, videatur. Et se gloriae seniorum succrevisse, et ad suam gloriam confurgentes alior*

alios laetum adspicere. nec honores magnos fortissimis viris Romae, nec honoribus deesse forses viros. Acuebat hac moderatione tam iusta studia; quae verecundiæ legum resinguenda ratus, legem recitari iussit, qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret. Vix prae strepitu audita lex est: tribunique plebis, *nihil id impedimenti futurum*, aiebant; *se ad populum iururos, uti legibus solveretur.* Et ille quidem in recusando perstabat, *quid ergo attineret leges ferri, rogitans, quibus per eodem, qui tulissent, fraus fieret? Jam regi leges non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat: et, ut quaeque intro vocata erat centuria, consulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, *Dii approbent, inquit, quod agitis, accurique estis, Quirites. Ceterum, quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega sit meae apud vos gratiae locus. P. Decium, expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quaeso, mecum consulem faciatis.* Iusta suffragatio visa. omnes, quae supererant, centuriae Q. Fabium, P. Decium consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab aedilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, agri possiderent. nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens immodicae cupiditatis injectum est.

XIV. * Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum et P. Decius Mus tertium, cum inter se agerent, uti alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantaque in hanc aut in illam provinciam copiae latis, et uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset; ab Sutrio et Nepete et Faleriis legati, auctores, concilia Etruriae populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti consules, quo expeditiores commeatus essent, et incertior hostis, qua venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effulo agnine incedit. explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non sefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco ad-

oriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, praesidioque modico imposito, praemonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad praedictas hostium latebras succedit. Samnites, desperato improvilo tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, et ipsi acie justa maluerunt concurrere. itaque et in aequum descendunt, ac fortunae se, majore animo, quam spe, committunt. Ceterum, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcumque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summae rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna praebuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri vidit, M. Fulvium et M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, et adhortari, *ut, si quando unquam equestri ope adjutam rempublicam meminerint, illo die annuntent, ut ordinis ejus gloriam invictam praestent. Peditum certamine immobilem hostem restare; omnem reliquam spem in impetu esse equitum.* et ipsos nominatim juvenes, pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum, quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primae legionis subtrahere ex acie, et ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere jubet: inde ascensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repente se ostendere. Equites, ducibus tribunis, haud multo plus hostibus, quam suis, ex improvise ante signa evecti, praebuerunt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit inmota Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit. Et, postquam irritum inceptum erat, recepti post signa proelio excefferunt. Crevit ex eo hostium animus; nec sustinere frons prima tam longum certamen incrementemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies jussu consulis in primum successisset. Ibi integrae vires sistunt invehentem se jam Samnitium: et tempore improvisa ex montibus signa clamorque sublatus non vero tantum metu terruere Samnitium animos. nam et Fabius Decium collegam appropinquare exclamavit,

vit, et pro se quisque miles, *adesse alteram consulem, adesse legiones*, gaudio alacres fremunt; errorque utilis Romanis oblati fugae formidinisque Samnites implevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur: et, quia passim in fugam dissipati sunt, minor caedes, quam pro tanta victoria, fuit. tria millia et quadringenti caeli, capti trecenti ferme et triginta: signa militaria capta tria et viginti.

XV. Samnitibus Apuli se ante proelium conjunxissent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum castra objecisset, extractos deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugae fuit, quam caedis. duo millia Apulorum caesa: spretoque eo hoste, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evastarunt. Quadraginta et quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius consulis sex et octoginta. nec valli tantum ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monumenta vastitatis circa regionumque depopularum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo millia quadringenti: caeli ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde, comitiorum causa Romam profectus, maturavit eam rem agere, cum primo vocatae Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriae, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer et ambitiosus, non sui magis honoris causa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, cum suis, tum totius nobilitatis viribus, incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo, de se eadem fere, quae priore anno, dicendo, abnuere. circumstare sellam omnium nobilitas: orare, ut ex coeno plebejo consulatum extraheret, majestatemque pristinam tum honori, tum patriciiis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit. *facturum enim se fuisse dixit, ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium, quam se, consulem fieri videres: hunc se sui rationem comitiis, cum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.* * Ita L. Voluunnius de plebe cum Ap.

Clau.

Claudio consul est factus, priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Ap. Claudium collegam, eloquentia civilibusque artibus haud dubie praestantem.

XVI. Comitibus perfectis, veteres consules iussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio consulibus, P. Decius, qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum, nusquam se proelio committentem, postremo expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt: et, quod legationibus nequidquam saepe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mixtis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etruriae concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. *omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: perisse pacem a populo Romano, cum bellum tolerare non possent: rebellasse, quod pax servientibus gravior, quam liberis bellum, esset. Unam sibi spem reliquam in Etruscis restare. Scire, gentem Italiae opulentissimam armis, viris, pecunia, esse: habere accolae Gallos, inter ferrum et arma natos, feroces cum suopte ingenio, sum adversus Romanum populum: quem captum a se auroque redemptum, haud vana jactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porshenae quondam majoribusque eorum fuerit, quin Romanos, omni agro cis Tiberim pulsos, dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiae regno, cogant. Samnitum illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio, venisse: confestim secururos, vel si ad ipsam Romanam urbem oppugnandam ducant.*

XVII. Haec eos in Etruria jactantes molientesque, bellum domi Romanum urebat. nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato consilio, *Quid per agros, inquit, vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes et moenia*

nia aggredimur? nullus jam exercitus Samnio praefides, cessere finibus, ac sibimet ipsi exsilium conscivere. Approbantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, oppugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, et caritate ducis, et spe majoris, quam ex agrēstibus populationibus, praedae, ut uno die vi atque armis urbem caperent. ibi duo millia Samnitium et centum pugnantes circumventi captique: et alia praeda ingens capta est. quae ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet. *Haccine, inquit, victoria sola, aut hac praeda consensu estis futuri? Vultis vos pro virtute spes gerere? omnes Samnitium urbes, fortunaeque in uribus relictae, vestrae sunt: quando legiones eorum, tot proeliis fusas, postremo finibus expulstis. Vendite ista, et illucite lucro mercatorem, ut sequatur agmen. ego subinde suggeram, quae vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud major, praeda major manet.* Divendita praeda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti a muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis, in moenia evadere. captum oppidum ac direptum est: ad duo millia et trecenti occisi; et sex millia hominum capta; et miles ingenti praeda potitus: quam vendere, sicut priorem, coactus, Ferentinum inde, quanquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. Ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit. et defensa summa vi moenia sunt, et locus erat munimento naturaque tutus: sed evicit omnia assuetus praedae miles. ad tria millia hostium circa muros caesa: praeda militis fuit. Hujus oppugnataram urbium decoris pars major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt: sunt, qui novorum consulum hanc gloriam faciant. Quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii: et Samnium provinciam evenisse.

XVIII. Dum ea in Samnio, cujuscunque ductu auspicioque, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur; cujus auctor

Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes consciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriae populos: et Gallica auxilia mercede sollicitabantur. omnis ea multitudo ad castra Samnitum conveniebat. Qui tumultus repens postquam Romam perlatum est, cum jam L. Volumnium consul cum legionibus secunda ac tertia, lociorumque millibus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudiam primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duae Romanae legiones secutae, prima et quarta, et lociorum duodecim millia. castra haud procul ab hoste posita. Ceterum magis eo profectum est, quod mature ventum erat, ut quosdam spectantes jam arma Etruriae populos metus Romani nominis comprimeret, quam quod ductu consulis quidquam ibi latis scite aut fortunate gestum sit. Multa proelia locis et temporibus iniquis commissa: spesque in dies graviores hostem faciebat. et jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux latis fideret. Literas ad collegam arcessendum ex Samnio missas, in urinis annalibus invenio. piget tamen incertum ponere, cum ea ipsa inter consules populi Romani, jam iterum eodem honore fungentes, disrepatio fuerit: Appio abnuente missas: Volumnio affirmante, Appi litteris accitum. Jam Volumnium in Samnio tria castella caeperat, in quibus ad tria millia hostium caesa erant, dimidium fere ejus captum: et Lucanorum seditiones, a plebejis et egentibus ducibus ortas, summa optimatum voluntate per Q. Fabium proconsulem, missum eo cum veteri exercitu, compresserat. Decio depopulandos hostium agros relinquit. ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem laeti omnes accipere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat: illiberali et ingrato animo, si egerat ope, dissimulantem. Vix enim salute mutua reddita, cum obviam egressus esset, *Satin, salvas*, inquit, *L. Volumni? ut sese in Samnio res habeant? Quae te causa, ut provincia tua excederes, induxit? Volumnium in Samnio res prosperas esse ait, litteris ejus accitum venisse. quae si falsae fuerint, nec usus sui sit in Etruria, exemplo conversis signis abiturum. Tu vero abeat*, inquit, *neque*

neque quisquam moratur: etenim minime consentaneum est, cum bello tuo forsitan vix sufficias, his te ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene, Hercules, verteret, dicens Volumnius: malle frustra operam insumtam, quam quidquam incidisse, cur non satis esset Etruriae unus consularis exercitus.

XIX. Digredientes jam consules legati tribunique ex Appiano exercitu circumfistunt: pars imperatorem suum orare, ne collegae auxilium, quod acciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur: plures abeunti Volumnio obfistere, atque obtestari, ne pravo cum collega certamine rempublicam prodas. Si qua clades incidisset, defensori magis, quam deserto, noxiae fore. Eo rem adductam, ut omne rei bene aut secus gestae in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegarum, neminem quaesiturum, quae verba Appii, sed quae fortuna exercitus fuerit. Dimitti ab Appio eum, sed a republica et ab exercitu retineri; experiretur modo voluntatem militum. Haec monendo obtestandoque, prope resitantes consules in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitae in eandem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et cum Volumnius, causa superior, nē infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegae visus esset; cavillansque Appius, sibi acceptum referre, diceret, debere, quod ex muto atque elingui facundum etiam consulem haberens: priore consulatu, primisque mensibus, hifcere eum nequisse, nunc jam populares orationes ferere. Quam mallem, inquit Volumnius, tu a me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem. Postremo conditionem ferre, quae decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare rempublicam) sed imperator uter sit melior. Etruriam et Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret. suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum. Tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent. quo animadverso consensu, Volumnis, Quoniam in collegae voluntate interpretanda, inquit, erravi; non committam, ut quid vos velitis, obscurum sit, manere, an abire me velitis, clamore signifi-

case. Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret. armis arreptis in aciem descendunt. et Volumnius signa canere, ac vexilla efferri e castris iussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnantem, seu quieto se, fore collegae victoriam: deinde veritum, ne suae quoque legiones Volumnium sequerentur, et ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt. nam et Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoque impetu magis milites, quam cuiusquam ductu aut imperio, pugnam capessant. et Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret. itaque fronte inaequali concursum est: et, velut forte quadam mutante affluetis inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad coelum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: *Bellona, si hodie nobis victoriam davis, est ego templum tibi voveo.* Haec precatus, velut instigante Dea, et ipse collegae et exercitus virtutem aequavit. Duces imperatoria opera exsequuntur; et milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur. Ergo fundunt fugantque hostes, majorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conferere affueti fuerant. urgendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. Ibi, interventu Gellii cohortiumque Sabellarum, paullisper recruduit pugna. iis quoque mox fufis, jam a victoribus castra oppugnabantur: et, cum Volumnius ipse portae signa inferret; Appius, Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas iruperunt. Castra capta direptaque: praeda ingens parta et militi concessa est. septem millia ac trecenti hostium occisi, duo milia et centum viginti capti.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinatur, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines,
per

per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendent, ingentesque praedas faciunt. Volturnum, magnis itineribus in Samnium redeuntem, (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitū populationibusque Campani agri ad tuendos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, et ipse cernit recentia cladis vestigia, et Caleni narrant, tantum jam praedae hostes trahere, ut vix explicare agmen possint: itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundem in Samnium esse; ut, relicta ibi praeda, in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea, quanquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos praedatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturum flumen sedere hostem: inde tertia vigilia moturum: iter in Samnium esse. His satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus confedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, et egredientem e castris hostem opprimeret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit; gnarosque Oscae linguae, exploratum quid agatur, mittit. Intermixti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt, infrequentia armatis signa egressa, praedam praedaeque custodes exire, ignobile agmen, et sua quemque molientem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus aggrediendi aptissimum visum est; et jam lux appetebat. itaque signa canere iussit; agmenque hostium aggreditur. Samnites, praeda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac praese agere praedam, pars stare, incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur. et Romani jam transcenderant vallum, caedente ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, praeterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti victos solvebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque, proelio ipso terribiliorem, intermixti agmine praebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Stajum Minacium ducem, aduentem ordines

hortantemque, invadunt; dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumstunt, insidentemque equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitum: proeliumque jam profigatum integratum est, nec diutius sustineri potuit. Caesa ad sex millia hominum: duo millia et quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: signa militaria triginta: et, quod laetissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia et quadringenti; praeda ingens sociorum: accitque edicto domini ad res suas nolendas recipiendasque. Praestituta die, quarum rerum non exstitit dominus, militi concessae: coactique vendere praedam, ne alibi, quam in armis, animam haberent.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romae praebuerat: et per eos forte dies ex Etruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, et Gallium Egnatium, Samnitium ducem, et Umbros ad defectionem vocari, et Gallos pretio ingenti sollicitari. His nuntiis senatus contentus iustitium indici, delectum omnis generis hominum haberi iussit. nec ingenui modo aut juniores sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factae, libertinique centuriati. et defendendae urbis consilia agitantur; summaeque rerum praetor P. Sempronius praerat. Ceterum parte curae exonerarunt senatum L. Volumnii consulis literae, quibus caelos fufosque populatores Campaniae cognitum est. Itaque et supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt. iustitium remittitur, quod fuerat dies decem et octo, supplicatioque perlaeta fuit. Tum de praelidio regionis, depopulatae ab Samnitibus, agitari coeptum. Itaque placuit, ut duae coloniae circa Vescinum et Falernum agrum deducerentur: una ad ostium Liris fluvii, quae Minturnae appellata; altera in saltu Vescino, Falernum contingentes agrum, ubi Sinope dicitur Graeca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut plebiscito juberetur P. Sempronius praetor triumviros in ea loca colonis deducendis creare. nec, qui nomina darent, facile inveniebantur, quia

quia in stationem se prope perpetuam infestae regionis, non in agros, mitti rebantur. Avertit ab eis curis senatum Etruriae ingravescens bellum, et crebrae literae Appii, monentis, ne regionis ejus motum negligenter! *quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos. jam castra bisariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.* Ob haec, et (jam appetebat tempus) comitiorum causa L. Volunnii consul Romam revocatus: qui prius, quam ad suffragium centuriae vocaret, in concionem advocata populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit. *nam tum, cum ipse ibi cum collega rem pariter gesseris, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri poteris: accessisse postea dici Umbros, et ingentem exercitum Gallorum. Adversus quatuor populos duces consules illo die deligi meminissent. se, nisi confideres, eum consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud dubie rite primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extempla dicturam.*

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur; eumque et praerogativae, et primo vocatae omnes centuriae consulem cum L. Volunio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium pollicendum. *id senectuti suae admittendum fore: censura duobusque consularibus simul gestis expertum se, nil concordiae collegio firmitus ad rempublicam suscipiendam esse. novo imperti socio vix jam adhaerere senilem animum posse: cum moribus nostris facilius se communicaturum confida.* Subscripsit orationi ejus consul, cum meritis P. Decii laudibus, tum, *quae ex concordia consulum bona, quaeque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent, memorando, quam prope ultimum discrimen suis et collegae certaminibus super venturum foret:* admonendo Decium Fabiumque, ut uno animo, una mente viverent. *esse praeterea viros natos militiae, factis magnos, ad verbarum linguaque certamina rudes: ea ingenia consularia esse. Callidos solertesque, juris atque eloquentiae consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro praesides habendos, praetoresque ad*

reddenda jura creandos esse. His agendis dies est consumtus. postredie ad praescriptum consulis et consularia et praetoria comitia habita. Consules creati Q. Fabius et P. Decius: Ap. Claudius praetor; omnes absentes. et L. Volumnio ex senatusconsulto et scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum causa supplicationes in biduum senatus decrevit. Publice vinum ac thus praebitum. supplicatum iere frequentes viri feminaeque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiae patriciae, quae in foro boario est ad aedem rotundam Heroulis, inter matronas ortum. Virginiam, Auli filiam, patriciam plebejo nuptam L. Volumnio consuli, matronae, quod e Patribus enupisset, sacris arceverant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit. cum se Virginia et patriciam et pudicam in patriciae Pudicitiae templum ingressam, et uni nuptam, ad quam virgo deducta sit; nec se viri honorumve ejus ac rerum gestarum poenitere, vero gloriaretur. Facto deinde egregie magna verba adauxit. in vico Longo, ubi habitabat, ex parte aedium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit; aramque ibi posuit. et, convocatis plebejis matronis, conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram, inquit, Pudicitiae plebejæ dedico: vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiae inter matronas sit: datisque operam, ut haec ara, quam illa, si quid potest, sanctius et a castioribus colitur.* Eodem ferme ritu et haec ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla, nisi spectatae pudicitiae matrona, et quae uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. et Q. Ogulnii aediles curules aliquot foeneratoribus diem dixerunt: quorum bonis multatis, ex eo, quod in publicum redactum est, aenea in Capitolio limina, et trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, et ad

ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum Urbis sub uberibus lupae posuerunt; semitamque laxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt, et ab aedilibus plebejis L. Aelio Paeto et C. Fulvio Curvo, ex multatitia item pecunia, quam exegerunt pectariis damnatis, ludi facti; pateraque aureae ad Cereris positae.

XXIV. *Q. inde Fabius quintum et P. Decius quartum consulatum ineunt, tribus consulatibus censurae collegae; nec gloria magis rerum, quae ingens erat, quam concordia inter se clari. quae ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum, inter se certamen intervenisse reor: patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet; plebejis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certe contentio in senatu; et, postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. in concione, ut inter militares viros, et factis potius, quam dictis, frotos, pauca verba habita: Fabius, *quam arborem conseruisses, sub ea legere alium fructum, indignum esse, dicere; se aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id aetatis sollicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum adversarium se, non socium imperii, legisse, sensum exprobrat: se invidisse Decium concordibus collegiis tribus. Postremo, se tendere nihil ultra, quam ut, si se dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in senatus arbitrio se fuisse, et in potestate populi futurum. P. Decius senatus injuriam querebatur: quoad potuerint, Patres avulsor, ne plebejis aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonora-
*ta esset, quaeri, quemadmodum irrita sint non suffragio modo populi, sed arbitria etiam fortunae, et in paucorum potestatem versantur. Omnes ante se consules sortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. Si honoris ejus causa: ita eum de se, deque republica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriae, quae modo non sua contumelia splendat. Cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, cum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacanea atque inutili**

habeatur? Gloriarī Fabium rebus in Etruria gestis, velle et P. Decium gloriari; et forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut roties novum ex improvīso incendium daret, cum se exstincturum. Postremo se collegae honores praemiaque concessurum verecundia aetatis ejus majestatisque; cum periculum, cum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponse, neque cessurum. es, si nihil aliud ex eo certamine vuleris, illud certe lacurum, ut, quod populi sit, populus jubeat potius, quam patres gratificentur. Jovem optimum maximum Deosque immortales se precari, ut ita sortem aequam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. cerce id et natura aequum, et exemplo usile esse, et ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum usrolibus duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius, nihil aliud precatus populum, quam ut prius, quam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii praetoris alatas ex Etruria literas audirent, comitio abit. nec minore populi consensu, quam senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum: et pro se quisque nomina dabant, tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Quae circumfusis turba, *Quatuor millia, inquit, peditum et sexcentos equites duntaxat scribere in animo est: hodie no et crastina die qui nomina dederitis, mecum ducam. majori mihi curae est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.* Profectus apto exercitu, et eo plus fiduciae ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii praetoris pergit. paucis citra millibus lignatores ei cum praefidio occurrunt: qui ut lictores praegradi viderunt, Fabiumque esse consulem accepere, laeti atque alacres Diis populorum Romano grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde cum consulem salutarerent, quaerit Fabius, quo pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, *ain tandem, inquit, sum castra vallata non habetis? Ad hoc cum suoclamatum esset,*
duplici

duplici quidem vallo et fossa, et tamen in ingenti mesu esse: habetis igitur, inquit, affatim lignorum. redite, et velisse vallum. Redeunt in castra, terroremque ibi, velentes vallum, et eis, qui in castris remanserant, militibus, et ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii aliis dicere, *consulis se Q. Fabii facere jussu.* Postero inde die castra mota, et Appius praetor Romam dimissus. inde nusquam stativa Romanis fuisse. negabat utile esse, uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse. fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems haud dum exacta. Vere inde primo, relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, praepositoque castris L. Scipione propraetore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quam quantum esse famae crediderat; sive senatus-consulto accitus. nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio praetore retractum quidam videri volunt; cum in senatu et apud populum (id quod per literas assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augetet: *non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum, adversus quatuor populos. Periculosum esse, sive juncti unum premant, sive id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. Duae se ibi legiones Romanas reliquisse: et minus quinque milia pedum equitumque cum Fabio venisse. sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam dari. Si consul malis in suam provinciam ire; Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu justo consulari proficisci.* Cum magnam partem moveret oratio praetoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum reipublicae posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset; a quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis, et quot per duces esset.

XXVI. Fabius, ut Romam rediit, et in senatu et productus ad populum mediam orationem habuit, ut neque

augere, nec minuere videretur belli famam; magisque in altero affluendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut reipublicae periculo consulere. *caeterum, si sibi adiutorem belli sociumque imperii darent, quoniam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experiri posse? Neminem omnium secum conjungi malle: et copiarum satis sibi cum P. Decio, et nunquam nimium hostium fore. Si collega quid aliud malis; at sibi L. Volturnium darent adiutorem.* Omnium rerum arbitrium et a populo, et a senatu, et ab ipso collega, Fabio permissum est. et cum P. Decius se in Samnium vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset; tanta laetitia ac gratulatio fuit, ut praeciperetur victoria animis, triumphusque, non bellum, decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione fortis provinciarum certaminumque inter collegas, quae exposui. Sunt, quibus ne haec quidem certamina exponere satis fuerit. adjecerunt et Appii criminationes de Fabio absente, ad populum, et pertinaciam adversus praesentem consulens praetoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suae quisque provinciae sortem tueretur. Constat res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Caeterum, antequam consules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castrisque oppugnaturi. Scipio, qui castris praerat, loca adjuvanda paucitatem suorum militum ratus, in colle, qui inter urbem et castra erat, aciem erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant, parte alia egressi. ita caesa ab tergo legio, atque in medio, cum hostis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuntius non superesset, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui jam haud procul a Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, et lanceis infixas, orantesque moris sui carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallos, tra-

adant; nec tantum cladis acceptum: et circumventis
 ibulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem
 praetorem subsidium e castris tulisse, victoresque Um-
 bros, redintegrato proelio, victos esse: captivosque eis
 praedam ademtam. Similiter vero est, a Gallo hoste,
 nam Umbro, eam cladem acceptam; quod, cum saepe
 iam, tum eo anno, Gallici tumultus praecipuus terror
 civitatem tenuit. Itaque praeterquam quod ambo con-
 sules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus,
 magno equitatu Romano, Campanisque mille equiti-
 bus delectis, ad id bellum missis, et sociorum nonnisi-
 bus Latini majore exercitu, quam Romani; alii duo ex-
 ercitus hand procul urbe Etruriae oppositi, unus in Fa-
 lisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius et L. Postu-
 sius Megellus, praetores ambo, stativa in eis locis
 abere iussi.

XXVII. Consules ad hostes, transgresso Apennino,
 in agrum Sentinate pervenerunt. Ibi quatuor millium
 ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde con-
 sultationes habitae: atque ita convenit, ne unis castris
 inscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul.
 annitibus Galli, Etruscis Umbri adiecti. dies indicta
 pugnae: Samniti Gallisque delegata pugna: inter ipsum
 certamen Etrusci Umbrique iussi castra Romana oppugna-
 re. Haec consilia turbarunt transfugae Clusini tres, clam
 nocte ad Fabium consulem transgressi: qui, editis ho-
 ium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde, ut quae-
 ue res nova decreta esset, exploratam perferrent. Con-
 sules Fulvio, ut ex Falisco, Postumio, ut ex Vaticano
 exercitum ad Clusium admoveant, summaque vi fines
 ostium depopulentur, scribunt. Hujus populationis
 causa Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos
 movit. Instare inde consules, ut absentibus iis pugna-
 retur. per biduum laceessere proelio hostem. biduo nihil
 lignum dictu actum. Pauci utrinque cecidere: magis-
 ue irritati sunt ad iustum certamen animi, quam ad
 discrimen summa rerum adducta. tertio die descensum
 in campum omnibus copius est. Cum instructae acie

starent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diversae ferae, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via; cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles, *Ilac fuga*, inquit, *et caedes vorris, ubi sacram Dianae feram jacentem videris. Hinc victor Marsius lupus, integer et intactus, gentis nos Marziae et conditoris nostri admonuit.* Dextro cornu Galli, sinistro Samnites confiterunt. adversus Samnites Q. Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu; adversus Gallos pro sinistro Decius quintam et sextam intruxit. secunda et quarta cum L. Volumnio praefens in Samnio gerebant bellum. Primo concursa adeo aequis viribus gesta res est, ut, si affuissent Etrusci et Umbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent, accipienda clades fuerit.

XXVIII. Ceterum, quanquam communis adhuc Mars belli erat, necdum discrimen fortuna fecerat, qua datura vires esset; haudquaquam similis pugna in dextro laevoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant, pugnam; extrahebaturque in quam maxime serum diei certamen: quia ita perfluas erat duci, et Samnites et Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque aestus fluere; primaque eorum proelia plus quam virorum, postrema minus quam feminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius et aetate et vigore animi, quantumcumque virium habuit, certamine primo effudit. et, quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat, et ipse, fortissimae juvenum turmae immixtus, orat proceres juventutis, in hostem ut secum impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab laevo cornu et ab eque victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. iterum longius evectos, et jam inter media equitum agmina proelium cientes, novum pugnae conterruit genus: *essedis carrisque superstitans armatus hostis ingen-*

ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, et insolitos ejus tumultus Romanorum conterritos equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum; multique impetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obruti antesignani: et insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *Quo fugerent? quareve in fuga spem haberent?* obistere cedentibus, ac revocare infusos. deinde, ut nulla vi perculos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultra moror, inquit, familiare fatum? datum hoc nostro generi est, ut lucendis periculis publicis piacula simus. Jam ego tecum hostium legiones mactandas Telluri ac Diis Manibus dabo.* Haec locutus, M. Livium pontificem, quem descendens in aciem digredi vetuerat ab se, praecire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. Devotus inde eadem precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se jusserrat devoveri. Cum secundum solemnes precationes adjecisset: *prae se agere sese formidinem ac fugam, caedemque ac cruorem, coelestium, inferorum iras: contacturum funebribus divi signa, tela, arma hostium; locumque eandem suae pestis et Gallorum ac Samnitium fore.* Haec execratus in se hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: inferensque se ipse infestis telis est interfectus.

XXIX. Vix humanae inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amisso, quae res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli, et maxime globus circumstantis consillis corpus, velut alienata mente, vana incautum jactare tela, torpere quidam, et nec pugnae meminisse, nec fugae. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jusserratque propraetorem esse, vociferari, *Vicisse Romanos, defunctos consulis fato. Gallos Samnitesque Telluris matris ac Deorum Manium esse. Rapere*

ad se ac vocare Decium devotam secum aciem; furianumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse. Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio et C. Marcius; cum subsidiis ex novissima acie jussu Q. Fabii consulis ad praesidium collegae missi. ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque cum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato videretur pugna; jussu legatorum collecta humi pila, quae strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium coniecta. quibus plerisque in scuta, verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus; ita ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent. haec in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro, primo (ut ante dictum est) cunctando extraxerat diem; deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa, eandem vim habere visa; praefectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transverfos, quanto maximo possent impetu, incurrerent; sensim suos signa inferre jussit, et commovere hostem. Postquam non resisti vidit, et haud dubiam lassitudinem esse; tum, collectis omnibus subsidiis, quae ad id tempus reservaverat, et legiones concitavit, et signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites impetum; praeterque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione fociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli, testudine facta, conferti stabant. Tum Fabius, audita morte collegae, Campanorum alam, quingentos ferè equites, excedere acie jubet, et circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem: tertiae deinde legionis sublequi principes, et, qua turbatum agmen hostium viderent impetu equitum, instare ac territos caedere. Ipse aedem Jovi Victori spoliaque hostium cum ovisset, ad castra Samnitium perrexit; quo multitudo omnis consternata agebatur. Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portae non recepere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi deinde intra vallum Samnites: parvoque certamine capta castra, et Galli ab tergo circumventi. Caesa

eo die hostium viginti quinque millia, octo capta. nec inuenta victoria fuit. Nam ex P. Decii exercitu caesa septem millia; ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quaerendum collegae corpus, spolia hostium coniecta in acervum Jovi Victori eremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. postero die inventum relatumque est cum multis militum lacrimis. Intermissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegae funus omni honore laudibusque meritis celebrat.

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio propraetore res ex sententia gesta; et, praeter ingentem illatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est: Perusinorumque et Clusinarum caesa amplius millia tria, et signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen, cum per Pelignum agrum fugeret, circumventum a Pelignis est. ex millibus quinque ad mille caesi. Magna ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, etiam vero stanti. sed superjecere quidam augendo fidem; qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse: scilicet cum Umbris Tuscisque, quos et ipsos pugnae affuisse. et, ut Romanorum quoque auferent copias, L. Volumnium pro consule ducem consulibus, exercitumque ejus legionibus consulum adjiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est. Volumnium in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum, in Tifernum montem compulsus, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit. milites triumphantem secuti sunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quam mors praeclara P. Decii est: excitataque memoria parentis, aequata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex praeda militibus aeris octogeni bini, sagaque et tunicae; praemia ista tempestate militiae haudquaquam spernenda.

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat. nam et, Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat; et Samnites praedatum in agrum Vescinum Formianumque, et parte alia in Aeserninum, quae Vulturno adjacent flumini, descendere. Adversus eos Ap. Claudius praetor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo quatuor millia et quingentos Perulinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti linguli aeris trecentis decem. proda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones, cum partim Ap. Claudius praetor, partim L. Volumnus pro consule sequeretur, in agrum Stellatam convenerunt. ibi et Samnitium legiones omnes confidunt, et Appius Volumnusque castra conjungunt. Pugnatum infestissimis animis. hinc ira stimulante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus spe. Caesa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti. ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque sollicitus. nam, et terram inulfariam pluuisse, et in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nuntiatum est: librique ob haec aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stuprum damnatas pecunia multavit. ex quo multatio aere Veneris aedem, quae prope circum est, faciendam curavit. Superfunt etiam nunc Samnitium bella, quae continua per quartum jam volumen, annumque sextum et quadragesimum, a M. Valerio, A. Cornelio consulis, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: et ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Romanis caesi fuerant, imperatorem clarissimum gentis suae amiserant; socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis viribus iam stare poterant; tamen bello

non abstinebant. adeo ne infeliciter quidem defensae libertatis taedebat: et vinci, quam non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quae gerentes non fatigaverunt?

XXXII. Q: Fabium, P. Decium, *L. Postumius Megellus et M. Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est; quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniae repeti, tertium tuendis parati finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romae tenuit: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos opprimeret. Velut ex composito ibi obvium habuere hostem; ubi et intrare, nedum vastare, ipsi Samnitium agrum prohiberentur: et egredi inde in pacata sociorumque populi Romani fines Samnitum prohiberent. Cum castra castris collata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana oppugnare. et quanquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra vallum adempto, sed propinquo etiam congregantium inter se conspectu. Hac velut latebra insidiarum freti Samnites, vixdum satis certa luce, et eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias perveniunt. Improviso oppressis nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. Ab tergo castrorum decumana porta impetus factus. itaque captum quaestorium: quaestorque ibi L. Opimius Pansa occisus. conclamatum inde ad arma.

XXXIII. Consul, tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam Sueffanamque; quae proximae forte erant, tueri praetorium jubet: manipulos legionum principali via inducit. Vixdum satis aptatis armis, in ordines eunt: et clamore magis, quam oculis, hostem noscunt: nec, quantus numerus sit, aestimari potest. Cedunt primo incerti fortunae suae, et hostem introrsum in media castra accipiunt. inde cum consul vociferare-

tur, *expulsi extra vallum, castra deinde sua oppugnaturi essent*, rogatus; clamore sublato connisi primo resistunt: deinde inferunt pedem urgentque, et impulsos semel terrore eodem agunt, quo coeperunt. Expellunt extra portam vallumque. inde pergere ac persequi (quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat) non ausi, liberatis castris contenti, receperunt se intra vallum, trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primae vigilumque et eorum, qui circa quaestorium oppressi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit; et non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos, patiebatur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Romanis, coegit L. Postumium consulem, vixdum validum, proficisci ex urbe. Prius tamen, quam exiret, militibus edicto Soram iussis convenire, ipse aedem Victoriae, quam aedilis curulis ex multatitia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad castra collegae perrexit. inde postquam Samnites, diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt; diversi consules ad vastandos agros urbesque oppugnandas discedunt.

XXXIV. Postumius Milioniam oppugnare adortus, vi primo atque impetu, dein, postquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum injunctis muro cepit. Ibi, capta jam urbe, ab hora quarta usque ad octavam fere horam omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. postremo potitur oppido Romanus. Samnitium caesi tria millia ducenti: capti quatuor millia ducenti, praeter praedam aliam. Inde Ferentinum ductae legiones: unde oppidani cum omnibus rebus suis, quae ferri aequae potuerunt, nocte per averfam portam silentio excefferunt. Igitur, simul advenit consul, primo ita compositus instructusque moenibus successit, tanquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde, ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta moenia militem detinet, ne quam occultam in fraudem

dem incautus ruere. Dŭas turmas sociorum Latini nominis circumequitare moenia, atque explorare omnia jubet. equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnae hostium fugae. Adequitant deinde sensim conspiciunt: ad consulem referunt, excessum urbe; solitudine haud dubia id perspicuum esse, recentibus vestigiis fugae, ac strage rerum in trepidatione nocturnā passim relictarum. His auditis, consul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul portā signis, quinque equites jubet intrare urbem, et, modicum spatium progressos, tres manere eodem loco, si tuta videantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque, eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem vidisse; exemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit; ceteros interim castra communire iussit. ingressi milites, refractis foribus, paucos graves aetate aut invalidos inveniunt, relictaque, quae migratu difficilia essent. Ea direpta; et cognitum ex captivis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam: suos prima vigilia profectos. credere, eandem in aliis urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides exstitit: desertis oppidis consul potitur.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Cum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. ibi ira vires aequavit. Proelium varium et anceps fuit: tristius tamen eventu Romanis; et quia infueta erant vinci, et quia digredientes magis, quam in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac caedis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. Tum quoque sollicita nox fuit, jam invasurum castra Samnitum credentibus, aut prima luce cum victoribus conferendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum, ad hostes erat. ubi primum il-

luxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, et ea ipsa praeter hostes, erat: qua ingressi, praebuerunt speciem recta tendentium ad castra oppugnanda. Consul arma capere milites jubet, et sequi se extra vallum; legatis, tribunis, praefectis sociorum imperat, quod apud quosque facto opus est. Omnes affirmant, se quidem omnia facturos, sed militem jacere animos. tota nocte inter vulnera et gemitus morientium vigilatum esse. Si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicta signa fuerint: nunc pudore a fuga contineri, alioquin pro victis esse. Quae ubi consul accepit, sibimet ipsi circumeundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunotantes arma capere increpabat: *Quid cessarens, tergiversarensque? Hostem in castra venturum, nisi illi extra castra existens, et pro sensoribus suis pugnaturus, si pro vallo molent, armatis ac dimicantibus dubiam victoriam esse. Qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam.* Haec iurgantia increpantiq̄ue respondebant: *Confectos se pugna hesternae esse: nec virium quidquam, nec sanguinis superesse. majorem multitudinem hostium apparere, quam pridie fuerit.* Inter haec appropinquabat agmen: et, jam brevior intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitum affirmant; nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tunc, enimvero, consul, indignum facinus esse, vociferari, tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. *Etsiamne circumfodibimur, inquit, in castris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutem, moriamur? Dii bene verterent, facerentque, quod se dignum quisque ducerent.* Consulem M. Asilium vel solum, si nemo alius sequatur, isurum adversus hostes: casurumque inter signa Samnitiis potius, quam circumvallari castra Romana videas. Dicta consulis legati, tribunique, et omnes turmae equitum, et centuriones primorum ordinum, approbavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur. longo agmine, nec continenti, moesti ac prope victi procedunt adversus hostem, nec spe, nec animo certiore. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samni-

Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur, *Exire id quod timueris, ad impediendum iter Romanos. Nullam inde ne fugae quidem patere viam. illo loco aus cadendum esse, aut, strasis hostibus, per corpora eorum evadendum.*

XXXVI. In medio sarcinas conjiciunt; armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat spatium, et stabant expectantes, dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet. neutris animus est ad pugnandum. Diversique integri atque intacti abissent, nisi cedenti instaturum alterum timuissent. sua sponte inter invites tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque impari, coepit: nec vestigio quisquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum cum plerique delapsi ex equis essent, et alii turbati; et ab Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, et ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paullulum irritata pugna est, sed aliquanto et impigre magis, et plures procurrerant Samnites: et turbatus eques sua ipse subsidia territis equis procurcavit. hinc fuga coepta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, cum consul, equo praevectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita edictoque, *us, quicumque ad vallum tenderet, sive ille Romanus, sive Samnis esses, pro hoste habereus;* haec ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in castra. *Quo pergis, inquit, miles? et hic arma et viros invenies. nec, vivo consule tuo, nisi victor castra iterabis. Proinde elige, cum cive, an hoste, pugnare malis.* Haec dicente consule, equites infestis cupidibus circumfundantur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus solum consulem, sed fors etiam adjuvit; quod non infiterunt Samnites, spatiumque circumagendi signa, vertendique aciem a castris in hostem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre: et ostendere suis, paucos et ordinibus incompositis. effulse venire hostes. Inter haec consul, manus ad coelum attollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vocet,

si confitisset, a fuga Romana acies, redintegratoque proelio cecidisset vicissetque legiones Samnitium. Omnes undique annuli ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis. numen etiam Deorum respexisse nomen Romanum visum: adeo facile inclinata res. repulsi a castris hostes; mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi, objaçente sarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæfere impediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armorum sarcinis circumdant. Tum vero eos a fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites. ita in medio caeli captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac ducentorum, qui omnes nudi sub jugum missi. caesos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit, recentente consule bidub acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millium ac ducentorum. Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati cum prædam aliam inde mixtam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem ineidunt consulem, ab Luceria redeuntem: nec prædam solum amittunt, sed ipsi longo atque impedito agmine incompositi caeduntur. Consul, Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, et exercitu ibi relicto, comitiorum causa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, et ob amissa tot millia militum, et quod captivos sine pactione sub jugum misisset.

XXXVII. Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deçrat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat Volfiniensem agrum: dein cum egressis ad tuendos fines haud procul moenibus ipsorum depugnat. duo millia octingenti Etruscorum caesi: ceteros propinquitas urbis tutata est. In Rusellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros caesa. Pax tamen
cla.

clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. Tres validissimae urbes, Etruriae capita, Volsinii, Perugia, Arretium, pacem petiere; et, vestimentis militum frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt. multa praesens quingentum millium aeris in singulas civitates imposita. Ob hanc res gestas, consul cum triumphum ab senatu, moris magis causa, quam spe impetrandi, petisset, videretque alios, quod tardius ab urbe exisset, alios, quod injussu senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegae amicos, ad solatium aequatae repulsae sibi quoque negare triumphum: *Non ista, inquit, Patres conscripsi, vestrae majestatis meminero, ut me consulens esse obliviscar, eodem jure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruria subactis, victoriae ex pace parva, triumphabo.* Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta: pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet, aiebant; pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum est: vocatusque eo consul, cum M. Horatium, L. Valerium consules, C. Marcium Rutilum nuper, patrem ejus, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed jussu populi triumphasse diceret; adjiciebat, *se quoque lasurum fuisse ad populum, si sciret, mancipia nobilium tribunos plebis legem impedireuros: voluntatem sibi ac favorem conscientis populi pro omnibus jussis esse, ac futura.* Posteroque die auxilio tribunorum plebis triumphum, adversus intercessionem septem tribunorum et consensum senatus, celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fufum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsam: ab Atilio in Etruria res gestas, eumque triumphasse. Fabius, ambo consules in Samnio et ad Luceriam res gessisse, scribit; tractumque in Etruriam exercitum, (sed ab utro consule, non adjecit) et ad Luceriam utrinque multos occisos, inque ea pugna Jovis Statoris aedem votam, ut Romulus ante voverat:

sed sanum tantum, id est, locus templo effatus, lacra-
sus fuerat. Ceterum, hoc demum anno ut aedem etiam
feri senatus juberet, bis ejusdem voti damnata respu-
blica in religionem venit.

XXXVIII. * Sequitur hunc annum et consul insignis
L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua; et bel-
lum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad
eam diem, praeter L. Papirium patrem consulis, peper-
erat: et forte eodem conatu apparatuque omni opulen-
tia insignium armorum bellum adornaverant: et Deorum
etiam adhibuerant opes, ritu quodam sacramenti vetusto
velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium ha-
bito nova lege: ut, qui juniorum non convenisset ad
imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput
Jovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam
est indictus, ad quadraginta millia militum, quod robo-
ris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere castris
locus est conseptus cratibus pluteisque, et linteis con-
tectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter
partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sa-
cerdote Ovio Pactio quodam, homine magno natu, qui
se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitium re-
ligione; qua quondam usi majores eorum fuissent, cum
adimendae Etruscis Capuae clandestinum cepissent con-
siliium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator ac-
ciri jubebat nobilissimum quemque genere factisque sin-
guli introducebantur. Erat cum alius apparatus sacri,
qui perfundere religione animum posset; tum in loco
circa omni contecto arae in medio, victimaeque circa
caesae, et circumstantes centuriones striotis gladiis. Ad-
movebatur altaribus miles, magis ut victima, quam ut
sacri particeps: adigebaturque jurejurando, quae visa
auditaque in eo loco essent, non enuntiaturum. Dein
jurare cogebatur diro quodam carmine, in execratio-
nem capitis familiaeque et stirpis composito, nisi esset in
prolium, quo imperatores duxisset: et si aut ipse ex
acis fugisset, aut, si quem fugientem vidisset, non ex
templo occidisset. Id prima quidam ahnuentes juraturos
se,

se, obruncati circa altaria sunt; jacentes deinde inter stragem victimarum documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obftrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, ut vir virum legerent, donec sexdecim millium numerum confecissent. ea legio linteata ab integumento confecti, quo sacrata nobilitas erat, appellata est. His arma insignia data, et cristatae galeae, ut inter ceteros eminerent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec apparatu linteatae legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit.

XXXIX. Consules profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius, superioris anni consul, in agro Interamnati reliquerat, decretae erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes, operati superstitionibus, concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Caesa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit. minus, quam collega, cepit hominum, plus aliquanto occidit. praeda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium consules, maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi summa rei Samnitium erat) pervenit. ibi aliquamdiu neo cessatum ab armis est, neque naviter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies absumebatur. quod cum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant: et absentis collegae consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuntium ad collegam mittit: *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, configere cum hoste.*

Opus esse, et illum, quanta maxima vi posset, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda. Diem ad proficiscendum nuntius habuit; nocte rediit, approbare collegam consulta referens. Papirius, nuntio misso, extemplo concionem habuit: multa de universo genere belli, multa de praesentium hostium apparatu, vana magis specie, quam efficaciam ad eventum disseruit. Non enim cristas vulnere facere; et per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: et candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, eruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occisione occisam: spoliaque ea honestiora victori hosti, quam ipsis arma, fuisse. Datum hoc forsitan nomini familiarique suae, ut adversus maximos conatus Samnitium opponerentur duces; spoliaque ea referrent, quae insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter societas petita foedera, raris rupta: tum, si qua conjectura mentis divinae sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quam qui, nefando sacra mixta hominum pecudumque caede respersus, ancipiti Deum irae devotus, hinc foederum cum Romanis iccorum testes Deos, hinc jurjurandi adversus foedera suscepti execrationes horrens, in vitus juraverit, oderis sacramentum, uno tempore Deos, cives, hostes metuat.

XL. Haec, comperta perfugarum indicibus, cum apud infensos jam sua sponte milites differuisset, simul divinae humanaeque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: poenitet in posterum diem dilatum certantem; moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, jam relatis literis a collega, Papirius silentio surgit, et pullarium in auspiciam mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnae; summi infimique aequae intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit. nam, cum pulli non pascerentur, pullarius, auspiciam mentiri ausus, tripudium solistimum consuli nuntiavit. Consul laetus auspiciam egregium esse, et Diis auctoribus rem gesturos, pronuntiat; signumque pugnae proponit. Exeunti jam forte in-aciem
nun-

nuntiat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariae ferme erant) Cominium profectas. quod ne ignoreret collega, extemplo nuntium mittit: ipse signa ocuis proferri jubet, subsidiaque suis quaeque locis, et praefectos subsidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus legatos alios, Cajos Caediciam et Treboniam, praefecit. Sp. Nautium mulos, detractis elitellis, cum cohortibus alariis in tumultum conspectum propere circumducere jubet, atque inde inter ipsam dimicationem, quanto maxime posset, moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis: qui, rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis, ambigi de auspicio, renuntiarunt. Juvenis, ante doctrinam Deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompatum deferret ad consulem, detulit. Cui ille, *Tu quidem macre virtute diligentiaque esto: ceterum qui auspicio adest, si quid falsi nuntiat, in semet ipsam religionem recipit. Mihi quidem tripudium nuntiatum, populo Romano exercituique egregium auspiciam est.* Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promoverent et Samnites signa, insequitur acies ornata armataque, ut hostium quoque magnificentum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurrereturque, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. quod tibi consuli nuntiatum est, *Dii in proelio sunt, inquit; habet poenam noxium caput.* Ante consulem haec dicentem corvus voce clara occinuit. quo laetus augurio consul affirmans nunquam humanis rebus magis praesentes interfuisse Deos, signa canere, et clamorem tolli iussit.

XLI. Proelium commissum atrox, ceterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in proelium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quam inferre pugnam, cogit. nec sustinuisissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci assueti, ni potentior alius metus in-

sidentia

Adens pectoribus a fuga retineret. Quippe in oculis erat
 omnis ille occulti paratus sacri, et armati sacerdotes, et
 promiscua hominum pecudumque strages, et resperſae
 ſando nefandoque ſanguine arae, et dita exſecratio, ac
 furiale carmen, deteſtandae familiae ſtirpique compoſi-
 tum. his vinculis fugae obſtricti ſtabant, civem magis,
 quam hoſtem, timentes. Inſtare Romanus a cornu utro-
 que, a media acie, et caedere Deorum hominumque at-
 tonitos metu. repugnatur ſegniter, ut ab iis, quos timor
 moraretur a fuga. Jam prope ad ſigna caedes pervene-
 rat, cum ex tranſverſo pulvis, velut ingentis agminis
 inceſſu motus, apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium
 quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat. pul-
 verem majorem, quam pro numero, excitabant: inſi-
 dentes mulis calones frondolos ramos per terram traha-
 bant: arma ſignaſque per turbidam lucem in primo appa-
 rebant: poſt altior denſiorque pulvis equitum ſpeciem
 cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modo,
 ſed etiam Romanos: et conſul affirmavit errorem, cla-
 mitans inter prima ſigna, ita ut vox etiam ad hoſtes ac-
 cideret, *captum Cominium, victorem collegam aſeſſe: am-
 niterentur vincere prius, quam gloria alterius exercitus fe-
 ret.* Haec inſidens equo. inde tribunis centurionibusque
 imperat, ut viam equitibus pateſciant. Ipſe Trebonio
 Caedicioque praedixerat, ut, ubi ſe cuſpidem erectam
 quaſientem vidiffent, quanta maxima vi poſſent, conci-
 tarent equites in hoſtem. Ad nutum omnia, ut ex ante
 praeparato, fiunt. panduntur inter ordines viae: provo-
 lat eques, atque inſeſtis cuſpidibus in medium agmen
 hoſtium ruit; perrumpitque ordines, quacunſue impetum
 dedit. inſtant Volumnius et Scipio, et percuſos ſternunt.
 Tum, jam Deorum hominumque victa vi, funduntur
 ſinteatae cohortes: pariter jurati injuratiſque fugiunt, nec
 quenquam, praeter hoſtes, metuunt. Peditum agmen,
 quod ſuperfuit pugnae, in caſtra ad Aquiloniam compul-
 ſum eſt. nobilitas equitesque Bovianum perſugerunt:
 equites eques ſequitur, peditem pedes: ac diverſa cor-
 rina, dextrum ad caſtra Samnitium, laevum ad urbem
 tendit. Prior aliquanto Volumnius caſtra cepit: ad urbem
 Sci-

Scipioni majore resistitur vi; non quia plus animi victis est, sed melius muri, quam vallum, armatos arcent. inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam colligerentur animi, transacta res esset, lentio rem fore munitae urbis oppugnationem ratus, interrogat milites, *Saris' aequo animo pacerentur, ab altero cornu castra capta esse: se victores pelli a portis urbis?* Reclamantibus univertis, primus ipse, scuto super caput elato, pergit ad portam: secuti alii, testudine facta, in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere. penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

XLII. Haec primo ignorare consul, et intentus recipiendo exercitui esse: jam enim praiceps in occasum sol erat, et appetens nox periculosa et suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longius ab dextra, castra capta videt: ab laeva clamorem in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu esse. et tum forte certamen ad portam erat. Adyectus deinde equo propius, ut suos in muris videt, nec jam integri quidquam esse, quoniam temeritate paucorum magnae rei parta occasio esset, acciri, quas receperat, copias, signaque in urbem inferri iussit. Ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievit. nocte oppidum ab hostibus desertum est. Caesa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti et septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriae traditur, non ferme alium ducem laetio rem in acie visum, seu suo pte ingenio, seu fiducia bene gerendae rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari a proelio potuit; et in ipso discrimine, quo templa Diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum multum prius, quam temetum biberet, sese facturum. id votum Diis cordi fuit: et auspicia in bonum verterunt.

XLIII. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce, ad moenia omnibus copiis ad-

admotis, corona cinxit urbem; subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. Jam signum dantem eum nuntius a collega trepidus de viginti cohortium adventu et ab impetu moratus est, et partem copiarum revocare instructam intentamque ad oppugnandum coegit. D. Brutum Scaevam legatum cum legione prima et decem cohortibus alariis equitatuque ire adversus subsidium hostium iussit: quocunque in loco fuisset obvius, obliteret ac moraretur; manumque, si forte ita res posceret, conferret; modo ne ad Cominium eae copiae admoveri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis iussit, ac testudine ad portas successit. simul et refringebantur portae, et vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes; ita, postquam jam non ex intervallo, nec missilibus, sed cominus gerebatur res; et, qui aegre successerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hostem imparem ex aequo pugnabant; relictis turribus murisque, in forum omnes compulsi, paulisper inde tentaverunt extremam pugnae fortunam. Deinde, abjectis armis, ad undecim millia hominum et quadringenti in fidem consulis venerunt. caesa ad quatuor millia trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna, hostes non inventi. septem millia passuum cum abessent a Cominio, revocati ab suis neutri proelio occurrerunt. Primis ferme tenebris cum in conspectu jam castra, jam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrinque par accidens sustinuit: deinde e regione castrorum, quae incensa ab Romanis erant, flamma late fula certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipso loco prope temere sub armis strati passum inquietum omne tempus noctis, expectando timendoque lucem, egere. prima luce, incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur, conspecti ab equitibus: qui, egresso nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem.

dinem; non vallo, non stationibus firmatam. Conspicte et ex muris Aquiloniae ea multitudo erat. jamque etiam legionariae cohortes sequebantur. Ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: et ab equite novissimi agminis ducenti ferme et octoginta interfecti. Arma multa pavidi ac signa militaria duodeviginti reliquere. alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum est.

XLIV. Laetitia utriusque exercitus Romani auxit et ab altera parte feliciter gesta res. uterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit; exhaustis deinde tectis ignem injecit: eodemque die Aquilonia et Cominium desagravere. et consules, cum gratulatione mutua legionum suae, castra con-janxere. In conspectu duorum exercituum et Carvilius suos pro cuiusque merito laudavit donavitque; et Papius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, et quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: juvenem Papirium propter navatam cum equitatu et in proelio operam, et nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniae ceperant. equites omnes, ob insignem multis locis operam, corniculis armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, cum jam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. Optimum visum, quo magis fractae res Samnitium essent, eo pertinacius et infestius agere cetera et persequi: ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. Quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare praeda, et hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent. Itaque, literis missis ad senatum populumque Romanum de rebus

templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Velcinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernata duxit. Inter haec Carvilius consul, in Etruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. inde quinque castella, locis sita munetis, expugnavit. Caesa ibi hostium duo millia quadringenti, minus duo millia capti. Et Faliscis pacem petentibus annuas inducias dedit, pactus centum millia gravis aeris, et stipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum decessit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegae triumphus fuerat, ita cumulo Etrusci belli aequatum. Aeris gravis tulit in aerarium trecenta octoginta millia: de reliquo aere aedem Fortis Fortunae de manubiis faciendam locavit, prope aedem ejus Deae ab rege Ser. Tullo dedicatam. et militibus ex praeda centenos binos asses, et alterum tantum centurionibus atque equitibus (malignitate collegae gratius accipientibus minus) divisit. Favor consulis tutatus ad populum est L. Postumium legatum ejus: qui, dicta die a M. Cantio tribuno plebis, fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis, quam peragi, accusatio ejus poterat.

XLVII. Exacto jam anno, novi tribuni plebis magistratum inierant: iisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post dies alii suffecti. Lustrum conditum eo anno est a P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo. Censores vicefimi sexti a primis censoribus; lustrum undevicesimum fuit. Eodem anno coronati primum, ob res bello bene gestas, ludos Romanos spectaverunt: palmaeque tum primum, translato et Graecia more, victoribus datae. Eodem anno ab aedilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via a Martis silice ad Bovillas perfrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creavit consules

Iules Q. Fabium Maximi filium Gurgitem et D. Junium Brutum Scaevam. ipse Papirius praetor factus. Multis rebus laetus annus vix ad solatium unius mali, pestilentiae urentis simul urbem atque agros suffecit; portentorumque jam similis clades erat. et libri aditi, quinam finis, aut quod remeditan ejus mali ab Diis daretur. Inventum in libris, Aesculapium ab Epidauro Romam arcescendum. neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quidquam de ea re actum: praeterquam quod unum diem Aesculapio supplicatio habita est.

EPITOME LIBRI XI.

Cum Fabius Gurgis consul male adversus Samnites pugnavisset, et senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater, deprecatus hanc sibi ignominiam, eo maxime senatum movit, quod irurum se filio legatum pollicitus est, idque praestitit. ejus consilii et opera filius consul adjutus, caesis Samnitibus, triumphavit. C. Ponsium, imperatorem Samnitium, ductum in triumpho securi percussit. Cum civitas pestilentia laboraret, missi legati, ut Aesculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportaverunt: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco aedes Aesculapii consecrata est. L. Postumius consularis, quoniam, cum exercitui praeesset, opera militum in agro suo usus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus foedus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul, Samnitibus caesis, et Sabinis, qui rebellaverant, vicis, et in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniae deductae sunt, Castrum, Sena, Hadria. Triumviri capitales tunc primum creati sunt.

fuit. Censu acto, lustrum conditum est. censa sunt civium capita ducenta septuaginta duo millia. Plebs propter aer alienum, post graves et longas seditiones, ad ultimum secessit in Janiculum: unde a Q. Horrenso dictatore deducta est, isque in ipso magistratu decessit. Res praeterea contra Volturnenses gestas continet: item adversus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.]

EPITOME LIBRI XII.

Cum legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Caecilius praetor cum legionibus ab iis caesus est. Cum a Tarentinis classis Romana direpta esset, dumviro, qui praetor classis, occiso, legati ad eos a senatu, ut de iis injuriis quererentur, missi, pulsati sunt. ob id, bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Adversus eos, et Lucanos, et Brucios, et Etruscos aliquot proeliis a compluribus ducibus bene pugnarum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Cum in praesidium Rheginorum legio Campana cum praefecto Decio Jabelio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.

EPITOME LIBRI XIII.

*V*alerius Laevinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post id proelium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius, missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est. captivi sine precio remissi sunt. Cineas, legatus a Pyrrho ad senatum missus, petiit, ut componendae pacis causa rex in urbem reciperetur. de qua re cum ad frequentiore senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter valetudinem oculorum jamdiu consiliis publicis se abstinerat, venit in curiam, et sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Ca. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. censa sunt civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quartum foedus renovatum est. Cum C. Fabricio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur, se regi venenum daturum, cum iudicio ad regem remissus est. Res praeterea contra Etruscos, Lucanos, Brutios, et Samnites prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XIV.

*P*yrhus in Siciliam trajecit. Cum inter alia prodigia fulmine dejectum, esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per aruspices inventum est. Curius Dentatus, cum delectum haberet, ejus, qui citatus non responde-

rat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, et Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod is decem pondo argenti facti haberet. Lustrum a censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor. Cum Ptolemaeo Aegypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis, damnata incesti, viva defossa est. Coloniae deductae sunt Posidonia et Cosa. Carthaginensium classis auxilio Tarentinis venit: quo facto ab iis foedus violatum est. Res praeterea contra Lucanos, Samnites, et Bruttios feliciter gestas, et Pyrrhi regis mortem continet.

EPITOME LIBRI XV.

Victis Tarentinis pax et libertas data est. Legio Campana, quae Rhegium occupaverat, obsessa, deditione facta, securi percussa. Cum legatos Apolloniatis ad senatum missos quidam juvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatis. Picentibus victis pax data est. Coloniae deductae, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti coepit. Umbri et Sallentinum victi in deditionem accepti sunt. Quaestorum numerus ampliatum est, ut essent octo.

EPITOME LIBRI XVI.

Origo Carthaginienſium et primordia urbis eorum referuntur: contra quos, et Hieronem regem Syracuſanorum auxilium Mamertinis ferendum cenſus ſenatus; cum de ea re inter ſuadentes, ut id feret, diſſuadentesque conſentio fuiſſet. Transgreſſis tum primum mare equiſtribus Romanis, adverſus Hieronem ſaepius bene pugnavim. Praeſenti pax data eſt. Luſtrum a cenſoribus conditum eſt. cenſus ſunt civium capita ducenta nonaginta duo millia, ducenta viginti quatuor. D. Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Aeſernia deducta eſt. Res praeterea contra Poenos et Volſinios proſpere geſtas continet.

EPITOME LIBRI XVII.

C. Cornelius conſul, a claſſe Punica circumventus, et per fraudem velut in colloquium evocatus, caprus eſt. C. Duilius conſul adverſus claſſem Poenorum proſpere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriae duxit triumphum. ob quam cauſam ei perpetuus honos habitus eſt, ut revertenti a coena, tibicine canente, funale praeferreretur. L. Cornelius conſul in Sardinia et Corſica contra Sardos, et Corſos, et Hannonem Poenorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus conſul, cum in locum iniquum, a Poenis circumſeſſum, temere duxiſſet exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute et opera evaſit: qui, cum trecentis militibus eruptione facta, hoſtes in ſe converterat. Hannibal dux Poenorum victa claſſe, cui praefuerat, a militibus

bus suis in crucem sublarus est. Atilius Regulus consul, victis navali proelio Poenis, in Africam trajecit.

EPITOME LIBRI XVIII.

Atilius Regulus Cos. in Africa serpentem portentosae magnitudinis cum magna militum clade occidit, et cum aliquot proeliis adversus Carthaginienses pugnavit, successorque ei a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per literas ad senatum missas questus est. in quibus inter causas petendi successoris erat, quod agellus ejus a mercenariis desertus esset. Quaerente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, arcessito a Carthaginiensibus Xanshipo Lacedaemoniorum duce, victus proelio, et captus est. Res deinde a ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformare naufragia classium. Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus, M. Valerius Maximus censores, cum senatum legerent, sedecim senatu moverunt. lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem milia, septingenta nonaginta septem. Regulus missus a Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, et, si eam non posset impetrare, de captivis commutandis ageret, et jurejurando adstrictus, rediturum se Carthagine, si commutari captivos non placuisset; utrumque negandi auctor senatui fuit: et, cum fide custodita reverus esset, supplicia a Carthaginiensibus de eo sumto, perit.

EPITOME LIBRI XIX.

Caecilius Metellus, rebus adversus Poenos prospere gestis, speciosissimum egit triumphum, tredecim ducibus hostium et centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul, contra auspicia profectus, jussis mergi pullis, qui cibari volebant, infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit; et, revocatus a senatu, jussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sorris ultimae hominem, qui, coactus abdicare se magistratu, postea ludos praetextatus spectavit. Asilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Poenis captivorum commutatio facta est. Coloniae deductae sunt, Fregensae, in agro Seleusino Brundisium. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum milia, ducenta viginti duo. Claudia, soror P. Claudii, qui comensis auspiciis male pugnaverat, a ludis revertens, cum turba premeretur, dixit: Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret! ob eam causam multa ei dicta est. Duo praetores tum primum creati sunt. Caecilius Metellus, pontifex maximus A. Postumium consulem, quoniam idem et flamen Martialis erat, cum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit; nec passus est a sacris recedere. Rebus adversus Poenos a pluribus ducibus prospere gestis, summam victoriae C. Lutacius consul, victa ad Aegates insulas classe Poenorum, imposuit. Perentibus Carthaginiensibus pax data est. Cum templum Vestae arderet, Caecilius Metellus pontifex maximus ex incendio sacra rapuit. Duae tribus adjectae sunt, Velina et Quirina. Falisci cum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.

EPITOME LIBRI XX.

Spoletium colonia deducata est. Adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi et Corsi, cum rebellassent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Praetorum numerus ampliatu8 est, ut essent quatuor. Galli Transalpini, qui in Italiam irruerant, caesi sunt. Eo bello populus Romanus sui Latiniqne nominis trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres, aliquot proeliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Viridomaro, opima spolia retulit. Istri subacti sunt. item Illyrii, cum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum a censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita ducenta septuaginta millia, ducenta tredecim. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, cum antea dispersi per omnes fuissent, Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Colliam. C. Flaminius censor viam Flaminiam munivit: ex circum Flaminium extruxit. Coloniae deducatae in agro de Gallis capto, Placentia et Cremona.

Am 6. unum den 17. 1791. 1791.
V. J. 1791. 1791.
P. 1791. 1791.

Am 6. unum den 17. 1791.
V. J. 1791. 1791.

in animum habere L. 33. 10. 1791.
in amicitiam esse L. 6. 2.
in carcerem offerri L. 20. 9.
sacra m. 1791.

14. 8. 1954

15. 8. 1954

16. 8. 1954

17. 8. 1954

18. 8. 1954

19. 8. 1954

20. 8. 1954

21. 8. 1954

22. 8. 1954

23. 8. 1954

24. 8. 1954

25. 8. 1954

26. 8. 1954

27. 8. 1954

28. 8. 1954

29. 8. 1954

30. 8. 1954

31. 8. 1954

1. 9. 1954

2. 9. 1954

3. 9. 1954

4. 9. 1954

5. 9. 1954

6. 9. 1954

7. 9. 1954

8. 9. 1954

9. 9. 1954

10. 9. 1954

11. 9. 1954

12. 9. 1954

13. 9. 1954

14. 9. 1954

15. 9. 1954

16. 9. 1954

17. 9. 1954

18. 9. 1954

19. 9. 1954

20. 9. 1954

21. 9. 1954

22. 9. 1954

23. 9. 1954

24. 9. 1954

25. 9. 1954

26. 9. 1954

27. 9. 1954

28. 9. 1954

29. 9. 1954

30. 9. 1954

1. 10. 1954

2. 10. 1954

3. 10. 1954

4. 10. 1954

5. 10. 1954

6. 10. 1954

7. 10. 1954

8. 10. 1954

9. 10. 1954

10. 10. 1954

11. 10. 1954

12. 10. 1954

13. 10. 1954

14. 10. 1954

15. 10. 1954

16. 10. 1954

17. 10. 1954

18. 10. 1954

19. 10. 1954

20. 10. 1954

21. 10. 1954

22. 10. 1954

23. 10. 1954

24. 10. 1954

25. 10. 1954

26. 10. 1954

27. 10. 1954

28. 10. 1954

29. 10. 1954

30. 10. 1954

31. 10. 1954

1. 11. 1954

2. 11. 1954

3. 11. 1954

4. 11. 1954

5. 11. 1954

6. 11. 1954

7. 11. 1954

8. 11. 1954

9. 11. 1954

10. 11. 1954

11. 11. 1954

12. 11. 1954

13. 11. 1954

14. 11. 1954

15. 11. 1954

16. 11. 1954

17. 11. 1954

18. 11. 1954

19. 11. 1954

20. 11. 1954

21. 11. 1954

22. 11. 1954

23. 11. 1954

24. 11. 1954

25. 11. 1954

26. 11. 1954

27. 11. 1954

28. 11. 1954

29. 11. 1954

30. 11. 1954

31. 11. 1954

1. 12. 1954

2. 12. 1954

3. 12. 1954

4. 12. 1954

5. 12. 1954

6. 12. 1954

7. 12. 1954

8. 12. 1954

9. 12. 1954

10. 12. 1954

11. 12. 1954

12. 12. 1954

13. 12. 1954

14. 12. 1954

15. 12. 1954

16. 12. 1954

17. 12. 1954

18. 12. 1954

19. 12. 1954

20. 12. 1954

21. 12. 1954

22. 12. 1954

23. 12. 1954

24. 12. 1954

25. 12. 1954

26. 12. 1954

27. 12. 1954

28. 12. 1954

29. 12. 1954

30. 12. 1954

31. 12. 1954

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 02423 0271

